

Oláh Sándor
KIVIZSGÁLÁS

Oláh Sándor
KIVIZSGÁLÁS
Írások az állam és a társadalom viszonyáról
a Székelyföldön, 1940–1989

Pro-Print Könyvkiadó
Csíkszereda, 2008

A könyv megjelenését
a Communitas Alapítvány támogatta.

A kötet I. fejezete a XX. Század Intézet támogatásával
végzett kutatás alapján készült.

© Oláh Sándor
© Pro-Print Könyvkiadó

ISBN 978-973-8468-70-2

TARTALOMJEGYZÉK

Az Olvasóhoz	7
-------------------------------	----------

I. Fejezet:

KEDVEZMÉNYEK ÉS KONFLIKTUSOK KORA	10
--	-----------

1. Bevezetés	10
2. Általános helyzet	14
3. Tervek, elképzelések a Székelyföld gazdasági felemelésére	28
4. A közvetítő intézmények	36
5. A mezőgazdaság állami támogatása	60
6. Az erdőgazdaság támogatása	101
7. Pénzügy, ipar, kereskedelem	109
8. Építkezések, infrastrukturális fejlesztés	124
9. Településfejlesztés	135
10. Szociálpolitika	142
11. Az állami támogatások jelentősége – az emlékezet tükrében	159
12. Társadalmi viszonyulások, adaptív folyamatok	184
Összefoglalás	210

II. Fejezet:

„MINDEN ÚJ RENDBE MEGY...”

(egy földműves naplójából, 1949)	217
---	------------

A Magyar Autonóm Tartomány a Román Népköztársaságban. <i>Vázlatos statisztikai betájolás, különös tekintettel a gazdaságra</i>	217
Rendeleti tulajdonkiszajátítás a Magyar Autonóm Tartományban, 1952–1960	229

A cukor üggyétől az Internációnálé élénekléséig.	
<i>Egy falusi politikai szervezet színeváltozásai, 1944–1950</i>	. 255
Társadalmi konfliktusok egy székely falu kollektivizálása	
idején	283
Egy „előrenéző” ember	311
Hétköznapi társadalmi viszonyok 1956-ban	
a Székelyföldön	329
Kivizsgálás. <i>Egy zúrzavaros történet „álnok” szereplőkkel</i>	. 347
Kliensek és patrónusok. <i>Egy szocialista termelőszervezet</i>	
<i>tündöklése és bukása</i>	365
A kötet írásainak első megjelenési helyei	386

Az Olvasóhoz

E kötet írásaiban az állam és a társadalom viszonyának „kivizsgálásával” próbálkozunk, két – a köztudatban egymástól élesen elkülönülő – történeti korszakban. Az 1940–44. közötti székelyföldi „magyar idő”, a „kicsi magyar világ” elsősorban, mint erőteljes nemzetépítő korszak él az emlékezetben. Az elmúlt bő másfél évtizedben erről az időszakról ezt a képet forgalmazta és erősítette a történeti tárgyú publicisztika is. Az ezt követő több mint négy évtizedet – a szocialista korszakként ismert félmúltunkat –, a rendszerváltás utáni nyilvánosság az előbbitől gyökeresen eltérő toposzokkal minősítette: a közéleti fórumokon a társadalmi, nemzeti elnyomás korszakáról szólt a diskurzus, ám a „lenti” fél-nyilvánosságban, a különböző társadalmi csoportokban erről az időszakról egymásnak olykor élesen ellentmondó, egymásnak feszülő narratívák élnek.

A letűnt korok társadalmi viszonyait vizsgáló történeti kutatás olykor a jelen nyilvánosságában uralkodó kánonoktól eltérő tartalmú következtetésekre juthat. A fent említett két történeti időszakban az állam-társadalom viszony megnyilvánulási formáit vizsgálva, arra a következtetésre jutottunk, hogy a sok vonatkozásban különböző politikai berendezkedések, élesen szembenálló ideológiák ellenére – például a tulajdon kérdésében – a két történeti időszakban ez a viszony struktúrájában azonosságokat, tartalmában hasonlóságokat, párhuzamosságokat mutat. A köznap gondolkodásnak nem része, hogy az olyan hatalmi technikák, mint az erőforrások (föld, erdő) használatának szabályozása, a javak elvonása, az árak hatósági szabályozása napirenden volt mindkét korszak uralomgyakorlásában. Ki gondolná, hogy az olyan gazdasági kényszereket, mint a hatósági áron történt állami terménybegyűjtést, a termelési versenyeket, az ipari növények

kötelező termeltetését, nem a szocializmus hajnalán – a kollektívizálás időszakában – találták ki a Román Népköztársaságban, hanem alkalmazták ezeket már a központosító magyar állam kereteiben is, a hadigazdálkodás idején. E behatolási akciók, szabályozó korlátozások háritására a társadalom mindkét korszakban ugyanazokkal a magatartás- és viszonyulásmódokkal válaszolt. A társadalom életvilágába behatoló hatalmi szándék, terv, lehetett modernizáló, építő vagy romboló, tiltó vagy kirekesztő, a társadalmi csoportokban, családokban, munkahelyi közösségekben voltak a hatalmi szándékokkal azonosulók és a hatalmi szándékok elől kitérő, azzal szembeszálló, vagy azokat eltávolítani igyekvő társadalmi szereplők. A hatalmi behatolás konfliktusokat, feszültségeket gerjeszthetett a hasonló életvitelű, vagyoni helyzetű társadalmi csoportok között, válaszfalakat emelhetett nemzedékeken, családokon belül is.

A hatalom erők játéka, amely áthatja a társadalom egészét – írta egy neves francia gondolkodó. Az olvasó e kötet írásaiban a különféle erők játékainak változatos formáit követheti nyomon, makro- és mikroszinten, az állami és regionális szinttől a munkahelyi, települési, családi kapcsolatokban, viszonyokban bekövetkezett változásokig. Nem gondoljuk, hogy vizsgálódásainkkal a szóban forgó viszony részletes diagnózisa készült volna el, a kutatás folyamata lezárhatatlan. A magunk számára kitűzött szemléleti kereteket, módszertani eljárásokat a különböző helyzetekben cselekvő emberek döntéseinek, viszonyulásainak megértése motiválta.

Az I. fejezet több részfejezetből álló hosszabb tanulmányában egy rövid, nagypolitikai eseményektől zaklatott időszakban kutatuk az állam-társadalom viszony alakulását. E korszak vizsgálatát a budapesti XX. Század Intézet támogatása tette lehetővé 2001–2002-ben, egyéni kutatási program keretében.

A II. fejezet néhány esettanulmányának témája a szocialista korszak időszakának uralomgyakorlási formái, és a hatalomnélküliek ezekhez való viszonyulása. A tanulmányok elkészüléséhez –

a probléma iránti egyéni érdeklődésen túl – a *Székelystöld az ötvenes években – Magyar Autonóm Tartomány* kutatási programban való részvétel és a kutató-feltáró munka során kialakult szakmai közeg, illetve a publikációs lehetőségek, konferencia-részvételek járultak hozzá. A kötet utolsó írása Gagyi József nyáradmenti kutatási programjában készült.

A vizsgált jelenségre vonatkozó dokumentumokat, forrásokat a csíkszeredai, marosvásárhelyi és budapesti levéltárakban kutattuk, emellett korabeli folyóirat- és újságg kollekciókat, magángyűjteményekben lévő iratokat is használtunk.

A kutatás és feldolgozás intézményes és anyagi kereteinek biztosításához a XX. Század Intézet támogatása mellett a Teleki László Intézet járult hozzá, az értelmező, feldolgozó munkához a csíkszeredai KAM-Regionális és Antropológiai Kutatások Központja biztosított kereteket. „Kivizsgálási” kísérleteinket szakmai tanácsokkal segítette a maga után fájdalmas úrt hagyó Benda Gyula, valamint Bárdi Nándor és Csanády András. A forrásfeltárásban Boér Hunor muzeológus és Lőrincz György író nyújtott segítséget. Mindannyiuknak hálás köszönettel tartozunk.

A szerző

Csíkszereda, 2007. június 2.

I. Fejezet

KEDVEZMÉNYEK ÉS KONFLIKTUSOK KORA

1. Bevezetés

Az 1940. augusztus 30-án kihirdetett második bécsi döntéssel Magyarországhoz visszacsatolt erdélyi területek és a trianoni terület között jelentős fejlettségbeli különbség volt. A visszacsatolás utáni gyors helyzetfeltárásban a kormányzati intézmények mellett részt vettek a társadalomtudományok képviselői is (közgazdászok, történészek, földrajzosok, statisztikusok, demográfusok). A „visszatért” területek helyzetét, társadalmi viszonyait, gazdasági, demográfiai, közegészségügyi és más mutatókkal dokumentáló társadalomkutatók, statisztikusok, publicisták, agrárszakemberek egybehangzó véleménye volt, hogy Magyarország területe gazdaságilag elmaradott, társadalmi viszonyaiban fejletlen, hátrányos helyzetű országrésszel gyarapodott. Az elmaradottságot a társadalom szegmentáltsága, a gazdaság teljesítőképessége, intézményrendszere, az ipari termelés technikai színvonala, a mezőgazdasági termelés technológiája és hozamai, a jövedelmi viszonyok, a szociális ellátás színvonala, az alapellátás és más szolgáltatások területén mutatták ki. A helyzet azonnali szemrevételezése után az állami beavatkozásokat sürgető időszak következett.

A visszacsatolás utáni években két eltérő sajátosságokat mutató társadalom lépett kölcsönhatásba. Egyfelől a modernizáló szerepben megjelenő magyar állam individualizálódó társadalmi intézményeivel, bürokratikus szervezeteivel és támogatáspolitikájával, másfelől a két évtizedig egy másik állam keretében létező

területrész archaikusabb sajátosságokat mutató társadalma. Az erdélyi társadalmi berendezkedést, gazdasági, kulturális viszonyokat fejletlenebb piaci viszonyok, erőteljesebb közösségideológiák jellemezték, nemcsak a közéleti, politikai szférában, hanem a társadalom mikro-viszonyainak szintjén is. Az eltérő sajátosságok szisztematikus elemzését hosszas, alapos feltáró munka elvégzése után lehetne összegezni: a gazdasági és társadalmi viszonyok egészének komplex elemzésével. Ebben a kötetben csak a konfliktusokban, feszültségekben felszínre bukkanó sajátosságokat vehetjük számba.

A kormányzat széleskörű fejlesztési programot bontakoztatott ki az erdélyi területek gazdasági, társadalmi felemelésére, az országrészek közötti különbségek mérséklésére. Az állami és társadalmi intézmények, szervezetek akciókat indítottak a gazdaság fellendítésére, a szolgáltatások színvonalának emelésére, a foglalkoztatási gondok felszámolására. Az alapellátási hiányok enyhítésétől a hálózati infrastruktúra (utak, vasutak, posta) fejlesztéséig, a korszerű termelési ismeretek terjesztésétől (pl. az iskolán kívüli népoktatás szervezése), az adminisztratív rendszer tökéletesítéséig számos területen modernizációs célú beavatkozásokra került sor. A társadalomirányítás és a gazdasági törvényhozás egyik célja az ország területi, társadalmi egyenlőtlenségeinek csökkentése, az integrációs folyamatok serkentése volt.

Ebben a könyvben a gazdasági, társadalmi viszonyok átalakításának kísérletében két szomszédos székelyföldi megyében – Csík és Udvarhely – használt *eszközrendszer, a fejlesztési szempontok és konkrét megvalósítások felleltározását* végeztük el. Ugyanakkor igyekeztünk feltárni a fogadó környezetben fennálló viszonyok megváltoztatására indított állami kezdeményezések, fejlesztési akciók meggyökeresedésének feltételeit, azonnali és hosszú távú társadalmi hatásait, az elmaradott vidék felemelését célzó kormányzati politika nyomán a falvak és kisvárosok mindennapi életében, a társadalmi csoportok közötti viszonyokban bekövetkezett változásokat.

Céljaink és forráslehetőségeink a *kutatási módszertant* is meghatározták. Munkánkat a hagyományos írásbeli történeti források kutatásával kezdtük. Budapesti és székelyföldi kutatóhelyeken a korabeli intézmények (kormányzati szervek, gazdasági, társadalmi szervezetek, mint pl. az Erdélyrészi Gazdasági Tanács, a Nemzeti Önállósítási Alap, az Országos Közegészségügyi Intézet, az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület, az Erdélyi Párt, az Erdélyi Ipari Munkaszervezési Intézet, az Erdélyi Szociális Szervezet, Országos Nemzet és Családvédelmi Alap és más intézmények) iratanyagát kutattuk. A társadalmi, gazdasági változások mibenlétének, mértékének feltárását, a fejlesztő jellegű állami beavatkozások hatásait a korszak emberének életvilágára, a vizsgálat földrajzi területén a helyi sajtóanyagok és a személyes történeti emlékezet rögzítésével – oral history felvételekkel – végeztük.

Nyilvánvaló, hogy a fennmaradt iratanyag túlnyomó többsége az állami intézmények, hivatalok irattermelésének része és elsősorban a kormányzati célokat, megvalósításokat, és ideológiát dokumentálja. Ezekben a dokumentumokban kevés adalékot találunk a támogatott társadalmi csoportok viszonyulás- és magatartásmódjára, fogadókészségére. Valamivel bővebben tükröződik az „alullévő”, hatalmi intézményekkel kapcsolatba lépő csoportok gazdasági, társadalmi változásokkal összefüggő beállítódásainak alakulása, az erdélyi társadalmi szervezetek (EMGE, Hangya) aktivistáinak jelentéseiben és szórványosan a cenzúrázott napi sajtóban. A viszonylag közeli történeti korszak folyamatainak megértéséhez ezért személyes dokumentumokat – emlékezőseket – is felhasználtunk. Figyelembe véve, hogy ezek forrásként történő használata épp olyan problematikus, mint a kormányzati sikerpropagandát visszhangozó írott dokumentumoké, igyekeztünk a személyes identitáskonstrukciók, az önlegitimációs jelzések ideológiáit mellőzve, az állami fejlesztések, támogatások tárgyi konkrétumaira, ezek hatásaira vonatkozó emlékezet- anyaggal dolgozni.

A negyvenes évek első felében a Székelyföld társadalmának felemelésére jelentős állami támogatással, korszerű tudás- és technológiatranszferrel elindított folyamat *felülről kezdeményezett modernizációs kísérletként* értelmezhető. A modernség, modernizáció fogalmának meghatározásával kísérletezni e helyen reménytelen vállalkozás lenne. Magunk részéről e fogalom munkadefiníciójaként a székelyföldi, döntően agrárius, számos vonatkozásban inkább kollektív, mint individuális jellegű társadalom viszonyaiban a külső beavatkozásra beindult, illetve felgyorsult változásokat, adaptív folyamatokat értjük.

Úgy véljük a korszak jelenségeinek ilyen szempontú tárgyalása egy rendkívül aktuális kérdésfelvetést jelent a mai és az elkövetkező években várható székelyföldi társadalmi folyamatok megértéséhez. Az elmaradott és fejlett régiók viszonyában működő mechanizmusok kutatása a jelen társadalmi folyamatainak megértéséhez is fontos társadalomismereti tapasztalatokat jelenthet. Olyan ismeretekre tehetünk szert, amelyek közvetetten eligazíthatnak saját korunk jelenségeinek megértésében is. Átfogó, folyamatjellegű kulturális jelenségeként definiálva a fejlesztő, erőforrásokat elosztó – ugyanakkor a termelt javak egy részét elvonó – állam és a felemelni kívánt régió társadalmának kölcsönhatásaiban megvalósult átalakulásokat, válaszokat kaphatunk a mai fejlesztési törekvések esélyeire is.

Egy rövid, nagypolitikai eseményektől zaklatott társadalomtörténeti időszakot kutattunk, amikor a politikum mélyen belenyúlt a társadalmi életvilágok sűrűjébe. Szűk idő- és földrajzi határok között vizsgáldtunk, a korszak politikai, eszmei irányzataira csak a támogatáspolitikai alakulása szempontjából fordítottunk figyelmet. Ennek az önkéntes korlátozásnak fő oka az egyszemélyes kutatói apparátus volt. Eredményeinket abban a reményben foglaltuk e kötetbe, hogy talán más kutatótársakkal szövetkezve szélesebb földrajzi, tematikai keretben elvégezhető lehetne ennek az izgalmas, ma is hasznosítható tanulságokban bővelkedő korszaknak átfogó történeti vizsgálata.

2. Általános helyzet

Az erdélyi magyarság két világháború közötti társadalmi, gazdasági, politikai viszonyairól, jogi helyzetéről, a két évtized társadalmi folyamatairól több munka megjelent, illetve ért meg újradíadást.¹ Rövid áttekintésünkben a 2. bécsi döntés idejének erdélyi viszonyairól ezért csak a gazdasági helyzet néhány sajátosságát tárgyaljuk.

A döntően rurális jellegű térség mezőgazdaságában „ezeken a területeken nagyobb volt a súlya az őstermelésnek a trianoni területtel szemben... a területi visszacsatolás egyik következménye mégis az lett, hogy országos szinten 60,7%-ról 50,6%-ra csökkent a szántóterület aránya, 12,3%-ról 20,7%-ra emelkedett az erdőterület.”²

A földtulajdonviszonyokra jellemző volt a szétaprózott birtokszerkezet, elmaradott volt a termelési kultúra és alacsonyak a termésátlagok. A gabonaneműek hektáronkénti termésátlagai a trianoni Magyarország területén és Erdélyben az első világháború előtti és az 1936–37 évi adatok alapján az alábbiak voltak:³

(q)

	<i>búza</i>	<i>rozs</i>	<i>árpa</i>	<i>zab</i>	<i>kukorica</i>
Erdély 1910-13	10,8	10,6	13,9	12,5	16,8
1933-37	10,4	10,0	10,4	9,7	11,2
Magyarország 1936-37	13,3	11,3	13,5	12,2	18,5

Látható, hogy a mezőgazdasági termelés színvonala Erdélyben a két világháború között visszaesett. (Megjegyezzük, hogy nem egész Erdély területén. Vita Sándor: *A Székelyföld önellátása* c. tanulmányának adatai szerint a barcasági szászok termésátlagai,

1 A kolozsvári Hitel folyóiratban Vita Sándor, Parajdi Incze Lajos, Venczel József tollából megjelent tanulmányokra, cikkekre gondolunk.

2 Hantos László: *Változások a magyar nemzetgazdaság szerkezetében*. In: *Hitel*. 8 évf. 1943. 4. 485 p.

3 Pongrácz Kálmán: *Erdély és a Székelyföld gazdasági problémái*. In: *Közgazdasági Szemle*, 1940. 64 sz. 804 p.

a gabonaneműeknél – a kukorica kivételével – meghaladták a magyarországi átlagokat is.⁴) A harmincas évek végére „az alacsony termelési színvonal és terményárak következtében a mezőgazdasági lakosság életszínvonala egész Erdély területén, de főleg a Székelyföldön tovább süllyedt s bár szakszerű üzemstatistikai felvételek nem készültek, szakértők véleménye szerint egy 3-4 holdas kisbirtok évi jövedelmét 15.000 leinél, vagyis kb. 500 pengőnél többre nem lehet értékelni.”⁵ E megállapítás időszakának mezőgazdasági napszámbeírtaireit figyelembe véve, egy ilyen kisbirtok 500 pengős évi jövedelme egy gazdasági cseléd kb. 55-60 napi bérének felelt meg.⁶

Az agrárszakemberek a mezőgazdaság alacsony termelékenységének okait abban látták, hogy a földművelő gazdák nem rendelkeztek megfelelő vetőmagvakkal, „rét és legelőgazdálkodás gyakorlatilag nincs, a gyümölcsstermesztés külterjes. Az állattenyésztésben szükséges a fajtajavítás és az állatorvosi szolgálat megszervezése.”⁷ Erdély állattenyésztése alig fejlődött a két világháború között, a 100 km² számított állatlétszámban visszaesés mutatkozott a szarvasmarháknál, juhoknál, sertéseknél. Minőségi szempontból azonban az erdélyi állattenyésztés felülmúlta az ország többi régiójának színvonalát.

Erdély szántóföldi termelését Románia termelésének keretében vizsgálva, Vita Sándor megállapította, hogy a csökkenő terméseredmények ellenére felülmúlta a jobb termőhelyi adottságú Ókirályság átlageredményeit. Bár az erdélyi szántóterület az országosnak csak 25%-át jelentette, pl. 1937-ben Románia búzatermésének 32%-át, kukoricatermésének 30%-át, zabtermésének 41%-

4 Vita Sándor: *A Székelyföld önellátása*. In: *Hitel*, 2 évf. 1937. 4. 277 p.

5 Pongrácz Kálmán: i. m. 802 p.

6 Föl. Hung. 2127. 1942. *Jelentés Kolozs, Szolnok-Doboka, Beszterce-Naszód, Maros-Torda, Csík, Udvarhely és Háromszék Vármegyék nemzetiségi és társadalmi viszonyairól, valamint gazdasági és hitelügyi helyzetéről*. 9 p.

7 Dr. Solty Ernő: *Agrárpolitikai feladatok Erdélyben*. In: *Kárpátmedence. Gazdaságpolitikai Szemle*. 1941. május. 37-44 p.

át Erdély adta és csak a rozs és árpatermelés arányszáma maradt a szántóterület arányszáma alatt.⁸

Az erdélyi *ipar* helyzetének elemzői is az elmaradottságot, fejletlenséget állapították meg. A 100 km²-re jutó gyárak átlagos számát tekintve a trianoni terület és a visszacsatolt részek helyzete a következő volt:⁹

<i>Trianoni Magyarország</i>	<i>Felvidék</i>	<i>Kárpátalja</i>	<i>Erdély</i>	<i>Délvidék</i>
4,30-4,42	2,21	0,9	1,14	2,80

A kis- és nagyiparban az üzemek és alkalmazottak száma valamint a termelési érték szerint a trianoni terület és Erdély adatai az 1941-es a népszámláláskor végrehajtott iparstatisztikai adatgyűjtés alapján az alábbiak voltak (a %-os arányszámok a két országrész részesedését jelzik Magyarország 1941. évi mutatóiból):¹⁰

	<i>Trianoni Magyarország</i>	<i>Erdély</i>
üzemek száma	192.315	29.224
%	73,6	11,2
ezer lakosra jutó üzemek száma	20,6	11,4
alkalmazottak száma	718.633	67.281
%	81,6	7,6
ezer lakosra eső alkalmazottak száma	77,2	26,1
termelési érték	5.621.630	316.859
%	85,4	4,8

8 Vita Sándor: Erdély mezőgazdaságának helyzetképe. In: *Hitel*. Válogatta, a bevezető tanulmányt írta és a repertóriumot összeállította Záhony Éva. Bethlen Gábor Könyvkiadó. 1991. 255-256. p.

9 Hantos László: i. m.: 486 p.

10 Szalay Zoltán: *Az 1941. évi népszámlálással kapcsolatban végrehajtott iparstatisztika első eredményei*. In: *Magyar Statisztikai Szemle*. 21 évf. 1943. 1. 280 p.

Az ipar termelékenységi-technológiai színvonalának különbségeit legrelevánsabban a megvalósított termelési érték arányai jelzik. Erdélyben, különösen Székelyföldön sok volt a kézműipari szinten működő kisiparos. Az erdélyi politikusok szerint az itteni „magyarság gazdasági képe egészségtelen” a kisipar tönkrement. Ennek a helyzetnek egyik okát, a gyáripar térhódítása mellett az elmúlt időszak etnikai alapú gazdasági diszkriminációiban látták: „az erdélyi városok híres kisipara elsorvadt és művelői tízezres tömegekben vándoroltak át az Ókirályságba. Az itt maradt iparoság az igazságtalan adóztatás miatt s minden hitellehetőség hiányában elszegényedett, iparengedélyét tömegesen adta vissza s jelentős tömege kontárként vagy alkalmi munkából tengette életét.”¹¹ Az erdélyi magyar kisebbség politikai, gazdasági sérelmeit 1938-ban memorandumban összefoglaló Szász Pál (ekkor az Erdélyi Gazdasági Egyesület elnöke, szenátor) a román kormánytól az iparosok és kereskedők számára érdekképviseleti lehetőséget, egyenlő közteljesítést, a román iparosokkal egyenlő hitel-ellátási és támogatási esélyeket kért. A székelyföldi gazdasági, termelési feltételek könnyítésére kérte, hogy „a móc vidék részére nyújtott gazdasági előnyök, szállítási kedvezmények, adóleszállítások terjesztessenek ki a székelyvidékre is, amelynek gazdasági helyzete azonos a mócvidék helyzetével.”¹²

A következőkben a székelyföldi viszonyokra korlátozzuk a 2. bécsi döntést közvetlenül megelőző társadalmi, gazdasági viszonyok jellemzését.

Székelyföld: „csak a szegénység nagy.”

A Székelyföld társadalmi-gazdasági helyzete a visszacsatolt erdélyi területen belül is egyike volt a legrosszabbaknak. „Székelyföld”-ön a korabeli közéleti, politikai nyelvezetben gyakran hasz-

11 Zathureczky Gyula: *Metamorphosis Transylvaniae*. In: *Hitel*. 6 évf. 1941-1942. 2. sz. 210. (A szerző dr. Pál Gábornak az erdélyi képviselők budapesti bemutatkozásakor elhangzott parlamenti beszédéből idézi az itt felhasznált hivatkozást).

12 Szász Pál memoranduma a román Koronatanácshoz. (1938. április 27.) Közzéteszi: György Béla. *Pro Minoritate*. 2002/ősz. 155-165 p.

nált „négy székelly megye”: Maros-Torda, Csík, Háromszék és Udvarhely megyék területének gazdaság- és társadalom-földrajzi viszonyait értjük, itt élt a visszacsatolt észak-erdélyi lakosságnak 28,7%-a.

A magyar népesség megyénként a következőképpen oszlott meg:¹³

<i>Megye</i>	<i>Összes lakosság (fő)</i>	<i>Magyar nemzetiségű lakosság (%)</i>
	733.397	
Csík	172.246	87,6
Háromszék	142.401	93,9
Maros-Torda	301.093	61,5
Udvarhely	117.657	97,3

A Székelyföld települései a korabeli magyar közigazgatási beosztás szerint az alábbi típusokba tartoztak:¹⁴

<i>Törvényhatóságú város</i>	<i>Megyei város</i>	<i>Nagyközség</i>	<i>Kisközség</i>	<i>Kültelki lakott hely</i>
1	6	92	411	480

Az erdélyi társadalomfejlődés lassú folyamataira jellemző, hogy az 1910-es népszámlálás óta jelentékeny társadalomszerkezeti- és foglalkozási változások vizsgálatunk időszakára nem következtek be. Ekkor a fő foglalkozási csoportok arányai megyénként a következők voltak:¹⁵

13 Varga E. Árpád: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája. I. Kovászna, Hargita és Maros megye. Népszámlálási adatok 1850-1992 között.* Teleki László Alapítvány, Pro Print Könyvkiadó. Budapest, Csíkszereda. 1998. 29-30 p.

14 Magyarország helységnevtára 1944. Szerkesztette és kiadja: A Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. Hornyánszky Viktor Rt. Nyomdai Müintézet.

15 Thirring Lajos dr: *Terület és népesség.* In: *Magyar Statisztikai Szemle.* 18 évf. 1940. 8-9 sz. 678 p.

	<i>Csik</i> %	<i>Háromszék</i> %	<i>Maros-Torda</i> %	<i>Udvarhely</i> %
mezőgazdaság	72,1	64,8	72,5	76,4
ipar, bányaipar, forgalom	17,7	24,8	17,3	14,9

A döntően mezőgazdasági termeléssel foglalkozó lakosság jövedelmi viszonyait az elmaradott, jórészt extenzív termelési mód, az osztott örökösödési szokásjog következtében (a századelőn végrehajtott tagosítások óta) szétaprózódott birtokszerkezet, a rossz értékesítési lehetőségek határozták meg. A „három székely megyében az átlagos birtoknagyság 1,7 hektárt tett ki, míg ez a szám az öt hektáron aluli birtokosoknál 0,9 hektárra süllyedt, vagyis oly csekély terület, amelyen többet tervszerűen gazdálkodni nem lehet.”¹⁶ [Maros-Torda vármegyét nem érti ide a szerző – O. S.]

A harmincas évek első felének gazdasági válsága a székelyföldi kistermelőket is súlyosan érintette. Vita Sándor a harmincas évek közepén megállapította, hogy a Székelyföld évente 33.742 tonna gabona-behozatalra szorul. A szarvasmarha állomány 1925-1935 között hozzávetőlegesen 5.500 fővel csökkent, a sertésállomány ugyanez idő alatt 76.584-ről 52.144-re esett vissza.¹⁷ Vita elemzése szerint a székelyföldi művelési módok és az elért terméseredmények nemcsak a közép európai gazdálkodás mögött maradnak el, hanem a barcasági százszok gazdálkodását sem közelítik meg.¹⁸

16 Pongrácz Kálmán: i.m.: 797-843 p.

17 Vita Sándor: i. m.: 277 p.

18 Vita Sándor: i.m.: 272 p.

*A földterület művelési ágak szerinti megoszlása
törvényhatóságokként 1940-től 1942-ig¹⁹*

<i>Művelési ágak</i>	<i>Csik ha</i>	<i>Háromszék ha</i>	<i>Maros-Torda ha</i>	<i>Udvarhely ha</i>
Szántóföld	68.385	81.394	147.002	58.667
Kert	3.213	4.935	10.242	4.126
Rét	107.327	34.496	48.853	48.360
Szőlő	-	10	1.456	135
Legelő	83.973	13.834	43.952	35.937
Erdő	213.008	149.967	203.486	95.227
Nádas	-	-	203	-
Adó alá nem eső	10.248	10.705	16.466	8.395
Összes terület	486.154	295.332	471.660	250.847

A mezőgazdaság alacsony termelékenységéhez amellet, hogy a kisbirtokrendszer volt uralkodó az is hozzájárult, hogy a harmincas évek végén még mindig jelentős területeken ugarhagyó gazdálkodás folyt. Csík és Udvarhely megyékben az ugar aránya meghaladta a 20%-ot.²⁰ Ez a művelési rendszer azt jelentette, hogy a szántóhatáron az ugarföldet „pihentették” csak legelőként hasznosult.

A szántóterület felhasználása a székely megyékben, 1937-ben:²¹ (%)

<i>Megye</i>	<i>Gabona- félék</i>	<i>Élelmi növények</i>	<i>Ipari növények</i>	<i>Takar- mányfélék</i>	<i>Ugar</i>
Csik	61,4	13,2	0,5	3,2	21,7
Háromszék	60,4	15,9	1,3	13,3	9,1
Maros	74,8	3,0	1,6	12,2	8,4

19 *Magyar Statisztikai Évkönyv*. Új folyam. L. 1942. Szerkeszti és kiadja: A Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1944. 94 p.

20 *Magyar Statisztikai Szemle*. XVIII évf. 1940. 8-9 sz. 702 p.

21 Vita Sándor: Erdély mezőgazdaságának helyzetképe... 245 p.

<i>Megye</i>	<i>Gabona-félék</i>	<i>Élelmi növények</i>	<i>Ipari növények</i>	<i>Takarmányfélék</i>	<i>Ugar</i>
Udvarhely	63,6	4,5	0,8	8,6	22,5
Erdélyi átlag	74,0	4,5	1,6	8,2	11,5

A kedvezőtlen domborzati adottságok ellenére, a vetésterület nagyobb részét a gabona foglalta el még a zord éghajlatú Csík megyében is. A feldolgozóipar hiányát is jelzi, hogy ipari növényeket alig termesztettek a székely megyékben. Az élelmi növények közül Csík és Háromszék megyében a burgonya volt a legfontosabb kultúra. A termesztett takarmányok Csíkban voltak a legkevésbé elterjedve, ennek egyik oka a szűkös szántóterület volt.

*Az egyes gabonaneműek hektáronkénti átlagtermése 1932 és 1937 között:*²²

<i>Megye</i>	<i>Búza</i>	<i>Rozs</i>	<i>Árpa</i>	<i>Zab</i>	<i>Kukorica</i>
Csík	8,68	9,60	9,86	9,76	9,30
Háromszék	11,24	11,64	11,24	10,82	11,78
Maros	11,76	9,08	9,98	9,84	11,28
Udvarhely	10,48	9,04	10,28	9,54	12,62
Erdélyi átlag	10,37	10,02	10,43	9,68	11,25

Összehasonlítva a székely megyék átlagterméseit, látható, hogy Háromszék megyében voltak a legmagasabbak, meghaladva minden kultúrájánál az erdélyi átlagokat is. A magasabb termelékenység, a természetföldrajzi viszonyok mellett, feltehetően a nagybirtokok nagyobb részarányával is magyarázható.

Az alacsony termelékenység egyik következményeként, a székelyföldi egyoldalú szemtermelés ellenére a lakosságot gabonahiány sújtotta. A visszacsatolás utáni napokban Bárdossy László bukaresti követ „a helyzettel és a viszonyokkal ismerős szakembe-

22 Vita Sándor: i.m.: 247 p.

rek meghallgatása után” a Székelyföld közellátásának megszervezésére „igen sürgős” javaslatot küldött a Külügyminisztériumba. Nem érdektelen részletezni Bárdossy javaslatát: tükrözi a Székelyföldön tapasztalható közellátási hiányosságokat. A javaslat szerint a meglévő három Hangya áruraktár mellé (Marosvásárhely, Sepsiszentgyörgy, Székelyudvarhely) „az elsőrendű közszükségleti cikkek megfelelő elosztásának állandó biztosítására a székelyföldi járásközpontokban még további tizenkét raktárt kellene felállítani.” A tizenöt raktárt „elsősorban kenyérliszttel (vagy esetleg öröletlen búzával) és tengerivel kellene ellátni... a szakemberek megegyeznek abban, hogy havonként minden egyes raktárban legalább 3 vagon kenyérlisztnak és 4 vagon tengerinek rendelkezésre kellene állani. A többi legfontosabb közszükségleti cikkből a következő mennyiségű készletnek kellene minden egyes raktárban havonként rendelkezésre állni: cukor 1-2 vagon, petróleum 1 vagon, zsír 1.000 kg (különösen Sepsiszentgyörgy és Oklánd környékén, valamint Csík megyében mutatkozik nagyobb szükséglet), étolaj 100 kg, szappan 1.500 kg, mosó szóda 1.000 kg, ecet 5.000 liter, gyufa 10.000 kis doboz, talp 500 kg, bőr 50 kg, pamutfonal, dohány, cigaretta, patkóvas, kerékabroncs, patkósarok, patkószeg, valamint építéshez szükséges szeg mindenfajta méretben, gyógyszerek, só-ellátás, tűzifa-ellátás biztosítása.” A gyáríppal rendelkező Brassó elszakításával kialakult szolgáltatási hiányok pótlására „sürgősen gondoskodni kellene különösen Háromszék, Udvarhely és Csík megyékben kisebb gépjavító műhelyek felállításáról.”²³

Az 1941. évi népszámlálás *iparstatisztikai* eredményei azt mutatják, hogy a Székelyföld iparosodottsága is messze elmaradt az országos átlagtól. Míg az egy üzemre eső termelési érték országosan (ezer pengőben) 7,29, addig Csík (1,85) Háromszék (2,56) és Udvarhely (2,04) megyék átlaga csak 2,15 ezer pengő volt.²⁴ A Kolozsváron megjelenő *Hitel* egyik cikkírója szerint a

23 MOL K. 69. 1940. 7.d. 84–86.

24 Szalay Zoltán: i.m.: 277 p.

székelyföldi gazdasági helyzetre jellemző, hogy „nincs tőke, nincs ipar. A székely vidékek ma alig bírnak valamit eladni, de ugyanakkor rá vannak utalva a bevételre, ruházkodási, közhasználati és élelmi cikkekben egyaránt... Nincs nagybirtok, nagytőke és nagyváros. (Csak a szegénység nagy).”²⁵

Az új országhatár súlyos gazdasági problémákat is felvetett a Székelyföldön. A háromszéki, Udvarhely megyei és Csík megyei falvakat elválasztotta Brassótól, a legnagyobb dél erdélyi várostól, amelyhez a székelységet számos gazdasági érdek fűzte: nemcsak munkalehetőséget jelentett, de a mezőgazdasági termények felvevőpiaca is volt: „Brassó élelmezését kb. 70-90%-ig különösen a baromfi, tejtermékek, tojás, zöldség, főzelék félék és gyümölcs szükséglet tekintetében Háromszék megye látta el.”²⁶ A Nyárad- és Küküllő menti zöldségtermelő falvakat a bécsi határ a dél erdélyi városok piacaitól választotta el. Elvágta a vasúti összeköttetést a Székelyfölddel, az áruforgalmat csak gépkocsikkal, a Beszterce – Szászrégen közötti rossz állapotban lévő köves úton költségesen és nehézkesen lehetett bonyolítani. A rossz utakon a szállítás lassan haladt, Besztercén nagymérvű volt az árutorlódás.²⁷

Az áldatlan közlekedési viszonyok miatt hiányos volt az áruelátás. A közszükségleti cikkek megdrágultak, vagy eltűntek a piacról, a fizetések stagnáltak, esetleg csökkentek. Ahogy azt a Bárdossy-féle javaslat már 1940. szeptember elején helyesen előrelátta és próbálta megelőzni, a visszacsatolás után néhány hónappal akadozott az élelmiszerellátás: a petróleum, a cukor, időnként a liszt, sőt a kenyér, a burgonya is hiánycikk volt.²⁸

25 Parajdi Incze Lajos: *A Székelyföld az országépítésben*. In: *Hitel*. 5 évf. 1940-41. 2 sz. 121-122 p.

26 MOL K. 69. 1940. 7 d. 85.

27 MOL K. 69. 1940. 7 d. 206.

28 L. Balogh Béni: *A magyar-román kapcsolatok 1939-ben és a második bécsi döntés. Gazdasági következmények c. fejezet*. Pro-Print Könyvkiadó Csikszereda, 2002. 324 p.

A későbbi években a Székelyföld elszigeteltségét nagyrészt megszüntette a Szeretfalva-Déda vasútvonal kiépítése: 1942. október 27-én érkezett az első tehervonat az új vasúton, a zászlókkal és zöld ágakkal díszített szerelvényen „áldott magyar búza volt”, amelyből 12 vagon Csíkszeredának is jutott.²⁹ Udvarhely megyének továbbra sem volt vasúti összeköttetése az ország többi részével. Az udvarhelyiek – a szomszédos Csík megyével közösen – többször fordultak a kormányzathoz a Székelyudvarhely – Csíkszereda vasútvonal kiépítésének ügyében.

Társadalmi viszonyok

A legsúlyosabb társadalmi problémát az alacsony életszínvonal és a munkaerő-fölösleg képezte.³⁰ Az új államkeretek közötti társadalmi feszültségek egyik fő tényezője, a dél-erdélyi területekről áttelepülők tömegének problémája mellett, a népesedési és munkaerő-piaci viszonyokban rejtett: a „Székelyföld népfölöslege évente 3-4 ezer lélek, mely eddig Brassó, Medgyes, Szeben, Temesvár gyáraiban és az Ókirályságban talált elhelyezkedést, a bécsi döntés után tömegesen tódul vissza szülőföldjére.”³¹

Egy 1940 októberében készült feljegyzés szerint a Székelyföldre a régi királyság városaiból 25.000 kereső került vissza, akik ott jól kerestek, viszont „most otthon munka nélkül állnak.”³² A székelyföldi – túlnyomóan falusi – társadalmat belső ellentmondások is emésztették. Ezek a viszonyok a székelység „külső, anyagi, közlekedésügyi és egyéb bajai mellett ugyancsak nagy figyelmet érdemelnek” – írta a Magyar Szemle hasábjain 1941-ben a társadalmi viszonyokat ismerő Biró Sándor. Kifejti, hogy a trianoni ország középosztálya, „sőt az erdélyi magyar intelligencia tagjai is úgy képzelik el a székelyeket, amint azok Nyíró és Tamási könyveiben szerepelnek. Kétségtelenül vannak olyan székelyek is

29 Csíki Néplap, 1942. október 28.

30 Diószeghy Erzsébet: *A szociálpolitika problémái Erdélyben*. In: *Kárpátmedence*, 1941. május 49-51 p.

31 Zathureczky Gyula i.m.: 212 p.

32 MOL K. 69. 1940. 7 d. 196.

- habár ezek elég ritkák, a székely nép valóságos képe más és kevésbé idillikus vonásokat mutat” - írta Biró 1941-ben.³³ Tapasztalatai szerint a székely individuális, büszke, „sőt gyakran egyenesen gőgös, nehezen irányítható, az egységtől irtózik, állandóan pártokra és csoportokra tagolódik.” Biró mentális történeti örökségként értelmezi ezeket a magatartásmódokat, az ősi székely privilégiumok örökségének. A másik „kevésbé idillikus vonás” az alkohalmámorba való menekülés szokása, ez „némely vidéken valósággal pusztító népbetegséggé lett... Van olyan falu, ahol pár évvel ezelőtt kb. 3000 lélekre 22 kocsmára esett. Udvarhely megyében egy év alatt átlag egymillió kétszázézer pengő ára szeszestített fogyasztottak el. A többi megyékben részint hasonló, részint kedvezőbb a helyzet. De sajnos az egész székely népre érvényes az a megállapítás, hogy egyik legveszélyesebb népbetegsége az alkoholizmus. Ez nagyban hozzájárul a népben már amúgy is meglevő veszekedő és verekedő hajlam további nem kívánatos fejlődéséhez. Ez a gyakori bicskázás és az állandó marakodás, pártoskodás formájában jut kifejezésre.” Az állandó elvándorlás mellett néhány Udvarhely vármegyei településen fenyegető népbetegséggént az egykézés is megjelent (Firtosváralja, Énlaka, Firtos-Martonos községek), a székely anyavárosban „a magyar lakosság apadása és természetes szaporulatának helyzete az utolsó évek folyamán egyenesen ijesztő volt: az akkori adatok szerint Székelyudvarhely halálra ítélt városnak számított.”³⁴

Biró helyzetértékelését a székely társadalomban zajló folyamatokról a sajtóban megjelenő adalékok is alátámasztják. Habár általában a kor sajtójában - a nemzeti romantika büvőkörében - ritkán jelentkezik a kritikus, önreflexív beállítódás, a székely történeti mítoszokról burjánzó sztereotípiák mellett a törvényszéki ítéletekről, kihágásokról beszámoló írások, hírek sejtetik, hogy a helyi társadalmakon belül a konfliktusok, az agresszivitás mindennapi jelenségek. (A Székelyföldet néhány évvel korábban bejáró

33 *Magyar Szemle*, 1941. XL. kötet. 6 sz. 364 p.

34 Uo. 366 p.

Bözödi György leírásaiban is több adalék utal ezekre a viszonyokra.)

1941-ben Csíkszentmárton járásközpont egyik „ejtőernyős” hivatalnok a község lakosait lelketlen, kapzsi, széthúzó népességnek írta le, ahol a „kaszinóhelyiségek ma is ott állnak de látogatatlanul, mert nincs 3 ember - család a faluban, aki egymással teljes barátságban élne. Sőt a kettős község (Szentmárton és Csekefalva) előljárósága is egymással állandó vitában él.”³⁵

A falvak belső életviszonyairól szóló gyér híradások alapján vitáktól, széthúzásoktól, perlekedésektől terhes életvilág képe sejthető. Ez a belső válság feltehetően összefüggésben volt az archaikus, önrendelkező faluközösségek belső bomlási folyamatával, a kapitalista viszonyok, a városi kultúra előretörésével.

A helyi társadalmak belső feszültségeiről, az érdekcsoportok, nemzedékek közötti viszonyokról a kutatott korszakból kevés elérhető forrásanyag áll rendelkezésre. Ez a problémakör további forrásfeltárásokat igényelne. Egyik Kishomoród menti község 1942–43-ban készült monográfiájának alábbi részletéből az a további megerősítést igénylő feltevés körvonalazódik, hogy ekkor teljében volt a falusi társadalomban az archaikus és modern kulturális minták ütközése, a falusi társadalmi csoportok értékváltsága. Az említett monográfiában az igazgató-tanító szerző az alábbiakat írta a falu társadalmi folyamatairól: „falunk egykor tiszta erkölcsi élete a nagyvárosi szellem romboló hatása alá került. Rohamos szaporodás folytán előállott népfellegünk könnyebb megélhetést talált már a múlt világháború óta a nagy városokban, a román uralom alatt főképpen Brassóban, Bukarestben, Ploesten stb. Innen ömlött falunkra a megromlás szelleme: a lazább gondolkozásmód, lazább erkölcsi felfogás, szabadabb nemi élet. Lassan-lassan falusi népünk egészséges ősi életformájából kivetkőzött: immár szinte hatástalanná váltak a falu erkölcsének vastörvényei, elvesztette jelentőségét a falu ítélete... A város hatása alatt felnőtt ifjú nemzedék számára majdnem annyi

35 Csíki Lapok, 1941. szeptember 28.

hirdetni a tiszta erkölcsöt, mint a falra borsót dobálni. S ezen segíteni nehezen lehet a mai körülmények között, mert az uralomváltozás után is falunk nagyváros, mégpedig Budapest hatása alatt áll: népünk feleslege, főképpen drága, szép leány ifjúságunk (vagy 70–80 leány) odaözönlött szolgálatra. Magával már a romlott szolgálói szellemet hozza. Falunkat ebből a sajnálatra méltó helyzetből csak egy jó telepítés menthetné ki. A telepítéssel népünk fele máshova kerülne, az itthon maradt fele pedig rendes megélhetést kapna, nem kíváncznék városra és újból visszazökkenne az egészséges falusi életbe... Az ifjúság keveset játszik kint a szabadban. Sőt el lehet mondani, hogy a legény-ifjúság egyáltalán nem játszik. A leányok még neki-neki fognak, de már ők sem játszódnak olyan nagy élvezettel és lelkesedéssel, mint az ezelőttiek. Ennek a helyzetnek az igazi és legfőbb oka talán az első világháború utáni történelmi idők keserű vihara, amely összetörte a lelkeket s még a játékokban sem találunk magukra. Nem is találhatnak, mert a mai nehéz háborús légkör útjukban áll, de különösképpen útjukban áll az a szellem, amelyet Homoródalmásra az innen nagyvárosokba ment lányok hazajövetelükkel magukkal hoznak és amely szellem az életnek nem a kedves, tiszta szándékban verőfényes, virágos oldalát keresi, hanem a sötét oldalát, ahol már a tévelygésnek és a bűnnek a hazája van.”³⁶

36 Kozma Miklós: Homoródalmás monográfiája. 1943. Kézirat a homoródalmási iskola irattárában.

3. Tervek, elképzelések a Székelyföld gazdasági fel- emelésére

A visszacsatolás utáni közéleti-politikai diskurzusok egyik, talán leggyakrabban hangsúlyozott gondolata az „egybehangolás” az „erdélyi újjáépítés,” a visszatért területnek az „ország vérkeringésébe való bekapcsolása” volt. A korabeli közéleti szereplők gondolkodásában ezeknek a kifejezéseknek tartalmát a magyarországi és erdélyi gazdasági, társadalmi, közigazgatási, politikai intézményrendszer modernizálása, gazdasági felemelkedés, iparosítás, a mezőgazdasági termelés korszerűsítése, szociális problémák megoldásának igénye jelentette. Az elvárások indoklásaként gyakran elhangzott, hogy Erdély gazdasági támogatásával nemcsak a két világháború közötti román kormányok, de az első világháború előtti liberális magyar kormányok mulasztásait is pótolni kell.

A társadalmi-gazdasági viszonyokat vizsgáló tudományok közül, még a gazdasági szférához szorosan nem kapcsolódó demográfia is a gazdaság felemelése mellett érvelt: „rég tudott dolog, hogy a mezőgazdasági területhez viszonyított népsűrűségi adatok az ország peremén, Erdélyben pedig a magas fekvésű hegyes székely megyékben emelkedtek a legmagasabbra. A székelység vándormozgását, dél felé húzódását is részben ez idézte elő: e megyék népeltartó erejének növelése céljából tehát a mezőgazdaság és kivált az állattenyésztés támogatása és feljavítása, az iparfejlesztés, a kisipar felkarolása, közmunkák mielőbbi megkezdése múlhatatlanul szükséges.”³⁷

A közéleti fórumokon megszólalók azonnali konkrét lépésekre, intézkedésekre tett gyakorlati javaslatok és a lelkesítő programbevezetések keveredtek. Ez utóbbiak a korabeli valóság társadalmi-gazdasági viszonyaitól olykor messze elrugaszkodtak, a későbbi években bebizonyosodott, hogy irreálisak, az adott körülmények között kivitelezhetetlenek voltak. Az Erdélyi Párt programja például „a

37 *Magyar Statisztikai Szemle, i.h. 668 p.*

Székelyföldnek az ország vérkeringésébe való szerves bekapcsolását” sürgette. Ennek konkrét lépéseiről nyilatkozó politikusok úgy vélték, hogy „azonnal meg kell kezdeni a székelyföldi vasúti hálózat kiépítését, utak és vízi utak fejlesztését, repülőterek létesítését, a Székelyföld iparosítását és gazdasági kérdéseinek megoldását.”³⁸

Az Erdélyi Gazdasági Tanács alakuló gyűlésén, 1940. szeptember 14-én az erdélyi gazdasági élet legégetőbb problémái voltak napirenden. A Magyar Nemzeti Bank szakemberei vázolták a pénzüzetek megfelelő működésének biztosítása szempontjából szükségesnek tartott intézkedéseket. A bank képviselője szerint az erdélyi „hiteligények megfelelő ellátása érdekében feltétlenül szükség lesz a Nemzeti Bank támogatására... kijelenti, hogy kidolgozza és előterjeszti a megfelelő alimentációs tervezetet, amelynek kapcsán figyelembe veszi azt a támogatást is, amelyet egyes budapesti nagy bankok erdélyi affiliációs intézeteiknek juttathatnak.”³⁹

Bethlen László a kolozsvári „Szövetség” Gazdasági Hitelszervezetek Központjának elnöke arra figyelmeztetett, hogy „habár folyó évben a csíki burgonyaértékesítési probléma élelmezési célokra megoldást fog nyerni, a jövőben fel kell készülni a kérdés végleges megoldására élesztő, vagy keményítőgyár létesítésével és termelő-szövetkezeti hálózat kiépítésével. A falusi lakosság elemi gazdasági és élelmezési szükségleteinek kielégítése céljából a „Szövetségnek” sürgősen hitelkeret nyújtandó. Ha csak a betétüzlet nagyobb lendülettel ismét meg nem indul, a teljes program megvalósításához a begyűjtött adatok alapján 1,4 millió pengő hitelkeret szükséges, viszont 2 millió pengő hitelkeret nyitásával és a gyorssegélyként folyósítandó legszükségesebb kölcsönökkel a helyzet a folyó év végéig áthidalható lenne.” A háziipari tevékenység támogatását len- és kenderfeldolgozó gyár felállításával és a házi szövészet előmozdításával tervezték. Végül a Szövetség elnöke

38 *Magyarországi pártprogramok.* Kossuth Kiadó. 1991. 530 p.

39 MOL Z. 12. 32. 110. 1. Az Erdélyrészi Gazdasági Tanács jegyzőkönyvei. 1940. szeptember 14.

javasolta, hogy „a magyarországi tejrendelet mielőbb bevezetendő volna és a tejipar gyakorlását Erdélyben is képesítéshez kellene kötni.”⁴⁰

Az ipari termelés vonatkozásában az EGT résztvevői szerint a „legnehezebb feladat Észak Erdély és az anyaország ipari termelésének összhangba hozatala lesz. Elnök indítványára a Tanács kívánatosnak tartja, hogy az árutarifa leszállításával, illetőleg a kedvezményes árutarifa bevezetésével a székelyföldi területek Északnyugat Erdélyhez és az anyaországhoz közelebb hozassanak.”⁴¹

Az EGT következő gyűlésén Bethlen László újra „felhívja a figyelmet a falvak égető hitelproblémái megoldásának azonnali szükségességére, amely hiteligények természetesen a Gazdasági Hitelszövetkezetek útján teljesíthetők. Bánffy Dániel kijelenti, hogy tudomása szerint, különösen a Székelyföld felé a telefon és táviró forgalom legnagyobb részt szünetel, vagy ahol működik ott is igen nehézkes. Fontosnak tartja, hogy a Tanács a táviró és telefonforgalom kifogástalan működésének azonnali beállítására az illetékes hatóságok figyelmét már gazdasági indokból is felhívja.”⁴²

A visszacsatolás utáni hetekben a kereskedelemben leghamarabb a szállítási kedvezményeket vezették be. Októberben a „MÁV Igazgatóság az erdélyi keskenyvágányú vonalakon újabb kedvezményeket léptetett életbe. Éspedig a szállítási díjtételeket 7-12%-ig leszállította és ezen az alapon a gabona, burgonya, búza, liszt, szalonna zsír, tűzifa, fűrészelt fa, kő, cement, mész, téglá, továbbá tojás és baromfi szállítását a fenti százalékkal leszállította. 10% kedvezményt, az iszapolt kaolin szállítása, végül a farönkök szállítása a fűrésztelepekre külön 14-15% újabb kedvezményt kapott.”⁴³

A Földművelésügyi Minisztérium szakértői 1940. október-novemberében „tanulmányozzák a székely mezőgazdasági és állatte-

40 Uo. 3.

41 Uo. 3.

42 MOL Z.12. 32.110. Az Erdélyrészi Gazdasági Tanács jkv. 1940. szeptember 20-án a Kolozsvári Takarékpénztár és Hitelbank helyiségében megtartott üléséről. 2. old.

43 MOL Z. 12. 32. 111. Az erdélyi csoport helyzetjelentései. 1940. október 18-november. 6. sz.

nyésztési helyzetet. A helyi szakemberek bevonásával vitatják meg az összes idevágó problémákat. Csík megyei viszonylatban máris megállapították, hogy a központi fekvésű székely községekbe fajtenyészállatokat visznek.

Az illetékes minisztérium a székelyföldi ipartestületek szervezésével a Budapesti Kereskedelmi Iparkamara főtítkárárt bízta meg, ennek következtében az Ipartestületek máris működnek a Székelyföld minden városában.”⁴⁴

Az erdélyi csoport gazdasági elemzése szerint Erdélyből „10.000 drb. szarvasmarha felesleg vár szállításra, a terület gyapjúmennyiségének 70%-át a helyi háziipar dolgozza fel... a mezőgazdasági vonalon a legfontosabb az állatértékesítés megkezdése, a toll és a baromfi felvásárlása helyi szövetkezetek útján.”⁴⁵ Az élelmi cikkekről azonban „a különböző helyzetjelentések majdnem egyöntetűen azt mondják, hogy mezőgazdasági készletek nincsenek, vagy alig vannak és hogy behozatalra lesz szükség.”⁴⁶

A termelés fellendítéséhez szükséges tőkeellátás szempontjából a „kérdések legfontosabbika azonban a legyöngült pénzüzetek olyan arányú újjáépítése, hogy ismét teljes erővel a termelés szolgálatába állhassanak.”⁴⁷ A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara is összegyűjtötte a visszacsatolt területek „érdekviselelinek kívánságát, amit az alábbiakban foglalunk össze: a visszatért területeken sürgősen meg kell szervezni a fedezet nélküli kisipari és kereskedelmi hitelforgalmat. Ennek lebonyolítását az anyaországban bevált rendszerrel egyezően a kereskedelmi és iparkamarákra kellene bízni. A kisiparosoknak juttatandó kölcsönökön kívül az iparosokat foglalkoztató rétegeket is abba a helyzetbe kellene hozni, hogy az iparosokat megrendelésekkel láthassák el. Ebben a vonatkozásban az építőipar foglalkoztatásának biztosítása volna a legalkalmasabb eszköz. Ennek a célnak szolgálatába volna állítandó a törlesztéses házépítési és tatarozási kölcsönöknek

44 Uo. 39 sz. jkv. november 4.

45 Uo. 31 sz. jkv. október 22.

46 Uo. 35 sz. jkv. október 28.

47 Uo. 40 sz. jkv. november 5.

Erdélyben való mielőbbi meghonosítása, továbbá mint Felvidéken az átalakítási és tatarozási adókedvezményeket a visszakerült Erdélyre is sürgősen ki kell terjeszteni. Szükséges az ipari közigazgatásnak az anyaország ipari közigazgatásába való beillesztése és az ipari társadalomnak az idevágó hazai joganyaggal való megismertetése.”⁴⁸ Javaslatok hangzottak el a szállodai hitelmozgalom rendszeresítésére is, mert a Székelyföld „idegenforgalmi szempontból rendkívüli értéket jelent.”⁴⁹ Az idegenforgalom jövedelmezőségéhez kapcsolódó várakozásokra alapozott terv szerint „a székelyföldi népművészeti és háziipari termékek értékesítését szövetkezeti keretben szervezik meg. Csíkszeredán székelyszöttes elnevezés alatt központi üzletet állítanak fel, melynek Erdélyben több helyi fiókja lesz.”⁵⁰

Az erdélyi és trianoni területek között az ipari cikkek és a mezőgazdasági termékek árainak különbségét árrögzítéssel és az árucikkek új árainak kimunkálásával javasolták: ezt a munkát a „helyszíni szemlék alapján a termelési költségek és a fogyasztás mérvének tekintetbe vétele mellett” tervezték. Ez alapján az árkormánybiztos meghozza a szükségesnek és keresztül vihetőnek ítélt árleszállító rendeleteket. „Az árkormánybiztos alaptétele, hogy előbb az ipari és azt követőleg a mezőgazdasági árak leszorítása útján hangolja össze az erdélyi és magyarországi árszínvonalat.”⁵¹

Az egyes gazdasági ágazatok támogatásának tervezésekor a helyi erőforrások, adottságok szerepét vették figyelembe: „kívánatos, hogy főleg azok az ágak karoltassanak fel a Székelyföldön, amelyekre az adottságok megvannak. Így pl. a hús, tej és gyapjúfeldolgozó üzemek létesítése, továbbá a len, kender, tiloló és lenfeldolgozó gyárak lennének rentabilisak. Általánosan ismert a székely faipar jelentősége. Megemlítendő itt a kis városok villamo-

48 Uo. 35 sz. jkv. október 28.

49 Uo.

50 Uo. 32 sz. jkv. október 22.

51 MOL .Z. 12. 32. 112. Jelentés az általános erdélyi áralakító tényezőkről az árkormánybiztos intézkedéseiről.

sítása, vízvezeték és kanalizációs beruházások, továbbá a székely fürdők és üdülőtelepek hitelezése. Nagy vonásokban a fenti elképzelés volna a székelyföldi hitelprobléma megoldásának menete. A visszacsatolt terület gazdasági helyzetének feljavítására igen üdvös hatású lenne egy hosszúlejáratú törlesztéses kölcsönöket folyósító pénzügyi intézet felállítása, ami úgy a gazdaközönségnek, mint a többi gazdasági ágaknak egy nélkülözhetetlen hiányát pótolná.”⁵²

A tervezett árleszállító rendeleteket az erdélyiek azonban nem tapasztalták: „A tüzelő és világítóanyagok terén elsősorban az ásványolaj termékekben nagyobb fokú áremelkedés következett be a visszacsatolt területen. Miután a magyar kincstár a maga részéről az ásványolaj adót még átmenetileg sem volt hajlandó a visszacsatolt terület részére elengedni, az ásványolaj termékek ára a magyar és román petróleum költségei közötti költségtöbblet és a szeszkeverés által lehetővé tett költségcsökkenés mellett 45-400%-ig emelkedtek. A világító petróleum rendes ára 4 lei volt. Ez a szeptemberi nagy áremelkedésben sem haladta meg a 8 leit, ezzel szemben a magyar ár 17 leinek megfelelő.”⁵³

A gazdálkodók a mezőgazdasági termékek megszabott hatóságai áraival is elégedetlenek voltak, ezt a gazdasági jelentésekben az EMGE kirendeltségek vármegyei vezetői igyekeztek palástolni, pl. kukorica és élősértés árrelációról „a gazdák véleménye az ár tekintetében megoszlik, azonban a józanabbak kielégítőnek tartják a tervezett kukorica és élősértés árrelációt... A fűrészfűrész ára mintegy 20–30%-al van a magyarországi árszint alatt.”⁵⁴

A másik erdélyi sérelem az adók, illetékek emelkedése volt. Az adók emelkedését az EGT egyik gazdasági jelentése az alábbiakkal indokolta: „nyilvánvaló, hogy a korrumpált román adóbehajtási rendszer mellett az adók tényleges terhe jóval kevesebb volt, mint amit a megállapított kulcsok szerint történő behajtás tényleg eredmé-

52 MOL .Z. 12.32.111. Az erdélyi csoport helyzetjelentései. 1940. október 18. –november 6 sz. okt. 21.

53 MOL Z. 12.32.112. 1. Jelentés az általános erdélyi áralakító tényezőkről az árkormánybiztos intézkedéseiről.

54 Uo. 9 p.

nyezhetett volna. A kitűnően működő magyar adó végrehajtási szervezet viszont az előírt kulcsok szerint legtöbb esetben hiánytalanul behajtja az adókat. Ebből következőleg az adók terhének emelkedése meg hatványozódik.”⁵⁵

A közeleti fórumokon programokban, fejlesztési elképzelésekben nem volt hiány. Ezek kezdeményezői többnyire székelyföldi, vagy innen származó, a trianoni területen élő értelmiségiek, politikusok voltak. A Székelyföld gazdasági felemelésén gondolkodók között egyetértés volt abban, hogy „a székely jövő kialakítását csak szövetkezeti munkával szabad megkezdeni.”⁵⁶ Úgy gondolták, hogy az altalajkincsek kitermelésére, a mezőgazdasági, erdőgazdasági, termelési, feldolgozóipari és értékesítési tevékenység intézményi keretének biztosítására, nem utolsó sorban a jövedelmek települések és mikrorégiók közötti méltányos elosztására, létre kell hozni egy Székely Gazdasági Szövetkezetet. E Szövetkezet keretében erdőkitermelést, szénégetést, háziipari tevékenységet, mezőgazdasági termelvények értékesítését, konzervipart, idegenforgalmi tevékenységet kell folytatni. A tervezett szövetkezet részére „egyedárusítási jogosítványokat kell szerezni a vármegyék területére.”⁵⁷

Abban is egyetértés volt a közgondolkodásban, hogy az új államkeretek közötti területi különbségek kiküszöbölésére a kormánynak kell elvégezni az egybehangolás és az újjáépítés munkáját.⁵⁸ A társadalmi helyzet javításáról szőtt elképzeléseket, a kívánatos állami szerepvállalás területeit tükrözik az Erdélyi Párt politikusainak a pártprogramba foglalt elvárásai is a kormánnyal szemben. Ezek közül a legfontosabbak: a kivándorlás megfékezése, az oktatás fejlesztése, a kisebbségi társadalmi szervezetek, intézmények támogatása, szövetkezetek állami támogatá-

55 Uo. 5 p.

56 *Csiki Lapok*, 1941. január 12.

57 *Csiki Lapok*, 1941. február 2.

58 Zathureczky Gyula: i.m. 209 p. A szerző idéz a fiatal erdélyi magyarok helyzetjelentéséből, amelyet 1940. szeptember 13-án adtak át Kolozsváron Teleki Pál miniszterelnöknek.

sa, hathatós családvédelmi intézkedések, mindenkire kiterjedő egészségvédelem, igazságos, méltányos és egyszerű adórendszer, a gazdasági népnevelés kiszélesítése, a sokgyermekes családok megsegítése és előnyben részesítése az elhelyezkedés, adózás és nevelés terén.⁵⁹ Az egyik legégetőbb társadalmi kérdést, a Székelyföld túlnépesültségét átgondolt telepítési programmal kívánták megoldani, ezt az elképzelést az Erdélyi Párt is képviselte. Ezekben az elképzelésekben nemcsak társadalmi, gazdasági, hanem nemzetpolitikai szempontok is előtérbe kerültek: „a telepítést elsősorban az erdélyi szórványvidékre látjuk célszerűnek azzal az elgondolással, hogy az egy valláson lévő fiatal családokból önálló községek alakítandók, amelyek arra hivatottak, hogy összekapcsolják a jelenleg elválasztott magyar tömegeket.”⁶⁰

A székely népfölösleg kitelepítésének gondolata élénken foglalkoztatta a közvéleményt is, a lapokban cikkek jelentek meg a kérdésről, ezek között néha egészen szélsőséges álláspontok is napvilágot láttak. Egy tollforgató szerint pl. a telepítés végeredményeként a Székelyföldnek Marosvásárhelytől Kolozsváron át Nagyváradig s le a Marosvölgyén Gyulafehérváron át Aradig, Temesvárig, Brassótól pedig Fogarason és Szebenén át Déváig kell terjeszkednie.” Ehhez az elképzeléshez az a nem kevésbé radikális elgondolás is hozzátartozott, hogy az „állami és más közszolgáltatásban álló intelligens székelységet is a trianoni Magyarországról állami és ha kell, katonai erővel is haza kell rendelni.”⁶¹ „Meghatóan szép elgondolás”-ként értékelte egy újságíró azt a tervet is, hogy a Csíki medencéhez közeli Uz völgyét székelyekkel kell betelepíteni.⁶²

A következő fejezetekben két szomszédos székelyföldi megye – Csík és Udvarhely – gazdasági, társadalmi viszonyainak javítását célzó állami támogatási formákat tekintjük át.

59 Magyarországi pártprogramok. Kossuth Könyvkiadó, 1991. 527–528 p.

60 *Csíki Lapok*, 1942. január 25. A párt alelnökének jelentése a székelyföldi helyzetről Bárdossy László miniszterelnök erdélyi látogatásakor.

61 *Csíki Lapok*, 1942. szeptember 27.

62 *Csíki Lapok*, 1942. szeptember 13.

4. A közvetítő intézmények

A kormányzati támogatások célba juttatását, a segélyezések célterületeinek megállapítását, a támogatási javaslatok felterjesztését a központi fórumokhoz, állami és társadalmi intézmények végezték. A négy év alatt az erdélyi társadalmi intézmények fejlesztése, új intézmények létrehozása, az intézményekben dolgozók szakmai felkészültségének javítása is része volt az integrációs kormányzati törekvéseknek. Ennek eszköze, az anyaországi intézmények hatáskörének kiterjesztése az erdélyi területekre, az állami intézményrendszer és az erdélyi társadalmi intézmények támogatása volt.

A támogatások célba juttatásának egyik formája a közigazgatási intézményrendszer felhasználásával történt. A kormányzati integrációs törekvések egyik fő kivitelezője a vármegyék törvényhatósága volt. A költségvetési alapok célirányos szétosztásával a helyi infrastrukturális fejlesztést, szociális segélyezést és a kulturális tevékenységet támogatták.

A kisvárosoknak, községeknek költségvetési alapokból fedezték a székházak, iskolák, napközi otthonok, kisdedővők, körorvosi lakások, egészségházak, népházak, járdák és közutak építési, javítási költségeit. A városokban már korábban létező tűzvédelmi eszközöket felújították, a nagyközségekben általánosították ezek beszerzését, tűzoltó szertárak építését. A községi távbeszélő állomások felszerelése szintén ezekben az években kezdődött.

Az állattenyésztés támogatására a törvényhatóság az állattenyésztési alap részére kedvezményes kamatozású, vagy kamatmentes kölcsönöket vett fel, majd gyakran ezek törlesztésért feliratokkal folyamodott a kormányzathoz. A vármegyei gazdasági egyesületeknek, a gazdasági felügyelőségeknek, állattenyésztő egyesületeknek költségvetési alapokat utaltak ki, más intézmények mellett a törvényhatóság is támogatta a gazdanapok, állat- és terménykiállítások szervezését.

A törvényhatóság gondot fordított egyesületek támogatására, egyházközségek segélyezésére, iskolán kívüli népművelési akciók (pl. főzőtanfolyamok háziasszonyok részére) támogatására, a nagyobb településeket bemutató idegenforgalmi prospektusok előállítására költségeire.

Az anyagi juttatásokon kívül az intézményfejlesztés része volt a közigazgatási képzés támogatása: a törvényhatóság segélyezte a községi jegyzői, segédjegyzői tanfolyamok résztvevőit. A közigazgatási intézményi munka újítását – és ezzel együtt az állam ellenőrző tevékenységének hatékonyabbá tételét – jelentették a különféle gazdasági tevékenységek, természeti erőforrások használatának szabályozására hozott rendeletek. A községi előjárások, közbirtokosságokat erdő-, legelő-, és apaállat tartási szabályrendeletek készítésére kötelezte a törvénykezés, szorgalmazta az erdő- és legelőtársulatok megalakítását, az ugarrendszer felszámolását.

A közigazgatási intézmények a Székelyföldön minden vármegegyében az állami integrációs törekvések végrehajtásának eszközei voltak. Ezek mellett azonban Erdélyben sajátos, a trianoni területen nem létező intézmények is részt vettek a visszacsatolt ország részen a kormányzat fejlesztéspolitikájának megvalósításában.

Az Erdélyrészi Gazdasági Tanács

Az EGT 1940. szeptember 14-én Teleki Pál miniszterelnök kezdeményezésére alakult, Kolozsváron: „feladata, hogy a katonai hatóságokkal, valamint a gazdasági minisztériumokkal szemben, mint legális adatgyűjtő, javaslattevő és tanácsadó szerv működjék.”⁶³ Teleki miniszterelnök az 1941. évi költségvetés előterjesztésekor mondott beszédében az EGT létrehozásáról a következőket mondotta: „Erdélyben olyan szervekre volt szükség és úgy kellett alakítani az ügyeket, hogy Erdély speciális érdekeit megóvjuk és istápoljuk... A legnagyobb súlyt vettem arra, hogy az erdélyi intézmények folytassák munkásságukat. Igyekeztem azzal adni

63 MOL. Z. 12.32. 110. Az Erdélyrészi Gazdasági Tanács jkv. 1940. szeptember 14.

kifejezést az eddigi munka értékelésének, hogy elsősorban nekik adom az első szót és a dolgok vezetését... Így létesítettem az Erdélyi Gazdasági Tanácsot, amelybe mindezeket a gazdasági intézményeket összefoglaltam.”⁶⁴ Az EGT közvetítői hatáskörébe az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület, az Erdélyrészi Hangya Szövetkezet és a kolozsvári „Szövetség” Gazdasági Hitelszövetkezetek Központja tartoztak.

Az EGT a visszacsatolt terület gazdasági problémáiról, hiányokról, szükségletekről rendszeresen jelentéseket terjesztett fel a kormányzathoz. Elsősorban a szükségesnek vélt beruházásokat, ágazati támogatásokat javasolta, illetve véleményezte az erdélyi intézmények támogatási kérelmeit. Az EGT munkája nagy lendülettel indult, az 1940. októberi marosvásárhelyi és decemberi kolozsvári gazdasági értekezleteken „megtárgyalást nyertek Erdélynek jóformán összes problémái, és lefektették azokat az alapokat, amelyeken a részletmunkák megindultak.”⁶⁵

Az EGT és a visszacsatolás előtt már létező erdélyi társadalmi szervezetek (szövetkezetek, EMGE) között feszültségek voltak, pl. a magánkereskedelem és a szövetkezetek közötti érdekellentétnek kapcsán. Ebben a hol rejtetten, hol nyíltan de folyamatosan zajló társadalmi vitában az EGT általában a magántőke érdekeit képviselte.

A Földművelésügyi Minisztérium Erdélyi Kirendeltsége

1942-ben egy gazdasági elemző megállapította, hogy „Erdéllyel legtöbbit a Földművelésügyi kormányzat törődik.”⁶⁶ A minisztériumnak külön erdélyi költségvetése volt. A FM egy új állami intézményt hozott létre Erdélyben: 1941 júniusában a 3910. M.E. rendelet értelmében „a visszacsatolt országrész mezőgazdaságának az ország mezőgazdaságába beillesztése és fejlesztése céljából, továbbá abból a célból, hogy a földművelésügy központi igazgatás-

64 Gyulay Tibor: Erdély ipara és kereskedelme. In: *Erdélyi Szemle*, 1942. április. 4. sz.

65 Uo.

66 Fol. Hung. 2127. 10 p.

körében szükséges intézkedéseket az erdélyi országrész gazdasági viszonyainak közvetlen figyelembevételére alapján minél eredményesebben és minél gyorsabban lehessen megtenni, a földművelésügyi miniszter kirendeltséget létesít.”⁶⁷

A kirendeltség szervezeti szabályzatát és ügykörét a 3300/1941 F.M. sz. rendelet állapította meg, amelyet a 7273 F.M. sz. rendelet módosított. A hivatali ügyvitel négy tevékenységi csoportba szerveződött: 1. „ország megvalósítási” és személyi ügyek: szakoktatás, növényegészségügy; 2. gazdasági felügyelői, szolgálati, állattenyésztési, tejgazdasági és társadalompolitikai ügyek; 3. állategészségügy; 4. érdekképviselési, mezőgazdasági, termelési, közigazdasági, mezőrendőri, rét és legelőügyek.

Kezdetben a Kirendeltség földbirtok-politikai ügyeket is intézett, majd ezek ellátása céljából 1942. május 2-án a FM felállította az Erdélyi Földbirtokpolitikai Főosztályt.⁶⁸

Az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület

Az EMGE a 8400/1940 sz. M.E. rendelet alapján kapott megbízást tevékenysége folytatására: „A kormány különösképpen pedig a földművelésügyi kormány az EMGÉ-t a visszacsatolt keleti vármegyék és Észak Erdély mezőgazdasági érdekképviselési szerveként tekinti.” Az Egyesületben a tevékenységi körök szerint 12 ügyosztályt szerveztek, Erdélyt öt kerületre osztották, Udvarhely megye, Maros-Torda megyével a IV. kerületbe, Csík és Háromszék megyék az V. kerületbe tartoztak.⁶⁹ A kerületekben EMGE kirendeltségek működtek, ezek vezetői egyben gazdasági felügyelők is voltak, havonta jelentéseket készítettek a kolozsvári központnak,

67 Magyarország Rendeletek Tára 1941. 1. 1126. p.

68 MOL K. 201. a F. M. Erdélyi Kirendeltsége 1940–1944. A kirendeltség iratanyagának csak töredéke maradt fenn. Mindössze egy darab irat és néhány kötet iktató és mutatókönyv van az Országos Levéltárban, amelyet a F.M. irattára 1955-ben és 1960-ban adott át megőrzésre. Az iratanyag többi részének hollétéről, illetve elpusztulása körülményeiről nincsenek adatok.

69 *Erdélyi Gazda*, 1940. november 410 p.

innen összefoglaló jelentéseket küldtek a FM illetékes ügyosztályaihoz.

Az Országos Mezőgazdasági Kamara működése a visszacsatolt területre nem terjedt ki. Helyette az EMGE a FM felügyelete alatt „köteles a működési területén észlelt és a mezőgazdasági termeléssel valamint a mezőgazdaság helyzetével összefüggő jelenségekről a földművelésügyi minisztert minden hónap 15 napjáig tájékoztatni.”⁷⁰

Az EMGE fenntartási költségeit nagyrészt a FM fedezte. 1941-ben a FM-től kapott ellátmánya 310.000 pengő, a Kamarától kiutalt ellátmány 50.000 pengő volt.⁷¹ Az összegek felhasználásáról készített elszámolások alapján az EMGE kiadásai az alábbiak voltak:

- az Erdélyi Gazda és a naptár költsége	100 162 P 67 f
- a Központi Felügyelőség költsége	19 411 P 74 f
- a Székelyudvarhelyi Kirendeltség költs.	18 327 P 82 f
- a Sepsiszentgyörgyi Kirendeltség költs.	24 060 P 80 f
- a Csíkszeredai Kirendeltség költs.	15 076 P 38 f

A zárszámadás szerint a bevételek főösszege 339 040 P, tehát az egyesület saját bevétele – mezőgazdasági érdekképviseleti illetékekből – egy év alatt alig 29040 P volt.⁷²

A következő évben az intézmény a támogatás összegének emelését kérte, ezt a földművelésügyi miniszter továbbította a Minisztertanácsnak: „Minthogy ezeket a feladatokat a hivatkozott rendelettel részére biztosított és mezőgazdasági érdekképviseleti illeték címén befolyó jövedelméből ellátni nem tudta, az Egyesületet már az 1941. évben az úgynevezett erdélyi költségvetés keretén belül 310.000 pengő államsegélyben részesítettem. Az Egyesület 1942. évi költségvetésének bemutatása alkalmával újabb, most már 381.000 pengő államsegély engedélyezését kérte és a költségvetést tüzetesen átvizsgálva megállapítást nyert, hogy

70 Magyarország Rendeletek Tára 1941. 1. 593 p.

71 MOL K. 184 46. 126014. 369 p.

72 Uo. 619. p.

a kérelem indokolt, mert az Egyesület bevételi irányzata a mezőgazdasági illetékekből fennmaradó összeg hozzájárulásával sem fedezi a tényleges szükségletet... tisztelettel kérem a Minisztertanácsot, hogy az E.M.G.E. állami támogatására tárcám 1942. évre megállapított költségvetésében a gazdasági felügyelőségek, állattenyésztés és tejgazdaság címen 300.000 pengő előirányzat nélküli kiadást engedélyezni méltóztassék.”⁷³

Az EMGE vezetőségének segélykérési indoklása jelzi a szerteágazó tevékenységi területeket: „Egyesületünk 11 vármegyei ki- rendeltséget és egy központi irodát tart fenn... Egyesületünk számos közérdekű akciót bonyolít le, több millió pengő értékben. Ezek adminisztrálása és irányítása tetemes összegbe kerül. Ezekon kívül erőnkön felül járunk hozzá közérdekű és nemzeti jelleggel bíró mozgalmak támogatásához, mint gazdakörök, tanfolyamok létesítése illetve szervezése.”⁷⁴

Az EMGE 1943. évi költségvetéséből a közérdekű mezőgazdasági célokat szolgáló dologi kiadások összege 100.000 pengő volt,⁷⁵ ennek részletezése bepillantást enged az Egyesület komplex tevékenységébe:

1. Szaktanfolyamok és előadások:

Szemléltető képek, tárgyak	500 P
Bemutatók költségei	1.500 P
Előadói tiszteletdíjak	500 P

2. Kiállítások, termelési- gép- és eszközbemutatók és tanulmányutak:

Csoportos tanulmányutak támogatása, kiállítási díjakra, bemutatók támogatására

	6.000 P
--	---------

3. Gazdakörök támogatására

Székház építési segélyek	
Gépszín építési segélyek	
Mezőgazdasági gépek beszerzési segélye	

73 MOL K. 184. 1942. 46. 126014. 363. p.

74 Uo: 386-387 p.

75 MOL K. 184. 1942. 46. 126014. 728-729 p.

Gazdaköri könyvtárak	
Gazdaköri vezetők képzése	40.000 P
4. Szakirodalom támogatására és szakismeret terjesztő kiadványokra	5.000 P
5. Közgazdasági akciók költségeire (mezőgazd. ipari szervezési költség)	5.000 P
6. Növény és gyümölcsstermesztés, szőlészet, borászat és kertészet fejlesztésére (vetőmag szaporítás, gyümölcstárolók fenntartási költsége, oltványok beszerzési segélye)	10.000 P
7. Állattenyésztés fejlesztésére:	
- tenyészállat akciók, szarvasmarha tenyésztő egyesületek megalapítása, törzskönyvelés beállítása, országos mezőgazdasági tenyészállat vásár csoportos kirándulásainak szervezési segélyezési költsége, tejellenőrök fizetése, útiköltség	18.000 P
8. Falukutatás, falubejárás költsége:	
- statisztikai adatgyűjtés kiadásai	10.000 P
9. Pályázatok kutatások és tanulmányok segélyezése:	2.000 P

A vármegyei kirendeltségek, termelői egyesületek (állattenyésztők, gyümölcsstermelők) létrehozását szorgalmazták. Az EMGE kezdeményezésére a falusi gazdakörök létszáma látványosan növekedett, ez kézenfekvő következménye volt annak a rendelkezésnek, hogy az állami támogatásokhoz csak a gazdakörök és a gazdaköri tagok jutottak hozzá. Az EMGE vezetők – bár jelentéseikben folyamatosan közvetítették a kormányzat felé az elégedetlenkedő gazdatársadalom sérelmeit a túlzottan magasnak tartott adókról, magas ipari cikk árakról, előnytelen munkabér megállapításokról – általában az állami agrárpolitika támogatói voltak. Rendszeresen részt vettek más állami intézményekkel a gazdanapok, állat- és terménykiállítások, termelési versenyek szervezésében.

1942 nyarán az EMGE vezetők németországi tanulmányúton vettek részt. Az állami irányítással folyó mezőgazdasági termelésről ott tapasztaltakat igyekeztek gyakorlatba ültetni: „Az EMGE megveti az irányított gazdálkodás alapjait Erdélyben” – írta az intézmény vezetőinek hazatérése után az *Erdélyi Gazda* – „Elhatározta tehát, hogy egyelőre három megyében bevezeti az üzemi laprendszert. A üzemi lap alapjában véve nem más, mint egy kérdőív, amit a gazda, a gazdaköri vezető, vagy az ezzel külön megbízott szakember segítségével a tényleges igazságnak megfelelően kitölt... elhatározták, hogy egyelőre Szatmár, Szolnok-Doboka és Udvarhely vármegye területén az öt holdnál nagyobb mezőgazdasági területtel bíró gazdánál vezetik be az üzemi lapokat.”⁷⁶ A vezetők azzal nyugtatják a tagságot, hogy az EMGE „társadalmi intézmény, a gazdaerők egyesülése, senki sem kell attól tartson, hogy adataik bizonyos hatósági szervek birtokába jutnak és ennek alapján új adó kirovás, terménybeszolgáltatás, stb. szempontjából irányadók lehetnek.”⁷⁷ A gazdatársadalom ekkor már a sorozatos állami elvonások, kedvezőtlen hatósági árrendezések, beszolgáltatások, magas adók következményeként bizalmatlan volt a felülről érkező kezdeményezésekkel szemben. (Ezt a viszonyulásmódot részletesebben tárgyaljuk a *Társadalmi viszonyulások, adaptív folyamatok* fejezetben.)

A „Szövetség” Gazdasági és Hitelszövetkezetek Központja

Az erdélyi szövetkezetek csúcsszervezete a Kolozsvárt székelő „Szövetség” Gazdasági és Hitelszövetkezetek Központja még 1920-ban alakult „az erdélyi, magyarországi társadalmi megmozdulás útján kifejezett kezdeményezésből, működését 1923-ban kezdte meg, alapszabályai ekkor nyertek jóváhagyást.”⁷⁸

A visszacsatoláskor Erdélyben tagszövetkezetek típusa és száma az alábbi volt:⁷⁹

76 *Erdélyi Gazda*, 1943. február 1. 81 p.

77 Uo.

78 MOL Z. 839. 4 cs. 55 tétel. 5 p.

79 Uo. 6. p.

• hitelszövetkezetek	156	46,7%
• tejszövetkezetek	150	44,9%
• erdőkitermelő szövetkezetek	6	
• gazdasági szövetkezetek	5	8,4%
• különféle irányú szövetkezetek	17	

A „Szövetség” Marosvásárhelyen 1936-ban, majd Székelykeresztúron 1938-ban üzembe helyezte Transsylvania elnevezés alatt vajgyárait.⁸⁰ Ez utóbbi – a legjelentősebb Udvarhely megyei tejfeldolgozó vállalat volt – a „román megszállás ideje alatt, de a magyar állam hathatós anyagi segítségével létesült.”⁸¹

A visszacsatolás után a „Szövetség” működését a 2150/1941 M.E. sz. rendelet szabályozta, ennek nyomán új alapszabály kidolgozására került sor. Ez a rendelet kiterjesztette a trianoni területen hatályos szövetkezeti jogszabályokat a visszacsatolt erdélyi területekre is. Az intézmény a pénzügyminiszter felügyelete és ellenőrzése alatt működött, alapító tagjainak sorába az államkincstár 1 200 000 pengős üzletrésztőkével lépett be.

Az egész Erdélyt behálózó tagszövetkezeti hálózat elsősorban a mezőgazdasági kis hiteligény ellátását végezte: „a Szövetség a tőkét 3%-ért kapja, kihelyezi a hitelszövetkezetekhez 4,7 % ellenében, a bruttó margéig tehát 1,7%. A falusi hitelszövetkezetek a pénzt 6,5%-ért helyezik ki, bruttó margéjuk tehát 1,8%.”⁸²

Az 1941-ben kihelyezett 4 096 266 pengő hitelt összesen 10 812 tételben folyósították, az igénylők 87,72%-a mezőgazdasági foglalkozású volt. A kisméretű erdélyi termelőszervezetek döntő fölényét, fedezet- és tőkehiányát jelzi, hogy a hitelek 77,20%-a csak 300 pengőig terjedő kölcsön volt.⁸³

Egy 1941 nyarán készült gazdasági elemzés szerint a „Szövetség” hitelszövetkezeti ága veszteséges. Ennek az a magyarázata,

80 Uo. 23. p.

81 Uo. 75. p.

82 Uo. 8. p.

83 *Csikvármegye Hivatalos Lapja*, 1942. március 21.

hogy a hitelek túlnyomó része apró 200-300 pengős tételekből áll s így a központi adminisztráció költsége magas.”⁸⁴

A „Szövetség” hitelszövetkezetei általában a befizetett üzletrésztőke tízszeresét folyósították, a hitelhez jutás késedelmes és körülményes volt. A kis vidéki tagszövetkezeteknek kevés tőkéjük volt, a kölcsönök kamatai és más költségei elérték 7-8%-ot, de így is jóval kedvezményesebbek voltak, mint a bankhitelek, ahol 18%-ot is felszámítottak. A Szövetség tagszövetkezetei a Székelyföldön az Erdélyrészi Hangya Szövetkezetek létrehozása után, főleg hitel és tejszövetkezetek, illetve fakitermelő szövetkezetek voltak, a fogyasztási szövetkezetek többsége a Hangya keretében működött.

Akárcsak a kereskedelem területén, a hitelezésben is a magántőke és az állam által támogatott szövetkezeti hálózatok között állandó ellentétek voltak. A magánszféra támadásait nemegyszer a hatósági intézmények, politikai szervezetek közvetítették, a támadások háritására a szövetkezetek vezetői gyakran hangsúlyozták intézményük szerepét, hasznosságát az erdélyi társadalom életében. A védekezésben felhozott érvek között gyakoriak voltak a gazdaságon kívüliek, pl. a történetiségnek, a szövetkezetek múltban végzett munkája elismerésének, elismertetésének hangsúlyozása.

A szövetkezeti autonómia szükségességének igénye szintén többször felbukkanó érv volt: 1943 őszén a „Szövetség” elnöke a *Kárpát-medence* folyóiratban arról cikkezett, hogy „bármilyen helyzetben vagyunk, feltétlenül szükségesnek tartom, hogy a mi erdélyi szövetkezeti mozgalmunk mindenképpen autonóm és önálló maradjon. Ne gondolja senki, hogy hálátlanok vagyunk az eddig élvezett és ezután élvezendő segítségekért, de... a mi autonómiánkra szükség van!”⁸⁵

Csik megyében „a Szövetség kebelébe tartozott néhány erdőgazdasági szövetkezet is. Ezek közül a Dr. Karda Ferenc-féle

84 MOL Z. 839. 4. 55. 155 p.

85 Bethlen László a „Szövetség” elnöke. *Kárpátmedence*, 1943. szeptember 559-562. p.

csíkszentdomokosi Viktória és Arbor nevű szövetkezetek emelkedtek különös jelentőségre, amelyek szövetkezeti alapon oldották meg az eladásra kerülő környékbeli erdőbirtokosságbeli vágterületeken kitermelt fenyőgömbfának a felfűrészelését, ezen kívül meszet égettek és villanyvilágítással látták el a községet.”⁸⁶

Említettük, hogy az erdélyi szövetkezetek magyar állami támogatására már a bécsi döntést megelőző időszakban is volt példa. Egy későbbi értékelés szerint a „30-as években a Budapestről Erdélybe küldött pénzek állítólag nem lettek teljes összegükben a szövetkezeti mozgalom céljaira felhasználva” voltak erdélyi szövetkezeti vezetők akik ellen a magyar állami támogatások felhasználásának kivizsgálását kezdeményezték a visszacsatolás után, sőt a fent említett csíkszentdomokosi szövetkezet vezetői ellen bűnvádi eljárás is indult. A „Szövetség” vezetőjét, Bethlen gróftól azzal vádolták, hogy a székelykeresztúri tejüzem építésekor „a beruházásoknál pedig a gróf szűkebb környezete kapott megbízatást vajgyári berendezések beszerzésére, építkezések végzésére és hasonló súlyos kiadásokkal járó feladatok megoldására.”⁸⁷

Az állam általában a szükséges üzletrésztőkével, kamatmentes, hosszúlejáratú kölcsönökkel támogatta az induló tagszövetkezeteket. Az állami támogatást a szövetkezetek sikeres működésében ennek vezetői fontos, nélkülözhetetlen tényezőnek tekintették. Az 1941-ben szervezett gyergyói fakitermelő- és értékesítő szövetkezet alakításakor ennek vezetői úgy vélekedtek, hogy „éppen a hatalmas lendülettel és páratlan állami támogatással induló Gyergyói Erdőbirtokosok Szövetkezetének példája is bizonyítja, hogy maga a szövetkezeti alapra való beállítás sem végezhető el eredményt biztosító módon az állam támogatása nélkül.”⁸⁸

Az alábbiakban az Erdélyrészi Hangya támogatási kérelmeiben is több adalék található az állami támogatás szükségességének indoklásáról. A hitelek, kölcsönök mellett a kormányzattól a

86 MOL Z. 51. 31. 401 tétel. Feljegyzés az Erdélyi szövetkezeti mozgalomról és fakeskedelemről. 4 p.

87 MOL Z. 51. uo.

88 MOL Z. 51. uo.

szövetkezetek időnként szakértői segítséget is kértek. 1941-ben a szövetkezet vezetősége felirattal fordult a földművelésügyi miniszterhez: „a Szövetség Gazdasági Hitelszövetkezetek Központja, Kolozsvárt, azzal a kéréssel fordult hozzám, hogy Brückler József az OMTK ügyvezető igazgatója rövidebb időre szaktanácsadóként a Szövetség rendelkezésére bocsájtassék. Tekintettel arra, hogy a Szövetség megfelelő működéséhez az erdélyi részek tejértékesítésének megszervezése érdekében különös súlyt helyezek, felkérem a központot, hogy nevezett igazgatót lehetőleg rövidesen bocsássa a Szövetség rendelkezésére azzal, hogy az ott kifejtett működéséről annak idején jelentését hozzám is terjessze fel.”⁸⁹

Az Erdélyrészi Hangya Szövetkezetek Szövetsége

Az 1940. október 16-án a Hangya Szövetkezetek igazgatósági gyűlésén elhatározták, hogy „a visszatért területek közül a szoros értelemben vett erdélyi területen fekvő szövetkezetek Marosvásárhely székhellyel szövetkezetet hoznak létre, amelynek cége lesz: az Erdélyrészi Hangya Szövetkezetek Szövetsége, mint szövetkezet.” A budapesti Hangya és az erdélyi Hangya „abban állapodtak meg, hogy az erdélyi területeken végzendő szövetkezeti értékesítést az Erdélyi Hangya végzi el.”⁹⁰ Az együttműködés nemcsak az értékesítésre, hanem termékvásárlásra, szakmai oktatásra is kiterjedt. Például a székelyföldi tollértékesítés megszervezésére: a budapesti Hangya a „nálunk bevált rendszer alapján útmutatást ad a tollértékesítés adminisztrációjáról és az ügykezeléshez szükséges nyomtatványokat, körleveleket egyidejűleg rendelkezésre bocsátja. Ezt követően a t. igazgatóság a kijelölt tollszervezőket gyakorlati és szakmai oktatásra felküldi központunk tollüzemébe, ahol circa egy hónap alatt a legszükségesebb tudnivalókra betanítják. Ez idő alatt részükre mi folyósítunk egyenként havi 100 – azaz száz pengő tanulmányi segélyt... E helyen említjük meg, hogy ez idő szerint Budapesten öt olyan székely ifjút képezünk ki

89 MOL Z. 839. 4. csomó 55 tétel.

90 MOL Z. 795. 27. csomó 99 tétel.

a tollszakmában, akik az érdi népfőiskolát elvégezték és ezeket szándékoztunk majd egy hónapi oktatás után a t. cím rendelkezésére bocsátani. 1941 máj. 8.”⁹¹

Az Erdélyrészi Hangya tagszövetkezeti hálózata lendületes ütemben épült ki. A kisvárosokban, falvakon megalakuló szövetkezetek 1940–1942-ben az alábbi ütemben kérték a központnál felvételüket:⁹²

<i>A tagszövetkezetek jelentkezésének időpontja</i>	<i>A jelentkező tagszövetkezetek száma</i>
1940. november 26.	73
december 11.	42
december 24.	89
1941. február 27.	78
március 26.	28
június 18.	42
július 30.	10
december 4.	5
1942. április 22.	12
november 11.	8

A vizsgált időszak végére a Marosvásárhelyi Hangya központ kötelékébe 439 tagszövetkezet tartozott. A marosvásárhelyi és nagyenyedi szövetkezeti központokat 1945. szeptember 18-án egyesítették, létrejött a „Kaláka” Erdélyi Népi Szövetkezetek Központja.⁹³ A szövetkezetek vagyontát az ötvenes évek elejére beolvasztották a szocialista román állam – „a dolgozó nép” – tulajdonába.

Az Erdélyrészi Hangyának az állam támogatásokat nyújtott építkezésekre, berendezésekre, forgótőkére, árufelvásárlásra. Az

91 MOL Z. 795. 27. cs. 99. tétel.

92 Fol. Hung. 3634/1. 7–198 p.

93 Fol. Hung. 3634/2. 90–91 p.

alábbi dokumentumrészleteket úgy válogattuk, hogy a támogatók mértékéről, jellegéről minél átfogóbb kép legyen alkotható: „a kormány kívánsága az volt, hogy szervezzünk a visszatért területeken áruraktárakat, hogy a közellátás biztosítva legyen. Úgy a központ megalakulásához, valamint a raktárak szervezéséhez megadta a szükséges támogatást, amelynek segítségével, támaszkodva a saját erőinkre is, az adott feladatot sikerülni fog megoldani... Másfélmillió segélyt nyújtott a kormány központunk részére, hogy abból a tervezett raktárakat megszervezzük és a fent maradó összeget forgótőkeképp használjuk fel: 500 000 pengőt kölcsönképpen, hogy áruraktárházakat vásároljunk, vagy építsünk a tervezett helységeken, de azért is, hogy később Marosvásárhelyen egy hűtőházat építsünk, amikor annak szüksége jelentkezik. Tehát a segély és a kölcsönök összege 2 400 000 pengő.”⁹⁴

A FM megbízta a Hangya Szövetkezetek Szövetségét a „székelyföldi erdei gyümölcs felvásárlásával és feldolgozásával. E célból az EMGE-nek 100.000 pengőt bocsátott rendelkezésére, azzal az utasítással, hogy ebből feldolgozó telepek, prések, zúzó és szárítók felállítását eszközölje, a megmaradó pénzt pedig az Erdélyrészi Hangyának utalja át, az általa beszerzett egyéb berendezési tárgyak vételének fedezetére.” A F.M. 73.636/ 1941 rendelete alapján a Központ feldolgozó üzemeket állított fel Gyimesközélpokon, Csíkszeredában, Gyergyószentmiklóson, Hollósarkán, Rátosnyán, valamint Marosvásárhelyen. Az újabb 150 000 pengő segélyért a F.M. folyamodó érvelés szerint „a múlt évi eredmény nemcsak, hogy felbátorított, de majdnem köteleességünké tette 3 újabb feldolgozó telep felállítását Parajdon, Székelyudvarhelyen és Baróton, abból a célból, hogy az Udvarhely megyei erdőkben termő gyümölcsöket szintén összegyűjthessük és ezáltal a nemzeti vagyon ezt a részét is megmenthessük az elpusztulástól egyrészt, másrészt, hogy Udvarhely megye összékely lakosságát is tekintélyes mellékkeresethez juttassuk.”⁹⁵

94 Fol. Hung. 3624. 2.

95 MOL K. 184. 6320. 1942. 41. 30019.

1941. december 4-én a FM „egy Marosvásárhelyen felállítandó konzervgyár ügyét tette – nem hivatalos formában – az Erdélyrészi Hangyának programjává. Erre anyagi támogatást kértünk, amire a FM 100 000 pengő államsegélyt utalt ki. Ez az összeg körülbelül csak fele azoknak az investícióknak, amelyeket egy konzervgyár igényel, de miután a legutóbbi budapesti tartózkodás során biztatást kaptunk, hogy a jövő évi költségvetés terhére a F.M. újabb segélyben részesíti az Erdélyrészi Hangyát, Vezérigazgató kéri a konzervgyár felállítását elhatározni.”⁹⁶

1942 szeptemberében újabb 120 000 pengő elszámolandó államsegélyt utaltak ki a megyyesfalvi konzervüzem felépítéséhez.⁹⁷ Ugyanebben az évben libatenyészet felállításához kért és kapott 25.000 pengő államsegélyt a szövetkezet, „a tenyész-anyagot az ország legértékesebb lúdtenyésztő vidékéről, a Tisza mentéről, Hódmezővásárhelyről és a szegedi tanyákról szerezték be. A tenyészet szaporulatát a székely gazdáknak akciós áron osztja ki, éspedig nem pénzért, hanem – a fehér toll értékének megismerése, továbbá a tenyésztők kedv emelése és a toll kezelésének szakszerű elsajátítása végett – a kiosztott libák után nyert 2 P értékű fehér libatollért.”⁹⁸

A Hangya állami támogatással az erdélyi városokban és néhány nagyobb községben is áruraktár hálózatot épített ki: „Együttes gyűlés határozatilag kimondja, hogy még 1940. év folyamán határozatot hozott arra, hogy Kolozsváron, Marosvásárhelyen, Baróton, Csíkszeredán, Désen, Erdőszentgyörgyön, Gyergyószentmiklóson, Kézdivásárhelyen, Maroshévízen, Nyárádszeredán, Parajdon, Szászrégenben, Székelykeresztúron és Sepsiszentgyörgyön, Székelyudvarhelyen, Szilágysomlyón áruraktárt, Meggyesfalván ipartelepét létesít... Vezérigazgató bejelenti, hogy a Nagyméltóságú Földművelésügyi Miniszter úrtól leírat érkezett, melyben hűtőház megépítése esetén hajlandó 300 000 P államsegélyt

96 Fol Hung 3624.1.,116.

97 MOL K. 184. 6320. 1942. 41. 30019.

98 MOL K. 184. 6320. 1942. 41. 30019.

és 145 000 P államkölcsönt részünkre folyósítani. Később a 82.415/1942. VI.3. és a 40.072/1942. VI.3 számú leírat értelmében a hűtőház építésére újabb kedvezményes kamatozású, hosszúlejáratú kölcsönt utalt ki a FM a Hangyának: „amennyiben Marosvásárhelyen hűtőházat létesítünk, 300 000 P államsegélyt és 700 000 P 15 év alatt törlesztendő 5%-os amortizációs kölcsönt helyezett kilátásba. Ennek alapján a tervezés megtörtént, az alapozást már megkezdtük, és intézkedtünk a fenti összegek folyósítása iránt is” – jelentette az igazgatótanács az 1942. november 11-i gyűlésen.

Államkölcsönök, támogatások szükségességének indoklásakor a szövetkezet vezetősége a rossz közlekedési helyzetre, a hiánypótló szociális tevékenységre, a bankoktól való függetlenségének megőrzésére hivatkozott: „Udvarhely megye a vasútvonaltól teljesen el van vágva, s így az ország legelzártabb területe... Képtelenek vagyunk az egész megyének – beleértve a várost is – a lisztellátásáról gondoskodni... Ez az akció átlagosan 300 000 pengőt köt le forgótőkénkből. A népruházati áru megvásárlása és az erre rászorultak részére való kiosztására irányuló akció 150 000 P-t köt le. A néplekvár akció 16 raktárnál tárolva 50 000 P, hogy akcióinkat zavartalanul s ne a pénzüintézetek túlzott igénybevételével bonyolítsuk le, mert ez utóbbi kiszolgáltatottságot jelent s ebből Intézetünkre sok kár haramlik.”⁹⁹

Mivel a „termelők évről-évre saját termésű, legtöbb esetben elfajzott, leromlott magvaikat használták továbbszaporításra” az Erdélyrészi Hangya rendszeresen részt vett a vetőmagakciók lebonyolításában: 1942-ben 10 000 pengő államsegélyt utaltak ki a szövetkezetnek vetőmag beszerzésre.¹⁰⁰

A hivatalos ügyrendi útvonalon felterjesztett segély-igények sikeres kielégítését az erdélyi vezetők a személyes kapcsolatok felhasználásával is igyekeztek elősegíteni. 1942 nyarán a székelyföldi alma felvásárlásához a FM-től forgótőkének kért 1 500 000 kamatmentes állami kölcsön ügyét, egyik szövetkezeti vezető, a

99 MOL K. 184. 6320. 1942. 41. 30019.

100 MOL K. 184. 6320. 1942. 41. 30019.

FM erdélyi kirendeltségének megkerülésével próbálta előmozdítani:

„Kedves Béla bátyám!

Ígéretemhez híven megküldöm az Erdélyrészi Hangya központ beadványát, mely tévedésből nem lett csatolva a kirendeltség felterjesztéséhez. A felterjesztést személyesen adtam át Hazay Ducinak. Nagyon kérek, méltóztassál ezt az ügyet pártfogásodba venni, és amint döntés van benne, erről a kirendeltséget értesíteni. Szíves intézkedésedet előre is köszönve szeretettel köszönt.

igaz híved...

*Kolozsvár, 1942. aug. 28.*¹⁰¹

„Erdély egyik legfontosabb népi szervezete” – ahogy az EH vezetői intézményüket minősítették – 1943. év végén összesen 410 tagszövetkezetből állott. A kereskedelmi, értékesítési tevékenység mellett az EH a háziipart is támogatta: „Közellátási tevékenységünkkel a közellátási minisztériumot támogattuk nagyvonalú terveinek keresztülvitelében.... Székelyföld szegény sorsú lakosságának megsegítésére több községben igen szép eredménnyel szalmaszövő tanfolyamokat rendeztünk. Kész szalmaárú beváltó telepeket létesítettünk Kőrispatakon, Bözödön, Vágáson... Telekfalván és Szolokmán 12-18 fogú gereblye valamint favilla gyártását indítottuk be és ilyen módon a két község lakosságának pár hónap alatt 42 000 P keresetet biztosítottunk... Minden módot megragadtunk, hogy az erdélyi falumunka különböző síkjain dolgozó két nagy társintézményünkkel az EMGE-vel és a Szövetség Gazdasági Hitelszövetkezetek Központjával még a kisebbségi időkben megteremtett együttműködésünket tovább építsük. Támogattuk a közös erővel életre hívott új erdélyi intézményeknek, így elsősorban az Erdélyi Gazdák Állatértékesítő Szövetkezetének és a Szárhegyi Lenfeldolgozó Szövetkezetnek munkáját. 1 000 P üzletrésszel léptünk be az újonnan alakult erdélyi Tejértékesítő szervezetnek

101 MOL K. 184. 6320. 1942. 41. 30019.

az Erdélyi Tejgazdasági és Tejértékesítő Szövetkezetnek a tagjai sorába.”¹⁰²

A támogatások és segélykérések indoklásában ennél az intézménynél is keveredtek a gazdasági jellegű érvek a szociális szerepvállalás és a nemzetpolitikai szempontok hangsúlyozásával. 1943-ban a szövetkezet vezetősége az értékesítési tevékenység fokozása érdekében 400 000 pengő államsegély kiutalásáért folyamodott a Földművelésügyi Minisztériumhoz: „a különféle értékesítési ágazatok kifejlesztése terén intézetünk fennállása óta erőteljes munkát végez a visszatért erdélyi területeken. Ez a munka – mint minden úttörő tevékenység – bizonyos fokig harcnak is tekinthető, aminek megvívásához segítségre, támogatásra van szükségünk... Csupán bátorkodunk arra rámutatni, hogy a mi békés építő harcunkhoz is sok pénzre van szükség, amivel sajnos nem rendelkezünk a szükséges mértékben. Szeretnők értékesítési tevékenységünket az eddiginél jóval fokozottabb mértékben folytatni az eredmények fejlesztése és ezáltal az erdélyi néprétegek anyagi erősítése érdekében.”¹⁰³

Az EH vezetése a 400 000 pengő állami támogatást terményértékesítési, tollértékesítési, gyógynövény-értékesítési, háziipari tevékenység terjesztésére, erdei gyümölcsgyűjtésre és kerti gyümölcsök nemesítésére oktató propagandisták javadalmazására, napidíjak, útiköltség kifizetésére, ismeretterjesztő kiadványok kiadására, tanfolyamok szervezésére kérte. A FM Erdélyi Kirendeltsége felügyeleti, ellenőrző szerepében a Hangya kiutalási kéreéshez csatolt véleményében rávilágít a segélyezési tevékenység ügymenetére. A támogatási kérések realitásának mérlegelése, a prioritások megállapítása, a segélyezetttek tételes elszámoltatása általános gyakorlat volt.

A Kirendeltségnek a fenti esetben ennek az összegnek a felhasználásával kapcsolatban a szövetkezet tervzetére nézve az alábbi észrevétele volt:

102 MOL Z. 795. 27 csomó. 99 tétel.

103 MOL K. 84. 1943. 40 tétel. 266. cs. 170.

„1. Az oktatással (helyes talajművelés, vetőmagkezelés, stb.) a földművelésügyi szervek, iskolák, felügyelőségek, iskolán kívüli tanfolyamok, EMGE tanfolyamok és az EMGE egyaránt foglalkoznak, és pedig lényegesen olcsóbban, mint ahogy azt a Hangya tervezi, mert egyik előadónak sem jut havonta 1 500 P, amekkora összeget a Hangya egy-egy propagandista javadalmazására beállít. Hozzá kell ehhez tenni még azt, hogy a földművelésügyi szervek és az EMGE előadói tudományosan is képzett szakemberek, a Hangya pedig a kirendeltség tudomása szerint ilyenekkel nem rendelkezik, tehát 10 ilyen propagandistát nem tud kiállítani.

2. A Hangya a többi értékesítési ágazatnál is (toll, gyógynövény, gyümölcsértékesítés, háziipar) az államsegélyt a propagandára és a jutalmazásra akarja felhasználni. Egy-egy propagandista javadalmazására ezekben az ágazatokban is egyenként 1 500 pengőt szán. A kirendeltség ezt az összeget az előbb közölt okok miatt túl magasnak tartja.”

Ezután következett a Kirendeltség prioritás-javaslatára a tűzkáros székelykeresztúri szövetkezet javára:

„1: A 400.00 P-ből 80 000 P-t kapjon a székelykeresztúri Lenés Kenderfeldolgozó Szövetkezet, hogy a tűzvész folytán elpusztult üzemi épületét felépíthesse, az elpusztult gépeket pótolhassa és az árban bekövetkezett kára is megtérüljön, mindezek után pedig serkentőleg hasson ez a gesztus arra nézve, hogy a termelését a következő évben lényegesen növelje...

2. A Hangya szövetkezetnek a megmaradó 320 000 pengő utaltassék ki, de azzal a feltétellel, hogy köteles teljes egészében a szórványvidéken (Kolozs, Szolnok-Doboka, Szilágy, Beszterce-Naszód vm.) befektetni. A szórványvidéken történő leghasznosabb felhasználásra nézve pedig a kirendeltség a Hangya szövetkezettel együttesen egységes tervezetet dolgoz ki és hajt végre.

Kolozsvár 1943 nov. 9

A miniszter rendeletéből

Dr. Balogh Vilmos s.k. miniszteri osztályfőnök.”¹⁰⁴

104 Uo., ikt. sz. 275497.

Más gazdasági intézmények

Az *Erdélyi Tejgazdasági és Tejértékesítő Szövetkezet* 1943-ban alakult, Marosvásárhely székhellyel. A Székelyföldön tejgyűjtő állomásokat létesített, támogatta a községi tejszövetkezeteket, hozzálátott a tejértékesítő hálózat kiépítéséhez, a kisvárosokban átvette a befejezetlen tejüzemek építését.¹⁰⁵

Az EMGE, a Futura, a Magyar Mezőgazdák Szövetkezete és a kolozsvári Szövetség létrehozta az *Erdélyi Gazdák Magértékesítő Szövetkezetét*, amelynek működési területe „az un. zárt erdélyi területre terjedt ki, azaz Háromszék, Csík, Udvarhely, Maros-Torda, Szolnok-Doboka, Kolozs, Beszterce Naszód, Szilágy vm.” területére. A szövetkezetnek bizományosai voltak Udvarhely és Csík megyékben is.¹⁰⁶ Az intézmény működésének minisztériumi vizsgálata 1944. tavaszán kiderítette, hogy az állami támogatások, hitelek felhasználása nem a gazdatársadalom érdekeit, hanem inkább a hivatalnoki réteg javadalmazását szolgálta. Az alábbi dokumentumrészlet a társadalmi csoportok közötti viszonyoknak azt a ritka pillanatát örökítette meg, amikor egy magas rangú állami hivatalnok a gazdatársadalom érdekében igyekszik szabályozni az állam testén élőködő hivatalnokok túlkapásait: „A 35.305/1942.VII.3.sz. rendelettel 250.000 P összegű államsegély folyósítását helyeztem kilátásba az EMGE részére azzal a feltétellel, hogy az Egyesület tárcámmal szemben kötelezettséget vállal egy jogi személy keretében létesülő magtisztító telep teljes kapacitásának kihasználása mellett, 15 éven át tartó üzemben tartására. Az üzem fenntartásának költségei az Egyesületet terhelik. A vonatkozó leíratom szerint a kilátásba helyezett s a 273.949/1943. és 276.312/1943.VI.3 számú rendelettel folyósított államsegélyből beszerzett gépek és egyéb üzemi felszerelések az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület tulajdonát képezik. A magtisztító telep létrehozásával elsősorban szem előtt tartottam Erdély iparosításának szükségességét, célom az volt, hogy az

105 *Csíki Néplap*, 1943. november 10.

106 MOL. Z. 822. 161 cs. 3861 tétel.

erdélyi magyar gazdatársadalom mezőgazdasági birtokának jövedelmezőségét emeljem azáltal, hogy lehetővé teszem részükre az általuk termelt gazdasági magvaknak önköltségi áron való tisztítását az EMGE állandó felügyelete és szavatossága mellett. E gondolatkörből folyóan a létrehozott EGM részére igen jelentős koncessziót adtam, amely mellett biztosítva látom a Szövetkezet további fejlődését és anyagi megerősödését. Tárcám részéről – dr. Kárpáti József által – lefolytatott vizsgálat azt állapította meg, hogy az EMGE, mint a Szövetkezet alapító tagja a Futurával és a Magyar Mezőgazdák Szövetkezetével együttesen szindikátusi szerződést kötött, amely arra jogosította fel a szerződő feleket, hogy a szövetkezet intern mérlege szerint mutakozó nyereség 50%-át “versenytilalmi jutalék” címén maguk között megosszák. A szerződő felek az 1942/43 évi üzletrészre vonatkozóan még az eredeti szerződéses megállapodástól is eltértek, amennyiben az intern mérleg szerint mutakozó nyereség egy részét maguk között kiöntötték, a másik részét pedig tisztviselői juttatásokra használták fel, akkor, amikor megállapíthatóan a szövetkezetnek nem hogy nyeresége lenne, hanem ha a folyósított államsegélyt is figyelembe vesszük, üzletrészét veszteséggel kellett volna zárnia.... A szindikátusi szerződés ellentétben áll az EMGE részéről tárcámmal szemben vállalt kötelezettségekkel, ezért felkérem a t. elnökséget, hogy a szindikátusi szerződés azonnali megszüntetése iránt a tárgyalásokat az érdekeltekkel haladéktalanul tegye folyamatba és az intern mérleg alapján az alapítók és az érdekelt tisztviselők részéről felvett nyereségkiöntést 8 napon belül fizettesse vissza a Szövetkezet pénztárába. A szövetkezet alapszabályába foglalt rendelkezések megítélésem szerint nem képviselik a magtermelő gazdák érdekeit... Abban az esetben, ha az EMGE, a szindikátusi szerződő felek, avagy a létrehozott szövetkezet vezetősége az általam fent kötött intencióknak megfelelően a Szövetkezet átszervezését nem foganatosítaná, úgy kénytelen leszek a szindikátusi szerződő felek, illetve azok vállalataival szemben tárcám részéről gazdaságpolitikai téren eddig érvényesített elgondolásaimat reví-

zió alá venni. Elvárom, hogy a t. elnökség és az érdekeltek rendelkezéseimet haladéktalanul hajtsák végre. Súlyt helyezek arra, hogy az érdekelt felek a Szövetkezet részére eddig folyósított hiteleket a szövetkezettől ne vonják meg, sőt azt a szükséghez képest emeljék fel, ezzel is bizonyosságot téve arról, hogy a közös cél megvalósítására áldozatokat is tudnak hozni az ottani magyarság érdekében.

Budapest 1944. évi május hó 25-én.

*A miniszter helyett:
Mocsáry Dániel államtitkár*¹⁰⁷

Az ugyanazon ágazati tevékenységet folytató országos hatáskörű és az erdélyi intézmények között időnként érdekellentétek, konfliktusok bontakoztak ki. Ilyen helyzet alakult ki az élőállat kereskedésben: „Ismerteti tovább menőleg Vezérigazgató azt a helyzetet, amely itt Erdélyben abból a körülményből kifolyólag állott elő, hogy az állatértékesítéssel az EMGE és a Magyar Mezőgazdák Szövetkezete külön is foglalkoztak. E körülmény mindkét szerv, tehát az Erdélyrészi Hangya, valamint az EMGE és a Magyar Mezőgazdák Szövetsége közös akciójának vezetősége részéről megnyilvánult minden ideális elgondolás és utasítás ellenére is összeütközéseket váltott ki a fenti intézmények között.”¹⁰⁸

Az erdélyi intézmények működését és állami támogatását elemző anyaországi gazdasági szakemberek, szigorúan racionális szempontokat érvényesítve gyakran bírálták a kormányzat erdélyi támogatás-politikáját. Egy erdélyi körútjáról Budapestre visszatérő gazdasági elemző jelentésében a Hangya működéséről a következőket írta: „maga a Hangya központ, mint kereskedelmi vállalat nagyon szépen működik. Elsőrangúan megszervezte Székelyföldön az erdei gyümölcsök gyűjtését. Marosvásárhelyen hatalmas székházat épített és a város mellett Medgyesfalván fekvő gyártelepe

107 MOL Z. 822. 161 cs. 3681 tétel. A F. M.. 65.688/1944. VI. B. csoport 2. ü.o.

108 Fol. Hung. 3634/1. 133 p.

szinte amerikai ütemben fejlődik. Azonban az új székház helyett egyelőre talán tagszövetkezeteinek hitelkereteit kellett volna emelnie, mert ez idő szerint legfeljebb a befizetett üzletrésztőkék erejéig tud hitelt nyújtani tagjainak.”¹⁰⁹ „Az Erdélyrészi Hangya egyébként elismerésre méltó működésével kapcsolatban önként merül fel a kérdés, hogy a kormányzat tulajdonképpen miért segíti elő, és miért támogatja az erdélyi gazdasági élet szeparatiztikus törekvéseit. Például az Erdélyrészi Hangya, a Szövetség Gazdasági Hitelszövetkezetek Központja és az Erdélyi Gazdák Állatértékesítő szövetkezete mind olyan szervezetek, amelyeknek funkcióit az anyaország régóta fennálló, begyakorlott és kitűnő szakemberekkel rendelkező hasonló szervezetei kitűnően elláthatták volna. Miért kellett ezeket a kicsiny erdélyi szervezeteket új hitelkonstrukciókkal, új állami támogatásokkal segíteni vagy életre keltetni és új vezetőséggel, adminisztrációs személyzettel kibővíteni? Az anyaország meglévő szervezetei azonnal komoly gazdasági építőmunkába foghattak volna, ezek pedig még igen hosszú ideig a kezdet nehézségeivel, szervezkedéssel és főként tőkehiánnyal fognak küzdeni. Eltekintve attól, hogy a kétszeres adminisztrációhoz nem is lehet elegendő számú szakembert találni Erdélyben, az ilyesmi túlságosan nagy luxus ilyen szegény és kis ország számára, mint mi vagyunk. Ezeket a szeparatiztikus törekvéseket sem Erdély speciális viszonyai, sem a Budapeستől való nagy távolság nem indokolják. Így csak arra lehet mindezt magyarázni, hogy egy-két igen kiváló és jó szándékú, de Erdély határain túl nem látó előkelő úr (pl. gr Bethlen László és gr. Teleki Béla) elgondolásai jutnak érvényre, ami erdélyi szempontból talán szép eredmény, de országos viszonylatban a nagytér gazdaság elméletének idején teljesen korszerűtlen s amelletts külföldön is azt a hiedelmet keltheti, hogy Erdélyt az ország nem tudja megemészteni.”¹¹⁰

109 Fol. Hung. 2127. 10–11 p.

110 Uo.

Az Erdélyi Szociális Szervezet volt az első állami segélyszervezet a visszacsatolás után, rövid ideig létezett. A vármegyékben szociális irodái működtek, népruházati akciókat, gyermekétkeztetést, a polgári menekültek gondozását támogatta. Munkaközvetítéssel, élelmiszer segélyek szétosztásával, főzőtanfolyamok szervezésével is foglalkozott. 1941. közepén szerepét az *Országos Nép- és Családvédelmi Alap* (O.N.Cs.A) vette át.

Az O.N.Cs. Alapot az 1940. évi XXIII. tc. hívta életre, feladata főként a mezőgazdasággal foglalkozó, „megélhetésükben veszélyeztetett családok” támogatása és gyermekvédelmi feladatok ellátása volt.

Az O.N.Cs.A. végrehajtó szervei az egyes törvényhatóságokban alakított közjóléti szövetkezetek voltak. Az intézmény 1940. évi költségvetésében 29,5 millió P, 1941. évben 96,7 millió P és az 1942. évben 99,3 millió P kiadás szerepelt. Házakat építtetett és javíttatott, házi és kisipari támogatásokat adott a sokgyermekes családoknak, állatjuttatásokat (tehenek, lovak, sertések és kisállatokat) bonyolított le.¹¹¹ A házasulandóknak házassági kölcsönöket is nyújtott.

Az erdélyi *közjóléti szövetkezet* működését a 3.500/1941. M.E sz. rendelet szabályozta fő tevékenysége a kishitelek kihelyezése volt: „a közjóléti szövetkezetek feladata az, hogy a magyarság gazdaságilag leggyengébb társadalmi rétegeinek hitel igényeit kielégítse.” A kölcsönök kamatmentesek voltak, csupán 2-5%-os egyszeri kezelési költséget számítottak fel, a törlesztési idő 6 hónaptól 30 esztendeig terjedt. Csak a sokgyermekes családoknak (4 tizenhét év alatti gyermek) nyújtott hiteleket. A szövetkezet 1942. őszéig 609 millió pengőt kapott az Országos Nép- és Családvédelmi Alaptól. A közjóléti szövetkezetek a vármegyékben az alispán és egy-egy vármegyei aljegyző felügyelete alatt állottak, legfőbb felügyeleti hatóságuk a Belügyminisztérium volt.

A *Nemzeti Önállósítási Alap* kezdeti célkitűzése az értelmiségi munkanélküliek gazdasági önállósítása volt. A visszacsatolás után

111 Az O.N.Cs.A. hároméves működésének eredményei. In: Új Európa. 1943. december, II évf. 12 sz. 755-756 p. Társadalmi és Gazdasági folyóirat. Szerkeszti: Matolcsy Mátyás.

a szakképzett kereskedőket és iparosokat támogatta. „Az Alap vagyonát a Pénzintézeti Központ kezelte és folyósította. A kölcsönösszeg után kamat címén legfeljebb 2%-ot lehet felszámítani” a törlesztés nem lehetett 10 évnél hosszabb idő. Az első 3 évben a törlesztést fel is lehetett függeszteni.¹¹² Annak megítélésében, hogy kik érdemlik meg az Alap kölcsönét „az Erdélyrészi Gazdasági Tanács számára különös jelentőségű feladat jut. Ugyanekkor pedig az Erdélyrészi Gazdasági Tanács a kereskedelmi- és iparkamarákkal tart fenn szoros kapcsolatot, a helyi szükséglet megállapítása irányában.”¹¹³ A közjóléti szövetkezetek mellett az erdélyi igénylők mint fennebb említettük a Szövetség Gazdasági Hitelszövetkezet Központjának hitelszövetkezetein keresztül juthattak hitelekhez. A harmadik hitellehetőséget az országos pénzintézetek helyi fiókjai jelentették.

5. A mezőgazdaság állami támogatása

A mezőgazdasági termelés állami irányításának a nemzetközi gyakorlatban használt eszközeit a húszas, harmincas években Magyarországon is alkalmazták.¹¹⁴ A trianoni területen a visszacsatoláskor az állami beavatkozásnak a termelés szervezésébe, a termékek minőségének javításába, de általában a termelőtevékenység korszerűsítésének, magasabb színvonalra emelésének már kialakult, sokrétű gyakorlata volt. A kormányzat főleg német és olasz példák nyomán a hazai termelést minden ágazatban fejleszteni igyekezett, elsősorban az élelmiszereket és nyersanyagot szolgáltató mezőgazdaság ügyeibe irányítóan belenyúlt.¹¹⁵ Az állami beavatkozás konkrét területei közül a legfontosabbak a

112 Szakács Gusztáv: A Nemzeti Önellősítési Alap Erdélyben. In: *Hitel*, 1943. VIII. évf. 4. 205 p.

113 Uo. 206 p.

114 Szuhay Miklós: Az állami beavatkozás és a magyar mezőgazdaság az 1930-as években. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1962. 103 p.

115 Szabó Miklós: Agrárválság és értékesítési politika. In: Trianoni Magyarország mezőgazdasága. Új Barázda lapkiadó. Budapest. 1940. 237 p.

következők voltak: a növénytermesztésben a termékek minőségének javítása elsősorban vetőmag-nemesítéssel, vetőmagakciókkal, a termesztési technológia javítását a műtrágyahasználat kiszélesítésének támogatásával, kedvezményes gépvásárlási akciókkal, a termelési jutalmak bevezetésével ösztönözték.

Az állam az állattenyésztésben a termelékenyebb fajták szaporítását külföldről (elsősorban Svájcból) beszerzett tenyészállatokkal, a törzskönyvezett állomány növelésével, az értékesítést a felárrendszer bevezetésével, a termékek vasúti szállítási díjainak csökkentésével támogatta.

A kormányzat erdélyi mezőgazdaság fejlesztő programjában is intézményesítette a korábbi másfél évtized gyakorlatát. Az agrárszakemberek is a trianoni terület gazdaságirányítási tapasztalatainak szempontjából értékelték a mezőgazdaság helyzetét és határozták meg a visszacsatolt területen elvégzendő feladatokat. A támogatások célba juttatásában az állami mezőgazdasági szakigazgatási szervek, intézmények mellett a kormányzat kezdetől jelentős szerepet engedett az EMGE-nek és az erdélyi szövetkezeti hálózatnak.

Az erdélyi mezőgazdasági termelés alacsony színvonaláról már szoltunk egyik előbbi fejezetben. A visszacsatolás után a termelés elmaradottságát elemző szakírók szerint a bajok okai a mezőgazdaságban a következők voltak: a „legfőbb hiba az, hogy a gazdák nem rendelkeznek megfelelő nemesített vetőmaggal... a rét és legelőgazdálkodásról csak a legrosszabb véleményt mondhatjuk” a gyümölcsstermesztés külterjes, „szántás és trágyázás nélkül, a védekező permetezést nem ismerve.” A megfelelő talajművelés bevezetése mélyebb talajművelést, megfelelő istállótrágyázást, a műtrágya fokozott alkalmazását, az istállótrágya szakszerű kezelését, trágyatelepek építését igényelné. A szántóföldi növénytermesztésben szükség lenne az ipari növények szerződéses termeltetésére. A termesztési technológiában fel kellene hagyni „a nyomásos gazdálkodás magángazdaságilag is igen drága és nemzetgazdaságilag káros megkötöttségeivel és a vetésforgó szerinti

gazdálkodásra kell áttérni... Semmi körülmények között nem engedhető meg, hogy a szántóföldi terület átlag 13,3%-a ugar legyen, amint most van. Az ugarterület nagyságában Csík megye vezet 26,6%-os aránnyal...”¹¹⁶

Az állattenyésztés is fejletlen volt, amellett, hogy az alacsony termelékenyséű fajták elterjedtebbek voltak, gazdaságonként átlagosan csekély volt az állatállomány létszáma is: „nem haladja meg 100 k.h. mezőgazdasági területre a 20 számos állatot, ami az ország többi területeivel szembeállítva 20-40%-os csökkenést mutat.”¹¹⁷ Más termelési tényezők vizsgálatánál is kiderült, hogy „az erdélyi gazdaságok nemcsak az állattőke, hanem az épület-felszerelés és géptőke szempontjából is szegényebben állnak, mint az anyaországbeliek.”¹¹⁸ Az állatlétszám növelése mellett az állattenyésztésben „szükséges a fajtajavítás és az állatorvosi szolgálat megszervezése.”¹¹⁹

Az elmaradottság felszámolására szükségesnek tartott újítások végrehajtásában az érdekelték a legfontosabb tényezőnek az állatot tekintették. A mezőgazdasági termelés korszerűsítésében, a gyenge piac mellett az állam volt a legfontosabb modernizáló tényező.

A Székelyföld gazdasági felemelésére állami támogatással már a századforduló után történtek kísérletek. Az 1902-es tusnádi kongresszus után a megyeszékhelyeken minisztériumi kirendeltségek létesültek, széleskörű székelyföldi „népsegítési” gazdasági akció bontakozott ki. Ennek keretében kedvezményes áron osztottak fajállatokat a gazdáknak. Udvarhely megyében három év alatt 300 állami tehén került kiosztásra, ezek „szimmentháli hasas” tehenek voltak, a gazdák 3 évi részletfizetéssel és árkedvezményrel jutottak az állatokhoz. De osztottak mangalica hasas

116 Dr. Solty Ernő: Agrárpolitikai feladatok Erdélyben. In: *Kárpátmedence. Gazdaságpolitikai Szemle.* 1941. május. 37–44 p.

117 Farkas Árpád: Az erdélyi gazdaságok üzemi viszonyai és időszerű kérdései. Kolozsvár. Minerva, 1941. 5.

118 Uo. 6.

119 Dr. Solty Ernő: i.m.

anyakocákat, tenyész-juhokat, nemes baromfit és építettek betonból minta-trágyatelepeket. A rét- és legelőjavítási programban gyombokor irtást, vízmosások megkötését, a szakaszos legeltetést, fűmagvetést vezették be, a csordaitató helyeken vasbetonvályúk készültek. Udvarhely megyébe 50 szecs kavágó gép (ebből 18 ingyen) érkezett a Kühne-gyárból kedvezményes áron. A gazdák ekkor ismerkedtek első alkalommal a műtrágyával.

A kirendeltségek állatbiztosító szövetkezeteket szerveztek, ekkor alakultak a székely falvakban az első gazdakörök, ekkor kezdték oktatni a kirendeltség szervezésében a gazdasági szakismereteket. Az Udvarhely vármegyei kirendeltség vezetőjének tapasztalata szerint „a nép nagyon bizalmatlan volt minden állami beavatkozás iránt.”¹²⁰

A 2. bécsi döntés után az erdélyi gazdasági szakemberek, társadalomkutatók, politikusok egybehangzó véleménye volt, hogy az új államkeretek közötti gazdasági különbségek kiküszöbölésére, vagyis az elmaradott erdélyi társadalom és gazdaság felemelésére, a kormánzatnak kell elvégezni az „egybehangolás”¹²¹ nehéz munkáját. Az államilag irányított termelészervezést a két világháború közötti erdélyi közgondolkodásban is ismert és kívánatos gazdaságpolitikai gyakorlatként értették. Dr. Oberding József György gazdasági szakíró korszakos újításként üdvözölte a *Hitel* hasábjain az 1937. március 22-én megjelent román mezőgazdasági törvényt, amely Romániában meghirdette az irányított gazdaság elveinek alkalmazását a mezőgazdaságban.¹²² A törvény hiányos-

120 Dörner Béla: Székelyföldi esetek. Erdélyi gazdasági emlékek. Budapest Pátria Irodalmi Vállalat és Nyomdai R.T. 1940. 42 p.

121 A korszak közéleti-politikai sajtójában sokat használt „egybehangolás” fogalmának nemcsak gazdasági, hanem komplex – közigazgatási, szociálpolitikai, pénzügyi, oktatási – vonatkozásai is voltak. Nem mehetünk bele ennek a kérdésnek tárgyalásába, csak jelezzük, hogy a korszakra emlékezők 40–50 év távlatából elhibázott politikának tartották a budapesti kormányok túlzott központosítási törekvéseit (lásd Teleki Béla és Vita Sándor emlékezéseit In: Tibori Szabó Zoltán: *Teleki Béla erdélyisége*. NIS Kiadó Kolozsvár 1993. 14 p. és 29 p.)

122 Dr. Oberding József György: Románia mezőgazdaságának átszervezése. In: *Hitel*, 1937. 2 évf. 2 sz. 133–140 p.

ságainak kiemelése után a szerző hasznosnak, eredménnyel biztató rendelkezésnek vélte a községek két- és háromnyomásos vetésforgójának – ha kell hatósági erőszak bevetésével – modernebb művelési rendszerekre történő felcserélését.¹²³

A mezőgazdasági termelés egységes szervezésének és központi irányításának szükségességét az Erdélyi Párt politikusai is elvárás-ként fogalmazták meg a kormányzat felé.¹²⁴

Az erdélyi gazdasági kérdésekben a kormány tanácsadó szerve az Erdélyi Gazdasági Tanács volt. Emellett a mezőgazdasági ügyekben az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület is a Földművelésügyi Minisztérium tanácsadó és végrehajtó szerve volt. Az intézményt miniszteri tanácsos vezette, hatásköre kiterjedt az „erdészeti, állami mezőgazdasági birtokokat illető, vadászati, lótenyésztési, vám- és kereskedelempolitikai, mezőgazdasági statisztikai, hírszolgálati, birtokpolitikai, vízügyi, mezőgazdasági társadalombiztosítási, kísérletügyi és terményhamisítási ügyágazatokra.”¹²⁵

1941 júniusában a 3910. M. E. rendelet értelmében „a visszacsatolt országrész mezőgazdaságának az ország mezőgazdaságába beillesztése és fejlesztése céljából, továbbá abból a célból, hogy a földművelésügyi központi igazgatáskörében szükséges intézkedéseket az erdélyi országrész gazdasági viszonyainak közvetlen figyelembevételére alapján minél eredményesebben és minél gyorsabban lehessen megtenni, a földművelésügyi miniszter kirendeltséget létesít.”¹²⁶ A kirendeltség székhelye Kolozsváron volt.

Az Országos Mezőgazdasági Kamara működése a visszacsatolt területre nem terjedt ki. Helyette az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület a Földművelésügyi Minisztérium felügyelete alatt „köteles a működési területén észlelt és a mezőgazdasági termeléssel valamint a mezőgazdaság helyzetével összefüggő jelenségekről a

123 Dr. Oberding József György: i.m. 136 p.

124 Teleki Béla: i.m. 46 p.

125 Hivatalos Közlöny. Kiadja a Magyar Királyi Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. Budapest. 1941. 461 p.

126 Magyarországi Rendeletek Tára. Hetvennegyedik évfolyam. 1941. 1. 1126 p.

földművelésügyi minisztert minden hónap 15 napjáig tájékoztatni.”¹²⁷

A mezőgazdaságban „visszacsatolások után a magyar agrárpolitikának termeléspolitikai és földbirtok-politikai vonalon kellett megteremtenie az országrészek közötti egyensúlyt.”¹²⁸ A tervezett gazdaságpolitikai változások, fejlesztési tervek, segélyezési programok végrehajtásában kedvezőtlen körülményt jelentett, hogy „Magyarország a háború kellős közepén fogott hozzá a mezőgazdaság fejlesztéséhez, melyről törvényhozói úton, egymilliárd pengős keretben, tíz év alatt végrehajtandó terv alapján gondoskodott.”¹²⁹

A beruházások adminisztrálásában, a kormányzati célok megvalósításában is a Földművelésügyi Minisztérium Erdélyi Kirendeltsége volt a teljes hatósági jogkörrel felruházott intézmény. Tevékenységi területe a Székelyföldre is kiterjedt: a szántóföldi kultúra, az állattenyésztés, legelőgazdálkodás, terményértékesítés, és a gazdasági oktatás problémáiban.¹³⁰

A mezőgazdasági támogatások lebonyolításában fontos szerepe volt a kormányzati intézményekkel együttműködő, széles társadalmi bázisra szervezett EMGE-nek. A harmincas évek közepétől Dr. Szász Pál elnöksége alatt az EMGE „kilép egy társadalmi érdekvédelmi szervezet rezerváltóságából és társadalmi szervezetté akar nőni, még pedig úgy, hogy a szervezést alul, a népnél kezdi el. Ekkor lesznek az EMGE alapkövei a falusi gazdakörök...” – írta lelkesülten az Erdélybe látogató Darvas József író.¹³¹ 1940–44 között Teleki Béla az EMGE elnöke, a kortárs Vita Sándor szerint: „nagyon jól felismerte: az erdélyi magyarságnak elsősorban gazdaságilag kell megerősödnie. S mivel az erdélyi magyarságnak nagy többsége mezőgazdaságból élt, tehát a mezőgazdaság színvonalát kellett emelni.”¹³² A szervezet taglétszáma a visszacsatolás

127 Uo. 593 p.

128 Hantos i.m.: 486 p.

129 Hantos i.m.: 489 p.

130 *Erdélyi Gazda*, 1941. Július. 298–308 p.

131 Darvas József: Erdélyi napló. In: *Hitel*, 1943. 8 évf. 11. 705 p.

132 Vita Sándor emlékezése. In: Tibori Szabó Zoltán: i.m. 24 p.

után rohamosan gyarapodott: Észak-Erdély területén 1942. május 1-ig, a visszacsatoláskor nyilvántartott 13 339 főről 34 008 főre emelkedett. 1943 májusában 53 000 egyéni tag és 811 gazdakör tartozott a szervezet kereteibe. A gyors létszámemelkedés oka a fokozott propagandamunka mellett az a rendelkezés volt, hogy „minden kedvezményt, amit a kormány nyújt csak gazdakörök, illetve az EMGE tagok vehetik igénybe.”¹³³

Az állam beavatkozása a mezőgazdasági termelés rendjébe 1942 nyaratól fokozódott. A gyenge mezőgazdasági években (1940–41) a gabonakészletek megcsappantak, az ellátatlan erdélyi területek gabonaszükséglete és a délvidéki valamint a „Szovjet-oroszország ellen elkerülhetetlenül szükségessé vált mozgósítás következtében” megnövekedett a fogyasztás.

A mezőgazdaság fejlesztéséről szóló 1942. évi XVI. t. c. nyomán erősödött az állami beavatkozás a termelés irányításába. A törvényjavaslat tárgyalásakor az országos helyzetértékelés legfontosabb megállapításai: alacsonyak a termésátlagok, kezdetleges a termelési technológia, a földek elszórtsága miatt tagosítás szükséges, az állattenyésztés elmaradott és szegényes. „A cél: a magyar mezőgazdasági termelés mennyiségi és minőségi színvonalának erőteljes fokozása. Növelni kell a termelést és a jövedelmezőséget, mert szegény az ország... fokozni kell a termelést, mert szaporodó népünket el kell tartani s a honvédelem érdekei is ezt kívánják... De megköveteli a mezőgazdasági termelés fejlesztését az állandóan fokozódó iparosítás is, amelynek mind több hazai nyersanyagra van szüksége.”¹³⁴ A mezőgazdaság átalakítási tervében a gazdálkodást nem pusztán jövedelemmegvalósító termelőtevékenységként, hanem magasabb nemzeti kötelességként értelmezték, „mely nemzeti irányítás és ellenőrzés alatt áll.”¹³⁵

133 *Erdélyi Gazda*. Az EMGE havonta egyszer megjelenő hivatalos lapja. 1940. December. 426 p.

134 *Csikói Néplap*, 1942. július 8.

135 Uo.

Az új szemlélet szerint „a gazdálkodó nem hanyagolhatja el birtokát, nem termelhet haszontalan, a talajnak nem megfelelő növényeket, nem tenyésztet korcs állatokat. A földművelésügyi miniszter kezdeményezheti a tagosítást, tenyésztési vidékeket állapíthat meg. Előírhatja a vetőmagokat, kötelezővé teheti a nemesített magvak használatát és ilyenek termelését, a közlegelők fásítását, trágyázást, szakaszos legeltetést, bármely szántóföldi növénynek kötelező termelését.”¹³⁶

A törvény nagy hangsúlyt helyezett a korszerű mezőgazdasági ismeretek terjesztésére a felső-, közép- és alsó fokú oktatás fejlesztésével, tanulmányi ösztöndíjak és mintagazdaságok létesítésével, kísérleti termeléssel, díjazott termelési versenyek és kiállítások rendezésével.¹³⁷ A kormányzat a mezőgazdaság fejlesztésére évi 100 millió pengőt irányzott elő. Egy 1945-ben készült elemzés szerint ezt az összeget a kormányzat az 1942. évtől kezdve évente a földművelésügyi tárca költségvetésének rendelkezésére bocsátotta. Ennek az összegnek a terhére adott támogatásokat nagyobb részben magánvállalkozásoknak, termelőknek folyósították, vissza nem térülő, vagy csak kis részben visszatérülő juttatások, illetve kölcsönök formájában.¹³⁸

Termelésszervezés

Erdélyben az általános újjáépítési munka keretében a mezőgazdaság átalakítása is nagy lendülettel indult meg. 1941 októberében a Kárpátmedence folyóirat a következőképp foglalta össze a gazdasági változásokat:

„Igen jelentősek azok az eredmények, amelyeket egy esztendő alatt a visszacsatolt erdélyi részekben elérni sikerült. Elsősorban azt kell megemlítenünk, hogy a földművelésügyi minisztérium kerekén 19 millió pengőt adott az erdélyi területek géppel, vetőmaggal, tenyészállattal való ellátására, azonkívül 24 millió

136 *Csiki Néplap*, 1942. július 15.

137 MOL Z.12.73 cs. 378 t. a. 5 p.

138 Uo. 6 p.

facsemetét osztott szét és több gabonarakárt, mintagazdaságot és kísérletügyi állomást létesített... A kormány a közlekedés megjavításával kapcsolatosan 35 millió pengő kiadással utat javított, 48 milliót pedig vasútépítésre, 4 milliót a postahálózat kibővítésére fordított. A szeretfalvi széles nyomtávú vasút már épül, ezenkívül 15 autóbuszvonalon megindult a forgalom. A szövetkezetek 5 milliót, a fakitermelők 1,5 milliót kaptak hitelképp a kormánytól, de ezenkívül a Nemzeti Bank és a magánbankok is közreműködnek az erdélyi gazdasági élet tőkével való ellátásában.”¹³⁹

A székelyföldi kisvárosok lapjai is lelkesen számoltak be a kormánytámogatásokról, a búza- és lisztszállítmányokról: „650 vagon lisztet és kenyérbúzáat szállítanak a megyénkbe”- írta az udvarhelyi Hargita 1941 decemberében.¹⁴⁰

A visszacsatolás után leghevesebben támadott székelyföldi mezőgazdasági intézmény a még létező ugarrendszer volt. A Székelyföldön Udvarhely és Csík megyékben volt a legtöbb ugarhagyó gazdálkodást folytató falu. A szántóterület egy harmadát minden évben pihentető termelőmód nemzetgazdaságilag károsnak minősült ebben a korszakban, felszámolására mozgósította a gazdálkodókat a szakirányítás, a mezőgazdasági közigazgatás, és a publicisztika egyaránt.

Az anyaországi hivatalnokok, agrárszakemberek véleményével szemben, az erdélyi kisgazdaságok üzemi viszonyait alaposabban ismerő itteni szakemberek nem voltak annyira heves harcosai a nyomásos rendszer felszámolásának minden termelési övezetben. Különösen nem javasolták a „nem önellátó” övezetekben, mint amilyen számításaik szerint a fent említett két megye területének nagyobb része is volt. A talajerő visszapótlás lehetőségeit és az erdélyi alacsony állatlétszámot figyelembe véve egy agrárszakíró megállapította, hogy az istállótrágya termelés nincs olyan mértékben biztosítva, ahogyan azt a helyes talajgazdálkodás megkívánja.

139 *Kárpátmedence*. 1941. október 385 p.

140 *Hargita*. 1941. december 5.

Az ugartartás nagymértékű fennmaradása Erdélyben a talajerő fenntartás fontos tényezője volt.¹⁴¹ A növénytermelés megfelelő átszervezését csak az állatlétszám növelése és ezzel trágyatermelés fokozása függvényében javasolták, ugyancsak ezek alapján lehetne a takarmány- és ipari növények fokozottabb bevezetésére gondolni.¹⁴² Az intenzív propaganda és a kilátásba helyezett kedvezmények ellenére az ugartartó gazdálkodás felszámolása csak lassan haladt.

Alább áttekintjük a mezőgazdaság korszerűsítésére ágazatonként kezdeményezett segélyezési, támogatási formákat.

Támogatások Csík és Udvarhely megyékben

A mezőgazdaságban a fő termelési ág a növénytermesztés, ezen belül az egyes vidékeken a kedvezőtlen természeti viszonyok ellenére is a „túlhajtott” kenyérgabona termesztés volt. Ez a növényi kultúra foglalta el Erdélyben a szántóterület 71,5%-át.¹⁴³ (Ez érthető gazdasági beállítódása a mezőgazdaságból élőknek, ha korábbi történeti idők éhínségeire, rossz belső közlekedési feltételeire gondolunk.)

A két megye mezőgazdaságára vonatkozó adatokból kiderül, hogy itt volt a legalacsonyabb a Székelyföldön mezőgazdasági termelés színvonala. Ennek a helyzetnek komplex természeti, társadalmi, földrajzi, közlekedési okai voltak.

A harmincas évek végén Csík megyében a szántóterület 61,4%-án, Udvarhely megyében 63,6%-án termesztettek gabonát, mégis mindkét megye gabona behozatalra szorult. Hozzá kell tennünk, hogy a két megye mezőgazdasági területéből a szántó csak 14,8

141 Farkas Árpád: *Erdélyi kisgazdaságok üzemi viszonyai és időszerű kérdései*. Az OMGE-ben, 1941.dec.12-én megtartott előadás. Kolozsvár. Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet R.T. 1941.

142 Uo.

143 Az EMGE jelentés... 11 p.

illetve 26,7%-ot tett ki. A hasznavehető terület nagyobb része erdő és legelő volt:¹⁴⁴

	<i>szántó</i> %	<i>rét és</i> <i>legelő</i> %	<i>erdő</i> %	<i>gyümölcsös</i> %	<i>terméketlen</i> %
Csik megye	14.8	42.4	40.0	–	2.6
Udvarhely megye	26.7	32.4	35.7	1.1	4.1

A két megyében a kenyérgabona mellett más növényeket az alábbi területarányokon termesztettek:

	<i>élelmi növények</i>	<i>ipari növények</i>	<i>takarmánynövények</i> <i>(főleg burgonya és</i> <i>kukorica)</i>
Csik	13,2 %	0,5 %	3,2 %
Udvarhely	4,5 %	0,8 %	8,6 %

A termelés színvonalának javítását célzó állami támogatások gyakorlatilag az összes gazdasági tevékenységre kiterjedtek, a termesztéstől a termény feldolgozásáig, tárolásáig, értékesítéséig, és a korszerűbb mezőgazdasági építkezések tervezéséig. De nemcsak anyagi támogatásokról beszélhetünk, hanem tudástranszfer-ről is. A szakminisztérium nagy jelentőséget tulajdonított a gazdasági képzésnek: a legkülönbözőbb szakirányú tanfolyamokat szervezték állami támogatással a falvak gazdáinak az „iskolán kívüli gazdasági népnevelés” programjának keretében, illetve oktatási intézményekben.

Az alábbiakban a támogatási formákat és területeket tekintjük át.

144 Oberding József György: Az erdélyi magyarság mezőgazdasága és mezőgazdasági szervezetei a román uralom alatt. In: *Kisebbségi Körlevél*. 1942. január 16-30. és 19-20 p.

Növénytermesztés

A növénytermesztés színvonalának javítására a F.M. támogatásával Erdélyben évente több alkalommal is, kedvezményes vásárlással minőségi vetőmagakciókat szerveztek. A gabonafélék minőségének feljavítása mellett fontos szempont volt az ipari növények (rostlen, napraforgó, cukorrépa) és a Székelyföldön addig alig ismert, vagy kevésbé elterjedt takarmánynövények (lucerna, szarvaskerep, somkóró, baltacím) meghonosításának szorgalmazása.

1941. őszén a gazdák minőségi vetőmagokat (őszi árpa, rozs) vásárolhattak, az állami támogatás Erdélyben 17 455,96 P volt, ebből 9 357,1 P értékben jutott gabona a székely megyékbe.¹⁴⁵ 1942. tavaszán állami támogatással Erdélyben összesen 889 q lóheremagot, 17 q lucernamagot, 1 240,6 q bükkönyt osztottak ki, ebből a székely megyékben 310 q lóhere, 7 q lucerna, 816 q bükköny jutott. Ugyanekkor 53,4 q szarvaskerepmagot, 1,7 q somkórómagot, 54,3 q baltacím magot, 255 q Viktória borsót, 110 q gyöngybabot vásároltak a termelők 50%-os állami támogatással.¹⁴⁶

1944 februárjában újabb vetőmagakciót (lóhere, lucerna, szarvaskerep, baltacím, zab, bükköny) indított a FM, a 3 millió pengő értékű akcióban a művelési rendszer korszerűsítését is próbálták előmozdítani: „ahol a fekete ugarról a zöldugarra tértek át a vételár 60%-át megtérítik a gazdáknak.”¹⁴⁷

1941 nyarán a földművelésügyi minisztérium a bejelentett igénylések alapján Csík vármegye részére 17 vagon 241 sz. odvasi minőségi búza vetőmagot és 16 vagon minőségi rozs vetőmag kiosztását engedélyezte. A kiosztást az EMGE kirendeltsége végezte.”¹⁴⁸

145 Az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület munkája 1941–1942. Kolozsvár. Miner-va Irodalmi és Nyomdai Műintézet RT. 1942. 85 p. (a továbbiakban: Az EMGE munkája...)

146 i.m.: 98–99 p.

147 *Erdélyi Gazda*. 1944. január. 74 p.

148 *Csík vármegye Hivatalos Lapja*, 1941. 21. sz. 223–224 p.

Udvarhely vármegyére „az itt igen jól bevált Odvosi 241. nemes búza fajta szaporítása és terjesztése határozottatott el. Összesen 15 vagon áll e fajtából a gazdaközönség rendelkezésére, de ennél jóval több a szükséglet, több mint 15 vagon. A búzavetőmagot az EMGE 34 pengős mázsánkénti áron veszi át a termelőtől és 30 pengős áron adja ki.”¹⁴⁹

1942 tavaszán Udvarhely vármegyében a „m.kir. Gazdasági Felügyelőség utján 18 vagon kukorica vetőmag állt a gazdak rendelkezésére, ami a vármegye vetőmagszükségletét tökéletesen fedezi. A gazdasági felügyelőség további hét vagon zab fölött is rendelkezik. Hozzáadva az EMGE által juttatott pillangósvirágú vető magvakat, bükköny, borsó, lóhere, szarvaskerep stb., igen sokat lendített a vetőmaghiányon.”¹⁵⁰

Csík vármegyében az EMGE 1942. tavaszi jelentése szerint „a m. kir. Gazdasági Felügyelőség és Egyesületünk ottani kirendeltsége minden lehető megtett a vetőmaghiány enyhítésére olyannyira, hogyha a gazdak nem is éppen azokat a növényeket termesztik teljes egészében, amit óhajtottak volna, de fonal- és takarmánynövények magvaival pótolhatták kalászos vetőmaghiányukat. Vetőmaghiányban tulajdonképpen csak azok a gazdak szenvednek, akik elmulasztották igénylésüket idejében bejelenteni.”¹⁵¹

A gazdak körében, a körülményes, bürokratikus allokációra néha panaszok is felmerültek: „A vetőmagigényléseknek a módja különböző közellátási minisztériumi rendelkezések következtében olyan mérhetetlenül meg van nehezítve, hogy az a gazda akinek igénylését eddig a Vármegyei gazdasági felügyelőség nem tudta kielégíteni, már a jövőben nem tud vetőmaghoz jutni.” – állt az EMGE 1942. májusi jelentésében.¹⁵²

149 *Hargita*, Társadalmi, közgazdasági és politikai hírlap. Székelyudvarhely. 1941. szeptember 5.

150 MOL K. 184. 1942. 46. 126.061. Az EMGE 1942. április havi helyzetjelentése. 246 p.

151 Uo. Az EMGE 1942. május havi helyzet jelentése 319 p.

152 Uo. 89 p.

A hadigazdálkodás körülményei között szigorodó beszolgáltatási rendelkezések a kezdeti évek kedvezményeit megnyirbálták. 1943-ban „a kiosztásra kerülő vetőmagvak, elsősorban az Erdély területén lévő szaporító gazdaságok és a lábön álló vetések szemléje során erre a célra lekötlevélezett és a 12422/1942 sz. rendelkezés értelmében lekötött vetőmagokkal rendelkező gazdaságokból, míg a hiányzó mennyiség a M.Kir. Növénytermelési Hivatal útján az ország egyéb részeiből kerül leszállításra. A vetőmag beszerzésénél alapár és felár fizetendő. Az akció keretében általában csak azoknak a gazdáknak osztandó ki vetőmag, akik a vetőmag mennyiségnek megfelelő szokvány zabot, illetve árpát a Hombárhoz hajlandók előzetesen beszolgáltatni és annak megtörténtét a Hombár bizományosa által kiállított átvételi elismeréssel igazolják. Azok, akik cserekészlettel nem rendelkeznek, az akció keretében csak akkor kaphatnak vetőmagot, ha a községi előjáróság bizonyítványával igazolják, hogy gabonalapjuk tanúsága szerint részükre vetőmag nem hagyatott vissza.”¹⁵³

A 100 holdon aluli kisgazdaságoknak a vetőmagot a vármegyei gazdasági felügyelőségek osztották ki készpénzfizetés ellenében, a vasúti szállítási költségeket az állam viselte. A vetőmagtermelő gazdaságok csak mintavétel után adhatták el árujukat. Az akció keretében Csík vármegyébe 1943 tavaszán 1 706 q zabvetőmag érkezett Háromszék vármegyéből „kiosztásban részesült 34 községben 2 241 gazda. A gazdák a vetőmaggal meg voltak elégedve” – jelentette a vármegyei gazdasági felügyelő.¹⁵⁴

A kedvezményes vetőmagakció Csík megyében 1944 tavaszán is folytatódott: „100 000 mázsa minőségi burgonya vetőmag kerül kiosztásra... az elmúlt évben lebonyolított vetőmagburgonya kiosztást a földművelésügyi miniszter az idén is folytatja. Az akcióban eredeti nemesített és a Növénytermelési Hivatal, valamint a Növényegészségügyi Szolgálat által tenyészidő alatt ellenőrzött,

153 MOL K.201. 1943. 2644. 2403. Az 1943. évi tavaszi minőségi zab és sörárpa vetőmag kiosztás.

154 MOL K.201. 1943. 2644. uo.

részben rákellenálló 100 ezer mázsa vetőburgonya kerül kiosztásra. A burgonyát elsősorban továbbzaportításra vállalkozó gazdaságok, másodsorban kistermelők kapják. A gazdák az átvett vetőburgonyáért az illető fajta étkezési minőségű Budapestre megállapított árnak métermázsánként 1,25 pengővel csökkentett összegét, mint alapárat és ezenkívül felár címén az eredeti nemesített fajtáknál 70 százalékot, az ellenőrzött vetőburgonyánál pedig az alapár 50 százalékát térítik meg felár címén.”¹⁵⁵

Az ipari növények termesztését szabályozó 670/1942.M.E. rendelet¹⁵⁶ kötelezővé tette a napraforgó termesztést, az 50 hold alatti birtokon gazdálkodóknak is. (A nagyobb birtokokon már korábban kötelező volt.) A 20 méternél szélesebb parcellák mindkét hosszú oldalát napraforgóval kellett szegélyezni. De a szegélynövény lehetett cirok, vagy kender is. Az 50 hold fölötti szántóterület 5%-án a termelő köteles volt fő terményként napraforgót, vagy olajlent termesztetni.¹⁵⁷ A termesztési kötelezettségek szigorúak voltak, a „rendeletek be nem tartása 6 hónapig terjedhető elzárást von maga után” – írta a Csiki Néplap.¹⁵⁸

Gyümölcsstermesztés

A szántóföldi növénytermesztés korszerűsítését célzó segélyezések mellett a gyümölcsstermesztés fejlesztése is része volt a mezőgazdasági támogatásoknak.

Marosvásárhelyen Gyümölcsészeti Felügyelőség létesült, a székely megyékben mindenütt gyümölcsészeti intézőségeket és növény-egészségügyi körzeteket állítottak fel.¹⁵⁹ Az erdélyi gyümölcsstermesztés korszerűsítésére állami támogatással tanfolyamokat szerveztek, kiállításokat rendeztek, a vármegyei kirendeltségek kezdeményezték a gyümölcsstermelési egyesületek megalakítását.

155 *Csiki Néplap*, 1942. október 28.

156 *Budapesti Közlöny*, 1942. február 1. 26 sz.

157 *Csiki Néplap*, 1942. július 8.

158 *Csiki Néplap*, 1942. 25. 8.

159 Az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület munkája. 1941-1942. Kolozsvár. Miner-va R.T. 1942. 60 p.

1942. őszén a vármegyék székhelyein vándorkiállítással egybekötött csomagolási tanfolyamokat szerveztek. A résztvevők díjtalanul kapták a gyümölcsstelepítésről és kezelésről, a gyümölcsösök rendezeteléről szóló ismertető füzeteket.¹⁶⁰

1944. telén „szerte a Székelyföldön gyümölcskertészeti és zöldségtermelési szaktanfolyamokat rendeznek”- közölte szalagcímben a Sepsiszentgyörgyön megjelenő *Hétfői Székely Nép*.¹⁶¹ Csík megyében Balánbányán szerveztek tanfolyamot „amelynek 92 hallgatója van. A minisztérium rendelkezései értelmében a tanfolyamok hallgatóinak száma nem haladhatja meg a hatvanat, a nagy érdeklődésre való tekintettel azonban itt valamennyi jelentkező felvételét engedélyezték.”¹⁶²

Szakértők becslése szerint az erdélyi és trianoni terület között mintegy 100 évi fejlődésnek megfelelő különbség mutatkozott, különösen a gyümölcskertészet terén.¹⁶³ A gyümölcsösök ápolásához permetezőgépeket, vegyszereket osztottak kedvezményes áron, permetezőmester képző tanfolyamokat szerveztek. Ezekre a tanfolyamokra a nagycsaládosokat vették fel. Újításokat jelentettek a növény egészségügyi, növényvédelmi intézkedések is. Ezekben az években kezdődött a Székelyföldön a műtrágya és a növényvédő szerek használatának elterjesztése. 1941-ben állami hozzájárulással a négy székely megyében kiosztottak 53 050 kg péti sót, 61 200 kg szuperfoszfát műtrágyát, a támogatás összege 6 300,34 pengő.¹⁶⁴ Ugyanekkor „kiosztásra került összesen 451 546 kg rézgálic és 141 112 kg rézmészpor vásárlására jogosító utalvány.”¹⁶⁵

160 *Csíki Néplap*, 1942. november 18.

161 *Hétfői Székely Nép*, 1944. január 17.

162 Uo.

163 Uo.

164 Az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület munkája... 81 p.

165 Az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület munkája... 58 p.

Az állattenyésztés támogatása

Az erdélyi állattenyésztés színvonala viszonylag jobban megközelítette a trianoni terület színvonalát, mint a növénytermesztés. A FM megszervezte Erdélyben is az állattenyésztő szolgálatokat. Vármegyei Állattenyésztő Állomásokat állított fel, két körzet alakult, a székelyföldi megyék központja Csíkszereda volt.¹⁶⁶ Az állattenyésztési egyesületek (szarvasmarha-, juh- és sertés szakosztályokkal), feladata az állatkiállítások szervezése, vásárok rendezése volt. A FM törvényhatósági állattenyésztési alapot létesített, ebből támogatták az apaállattartást a községekben. Minden évben széles keretekben folyt az állami tenyészállat kiosztási akció: kedvezményes áron hasas üszöket, fajkancákat, kocákat, jerke bárányokat osztottak az igénylőknek.

A *lóállomány* minőségi feljavítását a kormányzat elsősorban tenyészkanca akciók lebonyolításával támogatta. 1941-ben Erdélyben 1 146 kancát osztottak szét, az állomány teljes értéke 1 069 430 P volt, a székelyföldi megyék lótartó gazdái – az igényelt létszám alatt – 412 kancát vásárolhattak. A gazdák az állatok árának 50%-t fizették, de ezt az összeget is 5 évi egyenlő részletekben törleszthették. A FM a tenyészállatok szállítási költségeit megtérítette.¹⁶⁷

1943-ban a FM támogatásával az újabb kedvezményes tenyészlő vásárlási hitelakcióban „a tenyészkanca és mének vásárlási árának 80%-a igényelhető 12 hónapnyi kamatmentes hitellel.”¹⁶⁸

A *szarvasmarha-tenyésztés* fejlesztésének legfontosabb eljárása a fajtafeljavítás volt. A székelyföldi állományról egy agrárszakember megállapította, hogy „Udvarhelyen és Háromszéken legtöbb a szimentáli-pizgauni keverék, korcs. Ezeket a teheneket korcsitura elnevezés alatt ismerik. Ökörben igen jó. Csíkban ugyancsak szimentáli és magyar fajta található.”¹⁶⁹ Az állattenyésztők gazda-

166 *Erdélyi Gazda*, 1941. május. 200 p.

167 *Az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület munkája...* 109–110 p.

168 *Erdélyi Gazda*, 1943. április. 178 p.

169 MOL Z. 839.4 cs. 55 tétel. Az erdélyi tejértékesítés. Összeállította: Brückler József 1941. június. 21 p.

sági gondolkodásmódjáról az idézett szakember megjegyezte, hogy „Udvarhelyen ha sok a takarmány azt a székely gazda a saját gazdaságában, de nem tejtermelésre használja fel. Bármilyen gyenge is legyen ezzel szemben viszont a takarmánytermés, a meglévő tejtermelést ez sem befolyásolja, mert Udvarhelyen nem tart a székely gazda több tehenet, mint amennyi részére a szükséges takarmány rossz évben is megterem.”¹⁷⁰

Az Állattenyésztő Állomások a fajtafeljavítást a törzskönyvezett apaállatok köztenyésztésben való elhelyezésével biztosították. A székely falvakban az apaállatok vásárlása, takarmányozása a régi időkben a falu, majd a közbirtokosságok hatáskörébe tartozott. Bár a századelőtől léteztek törvényhatósági állattenyésztési szabályrendeletek, ezek a két világháború közötti időszakban hatályukat veszítették.

A trianoni területen a húszas évek közepétől kezdődött a tenyészállatok behozatalának programja, elsősorban Svájc-ból hoztak be tenyészbikákat és fiatal hasas teheneket. A tenyésztési célokra alkalmas állatokat vámmentesen hozták be és a közbirtokosságok, magántenyésztők árengedménnyel részesülhettek a behozatalból. Ebben az időszakban Erdélyben nem voltak hasonló támogatási formák. A visszacsatolás után a kormányzat a magán- és köztenyésztésben a fajtafeljavítást a törvényhatósági alapról szóló 1940:XIII. tc.-ben szabályozta: „A községek és a közbirtokosságok a magasabb állattenyésztési szempontokat sokszor nem tudták kellően érvényesíteni és gyakran a rosszul értelmezett helyi érdekek és túlzott vagy kényszerű takarékosági szempontok kerültek előtérbe. Ezért e törvény a köztenyésztés részére szükséges apaállatok beszerzését a törvényhatóságok kötelességévé teszi, s ennek fedezete céljából törvényhatósági állattenyésztési alapok létesítését rendelte el. Ezzel a kérdést függetlenítette a községek anyagi helyzetétől.”¹⁷¹

170 Uo: 22 old.

171 Szuhay Miklós: *A magyar mezőgazdaság a két világháború között.* In: *A magyar agrártársadalom a jobbágyság felszabadításától napjainkig.* Szerk: Gunst Péter, Napvilág Kiadó, Budapest, 1998. 245 p.

Az 1940. végén induló erdélyi állatakción a trianoni területen a korábbi években elindított támogatási formák kiterjesztését jelentették. A kormányzat 1941-ben Erdélyben is tenyésztihen- és üszőakciókat bonyolított le: 531 piros-tarka tehenet és 790 db 6–18 hónapos üszőt osztottak ki kedvezményes áron. Az állomány összértéke 723 806,25 P ebből állami támogatás 216 979,69 P volt. A négy székely megyébe összesen 676 állat jutott 269 907 P értékben, ebből 73 087,3 P volt állami támogatás. A FM az állomány szállítási költségei mellett, egy évre az állatok biztosítási díjait is fedezte. Ugyancsak az 1941. év elején 1 000 darab három hónapos–egy éves szimentáli üsző került kiosztásra 40%-os árkedvezménnyel, a szállítási költségek fedezése mellett. Az 1941. évi állami borjúakció elszámolása szerint Erdélyben a teljes vételár 265 288 P, a kiosztási ár 170 998 P volt, a különbözet árkedvezmény fuvar költség, jutalék, stb. A borjúfelnevelési akcióra a Minisztertanács 2 millió pengőt fordított.¹⁷²

A tenyészbikák vásárlásánál a székelyföldi gazdakörök 25%-os, a községek és közbirtokosságok 20%-os kedvezményt kaptak. A kormány fizette a vasúti szállítások költségeit és az állatbiztosítások első évét. Csík vármegyében 1941-ben „július hó folyamán a felügyelőség 24 tenyészbikát szerzett be Somogy vármegyéből jutalékos, kamatmentes hitellel... Bélbor, Gyergyóvárhegy, Szárhegy, Ditró, Gyergyóremete részére. Az ezt megelőző akcióban Borszék, Ditró, Kászonyújfalú, Kászonyjakabfalva, Gyimesközéplak, Gyergyócsomafalva, Gyergyóújfalú, Gyergyóremete, Tekerőpaták részére vásároltak kamatmentes hitellel” – összesen 46 tenyészbikát.¹⁷³ Év végére a beszerzett állatok száma: 77 tenyészbika és 20 drb. tenyészkoça, ez utóbbiak Kászonyújfaluban találtak gazdára.¹⁷⁴ 1942. tavaszán az újabb állami „üszőborjú kiosztási akció” az 50 holdnál kevesebb birtokon gazdálkodókat támogatta, az állami segély a vételár 35%-a volt.¹⁷⁵ 1942 novemberében a Csík

172 MOL K. 184. 5926.1941. 41 tétel. 70012 alapszám.

173 *Csikvármegye Hivatalos Lapja*, 1941. 21. 223–224.

174 *Csikvármegye Hivatalos Lapja*, 1941. 32. 316–317.

175 *Erdélyi Gazda*, 1942. június 1. 295.

megyei alispán jelentette, hogy „a községek és közbirtokosságok részére ezideig 153 tenyészbika volt beszerezve a gazdasági felügyelőség útján... 14 kan is beszereztetett 5.600 P értékben. A vármegyei állattenyésztési egyesület a kászonújfalusi gazdának kiosztott 15 darab tenyész üszöt csere útján, 14 drb tenyész üszöt és 7 drb hasas üszöt kedvezményes áron a m. kir. földművelésügyi minisztérium hozzájárulásával.”¹⁷⁶

A fajtafeljavítást célozta a minisztériumi kirendeltség támogatásával létesített bikanevelő telep Maros-Torda megye előhavasi legelőbirtokán, valamint a csiksomlyói közbirtokosság legelőjén, a Tolvajos tetőn létrehozott havasi mintagazdaság.¹⁷⁷

A kedvezményes akciókat vármegyékben megszervezett állattenyésztési szolgálatok, állattenyésztő szervezetek, EMGE szakosztályok bonyolították. A gazdákat arra ösztönözték, hogy „állattenyésztő egyesületeket alakítsanak és ezeknek keretében a törzskönyvelést a tejjellenőrzés alapján végezzék.”¹⁷⁸

A korszerű tenyésztési ismeretek terjesztésére a községekben téli gazdasági tanfolyamokat szerveztek: 1941 telén „Kászonaltízen, Kászonújfaluban, Menaságon, Delnén állattenyésztési tanfolyamok nyílnak.”¹⁷⁹ 1943 nyarán is a községekben az „állattenyésztő szervezetek irányítása mellett folyik a törzskönyveléssel és tejjellenőrzéssel kapcsolatos céltudatos tenyésztői munka.”¹⁸⁰

A szarvasmarha a székelyföldi mezőgazdaság fontos kiviteli cikke volt. A vármegyei állattenyésztő egyesületek megszervezték a kivitelt szánt hízó marhák kiszállítását Németországba, Olaszországba. A hosszú szállítási idő alatti veszteségek pótlására „útiapadó” címen az állattartó gazdák támogatásban részesültek.¹⁸¹ Egy másik támogatási forma a hízalási hitel volt, ezt „a Magyar Állat és Állati Termékek Kiviteli Szövetkezete folyósította 6 hónapra, évi 5%-os

176 *Csík vármegye Hivatalos Lapja*, 1942. november 26. 41 sz.

177 *Az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület munkája...* 125 p.

178 *Erdélyi Gazda*, 1940. december. 432–433.

179 *Csiki Néplap*, 1941. december 10.

180 *Erdélyi Gazda*, 1943. július 1. 332. p.

181 i.m.: 146 p.

kamattal.”¹⁸² A rendelkezések szerint kiviteli engedélyt „mindenkor csak a gazda kaphat és pedig csak az a gazda, aki saját maga hizlal... aki a hízó marhát legalább három hónapig hizlalta saját istállójában.”¹⁸³

A szakemberek Erdély juhállományát gyenge minőségűnek, alacsony termelékenységűnek értékelték. A juhtenyésztés fellendítésére a székelyföldi megyékben 1941-ben és 1942-ben kormányzati támogatással fésűs-gyapjas cigája kosokat (1 000 db) és bárányokat osztottak ki.¹⁸⁴ A szaktárca a székelyföldi természeti feltételeket alkalmasnak találta e fajta a tenyésztési körzetének növelésére. A székelyföldi tenyészjuh kiosztási akcióra a 240.598/1940. F.M. sz. rendelettel az állam 100 000 pengőt fordított. Az állatkiosztási akcióban a 100 hold fölötti birtokosok 20%-os, a 100 hold alatti birtokosok 30%-os kedvezményben részesültek.

Az erdélyi juhállományban pusztító metelykór leküzdésére 1941-ben 60 000 P támogatással gyógyszert osztottak ki a gazdáknak, ebből a székely megyékbe 25 353 P kormánysegély jutott.¹⁸⁵ 1941. őszén az EMGE jelentés megállapította, hogy „a juhok vásárlására adott segély folyományaképpen a székely falvak majdnem mindenikében újra fellendült a juhtenyésztés. Eddig több mint 6500 Distol-tokot osztott ki egyesületünk ottani kirendeltsége az igénylők között, de igénylések még mindig jönnek.”¹⁸⁶

1943 tavaszán egy újabb támogatási akció keretében „a földművelésügyi minisztérium választott jerke bárányokat vásárol és oszt ki 40 százalékos kedvezményrel a kistenyésztők között. A bárányok szállítási költségeit az állam viseli.”¹⁸⁷ Az állomány létszámának növelését a hatóságok időnként jerkebárány-vágási tilalmakkal próbálták előmozdítani.

182 *Erdélyi Gazda*, 1941. január. 99 p.

183 *Erdélyi Gazda*, 1940. december. 451 p.

184 *Erdélyi Gazda*, 1941. március. 136 p.

185 Az EMGE munkája... i.h. 123 p.

186 K. 184.1942. 46. 126014. Az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület 1941. évi XI. havi helyzetjelentése. 6 p.

187 *Gyergyó és vidéke*, 1943. május 17.

A *baromfitenyésztés* fellendítésére a FM Marosvásárhelyen 20 000 tojásos keltető központ létrehozását rendelte el, egy 1941. februári rendelet baromfitenyésztő mintaközségek megszervezéséről határozott. A FM ol építési segélyeket is folyósított minta baromfiólak építéséhez. Az 1941. évi baromfiakció keretében „35 000 darab fajállatot osztanak szét a gazdák között. Kiosztásra kerül összesen 25 000 kakas, továbbá 10 000 kacsa és liba.” A székelyudvarhelyi Hargita arról cikkezett, hogy a gazdák csak keveset vásároltak: „felvethetjük a kérdést: nálunk, t.i. a mi megyénkben, miért nincs érdeklődés a fajbaromfi tenyésztés iránt.”¹⁸⁸ A székely megyékben 1 557 db szárnyast (tyúk, liba, pulyka) osztottak ki, 20 923 P értékben, ebből 15 146 P volt állami támogatás.¹⁸⁹

A FM erdélyi kirendeltsége rendszeresítette a járási állatorvosi szolgálatot, meghatározták a bejelentés kötelezettsége alá tartozó fertőző betegségeket. Ezeket a megyei hivatalos lapokban rendszeresen közzé is tették.¹⁹⁰ Az állategészségügyi szolgálatok egyik fő feladata az állatállomány teljes gümőkor mentesítése volt.¹⁹¹

Egy 1943 nyarán készült EMGE beszámoló szerint „az állattenyésztő szervezetek teljes kiépítése befejezést nyert, a hivatalosan ellenőrzött állattenyésztő községek száma 331, melyből 154 van a Székelyföldön... folyó évben köztenyésztés apaállat szükségletére egy millió pengő kamatmentes hitelt és több mint 200 ezer pengő árkedvezményt biztosított az állam.” Hasonlóképpen széles keretben folytak az állami tenyészállat kiosztási akciók, amelyek keretében hasas üszöket, növendéküszöket, kocákat, jerke bányokat osztottak kedvezményesen.¹⁹²

188 Hargita. 1941. október 24.

189 Az EMGE munkája ...i.h.: 122 p.

190 Az EMGE munkája... 118–119 p.

191 *Erdélyi Gazda*, 1944. május. 230 p.

192 *Erdélyi Gazda*, 1943. július. 332 p.

Legelő- és rétgazdálkodás

A legelők állapotáról, a kihasználási formákról általában bírálóan szóltak a szakemberek: „Erdélyben legelő van elegendő, de kezelésük, karbantartásuk, javításuk igen sok kívánnivalót hagy hátra.”¹⁹³ „A legelők általában sajnos gyengék, nélkülözik a szakszerű kezelést, pedig ha valahol, Erdélyben kellene legyen jó legelő. Ezzel szemben pl. Csíkban, ahol kintháló a csorda, a legelő 70%-a használhatatlan a sok tövisbokor, borókabokor és vakond kártevés miatt” – állapította meg 1941-ben egy agrárszakértő.¹⁹⁴

A megyei törvényhatóságok kötelezték a közbirtokosságokat és a községi elöljárókat, hogy az osztatlan közlegelőkre legelőrendtartási szabályrendeleteket készítsenek. A legelőrendtartásoknak részletes szabályokat kellett tartalmazniuk az egyes legelőtestekre kibocsátható állatlétszámról, a legeltetésben egymást hátráltató állatfajok elosztásáról (külön a juhok és a szarvasmarhák), a legeltetési költségről állatonként, a legelők ápolásának költségeiről: hol készítenődök kutak, itatók, delelő helyek, a tenyészállatok beszerzésével, tartásával járó költségeket kik, hogyan viseljék. (Ezek a rendtartási utasítások nem voltak újdonságok a székelyföldi falvakban, 1918 előtt a FM legeltetésre vonatkozó törvényei: az 1894:XII. tc., az 1908:VII. és XXXIX tc.-ek már hasonló szabályozásokat bevezettek).

A legelőrendtartás feletti felügyeletet a vármegyei közigazgatási bizottság albizottsága és a gazdasági felügyelőség látta el. A legelők karbantartása, a rendelkezések gyakorlatba ültetése a többszöri szigorú felszólítás ellenére elmaradt a szakigazgatóság követelményeitől. 1942 januárjában az Udvarhely megyei alispán a megye négy főszolgabírájának „tudomásulvétel és azonnali végrehajtás végett” újlag közli a miniszteri rendeletet a legelők karbantartásáról, ui. „a birtokosságok és a községek a kiadott rendelkezéseimet vagy egyáltalán nem, vagy csak felületesen hajtják végre... Ennek a magatartásnak, helyesebben nemtörődöm-

193 *Erdélyi Gazda*, 1941. március. 141 p.

194 Brückler: i. m. 22. p.

ségnek a természetszerű következménye, hogy a birtokossági és a közös községi legelők legnagyobb része minden gondozást nélkülöz, nagymértékben elgyomosodott, bokrokkal benőtt.” A rendelkezés részletesen felsorolja a kötelező őszi és tavaszi karbantartási munkákat, majd azzal zárul, hogy „ha a legelőrendtartás végrehajtását elmulasztja a birtokosság szervezete a hatóság által feloszlátandó, vagy felfüggesztendő.”¹⁹⁵

A több mint fél évszázados állami legelő rendtartási múlt után a negyvenes években még mindig voltak olyan falvak, ahol a közlegelők használatából arányjoggal nem rendelkező de legelteségi joggal felruházott egyének „a székely szolidaritásból eredő használati joggal” bírtak.¹⁹⁶

Az EMGE zöldmező ügyosztálya a szakszerű legelőgondozás, a legelőfeljavítási ismeretek terjesztésére telente zöldmező és pásztorképző tanfolyamokat szervezett. A FM erdélyi kirendeltsége 1941-ben a legelőviszonyok megjavítása végett Erdélyben mintalegelők felállítását határozta el, ebben az évben 16 erdélyi legelőre készített részletes legelőfeljavítási tervet, köztük Csík és Udvarhely megyékben is: „Ismeretes, hogy a visszacsatolt keletmagyarországi és erdélyi területnek több mint 28 százaléka rét és legelő... a földművelésügyi miniszter az erdélyi kirendeltséggel elkészítette a legelőgazdaság fejlesztési munkatervét... A kirendeltség minden megyében 2-2, összesen tehát 16 legelőt még folyó év őszén megjavít, hogy mintalegelők szolgáltassák a példát a további munkálatokhoz.”¹⁹⁷

Csík megyében „egy ilyen mintalegelőt Csíksomlyó kapott meg... A mintalegelőt az állam az összes szükséges gépekkel és egyéb korszerű berendezéssel felszereli. A felszerelés a tejfeldolgozó gépek kivételével, 10 év után a községnek marad.”¹⁹⁸

1942. őszén a befejeződéshez közeledő munkálatról, mint a „székelység boldogulásának új lehetőségéről” a Sepsiszentgyörgyön

195 *Udvarhely Vármegye Hivatalos Lapja*, 1942. január 16. 22 p.

196 Uo. 1941. május 22.

197 *Csíki Néplap*, 1941. október 29.

198 *Csíki Néplap*, 1942. január 14.

megjelenő *Hétfői Székely Nép* azt írta, hogy a mintalegelő „hivatva lesz, hogy a csiki gazdát rávegyesse és megtanítsa most már véglegesen arra... hogy itt magas fokú állattenyésztést kell teremteni, pontosan úgy mint Svájcban... Ennek a legelő mintagazdaságnak a nyomában fakadó havasi gazdaságok fogják a csiki székelységnek egy komoly nemzetpolitikai kérdését, a sokat hangoztatott kivándorlást, vagy ha úgy tetszik kitelepítést megoldani.”¹⁹⁹ Csik vármegyében 1942 őszén „a földművelésügyi minisztérium erdélyi kirendeltsége 130 darab csákányt, 205 csákánykapát, 170 vasgereblyét, 16 láncboronát bocsátott a birtokosságok rendelkezésére – ezen kívül 1 080 kgr fűmagot és 4 759 P készpénzt itatók stb. létesítésére.”²⁰⁰

Mintalegelők Csikszereda, Dánfalva, Homoródszentpál határában is voltak. Ezekre államsegéllyel cementvályúkat, kútgyűrűket vásároltak a falvak közbirtokosságai, a vízmosásokat beültették csemetével.²⁰¹ A kijelölt mintalegelők gondozásának anyagi támogatása mellett a gazdáknak zöldmező gazdasági tanfolyamokon oktatták a szakszerű legelőkezelési ismereteket.

A gyepterületek feljavítására a FM támogatásával kedvezményes árú gyepletőmag akciókra került sor: „az 500 kat hold alatti birtokokon a vetőmagvak a kereskedelmi forgalmi árnál 30-40%-nál olcsóbbak.”²⁰² A kedvezményes vásárlásra az EMGE jelentése szerint különösen „Háromszék, Maros-Torda és Udvarhely vármegyéből jelentkeztek sokan.”²⁰³

A legelőterületek feljavításának irányítására a nagyobb községek gazdái közül legelőmestereket képeztek ki.

A mezőgazdasági területeken telkesítési munkálatokat is támogatott a kormányzat: „a földművelésügyi miniszter úr 1940 dec. 9-én kelt 217.050/940 sz. rendeletével Csikszeredán m. kir. kultuszmérnöki hivatalt szervezett. Eddig 47 000 Pengő államse-

199 *Hétfői Székely Nép*, 1942. szeptember 7.

200 *Csikvármegye Hivatalos Lapja*, 1942. november 26.

201 *Erdélyi Gazda*, 1941. november. 487 p

202 *Erdélyi Gazda*, 1941. november. 488 p.

203 Az EMGE munkája... 130 p.

gélyt utalt ki és további 56 000 pengő kiutalására tett ígéretet. A már kiutalt 47 000 pengő államsegélyből a csíkszeredai m. kir. kultúrmérnöki hivatal vezetése alatt 1942. március hó végéig Csíkszereda és Csíkcsecsó határában a kiviteli munka csak mintegy 17 000 pengő kiadással történt. A kiviteli munkát nagyon gátolja az a tény, hogy helybeli munkavállaló alig akad. A nehéz vizes földmunkától a vármegye lakossága idegenkedik.”²⁰⁴

A mezőgazdasági gépellátás támogatása

A termelés korszerűsítésére, a mezőgazdaság technikai színvonalának emelésére a kormányzat több alkalommal szervezett kedvezményes gépvásárlási akciókat. Az EMGE kimutatásai szerint a legnagyobb volumenű támogatásra a Székelyföldön 1941-ben került sor.

*Kimutatás a székely megyékben 1941-ben 50%-os állami támogatással kiosztott vetőgépekről és magtisztító gépekről.*²⁰⁵

	<i>Csik</i>	<i>Három- szék</i>	<i>Maros- Torda</i>	<i>Udvar- hely</i>	<i>Összesen</i>
Vetőgép db.	22	62	20	20	124
<i>Teljes vételár (P)</i>	11 782,2	34 392,48	10 914,44	12 282,1	69 371,22
<i>Állami támogatás (P)</i>	5 991,1	17 196,24	5 457,22	6 141,05	34 685,61
Magtisztító gép db	13	16	16	15	60
<i>Teljes vételár (P)</i>	13 719,64	17 118,88	17 526,8	13 537,28	61 902,6
<i>Állami támogatás (P)</i>	6 859,82	8 559,44	8 763,4	16 768,64	40 951,3

A vetőgép-akció mellett 1941 őszén 20%-os vásárlási kedvezményrel a FM kisméretű gépet támogató akcióval támogatót. A gépek kiosztását a

204 *Csíkvármegye Hivatalos Lapja*, 1942. 14. 107.

205 *Az EMGE munkája...* 76–80 p.

székelyföldi falvakban az EMGE bonyolította le. Az állami támogatás összege a székely megyékben 8 639,93 P, Erdély szinten 18 192.05 P. A vásárolt kisgépek a székely megyékben a következők: eke 120 db, füllesztő 59 db, szecs kavágó 26 db, kisebb számban szereztek be a gazdák morzsolót, répavágót, tárcsás boronát, kapálógépet, permetezőt, tejgazdasági felszerelést, darálót, burgonyatorót.

Csik vármegyében 1941 őszéig „a gabonák tisztítására ez ideig 10 drb kedvezményes áru szelektort kaptak a vármegyei gazdakörök az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület útján.”²⁰⁶

A kisgazdaságok felszereltségének támogatása a későbbi években is folytatódott. A FM erdélyi kirendeltsége az 1943. évre közel másfél millió pengő értékű, 6 000 drb mezőgazdasági gép kedvezményes kiosztását biztosította.”²⁰⁷ Az ekkor vásárolt gépek némelyikét a Székelyföldön még ma is használják. (2001 tavaszán Csíkszentmiklós határában egy gazda olyan lövontatású Kühne vetőgéppel vetett, amelyet állami támogatással a negyvenes évek elején vásároltak, és amellyel – a tulajdonos szerint – „még mindig kitűnő, pontos munkát lehet végezni, ha gabonát, ha mákot vetünk vele”.) Egy idős emlékező szerint akkor a kisgazdának „adtak még Sack ekéket, vetőgépet még cséplőgépet is bizonyos lejáratú hitelre és kapálógépeket. S arról aztán levették a mintát s csinálták itt a kovácsok, s az üzletbe is megjelent, de meg se közelítik az eredetit, annyira tökéletes kisgépek voltak azok... A vetőgépek kanalas vetőgépek voltak, az állítható volt attól függően, hogy milyen vetőmagot vetett. Kézi darálókat lehetett venni, szecs kavágókat.”²⁰⁸

A földművelés eszközfelszereltségének korszerűsítése mellett, kormányzati támogatással a termékfeldolgozás gépi ellátottságát is javították. Elsősorban a tejfeldolgozás korszerűsítésére fektettek nagy hangsúlyt. Az anyaországi szakemberek ebben az ágazatban

206 *Csikvármegye Hivatalos Lapja*, 1941. 32. 318 p.

207 *Kárpátmedence*, 1943. április. 234 p.

208 Erőss Árpád (sz. 1923.) csíkszentmiklósi lakos szóbeli közlése, 2001. július 14.

is elmaradott állapotokat találtak: „Egyes falusi tejszövetkezetek a nevükre kiállított engedély alapján működtek... a mi fogalmaink szerinti tejiparendélyt s a tejiparúzés terén nálunk fennálló rendet nem ismerték. A falusi szövetkezeti tejszarnokok mikénti berendezésére vonatkozóan sem állott fenn semmiféle előírás, mint ahogy a tejszarnokok kezelőjétől sem követelt meg a hatóság semmiféle szakképesítést. Így adódott azután az a helyzet, hogy a falusi szövetkezeti tejszarnokokban nincsenek szakképesített kezelők, nincs tejhűtő, nincs jégverem.”²⁰⁹

A tejipari támogatásokat a szövetkezeti hálózat közvetítette. 1941-ben a tejipar korszerűsítésére a „FM leiratában 250 000 pengő van engedélyezve s ebből a Szövetség eddig tényleg kézhez is kapott 150 000 pengőt, azzal a rendeltetéssel, hogy az összeg fordítassék a marosvásárhelyi és a székelykeresztúri üzemek kiegészítésére, továbbá ebből az összegből valósítassanak meg a baróti körzet tejértékesítésének legégetőbb kérdései, mint kanna, autóbekészítés... Ezenkívül még 60 falusi tejszarnoki berendezés állítottatott fel, illetve leszállítás alatt van.”²¹⁰

Az Udvarhelyi medencében a székelykeresztúri Transsylvania vajüzem volt a legjelentősebb tejfeldolgozó egység még 1937/38-ban létesült. Az üzem tejbegyűjtési területe kiterjedt a Nagyküküllő, a két Homoród, és a Gagy menti településekre, a falusi tejszövetkezetek és a Hangya szövetkezet is az üzem beszállítói voltak. A visszacsatolás után „a telep bizonyos fokú rendbe hozására, gépi, stb. kiegészítésére volt szükség. A földművelésügyi miniszter úr támogatásával lehetséges volt a kannaparkot megfelelően kiegészíteni, a szükséges villanymotort beszerezni, teherautót vásárolni és garázst építeni.”²¹¹

1943 őszén Marosvásárhelyen megalakult az Erdélyi Tejgazdasági és Tejértékesítő szövetkezet. Az új intézmény üzembe helyezte a Baróton, Csikszeredában, és Székelyudvarhelyen megkezdett

209 Brückler i.m. 23 p.

210 Uo. 167 p.

211 Uo. 75 p.

tejüzemeket, lépéseket tett a székelyföldi tejértékesítő hálózat kiépítésére, tejgyűjtő állomásokat létesített.

Mezőgazdasági építkezések

A kormányzat a mezőgazdasági termények tárolásához, feldolgozásához, a korszerű állattartáshoz szükséges épületeket emeltette, a székelyföldi kisvárosokban, nagyobb községekben. 1941–42-ben Székelyudvarhelyen gyümölcsomagoló, Nyárádmagyaróson, Alsócsernátonban gyümölcsaszáló épült.²¹²

A FM Erdélyben gabonatárház építési programot kezdeményezett, létrehozta a Gabonatárházak Központi Építésvezetőisége Osztályt, amely nyilvános versenytárgyalásokat szervezett az építkezések kivállalására. 1941-ben „négy erdélyi gabonatárház építését” rendelte el a FM miniszter Sepsiszentgyörgy, Kézdivásárhely, Csíkszereda, Székelyudvarhely városokban”, Székelykeresztúrra a FM gyümölcsomagolót építtetett.²¹³

A kormányzat a magánépítkezéseket is támogatta. A kisgazdaságokban, az állati takarmányozás javítására támogatott silóépítési akció már 1940-ben beindult, 1943. nyarán az *Erdélyi Gazda* beszámolója szerint már 15 000 gazda udvarán használják a silót, abban az évben újabb 7 500-at építenek.²¹⁴ A silósegélyt minden 300 hold alatti területnél kisebb földön gazdálkodó földtulajdonos igénybe vehette.²¹⁵ Az állami segély összege az igazolt építkezési költség 50%-a volt.²¹⁶ 1941. nyaratól kukoricagóré építési államsegélyt is folyósítottak, a javasolt tőpusterv alapján építkezőknek. Ezt a támogatási formát 6–100 hold birtokon gazdálkodók vehették igénybe.²¹⁷

212 Uo. 59–60 p.

213 *Erdélyi Gazda*, 1941. november 491 p. és 509 p.

214 *Erdélyi Gazda*, 1943. november. 547 p.

215 *Erdélyi Gazda*, 1941. június. 251 p.

216 *Erdélyi Gazda*, 1943. április. 177–178 p.

217 *Erdélyi Gazda*, 1941. augusztus. 275 p.

A minta trágyatelep építési akcióban az állami támogatás trágyatelepenként a kisgazdáknak 120 pengős segílyt jelentett.²¹⁸ A mintaistálló építési mozgalomban, Kós Károly títusterve alapján, az újonnan felépült istállókra államsegélyből ingyenesen ablakokat és a szellőző-berendezéshez pénzbeli segílyt folyósítottak.²¹⁹

A tejipar fejlesztésére – feldolgozásra és értékesítésre – különös gondot fordított a földművelésügyi minisztérium. 1941 nyarán a „Szövetség pedig Erdélyre a földművelésügyi miniszter úrtól a 71398/1941 számú f. évi február hó 25-én kelt leiratában megbízást kapott:.. Szászrégen, Maroshévíz, Gyergyószentmiklós, Csíkszereda, Sepsiszentgyörgy, Gyimesbükk, Parajd: juhtej gyűjtő és gomolyakészítő, illetőleg juhgomolya-beváltó állomások létesítésére. Erre a földművelésügyi miniszter úr fent hivatkozott leiratában 120 000 pengő államsegélyt helyezett a Szövetségnek kilátásba, melyre 40 000 pengő már kiutaltatott. Egy-egy állomás után legfeljebb 4 000 pengő lehet a segíly.”²²⁰

A feldolgozóipari építkezéseknek ezekben az években Csík vármegyében jelentős megvalósításai voltak. Az egyik legjelentősebb a csíkszentsimoni szesz- és keményítőgyár volt: 1941 nyarán „Csíkszentsimonban avégből, hogy Csík főterméke a burgonya értékesíthető legyen a földművelésügyi és iparügyi minisztérium kezdeményezésére... burgonyakeményítő és szörpgyár van létesítés alatt.”²²¹ Néhány hónap múlva a „csíkszentsimoni keményítőgyár építkezési munkálatai annyira előrehaladtak, hogy a gyárat már október végén üzembe helyezik. Az új gyár felépítése és üzembe helyezése 1 millió 300 ezer pengőt igényel és évente 1200 vagon burgonya feldolgozására állítják be.” – adta hírül augusztusban a *Csiki Néplap*.²²²

218 Az EMGE munkája. i.h.: 75 p.

219 i.m.: 99 p.

220 MOL Z. 839.4 cs. 55 tétel. 134 p. Az erdélyi tejértékesítés. Összeállította: Brückler József 1941. június.

221 Uo. 8 p.

222 *Csiki Néplap*, 1941. augusztus 13.

A húsellátásban is ezekben az években kezdték érvényesíteni a higiéniai követelményeket (húsvizsgálat). A kisvárosokban az állam vágóhidak építését támogatta. 1941-ben „Csikszereda megyei városban a vágóhid befejezéséhez szükséges 120 000 pengő... felvétele folyamatban van.”²²³

A fában bővelkedő vidéken a fa jobb értékesítésének előmozdítására 1943 szeptemberében „a Csikszentsimonban létesített hordó és dongagyár befejezést nyert és üzembe is helyeztetett.”²²⁴

A Gyergyói medencében a szárhegyi len feldolgozó üzem létrehozása volt a legjelentősebb ipari építkezés. Az üzem felépítését már 1940-től kísérleti len termesztés előzte meg: a Szövetség Hitelszövetkezetek támogatásával a gazdák „kísérletképpen 12 kat. hold harmadosztályú földben elvetettek 1 000 kilogramm olajlen vetőmagot... a termelésben részt vevő gazdák bruttó jövedelme holdanként meghaladta a 380 pengőt, amit azonos feltételek között semmilyen más terménnyel nem lehet elérni.” 1941-ben már 100 holdon vetettek a gyergyói gazdák lent.²²⁵ Az építkezéshez és az üzem felszereléséhez szükséges tőke állami és szövetkezeti összefogással, illetve a helyi gazdák részvételével teremtődött meg.

1943-ban „a szárhegyi Lenfeldolgozó Szövetkezet üzemében a gépek felszerelése közvetlenül befejezés előtt áll és augusztus 25-én teljes erővel megindul a termelés. Előbb annak az 50 vagon tavalyi rostlennel a feldolgozására kerül sor, melyet 400 kat. hold területen 700 kiscgazda termelt. Az idej termelési szerződések már együttesen mintegy 1100 hold rostlen vetést biztosítottak, tehát a tavalyi mennyiségnek közel háromszorosát... A Szárhegyi Lenfeldolgozó Szövetkezet egyben első példája Erdély gazdasági közületeinek széles távlatokat megnyitó összefogására. A szövetkezet üzletrésztőkéjébe ugyanis 100 000 pengőt jegyzett a Szövetség Gazdasági és Hitelszövetkezetek Központja, 100 000 pengőt a marosvásárhelyi Hangya, 50 000 pengőt a Szárhegyi Gazdasági

223 *Csikvármegye Hivatalos Lapja*, 1941. 32. sz. 313 p.

224 *Csikvármegye Hivatalos Lapja*, 1943. 32. sz.

225 *Csiki Lapok*, 1942. február 15.

Szövetkezet, míg a Földművelésügyi Minisztérium 200 000 pengő jegyzésével járult hozzá a fontos üzem megteremtéséhez.”²²⁶

A kormányzat gabonatárház- építési programjának keretében a FM illetékes ügyosztályának beszámoló jelentése szerint „1942-43 évben magyar építési vállalkozókkal az alábbi tárházakat építettük (a Székelyföldön): Csíkszereda, Kézdivásárhely, Székelyudvarhely, mindhárom egyenként 1 800 t befogadóképességgel. Az 1943. évi gabonatárház építési programban az erdélyi részen „Dés 450 vagon, Máramarossziget 200 vagon és Gyergyószentmiklós 200 vagon befogadóképességű tárház” építésével szerepelt.”²²⁷

A Gyergyószentmiklóstra tervezett gabonatárház építését a város polgármestere levélben sürgette a földművelésügyi minisztertől „Tekintettel azonban arra, hogy a gabonatárháznak Gyergyószentmiklóson való megépítése a város és a környék szempontjából rendkívül fontos, tisztelettel kérem Nagyméltóságodat, hogy az előkészítő tárgyalásokat sürgősen lefolytatni és ennek eredményeképpen az építési munkálatokat mielőbb megindítani méltóztassék. Gyergyószentmiklós ugyanis, amely a székelyföldi városok egyik legnagyobbika, eddig kevés intézménnyel rendelkezik, amely körülmény a város lakossága körében bizonyos mérvű elégedetlenségre adott okot. Így a gabonatárház mielőbbi felépítése is nagyban hozzájárulna ahhoz, hogy a polgárság a kormányzat gondoskodását érezze, és elkedvetlenedése megsűnjön.”²²⁸

A város 1944. elején újabb gazdasági egységgel gyarapodott: „megépül a gyergyószentmiklósi vajgyár. A Gyergyószentmiklósi Tejszövetkezet vezetősége serényen munkálkodik a létesítendő vajgyár építési előkészítésén. Fülöp József állategészségügyi főtanácsos, a szövetkezet igazgatója elmondotta, hogy a 40 000 Pengős

226 *Gyergyó és vidéke*, 1943. augusztus. 6. *Csikvármegye Hivatalos Lapja*, 1943. szept. 2. 32. sz.

227 MOL K. 184. 1943. 40. 266004. iktsz. 273102 Földművelésügyi Minisztérium. Általános iratok. iktsz. 267.040 és 275.944.

228 MOL K. 184. 1943.40. 266004. iktsz. 273102 Földművelésügyi Minisztérium. Általános iratok.

állami segély már meg is érkezett. Az építkezéshez szükséges többi pénzt üzletrészek formájában a gyergyói gazdáknak kell bejegyezniük.”²²⁹

A szintén állami segéllyel bonyolított „hídmérleg akció” keretében 1942-ben 43, 1943-ban 34 hídmérleg épült. A nagyobb székelyföldi községekben az állam hídmérlegek építését oly módon támogatta, hogy a rendelkezések szerint „az érdekelt községek illetve szövetkezetek a szükséges telek biztosításán kívül semmi-féle anyagi természetű kötelezettségvállalással nem terhelhetők.”²³⁰

A Székelyföldön Felsőcsernáton, Mikóújfalu, Dálnok, Csík-szentdomokos, Tekerőpaták, Csíkmindszent részesült támogatásban az akció keretében.²³¹

A gyümölcstárolás feltételeinek javítását Udvarhely megyében támogatta az állam (Csíkban nem volt jelentékeny gyümölcstermesztés): „Székelykeresztúron már megkezdte az EMGE a gyümölcstároló építését, ami hivatva lesz megyénk gyümölcstermelésének átvételére s a kivitelre való szakszerű becsomagolásra.”²³²

Bár nem a két kutatott megye területén épültek, de ezeknek termékértékesítési lehetőségeit is javították a Hangya szövetkezet állami támogatással készült marosvásárhelyi, meggyesfalvi raktárai, hűtőházai.

A szövetkezet vezetősége a kormányzattól várt egyik újabb támogatás szükségességét a következőképp indokolta: „A hűtőház megépítése által képesek leszünk a leszegényedett erdélyi falvakból minden mennyiségben mindenféle gyümölcsöt, zöltséget, baromfit, tojást átvenni jó áron és azokat tárolás és eltartás révén meg tudjuk őrizni a közfogyasztásnak, s így egyfelől jelentékeny mértékben elősegítjük a Székelyföld vagyonosodását, másfelől szolgálatot teszünk az országnak közellátás terén... Ez ideig az

229 *Gyergyó és vidéke*, 1944. január 10.

230 MOL K. 184.6320 1942. 41. tétel. 30019.

231 MOL K. 184. F.M. 7312 1944. 41 tétel. 64003.

232 *Hargita*. 1941. október. 3.

alábbi részletezés szerinti összegű államsegély utalványozása történt részünkre:

Áruellátásra, forgalmunk fenntartására	1 500 000 P
Áruelosztó raktárak létesítésére	500 000 P
Tojásértékesítés beszerzése	25 000 P
Zöldségszárító üzem létesítésére	90 000 P
Összesen	2 215 000 P

Ezen kívül kaptak köteléki szövetkezeteink 4 000 000 P kamatmentes kölcsönt, amelynek törlesztése öt év múlva kezdődik és 10 év alatt fizetendő vissza.

A rendelkezésünkre álló tőkéből létesítettünk négy kirendeltséget, tizennégy áruelosztó raktárt megfelelő árukészlet tárolásával, megszerveztük az értékesítést (élő és vágott szarvasmarha, sertés hizlalás, tojás, baromfi, zöldség és tollértékesítés a köteléki szövetkezetek bevonásával, szalmafonás, fafaragás, erdei gyümölcs).²³³

A mezőgazdasági termékek értékesítésének megszervezésére a Hangya szintén államsegélyt kért: „A székely megyéket a lehetetlen rossz állapotban lévő utak a nagy távolságok és a vasút hiánya miatt a tojásexportőrök nem keresték fel. Désen és Kolozsváron 180-190 fillérbe került a tojás kg-ja, ugyanebben az időszakban a Székelyföldön 50-60 fillér. Megállapítottuk, hogy Székelykeresztúr, Székelyudvarhely, Barót, Sepsiszentgyörgy és a Kézdivásárhelyi medencében felesleges, értékesítésre váró tojástermelés van. Ezek a vidékek a román impérium alatt tojástermelésüket Brassóban, Nagyszebenben, főleg Bukarestben igen jól értékesítették. Ezen kívül Segesváron tojásexportőr volt, aki a Székelyföldet szervezettel behálózta és minden felesleget felvett.” A Hangya, hogy a gépkocsiszállítás, a rossz utak okozta költségeket fedezze, 30 000 P államsegélyt kér, mert felvásárlóinak köszönhetően „ma már minden székelyföldi gazda megkapja termelvényének tisztességes ellenértékét.” A kérelem szerint „nem akarunk Szövetségünk részére előnyös üzleti vállalkozásba kezdeni, törekvésünk csupán

233 MOL K. 184. 6320. 1942. 41 tétel. 30012.

csak az, hogy ráfizetés nélkül gazdáinknak a megfelelő árakat biztosítani tudjuk.”²³⁴ A szövetkezet 1941. dec. 31-i jelentése szerint „az elmúlt esztendőben 2 750 000 darab tojást vásároltunk fel, mely mennyiségből 6 vagonnal, mint kifogástalan exportárut külföldön értékesített a szövetkezet.”²³⁵

A FM a kért támogatást – ha nem is egészében – jóváhagyta: „figyelemmel a Székelyföld igen nehéz és rossz közlekedési viszonyaira és arra, hogy a termelők a tojásért elenyészően csekély árat kapnak, az ügyosztály indokoltnak tartja, hogy a Szövetség kérelme teljesíttessék... az erdélyrészi tojás értékesítésének fejlesztése céljából 25 000 pengő elszámolandó államsegély engedélyeztessék.”²³⁶ A kisgazdaságok segítését célzó kormányzati támogatások nem mindig találtak kedvező fogadtatásra. „Általában az akciók lebonyolítása a gazdák tartózkodása és pénzhiánya miatt nehezen megy”²³⁷ – vélekedett Csík megye alispánja 1941-ben. A tartózkodás a meggyökeresedett szokások feladásának nehézségét, az újjal való szembenállást, bizalmatlanságot jelentette. Például Csík-szépvízen a tehetősebb gazdák elutasították az ingyenes beton trágyatelep felépítését. [lásd a Ferencz Tiborral készült interjú-részletet – O. S.]. Úgy vélem, hogy a fejlesztési beavatkozások gyors térhódítását mély gyökerű mentális tényezők is akadályozták. Erre utal egy EMGE alkalmazott kifakadása is – egyébként a mezőgazdasági fejlesztések sikerpropagandáját folyamatosan terjesztő – *Erdélyi Gazda* hasábjain: „Erdélyi gazdatestvéreink bedugják fülüket a felhívások elől amelyek érdekeiket szolgálják! Elzárkóznak a maradiság, kényelemszeretet erős várába és mi hiába döngöztük szavainkkal a kapukat, hiába hozzuk az új idők új szellemét, nem fogadják be.”²³⁸

Természetesen ezt a beállítódást nem lehet általánosítani, a támogató segélyezések általában hasznosultak. Kivételesen sikeres

234 MOL K.184.6320. 1942. 41 tétel. 70224.

235 Uo. 30019.

236 MOL K. 184. 6320. 1942. 41. 30012.

237 *Csík vármegye Hivatalos Lapja*, 1941. 32 sz. 319. p.

238 *Erdélyi Gazda*, 1943. február. 121 p.

akcióknak azokat tarthatjuk, amelyek beépültek a termelési folyamatba és később a gazdák saját költségükön is újra megvalósították. Terepmunkánk során pl. a homoródszentpáli silóhasználatot tapasztaltuk ilyen beépült gyakorlatnak. A faluban az első silókat a magyar állam támogatásával építették, ez a történeti tény a helyi köztudat része. Az intenzív állattartásra berendezkedett gazdák, később saját költségükön, még a hetvenes években is építettek silókat. Ezeket ma is használják. Vannak idős már munkaképtelen öregek, akik a silógödöröket kiadják használatra fiatalabb, több állatot tartó gazdáknak természetbeni fizetségért, vagy más szolgáltatásokért (pl. igásmunkáért).

A mezőgazdasági képzés támogatása

Az erdélyi felsőfokú gazdasági képzést a kolozsvári Gazdasági Akadémia biztosította. Marosvásárhelyen és Sepsiszentgyörgyön középfokú gazdasági tanintézet létesült, szintén Marosvásárhelyen 1942-ben sajt-és vajmestereket képző mezőgazdasági tejipari szakiskola kezdte meg működését. Állami támogatással tovább működött a csíkszeredai mezőgazdasági szakiskola, a székelykeresztúri, gyergyószentmiklósi, kézdivásárhelyi téli gazdasági iskolák.

1941-ben „a földművelésügyi miniszter úr jóvoltából a vármege kérelmére a csíkszeredai m. kir. téli gazdasági iskola földműves szakiskolává alakult.”²³⁹

A csíkszeredai gazdasági iskolát már 1940-ben „a földművelésügyi minisztérium téli gazdasági iskolává rendezte be és dacára a nagy nehézségeknek december hó folyamán újból megnyitja kapuit a tanulni vágyó 15 év feletti gazda ifjak részére”, akiknek „a tanítás teljesen ingyenes.”²⁴⁰

A rendszeres intézményi képzés mellett alkalmanként különböző tanfolyamokat szerveztek. A FM erdélyi kirendeltsége a földműveseknek két-három hónapos téli gazdasági tanfolyamokat és a háziasszonyok részére hathetes háztartási vándortanfolyamo-

239 *Csíkvármegye Hivatalos Lapja*, 1941. 32. 320.

240 *Erdélyi Gazda*, 1940. december 1. 429 p.

kat szervezett. A három hónapos tanfolyamokat gazdasszony iskolának nevezték, ilyeneket 1941-42 telén Marosvásárhelyen, Csíksomlyón, Kézdivásárhelyen szerveztek.²⁴¹

1941 őszén 52 községben rendeztek gyümölcsfa-ápolási tanfolyamot, ezeken több mint 2 000 gazda vett részt.²⁴² 1942 tavaszán Erdélyben 7 permetező mesterképző tanfolyamot szerveztek, ahol összesen 150 hallgató tanulta a mesterséget.²⁴³

A mezőgazdasági gépkezelői tanfolyam 1941-42 telén Marosvásárhelyen és Sepsiszentgyörgyön 454 hallgató részvételével zajlott. 1943 márciusában a FM Erdélyi Kirendeltsége és a Kolozsvári m. kir. Gazdasági Akadémia szervezésében újabb gépkezelői tanfolyam indult.²⁴⁴

A gazdatanfolyamokat a téli- és kora tavaszi időszakban szervezték 1941-ben Csíkmenaságon, Csíkszeredában, Homoródszentpálon, Csíkszentkirályon képeztek ezüstkalászos gazdákat.²⁴⁵

Az 1943. évi tavaszi tevékenységi összefoglaló szerint „1 400 ezüst kalászos gazdát képeztek ki az Erdélyben megrendezett idei m. kir. téli gazdasági tanfolyamokon. A FM erdélyi kirendeltsége nagy egyszerűséggel karolta fel a mezőgazdasági népnevelés ügyét. Ezt a célt szolgálják a három hónapos gazdasági tanfolyamok, amelyekből 1942-43 telén 44 zajlott le a kirendeltség munkaterületén, összesen 1 400 hallgatóval, amelyek egytől egyig a legszebb eredményekkel zárultak.”²⁴⁶

1944 februárjában Marosvásárhelyen gyógynövény-beváltói tanfolyam indult. A tél és a tavasz folyamán Kászonyújfaluban, Nagytusnádon, Taplocán, Torján 141 résztvevővel szervezett az EMGE 3 hónapos tanfolyamokat.²⁴⁷

241 Az EMGE munkája.... 55 p.

242 i.m.: 101 p.

243 Az EMGE munkája... 102 p.

244 *Erdélyi Gazda*, 1943. február. 64 p.

245 *Erdélyi Gazda*, 1941. április. 178, 186, 228 p.

246 *Csiki Néplap*, 1943. április 28.

247 *Erdélyi Gazda*, 1944. április 157 p.

A „Zöldmezőmozgalom” keretében több helyen „zöldmezőgazdasági” és pásztorképző tanfolyamokat szerveztek, 1941 őszén Udvarhely megyében a két tanfolyamnak 52 résztvevője volt.²⁴⁸

1943. telén Nyárádszeredán, Kézdivásárhelyen, Karcfalván, Madéfalván, Nagyalambfalván szervezett az EMGE állami támogatással zöldmezőgazdasági és pásztorképző tanfolyamokat.²⁴⁹ Tavasszal Szépvíz, Homoródszentmárton, Homoródszentpál, hasonló tanfolyamok színhelye volt.²⁵⁰ Ez utóbbi a községben a 47 hallgató „valóban mindenben megértette azt a magasabb törekvést, hogy különösen Erdélyt legelőinek szakszerű kezelésével az ország első állattenyésztő vidékévé kell emelni. A homoródszentpáli gazdák egyébként virágzó tejszövetkezetük miatt is vállalták ezt a gyönyörű munkát és lázasan készülnek a három székely vármegyének a folyó évben megrendezendő legelőversenyére.”²⁵¹

A téli tanfolyamok keretében folyó ismeretszerzés jelentőségét a *Kárpátmedence* folyóirat 1944 telén így foglalta össze: „A földművelésügyi minisztérium erdélyi kirendeltségének irányítása mellett már két esztendeje folyik a mezőgazdasági korszerű ismeretek népszerűsítése és ez idő alatt már sok ezer ezüstkalászos gazda kapcsolódott be a mezőgazdasági életünk fejlesztésére irányuló törekvésekbe. Az eddigi eredmények azt mutatják, hogy az ezüstkalászos gazdák számának emelése rendkívül kedvező hatással van népies gazdálkodásunkra. A múlt évben 40 téli gazdasági tanfolyamot szervezett a földművelésügyi minisztérium erdélyi kirendeltsége és ezt a számot az idén már 70–80-ra akarja emelni, hogy minél több önálló erdélyi kiscgazda szerezhesse meg a korszerű mezőgazdasági ismereteket.”²⁵²

A Gyergyói medencében is „a m.kir. FM a kor szellemének megfelelő haladó és okszerű gazdálkodás minél szélesebb rétegek-

248 Az EMGE munkája... 129 p.

249 *Erdélyi Gazda*, 1943. március 123–144 p.

250 *Erdélyi Gazda*, 1943. április 183 p.

251 *Erdélyi Gazda*, 1943. április 1. 183 p.

252 *Kárpátmedence*, 1944. január 47 p.

ben való elterjesztésére 1941. őszén Gyergyószentmiklós székhellyel téli gazdasági iskolát s mellette mezőgazdasági szaktanácsadó állomást létesített... A tanítás ingyenes. A tanulmányi időtartama 2 év.”²⁵³

A gazdasági oktatást a FM a következő években is rendszeresen támogatta: „Magyarország egyik legrégebb gazdasági szakiskolája a csíkszeredai. Már a háború előtt is mint földműves iskola általános népszerűségnek örvendett... A tanulmányi idő teljes két év. Beíratási tandíj és vizsgadíj nincs... A földművelésügyi minisztérium a kisgazda családokból származó tanulók részére nagyobb kedvezményt biztosít, amelyekért a felvételi kérvénnyel egyidejűen és az igazgatóság útján a m. kir. földművelésügyi minisztériumhoz kell folyamodni.”²⁵⁴

A falusi társadalomban azonban a gazdálkodásnál nagyobb presztízse volt a polgári foglalkozásoknak: „a gyergyói székely gazda nem adja gyermekét gazdasági iskolába, nem akarja, hogy többet és jobban tudjon mint az apja... Már két éve, hogy itt működik a téli gazdasági iskola, Gyergyószentmiklós kivételével egyetlen egy gyergyói község sem küldött tanítványokat. Ugyanekkor az alfalvi és ditrói polgári iskolákban hegyén-hátán tolonganak a kisgazda ifjak.”²⁵⁵

Az 1942. évi mezőgazdaság fejlesztési törvény létrehozta a községi gazdasági előjárói intézményt. A gazdasági előjárókat az ezüstkalászos gazdák közül választották. Még ez év őszén „Csík vármegyében oktatói tanfolyamot tartottak, amelyre összesen 45 gazdasági előjáró jelentkezett.”²⁵⁶

Akciók

A korszerű gazdasági ismeretek terjesztésére a Földművelésügyi Minisztérium Erdélyi Kirendeltsége és az EMGE különböző akciókat szervezett.

253 *Gyergyó és vidéke*, 1941. november. 8. 2 sz.

254 *Erdélyi Gazda*, 1943. április 1.

255 *Gyergyó és vidéke*, 1943. november 12.

256 *Erdélyi Gazda*, 1942. december 1. 591 p.

1941. tavaszán kezdődött a „Zöldmezőmozgalom zászlóbontása”²⁵⁷ Erdélyben, ennek célja: a legelőgazdálkodás, szántóföldi takarmánytermesztés fejlesztése, növénynemesítési, magtermesztési ismeretek terjesztése, előadások, tanulmányi szemlék szervezésével.²⁵⁸

1941. augusztus 30–31-én Sepsiszentgyörgyön az EMGE és a vármegyei gazdasági felügyelőségek közös támogatásával mezőgazdasági kiállítást rendeztek.²⁵⁹ A termesztési technológiák javítását célzó mezőgazdasági propaganda része volt a termelési versenyek szervezése, és a legjobb terméseredményeket elérő gazdák díjazása.

1942. tavaszán „a földművelésügyi miniszter az EMGE-ét napraforgó termelési verseny rendezésével bízta meg a résztvevők 50-500 hold földön gazdálkodók lehettek.”²⁶⁰

1942-ben az Országos Mezőgazdasági Kamara 18 000 pengő értékben kiszépeket kiosztásával támogatta a különböző termelési versenyeket, 1943-ban „kukorica és olajos növény termelési verseny”-t támogatott a kormányzat.²⁶¹

Az EMGE 1943. szeptember végén Gyergyószentmiklóson gazdanapokat szervezett: termény- és állatkiállítással (ló, szarvasmarha, sertés). Ugyanebben az évben „október 10-én Székelyudvarhelyen 115 gazdakör képviselőinek részvételével vármegyei gazdanap zajlott le, amit termény- és háziipari kiállítás és mezőgazdasági gépbemutató egészített ki. Az EMGE 1943. évi kukoricatermelési versenyének résztvevői közül 53 gazda állított ki.”²⁶² 1944 február 29-én Udvarhelyen kiosztották a kukoricatermelési verseny díjait, március elsején a FM erdélyi kirendeltsége, az EMGE és a Vármegyei Állattenyésztő Egyesület Székelykereszt-

257 *Erdélyi Gazda*, 1941. április 167 p.

258 *Erdélyi Gazda*, 1941. január 30 p.

259 *Erdélyi Gazda*, 1941. július 314 p.

260 *Erdélyi Gazda*, 1942. június 289 p.

261 *Erdélyi Gazda*, 1943. április 165 p.

262 *Erdélyi Gazda*, 1943. november 527 p.

úron bikakiállítást szervezett.²⁶³ Ezek a bikakiállítások rendszerek voltak, a Keresztúr melletti Fiafalva bikatenyésztőinek tenyészállatait távoli vidékek községei vásárolták fel.

A kormányzat 50%-os vasúti utazási kedvezménnyel támogatta az 1941. március 29–április 6. között szervezett országos mezőgazdasági kiállításra Budapestre kiutazó gazdákat.²⁶⁴

Egyszeri akció volt a 255.900/1942 F.M sz. rendelet alapján lebonyolított termelési jutalom azoknak a gazdáknak, akik a folyó év december végéig az őszi szántást legalább 15 cm mélyen elvégezték. Az ily módon megművelt területek után holdanként 10 P volt a termelési jutalom. Erre az akcióra és a téli tanfolyamokra egy idős csiki földműves így emlékezett: „A tanfolyamokat faluhatáron tartották a községi jegyzők, a tanító, a pap. Többen voltak a faluban ezüstkalászos gazdák... Hát érdekes volt, hogyne lehetett volna! Kinek tehetsége volt, hogy azt amit mondtak felszedje – mert elég érthető stílusba volt minden előadva – s az ember meggyőződött, hogy jól mondtak. Akkor akinek szántóterülete volt és elvégezte kellő időben az őszi mélyszántást, adókedvezményben részesült. Arra tanítottak, hogy tavasszal ne szántunk, s akkor is azután is meggyőződünk, hogy az őszi szántás a jó, mert a tavaszi szántással elrontom a magágyat, elrontom azt, amit a tél nekem előkészített a finom porhanyó magágyat, azt én tavasszal szántásándékosan elrontom, ha akkor szántok.”²⁶⁵

263 *Erdélyi Gazda*, 1944. április 141 p.

264 *Erdélyi Gazda*, 1941. március 135 p.

265 Elmondta Eröss Árpád (sz. 1923) Csíkszentmiklós, 2001. július 14.

6. Az erdőgazdaság támogatása

A visszacsatolt terület magas fokú erdősültsége (31,3%) azt jelentette, hogy az erdőgazdaság munkaalkalmak és kereseti lehetőségek szempontjából az egyik legfontosabb gazdasági tényező volt, különösen a Csíki és Gyergyói medence községeiben. Itt a mezőgazdasági terület 40,0% illetve 35,7%-a volt erdős terület.²⁶⁶

Az első helyzetfelmérések megállapították, hogy Csík vármegye „birtokviszonyai erdőgazdálkodási szempontból teljesen rendezetlenség. Kaothikus a helyzet az erdőkitermelések tekintetében is...” 1941. nyarán még mindig „késik az erdők törzskönyvének a felfektetése, az erdőbirtokossági társulatok megalakulása lassan halad, az erdő és legelő elkülönítések pedig még a kezdet kezdetén sincsenek.”²⁶⁷ Rövidesen azonban beindult a hatósági erdőrendezés, ennek fő intézménye „a Székelyföldi Erdőigazgatóság Csík-szeredán lett felállítva, a maros-tordai székelység kivételével a három tősgyökeres székely vármegye erdőségei ennek az igazgatóságnak a kerületébe soroztattak.”²⁶⁸

A települések erdőbirtokossági társulatainak anyag- és pénzkezelését az állam közigazgatási intézményei felügyelték. Udvarhely vármegye főispánja 1942 tavaszán az alábbi rendeletet közölte:

„Valamennyi erdő (köz) birtokosságnak, az összes községi elöljáróságnak!

A 35.000-1938 F.M. számú rendelet 359 §-a alapján elrendelem, hogy az erdőbirtokosságok az 1942. évi költségvetésüket és 1941. évi zárszámadásukat a közigazgatási bizottsághoz jóváhagyás végett haladéktalanul terjesszék fel és a jövőben e kötelezettségüknek felhívás, vagy sürgetés bevárása nélkül tegyenek eleget. Figyelmeztetem, hogy a költségvetést mindaddig, míg az a közigazgatási bizottság által jóváhagyást nem nyert, végrehajtani nem

266 Oberding József György: Az erdélyi magyarság mezőgazdasága és mezőgazdasági szervezetei a román uralom alatt. In: Kisebbségi Közlöny. 1942. január. 16-30. és 19-20 p.

267 *Csíki Néplap*, 1941. június 25.

268 *Csíkvármegye Hivatalos Lapja*, 1941. 21. 229 p.

szabad.”²⁶⁹ A későbbi hatósági panaszokból arra következtethetünk, hogy a közbirtokosságok gyakran elmulasztották e rendelkezés betartását.

A kormányzat a „székelyföldi fakitermelés előmozdításának céljára 1941-ben 5 milliós kedvezményes hitelakciót engedélyezett.”²⁷⁰ 1941-ben az állam a kopárok beerdősítésére 250 000 pengőt fordított, felállított 5 erdőigazgatóságot, 10 erdő-felügyelőiséget, 23 erdő-felügyelőiségi kirendeltséget és 27 erdőhivatalt. A görgényszentimrei al-erdészeti szakiskolánál 100 000 pengős beruházást eszközölt. Az erdőgazdálkodási szervek a székely erdőbirtokosságok faeladási szerződéseinek felülvizsgálásával ezeket a társulásokat 1,5 millió pengő jövedelemtöbbletbe juttatták.²⁷¹

Az addig járatlan helyeken vágott erdei útszakaszok is épültek, mint pl. a Hargitafürdőre vezető, vagy a Vargyas szurdokvölgyében épített utak. 1943-ban a kincstári erdőbirtokok feltárására és kitermelésére 150 km erdei vasút, és 60 km „elsőrendű főút” épült.²⁷²

A székelyföldi fakitermelés előmozdítását, a kisipari termelés beindítását a Nemzeti Önállósítási Alap is támogatta.

A szakszerű erdőgazdasági követelmények szerint a kopár területek befásítása, vadpatakok megkötése, erdők feltárása és a közszolgálat jó hírének helyreállítása volt az azonnali feladat.²⁷³

A székely közbirtokosságok keretében, a XIX. század végi arányosítások óta sem tűnt el teljesen a közerdők használatának gyakorlatából az egyenlő részesedés szokásjoga. Csík megyében némely közbirtokosság az egyenlőtlen haszonrészesedés alkalmazása ellen még a negyvenes évek elején is szembeszállt a hatóságokkal. Csík megye alispánja egyik 1941. tavaszi jelentésében arról számolt be, hogy „habár lassan de megindult a közbirtokosságok

269 *Udvarhely Vármegye Hivatalos Lapja*, 1942. 113 p.

270 EMGE jelentés... 13 p.

271 i.h.: 66c p.

272 *Erdélyi Gazda*, 1943. július 331. p.

273 *Dr. Földvári László: Erdőgazdasági kérdések és feladatok a felszabadult Keleti és Erdélyi országrészekben.* In: *Kárpátmedence*, 1941. május. 44–47 p.

belső életében a tisztuló folyamat. A magyar erdőtörvények értelmében sok közbirtokosság átalakult erdőbirtokossági társulattá. Ezekkel az átalakulásokkal kapcsolatban a lehetőségekhez mérten kiigazítatnak a névjegyzékek s végleges megállapítást nyertek a haszonrészesedések. Fel kell azonban hívnom az illetékesek figyelmét, az egyes közbirtokosságoknál mutatkozó ama tünetekre, hogy az arányosítási eljárás rendjén ítélettel megállapított arányrészesedéssel szemben az egyenlőség érdekében sok helyen nagyon agresszív magatartást tanúsítanak, elannyira, hogy az bátran volna kommunisztikusnak minősíthető.”²⁷⁴

Az alispán jelentésében a hatóságoknak a közbirtokosságok békítésére kompromisszumos megoldást javasol: „a kicsi és erdő nélküli Magyarország erdőtörvényeinek sokszor a helyi viszonyokra nehezen alkalmazható rendelkezései a törvény szellemének szem előtt tartásával, de a helyi szükségleteket is kielégítő módon nyerjenek alkalmazást.”²⁷⁵

A községek olykor a hatósági erdőrendtartási szabályokat is semmibe vették. 1942. tavaszán Csík megye alispánja jelentette, hogy „a vármegye területén jelenleg 5 csemetekert van, amelyeknek kiültethető csemete készlete 1942 év tavaszán volna elültetendő. Az állami csemetekert készletéből senki egy darabot sem igényelt, dacára annak, hogy a m. kir. földművelésügyi miniszter úr rendelete minden községben ki van függesztve s különösen a magán erdőbirtokosoknak igen nagy erdősítési hátralékaik vannak. Különösen a kászoni, gyimesi, békási kopár kőfolyásos vízmosásos oldalak, a véderdő területek beerdősítése volna sürgős, mely területek legnagyobb része magánbirtok.”²⁷⁶

1942-ben a rendeletek végrehajtása, az erdősítési hátralékok törlesztése helyett Csík megyében „az erdőbirtokossági társulatok nagy részének tavaszi közgyűlésén igen gyakran tapasztalható a törvényekkel való merev szembehelyezkedés és egyes kérdések

274 *Csík vármegye Hivatalos Lapja*, 1941. 21. 230.

275 Uo. 231.

276 *Csík vármegye Hivatalos Lapja*, 1942. 14. 110.

megoldásánál igen ritka a törvények tisztelete mellett az egyhangú határozat. A legkisebb szándék sem tapasztalható a vágások beerdősítésére, de még a kopár területek, a partvédelem, árvizek megakadályozása végetti ültetésekre sem. A birtokosok ezen magatartása később nagyon meg fogja bosszulni magát” – jósolta az alispán.²⁷⁷

Az új országhatárok között kedvezőbb lehetőségek nyíltak a fa értékesítésére. 1941 nyarán: „eladatlan fakészletei a Székelyföldön is csak azoknak a fűrészüzemeknek vannak, amelyek magasabb árakra spekulálva nem akarják készleteiket eladni. Az olaszok és a németek minden famennyiséget hajlandók felvenni s amellett, hogy a hivatalos árakat 15-30%-al túlfizetik, a Románián át történő elszállításról is maguk gondoskodnak.”²⁷⁸

Az erdőtulajdonosok a jobb értékesítés megszervezésének intézményi hátterét is igyekeztek megteremteni: „a kisüzemek most akként akarják a fakitermelés kereskedelmi hasznát is biztosítani maguknak, hogy közös eladási szövet létesítsenek. Erre nemcsak a külföldi szállítások, de a belföldi eladások szempontjából is szükségük van, mert a termelők belföldön csak a hivatalosan megállapított árakon adhatnak el, míg a viszonteladó, mely ez esetben a közös eladási szövet lenne, már belföldön is 15-20%-os felárral közvetítheti az árut a fogyasztók részére. A csíkmezei kisüzemek kft. vagy rt. formában óhajtják létrehozni ezt a szövet...”²⁷⁹

A Gyergyói medencében a fakitermelést és értékesítést szövetkezeti keretekben szervezték meg. Ezt a gazdálkodási szervezetet a kormányzat is támogatta: „a kormányzat a szövetkezeti vezetők céljait megismerte, meglátta komoly akarásukat, célratörő magyar építő munkájukat, terveiket. Ennek a munkának az elvégeztetésére négymillió pengőt szavazott meg, melyből 600 000 pengő meg is érkezett. Ebből a pénzből a favásárlások már meg

277 *Csík vármegye Hivatalos Lapja*, 1942.14.112.

278 *Fol. Hung.* 2127. 11 p.

279 *Uo.* 12 p.

is indultak... Ez a pénz nem egyesek tőkésedését, meggazdagodását eredményezi, hanem az összekelység életfeltételeit javítja. A szövetkezet rendelkezésére áll a négymillió pengő bármikor.”²⁸⁰

A fakitermelés támogatására folyósított kedvezményes hitellehetőségekből a bankok is hasznot húztak: „a székelyföldi fakitermelés előmozdításának céljára 1941-ben engedélyezett 5 milliós kedvezményes hitelakcióból a lebonyolítással megbízott pénzüntézetek csak kb. 260 ezer pengőt helyeztek ki. Ez azonban még távolról sem azt bizonyítja, hogy a fakitermelőknek – különösen a múlt esztendőben – nem volt szükségük hitelre. Inkább amellet bizonyít, hogy a pénzüntézetek teljesen öncélú üzletpolitikát folytatnak.”²⁸¹

A felvett kishitelek törlesztése lassan haladt: sokan azért nem tudták törleszteni „az elmúlt évben az ilyen alapon felvett kölcsönöket, mert ha a fatermelést el is végezhették, a szállítási nehézségek fennálltak. Ezért szükségesnek látszott, hogy az eredeti lejáratú idő, 1942. dec. 31. meghosszabbíttassék. Az Erdélyrészi Gazdasági Tanács ilyen értelmű kéressel fordult a földművelésügyi miniszterhez, javasolva a visszafizetési határidőnek egy évvel való meghosszabbítását. A földművelésügyi miniszter méltányolta a Tanács kérését és közvetlen karácsony előtt táviratban értesítette a Gazdasági Tanácsot az öt milliós hitelkeretben felvett kölcsönök lejáratú idejének 1943. dec. 31-ig történt meghosszabbításáról.”²⁸²

A hitelek törlesztése azonban feltehetően erre a meghosszabbított határidőre se történt meg, 1943 decemberében az Erdélyrészi Gazdasági Tanács a kölcsönök lejáratú idejének újabb meghosszabbítását kérte a kormánytól, és egy 20 milliós újabb hitelkeret rendelkezésre bocsátását.

Egy erdélyi tanulmányútjáról jelentést készítő bankszakember 1941. nyarán úgy vélekedett, hogy a székely közbirtokosságoknak a hatósági ármegállapítás súlyos hátrányokat jelent: „a fakiterme-

280 *Gyergyó és vidéke*, 1943. január 15.

281 Uo.

282 *Gyergyó és vidéke*, 1943. január 15.

léssel kapcsolatban bátor vagyok még az erdőbirtokosok panasza-
ira rámutatni. A közbirtokosságok szerint a hivatalosan megállá-
pított tőárak nagyon alacsonyok. A panaszok indokolt voltát mi
sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a fűrészüzemek, a Magyar
Fa Rt. és a pénzüzetek is meg tudják találni számításait. A
fakitermeléssel kapcsolatos üzletek és nyereszkekdedések tehát vég-
eredményben a szegény székely nép tulajdonát képező erdőségek
tőárának alacsony voltán alapszanak.”²⁸³

A központosító, erőforrások felett rendelkezni kívánó állam és
az önrendelkezésének maradékait őrző székely községek konflik-
tusa legélesebben az egykori nagy közös vagyon a Csíki Magánja-
vak körüli érdekellentétekben került felszínre. A Csík vármegyei
határőr székelyek leszármazottainak köztulajdonát kisajátító ro-
mán államtól hosszas – nemzetközi fórumokra is eljutó – peres-
kedés után sem sikerült visszaszerezni a tulajdon feletti rende-
kezést. A bécsi döntés után a csíki székely határőr családok
leszármazottai az ősi közbirtok mielőbbi tulajdonjogi rendezését
várták: „mi történt a Csíki Magánjavakkal az új helyzetben?
Feltehető volt az uralomváltozás után, hogy annyi hercehurca,
annyi kellemetlenség után a székely birtok helyzete véglegesen
megoldódik. A 6010-1941.M.E. számú miniszteri rendelet volt az
első lépés, amely a helyzetet tisztázni kívánta.” A csíki székelyek
csalódottan vették tudomásul, hogy a magyar állam sem állítja
vissza jogaikba: a rendelet értelmében a törvényhatóság választja
a Magánjavak 8 tagú igazgatótanácsát, „fedhetetlen életű és
erkölcsű csíki székelyek közül.” Az igazgatótanács elnöke a ren-
delkezés szerint az alispán.²⁸⁴ „Eszerint a vagyon kisajátítási
célokra igénybe nem vett részét alispán elnökletével 8 tagú igazgató
választmány veszi át. Az igazgató választmány tagjait a megye
törvényhatósági testülete választja. A vagyon kiosztott részét zár-

283 Uo.

284 *Csíki Lapok*, 1941. augusztus 17. 33. sz.

gondnoki kezelésbe veszik. A zárgondnokot a vagyon felügyeletével megbízott vallás és közoktatásügyi miniszter nevezi ki.”²⁸⁵

Ezt a rendelkezést a Csík megyében heves ellenkezéssel fogadták. A törvényhatósági gyűlésen – amikor el kellett volna fogadni a rendelkezést és meg kellett volna választani az igazgatótanácsot – a képviselők többsége ellenállt. A felszólaló Pál Gábor országgyűlési képviselő történelmi és jogi érvekkel támasztotta alá, hogy „a kormány rendelkezése ellenkezik azzal a harccal, melyet másfél évtizeden keresztül a vagyon érdekében jogtalan, minden alapot nélkülöző román intézkedésekkel szemben folytattak... kétségbevonhatatlanná kell tenni minden időkre a csíki székely határőrök leszármazottjainak tulajdonjogát. Nem lehet kinevezett törvényhatóságra bízni a vagyon igazgatóságának megválasztását. Kinevezett elnök nem állhat a vagyon élén.” Egy másik felszólaló szerint „a helyes megoldás az lett volna, ha a kormány egyszakaszos rendelettel megállapítja: a román agrárbíróóság Csíki Magánjavakra vonatkozó határozata törvénytelen volt. A vagyon a csíki határőrcsaládok leszármazottjaié. A tulajdonosok az 1909-es, szabályszerűen jóváhagyott alapszabályok szerint birtokba és kezelésbe veszik.” Végezetül a „törvényhatósági bizottság nagy többséggel Pál Gábor javaslata mellett foglalt állást. Eszerint emlékiratban ismertetik a kormánnyal a helyzetet. Addig a választásokat nem tartják meg.”²⁸⁶

Hiába szerepelt a visszacsatolás után állandóan napirenden a csíkmegyei székely nép kívánsága, hogy rendezzék azokat a változásokat, amelyek a két világháború között történtek a közvagyonok állapotában, a méltányosnak gondolt jóvátétel késett. 1942. tavaszán a négy székely megyéből 50 tagú gazdaküldöttség kereste fel Bánffy Dániel földművelésügyi minisztert és kérte, hogy az agrártörvénnyel „a románok által kisajátított 150 000 hold erdő és legelő területet újból a székelység szolgálatába állítsák...

285 Csíki Lapok, 1941. szeptember 14. 37. sz.

286 Uo.

A székely közvagyon magyar iskolákat és közintézményeket tartott fenn, a községek közterheinek fedezését szolgálta, s a legeltetési és kihasználási joggal a székely lakosság megélhetését legnagyobb részben ez biztosította.” Az átnyújtott emlékirat leszögezte, hogy a székelyek „ennek a közvagyonnak egy talpalatnyi részéről sem mondanak le és nem nyugszanak bele annak szétforgácsolásába, vagy megcsonkításába.”²⁸⁷

A miniszter, „mint erdélyi ember” ígéretet tett, hogy szorgalmazni fogja a székelyek panaszainak orvoslását. A Csíki Magánjavak fölötti rendelkezési hatáskör visszaállítását 1943. nyarán is türelmetlenül várta a vagyonközösség: „Csikmegye székely lakosságát elsősorúen érdeklő ügye tengeri kígyóvá vált. A vagyonközösség vagyona – amely pedig hivatva volna, hogy olyan különlegesen csíki gazdasági kérdéseket oldjon meg, amelyek keresztülvitelében az államhatalom akadályozva van – változatlanul nem az arra jogosultak által kezeltetik... A visszatérés után a magyar állam lépett a megszálló román állam jogainak birtokába, s így a vagyon birtokába is, azzal a különbséggel, hogy a Csíki Magánjavak ideiglenesen megválasztott igazgatóságának is szerep jutott a vagyon körül, de a vagyon kezelése és a vagyon feletti rendelkezési jog változatlanul állami hatáskör maradt (nem is egy, hanem két minisztérium hatáskörében) s pl. a visszatérés után a Magánjavak által megvásárolt Rakottyás fűrészüzem homlokzatán ma is „M. kir. fűrészüzem” felirat áll, az erdőségek kitermelését, a fűrészüzem vezetését és a termelt deszkaáru értékesítését ma is állami szerv végzi, s a Csíki Magánjavak megválasztott Igazgatótanácsa legfennebb pontot tesz ezen intézkedésekre. A Csíki Magánjavak székely határór leszármazott jogosult tulajdonosai élénk érdeklődéssel várják, hogy mikor kerül vissza a tulajdon tulajdonosainak birtokába és kezelésébe, s mikor teszi jóvá a magas kormány a visszatérés utáni harmadik esztendőben a román hatalom jogfosztó intézkedéseit a jogosultak teljes megnyugtatóására.”²⁸⁸ A Csíki

287 *Csíki Néplap*, 1942. április 15.

288 *Gyergyó és vidéke*, 1943. augusztus 13. 33 sz.

Magánjavak vagyona fölötti teljes rendelkezési jogot az egykori tulajdonosok leszármazottai, a magyar államtól sem kapták vissza.

7. Pénzügy, ipar, kereskedelem

Pénzügy

A visszacsatolt területeken jelentkező hiteligények minél gyorsabb és akadálytalanabb kielégítésére a Magyar Nemzeti Bank vezérigazgatója 1940. szept. 28-án figyelmeztette a „bizottságokat és a kirendeltségek vezetőit, hogy az egyes kirendeltségek körzetébe tartozó pénzügyi intézetek részére hitelkereteket állapítsanak meg. E hitelkeretek megállapításánál a szükséges gondosság mellett, a hitelügyi bizottságok és kirendeltségek vezetői a méltányosság követelményeit fokozottabb mértékben vegyék figyelembe, és indokolt esetben eltekinthetnek azoktól az összegszerű megkötésektől, amelyeket a Bank hitelkeretek megállapításánál általában követni szokott.”²⁸⁹

A következő hónapokban, években gyakran került sor a „méltányosság követelményeinek” figyelembe vételére, pl. a hitelek törlesztési határidejének gyakori megnyújtásában.

1943. őszén Oberding József György így jellemezte a MNB visszacsatolás utáni erdélyi hitelpolitikáját: „Erdély gazdasági életének fellendüléséről különben beszédesen tanúskodnak a Magyar Nemzeti Bank erdélyi fiókjai és kirendeltségei által folyósított visszleszámitolási hitel adatai is. Míg a visszleszámitolt váltók összege 1940. évben 700 182 pengőt, 1941. évben 25 462 627 pengőt és 1942. évben 51 075 518 pengőt tett ki.”²⁹⁰

A MNB megkülönböztetett hitelpolitikája az erdélyi pénzügyi intézetekkel szemben azt is jelentette, hogy „míg egyes pénzügyi intézetek különben saját tőkéknek csak 50 százalékáig részesülhettek a

289 MOL Z. 1373. 1 cs. 10 tétel.

290 Oberding József György: Erdély gazdasági élete. In.: *Kárpátmedence*, 1943. szeptember. 523 p.

Nemzeti Bank visszleszámitolási hitelében, Erdélyben annak 100 százalékaig részesülnek.”²⁹¹

A keleti és erdélyi országrészekre a kötelmi és hiteljogi jogszabályokat az 5.460/1941. ME rendelet terjesztette ki. Az itt rögzített határidőket a későbbi rendeletek, tekintettel a lassú hiteltörlesztésekre 1942. december 31-ig, illetőleg 1943. január 31-ig hosszabbították meg.”²⁹²

A kisiparosokat, induló kiskereskedőket kölcsönökkel segítette a Nemzeti Önállósítási Alap is. A visszacsatolás után egy év alatt „egy millió 700 ezer pengőt helyezett ki önállósítási kölcsönként az Alap, egyedül az erdélyi magyar ipar és kereskedelem új kisegzisztenciáinak szakmai önállósulása és anyagi megerősödése érdekében. E hatalmas összeg 1 000–1 200 pengőig terjedő kihelyezések ezreit összesíti és beszédes ténye a kormány céltudatos gazdaságpolitikájának.” – írta a *Csiki Néplap*.²⁹³

A magánkereskedelem hitelszükségletének ellátására 1941 őszén a Magyar Általános Hitelbank, a Székesfővárosi Községi Takarékpénztár és a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank részvételével, 20 milliós hitelkeret felállításával hoztak létre Pénzügyi Központot.²⁹⁴

A kormány a keleti és erdélyi országrészek visszacsatolása kapcsán felmerült kiadások, valamint „általában a visszacsatolt területek gazdasági újjáépítésével kapcsolatos költségek fedezésére 500 millió pengő államkölcsön felvételét határozta el: az új Erdélyi Államkölcsön keretében a pénzügyminiszter úr 100 millió pengő névértékű kötvény jegyzését a gyáripari vállalatok jegyzései révén kívánja biztosítani és pedig a kölcsön jegyzésének az összes számbajövő gyáripari vállalatokra történő arányos elosztása révén. Az új államkölcsönből a gyáriparra eső 100 millió pengős tranche 98%-os árfolyamon kerül kibocsátásra s tíz év alatt fizetendő vissza 4,5%-os kamatozás mellett, tehát a kötvények hozadéka

291 Uo.

292 *Budapesti Közlöny*, 1941. július 24. 166 sz.

293 *Csiki Néplap*, 1941. október 8.

294 *Csiki Lapok*, 1941. november 23.

kereken 4,6%. A 4%-os kötvények kibocsátásának kelte 1941. november 1.”²⁹⁵

A MNB szakértői a mérlegadatokat, üzletvitel, piacon betöltött szerep, betétállomány, tulajdonosi összetétel – és nem utolsósorban olyan gazdaságon kívüli szempont alapján, mint „a megszállás alatt tanúsított magatartás” – ellenőrizték a kis vidéki pénzügyintézeteket és támogatási javaslatokat készítettek a bank vezetőségének. Udvarhely megyében például a Takarékpénztár Rt. székelyudvarhelyi fiókjáról egy ellenőrzés után a MNB vezetőségének az alábbi javaslat készült: „Az Intézet ügyvitelére gondos és óvatos. Mint a piac egyetlen magyar intézete, már a megszállás alatt tanúsított magatartására való tekintettel is érdemes támogatásra. Saját tőkéire való tekintettel csak kb. 60–70 m. P bankhitelre tudjuk ajánlani. Azonban a fiáléjában, a kolozsvári takp. hitelbankon keresztül nagyobb támogatásra volna méltó, részben, hogy az Iparbank Rt. segesvári szász intézet fiókjának versenyével megküzdhessen, részben hogy a piac nagy hitelszükségletének szolgálatára lehessen.” A Takarékpénztárnak nagyobb községekben – Székelykeresztúron és Oklándon – is fiókinézetek voltak.²⁹⁶

Alább az udvarhelyi Takarékpénztár üzletvévi jelentéseiből idézünk részleteket, a székelyföldi hivatalnokok más forrásokban, más gazdasági ágazatokban is rendszeresen megtalálható, tipikusnak mondható beállítódásainak dokumentálására. A kedvezmények elfogadásának ideológiája a támogatottak oldalán hasonló, diskurzusokban 1940-ben és később is ugyanazokkal az értékekkel érveltek: „nem ajándékot kérünk, hanem az eddig is megnyilvánult jóindulat fokozását, kölcsönpénzt kérünk, hogy azt józan, nemzetmegtartó, vagyongyűjtő székely népünkhöz juttassuk el, hogy itt a végvárakon a lelkiek mellett anyagiakban is megerősödvé, ezer éves határainkat az idők végtelenségéig megvédeni tudjuk.”²⁹⁷

295 MOL Z. 58. 213 cs. 952.

296 MOL Z. 1373. 2 cs.

297 MOL Z. 1373. 2 cs. 11 t. Az Udvarhely Megyei Takarékpénztár Rt. székelyudvarhelyi igazgatóságának jelentései és zárszámadásai 1940-1943.

Az 1941. üzleti évről készült jelentésben a hála hangja az uralkodó: „Ismerjük azt a megfeszített munkát, melyet kormányunk az elzibbasztott Székelyföld hiteléletének megalapozása érdekében tesz. Hálával eltelve jelentjük, hogy a Pénzügyi Központ intenciója alapján – miután intézetünk konverzióba esett mezőgazdasági követelése kihelyezésünk 80%-t meghaladta – részesültünk a kormány által az erdélyi és kelet-magyarországi hitelszervezet céljaira kibocsátott B. sorozatú kötvényekben, aminek haszna minden bizonnyal a folyó év üzleti eredményében fog jelentkezni.”²⁹⁸ 1942-ben a nehéz gazdasági és közlekedési viszonyokról és a kormányzati hitelek fogadásáról is beszámolt a jelentés: „Ma is az ország egyetlen megyéje vagyunk, amelynek nincs vasúti összeköttetése sem a központ felé és még csak a szomszédos megyék felé sem, hosszú és nehéz utat kell autóbusszon megtennünk, amíg vasúti állomásra érünk, aminthogy a nyugatra irányított áruink továbbra is háromszoros átrakodással közelítik meg rendeltetési helyüket. Udvarhely megye – amint azt a Miniszterelnök úr itteni látogatása alkalmával megállapította – az ország legmagyarabb és egyben legszegényebb megyéje, melynek nemcsak a vasúthiány az okozója, de abban része van a mezőgazdasági adottságoknak, kisiparunk leromlásának és a nagyipar teljes hiányának... az erdélyi gazdasági élet feljavítását szolgálja a Pénzügyi Központnak azon hitelakciója, mellyel különleges visszleszámlítási keretet állapított meg az erdélyi pénzügyi intézetek, így intézetünk számára is. A kiscgazdák, iparosok és kiskereskedők részére folyósítandó ezen bankhitelek kamattétele 5,5% és visszafizetése indokolt esetben 5 év alatt is történhetik. Ezen rendkívüli hitel folyósítását november hó végén kezdtük meg és a nagy érdekéldésre való tekintettel máris kértük a hitelkeret kibővítését. A további megsegítést kívánja szolgálni a kormány azon hitelakciója, melynek keretében bankszerű fedezetel nem rendelkező kisebb kereskedők és iparosok részére 500–800 pengős kölcsönöket nyújtunk. Bizonyára a kölcsönösszeg kismérvű

298 Uo.

volta magyarázza, hogy ezen hitelakció iránt körünkben alig nyilvánul érdeklődés, viszont a keresztény kereskedelem és középipar megerősítését célzó hitelakció, melynek országos összegét 30 millió pengőben preluminálták, a formaiságok útvesztőiben ellanyhult... A székelyföldi fakitermelés érdekében korábban kezdeményezett és nálunk jelentős mértékben igénybevett fahitelek érvényességét a Földművelésügyi miniszter úr a folyó év végéig meghosszabbította, ami kétségtelenül jelentős mértékben érdekli közönségünket.”²⁹⁹ Az 1943. évi üzleti jelentésben egy fontos gazdaságpolitikai döntés kritikai értékelése szólalt meg: „Az általános gazdasági helyzetkép keretében kötelességünknek tartjuk felemlíteni, hogy Udvarhely megye ma is vasút nélkül tengeti életét s a megye határában feltárt földgáz csöveit Dés, Nagybánya és Kolozsvár felé rakják le, míg a három székely megye, melyet illetékes megnyilatkozásokban olyan szívesen ölelnek magukhoz, földgáz és részben vasút hiányában, leromlott kisiparral, a nagyipar teljes hiányával és bénított kereskedelemmel küzd a jobb jövőért.”³⁰⁰

Ipar

A visszacsatolt erdélyi városok iparszerkezete – Kolozsvár kivételével – kisipari jellegű volt. Egy 1940-es iparstatisztikai adatfeldolgozás megállapította, hogy az erdélyi városokban az ipari üzemek termelési értéke ezer lakosra számítva 170 ezer pengő volt, míg az országos átlag 188 ezer pengő. Az ipari üzemek általában kisebbek mint a trianoni területen, „mert egy üzemre országos átlagban 8200 pengő termelési érték volt megállapítható, ezzel szemben az erdélyi városokban csak 7300 pengő. A termelési értéket városokra és ezek lakosságára számítva a legkevesebb értékekkel Máramarossziget és Szilágysomlyó mellett a kutató-

299 Uo.

300 MOL Z. 1373. 2 cs. 11 t. Az Udvarhely Megyei Takarékpénztár Rt. székelyudvarhelyi igazgatóságának jelentései és zárszámadásai 1940-1943.

sunk területének két megyeszékhelye, Csíkszereda és Székelyudvarhely szerepeltek.³⁰¹

A gazdasági szakemberek értékelése szerint a visszacsatoláskor „a gyárüzemek tekintetében a leggyengébben a Székelyföld áll, itt a nagyipart szinte kizárólag a fafűrészek képviselik... A Székelyföld iparosítása elsőrendű fontossággal bír. Az iparosodást előmozdító tervek között szerepel a vízierő felhasználásával a Székelyföld villamosítása, Udvarhely vármegyében a földgáz bevezetése, a faipari adottságok jobb kihasználása, az építőipari anyagellátás fokozása, a székelyföldi ásványvizek értékesítésének fellendítése, Udvarhely vármegyének a vasúti fővonalba való bekapcsolása, a közutak folytatólagos javítása és bővítése, a vendégipar fejlesztése, az idegenforgalom fellendítése, ipari szakiskolák létesítése... Az I.M.I ez ideig 38 253 000 pengőt folyósított az erdélyi gyár és nagyipari vállalatok részére. A kisipari élet fellendítését a kormány az un. fedezet nélküli kisipari hitelfolyósítás útján iparkodott előmozdítani. Az 1942. év elején alakult az Országos Magyar Háziipari Központ erdélyi fiókja. A szervezet célja: a háziiparosok nyersanyaggal való ellátása, valamint a termékek értékesítése.”³⁰² Egy másik szakvélemény szerint az erdélyi „iparban elsődleges fontosságú a vízierő-gazdálkodás kiépítése, a földgáz- és petróleumtermelés fokozása.”³⁰³

A kormányzati beruházások, építkezések (utak, vasutak, középületek) a munkaerő alkalmazásának, kereseti lehetőségeinek a korábbi viszonyokhoz képest, a négy év alatt – a hadigazdálkodás és a rossz mezőgazdasági évek ellenére – kedvező lehetőségeket jelentettek. A kormányzat a kisiparosokat folyamatosan olcsó, olykor fedezet nélküli hitelekkel támogatta. A visszacsatolás utáni hetekben, még a katonai közigazgatás időszakában Csík megyében „segélyt osztottak ki az elszegényedett iparosoknak. A kor-

301 Ruisz Rezső: Ipar és kereskedelem az erdélyi városokban. Hitel. IX. évf. 1944. 7. 401–408 p.

302 Oberding i.m. 521–522.

303 *Dr. vitéz Gyulai Tibor*: Az erdélyi iparfejlesztés kilátásai. In: *Kárpátmedence*. 1941. május. 47–49 p.

mány átérezve azt a nehéz sorsot, amelyben elszegényedett iparosaink vergődnek, a városparancsnokság útján közel 5 400 pengőt, 160 000 lejt osztott ki a szegény iparosok között.”³⁰⁴ 1943. őszén az addigi hitellehetőségeket a Székely Kamarai Közlöny így foglalta össze:

„A kisiparosságnak hitellel való ellátása terén igen fontos szerepet tölt be az úgynevezett kisipari hitelakció. Az elmúlt években igen nagyszámú kisiparos jutott hitelhez az akció keretében és így lehetővé vált részére a termelés folytatása esetleg annak fokozása. Eredetileg egy személy részére legfeljebb 500 P hitel volt folyósítható az akció keretében. Ezt az összeget később 800 P-re emelték. Az iparügyi miniszter e kölcsön legmagasabb összegét 1 500 P-re emelte fel. Kivételes esetekben pedig 2 000 P hitel is folyósítható. A kisipari hitelakció keretében folyósítható hitel legmagasabb összegének ily nagyarányú emelésére a nyersanyagárak, a munkabérek és egyéb üzemi költségek nagyarányú emelkedése miatt volt szükség... Az iparügyi kormányzat terve pedig az, hogy a kisipar számára a mostani nehéz viszonyok között is biztosítsa a boldogulás lehetőségét.”³⁰⁵

1944-ben a „kisipar hitelezése kérdésében a kormány a bankszerű fedezettel nem bíró iparosok részére folyósítható kölcsönösszeg felső határát a változott viszonyok figyelembevételével, 500 pengőről 1 000 pengőre, illetve kivételes esetekben 1 500 pengőre emelte fel. A fedezetnélküli kisipari hitel igen eredményesen bevált a gyakorlatban: ezekből a hitelfolyósításokból sok száz iparos találta meg boldogulását és a hitelezésekből veszteség alig származott.”³⁰⁶

Az ipari munkavállalók érdekeinek védelmére 1943. őszén az iparügyi miniszter a székelyföldi városokban „felállította a munkakamarai ügyészi intézményt, kizárólag jogi képzettségű és munkáügyekben jártas ügyvédek szerződtetvén, akik a kolozsvá-

304 *Csíki Néplap*, 1940. november 20.

305 *Székely Kamarai Közlöny*. Közgazdasági kereskedelmi és ipari szaklap I évf. 1. szám. 1943 nov. 15.

306 *Az Erdélyrészi Gazdasági Tanács ülései*. 1944. március 1.

ri munkakamarától, illetve az ipari minisztériumtól fizetett díjazás ellenében ügyvédi irodájukba díjtalanul állnak a munkaügyekben a munkavállalók rendelkezésére, számukra díjtalanul adnak szakszerű felvilágosításokat, mint az érdekeltek ügyvédei tárgyalnak a munkaadókkal a vitás kérdésekben és szükség esetén lefolytatják a pereket is.³⁰⁷

A korszak egyik legfontosabb ipari – és modernizációs – problémája a Székelyföld villamosításának kérdése volt. A villamosítást szorgalmazó szakemberek, politikusok a székelység gazdasági felemelkedésének legfontosabb feltételét a városok és községek villamosításában látták.

Kis helyi áramfejlesztő telepek korábban léteztek, ezek részben vízi turbinák, részben fagázmotoros erőművek energiatermelésére épültek (a városokban és fürdőhelyeken: Tusnádon, a Gyilkos tónál). A falvak villamosítására – a Csíki medencében – az első kezdeményezések 1941. nyarán történtek. Tizenhárom alsíki község közbirtokossága (Tusnád, Lázárfalva, Csikkozmas, Csekefalva, Csíkszentmárton, Verebes, Csíkszentsimon, Csatószeg, Csíkszentimre, Csíkszentkirály, Bánkfalva, Csíkszentgyörgy és Csíkménaság) megalakította az Alsíki Villamossági Szövetkezetet 350 000 pengő alaptőkével melyhez a közbirtokosságok még hozzáadtak 150 000 pengő értékű faszolgáltatást. Az igazgatóság tagjai a tizenhárom község közbirtokossági elnökei voltak.

Az iparügyi miniszter küldötte részletes terveket készített és a műszaki tanácsadás feladatát is ellátta, a községek a villamos üzem és a hálózatok felállításának munkálataihoz szükséges összegek előteremtésére rendkívüli erdővágások engedélyezését határozták el.³⁰⁸

Az EGT javaslatára 1941 augusztusában az iparügyi miniszter a székelyföldi megyei városok valamint „Udvarhely, Csík és

307 *Gyergyó és vidéke*, 1943. szeptember 10.

308 *Csíki Lapok*, 1941. július 27.

Háromszék vármegyék községeinek villamosítása érdekében szakértőket küldött ki a helyszíni felvételezések megejtésére.”³⁰⁹

1942. tavaszán Kászonfeltíz község fordult kéréssel az EGT-hoz, hogy megnyerje közbenjárását a község villamosítására, az Alcsíki Villamosítási Szövetkezethez kapcsolódva.³¹⁰ 1941. végén a Gyergyói medencében is „megalakul a gyergyószentmiklósi villamossági részvénytársaság, melynek feladata lesz a város és a környékbeli falvak villamos áram vezetékebe való bekapcsolása és villamosítása. A Gyilkos-tói nagy villamos erőmű építése így most már biztosítva van. Ennek az Rt.-nek fő részvényese a város lesz, melyre már ajándékképpen a belügyminisztériumtól 70 000 P. -t az iparügyi minisztériumtól pedig 120.000 Pengőt kaptunk, hogy ezzel az összeggel biztosíthassuk részvénytöbbségünket” – írta a *Gyergyó és vidéke*.³¹¹

A villamosítás ügyét a politikusok is felvállalták: 1942. április végén a Kolozsvárra látogató Kállay Miklós miniszterelnöknek és Varga József iparügyi miniszternek a székelyföldi országgyűlési képviselők „részletesen kidolgozott emlékiratot nyújtottak át a Székelyföld villamosítása tárgyában.” Az emlékirat kifejti, hogy a „Székelyföld jólétének megteremtése csak az iparosítás által történhet. E probléma megoldása kapcsán megszülethetik a nagyvonalú székely ipar és ezzel egyidejűleg valóra válik a székelység általános gazdasági felemelkedése.”³¹² Az emlékirat következménye lehetett, hogy rövidesen „az Oltvidéki Villamossági Rt a m. kir. iparügyi miniszter úrtól az engedélyokiratot megkapta s a minisztérium által a hálózat kiépítésére rendelkezésre bocsátott 650.000 pengőnyi összegből az Alcsíki Villamossági Rt. 250 000 pengő váltókölcsonnt már fel is vett.”³¹³

1943 tavaszán Csík megye alispánja a törvényhatósági gyűlésen beszámolt az eredményekről: „az alcsíki községek villamosításával

309 *Csíki Néplap*, 1941. augusztus 6.

310 *Csíki Lapok*, 1942. április 19.

311 *Gyergyó és vidéke*, 1941. december 13.

312 *Csíki Lapok*, 1942. május 3.

313 *Csíkvármegye Hivatalos Lapja*, 1942. 14. 90 p.

kapcsolatban jelentem, hogy 1942 év december hó 21-én Csíkszentmárton, Csíkcekefalva, Tusnád, Csíkverebes, Csíkszentsimon, Kozmás és Lázárfalva községekben, folyó év február havában Csíkszentimrén, márciusban Csíkszentkirály községben, áprilisban pedig Csíkszentgyörgy és Csíkdánfalva egy részében az áramszolgáltatás megindult.”³¹⁴

1942 augusztusában a helyi kezdeményezéseknél átfogóbb koncepció keretében Budapesten megalakult „ünnepélyes keretek között a Székelyföldi Villamosművek Rt. A közgyűlésen részt vettek Varga József, Bánffy Dániel, Antal István és Lukács Béla miniszterek. Az új vállalat alaptőkéjét – amelyből az államkincstár 10 millió pengőt jegyzett – 20 millió pengőre tervezik.”³¹⁵

Az új vállalat az ipari miniszter engedélyokirata szerint állami kedvezményekben részesült, „az üzembe helyezés napjától számítandó tizenöt évre előre” cserébe egyéb kikötések mellett köteles „a teljes kiépítés után legalább 110 magyar honos munkást foglalkoztatni.”³¹⁶ A Villamosművek Rt. a Székelyföld villamosítási tervét a mezősegi földgázra alapozta, a következő évben: „16 és fél millió pengő alaptőkével kezdte meg működését a Székelyföldi Villamosművek RT. Petele és Körtvélyfája közötti gázzal a 10 000 lóerős svájci erőmű. A tervek szerint a Marosvásárhely–Székelyudvarhely–Csíkszereda távvezeték 60 000 voltos, Csíkszeredánál a vezeték észak és déli irányban kétfele ágazna, Gyergyószentmiklós és Sepsiszentgyörgy–Kézdivásárhely irányába. A távvezeték építését Csíkszeredán kezdték meg, 1943 decemberében „áthaladtak a Tolvajos tetőn és közelednek Székelyudvarhelyhez.”³¹⁷

A villamosítás mellett az udvarhelyiek másik reménye „az erdőszentgyörgyi gáznak Udvarhelyre történhető bevezetése, amely a vármegye iparosodása érdekében feltétlenül szüksé-

314 Uo. 1943. 14 sz.

315 *Székelység*, 1942. május–augusztus 5–8 sz. II évf. 51 p.

316 *Udvarhely Vármegye Hivatalos Lapja*, 1943. május 13. 72. p.

317 *Gyergyó és vidéke*, 1943. december 10.

ges.”³¹⁸ Az ügyben a törvényhatóság közigazgatási bizottsága felirattal fordult az iparügyi kormányzathoz, de eredmény nélkül.

A Székelyföldön – de különösen a két vizsgált megyében – az ipar területi szerkezeti átalakításában a rövid négy év és a hadigazdálkodás körülményei között lényeges változások nem következtek be. A legfontosabb ipari építkezések, vállalatalapítások a mezőgazdasági nyersanyag- és ffeldolgozó iparban történtek. Ekkor épült a csíkszentsimoni keményítőgyár, ugyanitt a dongagyár, a gyergyószárhegyi és a csíkmenasági lenfeldolgozó (ez utóbbi nem jutott el a termelésig). Ezekről az építkezésekről a mezőgazdasági támogatásokat és a szövetkezeti tevékenységet tárgyaló előbbi fejezetekben már szoltunk.

Kereskedelem

A székelyföldi kiskereskedelmet a szabad piaci forgalmon kívül, a fogyasztási szövetkezetek hálózata és a magánkereskedelmi egységek bonyolították.

A szövetkezeti szerveződések erdélyi múltja, társadalmi szerepe, szolidáris jellege és a piaci törvények szerint működő tőkés kereskedelem közötti ellentétek a visszacsatolás után hamarosan felszínre kerültek. Az EGT és az iparkamarák igyekeztek a magántőke érdekeit védeni, míg a társadalmi szervezetek képviselői, az erdélyi politikusok és közéleti szereplők többsége a szövetkezeti eszmét védelmezték. Úgy vélem a sajtóban, közéleti fórumokon, politikai, társadalmi szervezetekben folyó vitában a felszín alatt az archaikus társadalmi értékek és a kapitalista érdekek, szabadpiaci viszonyok konfliktusáról volt szó.

Az EGT 1941. nyarán „foglalkozott azokkal az érdekelletétekkel, amelyek a szövetkezetek és a magánkereskedelem között megállapíthatók. A Tanácsnak az a véleménye, hogy a magyar kereskedő osztály kialakulása és megerősödése az erdélyi részekben csakolyan nemzeti érdek, mint a kisembereknek szövetkezetekbe tömörülése. Kéri tehát a Hangyát, hogy ott ahol a magyar

318 *Udvarhely Vármegye Hivatalos Lapja*, 1942. december 17.

kereskedelem kialakulása és megerősödése tapasztalható, szövetkezetek alakulását ne szorgalmazzák.”³¹⁹

Az Erdélyrészi Hangya marosvásárhelyi közgyűlésén ugyanekkor (1941. júl. 31.) a háromszéki képviselők a hatósági intézmények szövetkezet-ellenes magatartására panaszkodtak: „rámutatnak arra, hogy amíg a kormány minden eszközzel támogatja az erdélyi szövetkezeti mozgalmat, addig a hatóságok minden eszközzel gátolni igyekeznek annak terjedését és ez a legsúlyosabb panaszra ad okot.”³²⁰

A szövetkezeti kereskedelmet védelmezők fő érve az volt, hogy „adófizetés szempontjából a szövetkezetek óriási hátrányban vannak a kiskereskedőkkel szemben, mert költségvetésük alapján 100%-ban adóznak, míg a kiskereskedők azt az előnyt élvezik, hogy a könyvelés alól fel vannak mentve, bevallásuk szerint adóznak. A múltban a szövetkezetek a román szövetkezeti törvény értelmében ennek az igazságtalanságnak az ellensúlyozásaképpen 50%-os adókedvezményt élveztek. Így közelítette meg az igazságos adózást a szövetkezeti törvény. Ma azonban egy ilyen törvény hiánya óriási előnyt jelent a kiskereskedőknek, adózás szempontjából.”³²¹

Az EMGE-nek széles társadalmi bázisa volt, aktivistái is a szövetkezeti kereskedelem védelmében érveltek. Az egyik magántőkés kereskedelmi vállalkozásról a kormányzathoz küldött EMGE jelentésben az alábbiak olvashatók: „A Globus egy nagy hatalommá nőtte ki magát és csodálatos, hogy nem lehet megrendszabályozni. A Globus mérlegében az alaptőkéhez viszonyítva olyan óriási nyereség van kimutatva, hogyha tekintetbe vesszük milyen kevés nyereség és munkadíj jut az iparosoknak, milyen elenyészően csekély nyereség jut az állatgazdáknak, akkor igazán felháborító... A Globus és a többi egyesek tönkreteszik az országot. Gazdaközönségünk kéri a kormányzatot, hogy ezek a gazdasérelmek a

319 *Csiki Lapok*, 1941. július 13.

320 *Fol Hung.* 3634/2. 9. p

321 Korparich Ede: Szövetkezés mint feladat. *Erdélyrészi Hangya Naptár*, 1942. 122 p.

legnagyobb nyomatékkel vizsgáltsanak ki, a jogtalan haszonszerzők pedig az őket megillető helyre jussanak.”³²²

Egy erdélyi gazdasági szakíró szerint a fogyasztási szövetkezetek az állami támogatást az áruelosztásban való részesedésben élvezik: „a számadatok kétségen felül beigazolják, hogy a magánvállalkozás összehasonlíthatatlanul nagyobb mértékben élvezi az állami protekcionizmust az olcsó kölcsönök és kijelölések révén, mégis a magánkereskedelem részéről érte támadás a fogyasztási szövetkezeteket, hogy védje meg a fogyasztási szövetkezetek versenyével szemben... Ma a rögzített árak mellett kereskedelmi versenyről már nem beszélhetünk, ami teljesen érthetlenné teszi a magánkereskedelem panaszát.”³²³

A magánkereskedelem és a fogyasztási szövetkezetek között „dúló harc” rendezésére az EGT közvetítésével az Erdélyrészi Hangya Központ az Erdélyi Kereskedelmi és Iparkamarák (a magánkereskedelem képviselői) között 1943-ban egyezmény jött létre. Az egyezmény korlátozta a szövetkezetek mozgásterét: „új fogyasztási szövetkezetek csak ott alakulhatnak, ahol a lakosság a magánkereskedelem sérelme nélkül képes az új alakulatot fenntartani, ahol az újonnan alakítandó szövetkezet a magánkereskedelem vevőkörének csak egy részét is elvonná, szövetkezet nem alakulhat.” Az egyezménynek ez „a kitétele a legsúlyosabban sérti a szövetkezeti szabadság elvét. A fogyasztási szövetkezeti mozgalom jövőbeni fejlődésének határvonálát a magánkereskedelem egyszer s mindenkorra lerögzítette.”³²⁴

Az Erdélyi Párt Udvarhely megyei szervezetében többségben voltak a magánkereskedelmi érdekek védelmezői, a pártszervezet is akciót indított a magánkereskedelem védelmében. Az Erdélyrészi Hangya közgyűlésén „Korparich Ede elnök ismerteti azt az akciót, amelyet az Erdélyi Párt Udvarhely megyei tagozata indított és amely a keresztény kiskereskedők bevonásával tartott értekez-

322 MOL K. 184 1942 46 126061. Az EMGE 1942. április havi helyzetjelentése. 250 p.

323 Dr. Oberding József György: A fogyasztási szövetkezet és a magánkereskedelem viszonya Erdélyben. In: *Erdélyi Szemle*, 1942. szeptember.

324 Uo.

leten kimondta, hogy a Hangya Szövetkezetek csak olyan községekben alakulhatnak, ahol keresztény kiskereskedő nincs, ahol pedig ilyen keresztény kiskereskedő működik és szövetkezet is van, kívánatos a szövetkezet beszüntetése.”³²⁵

A vita a kétféle kereskedelmi szervezet között 1943-ban is folytatódott a sajtóban. Az *Erdélyi Szemle* 1943/1 számában Torda Balázs úgy vélte, hogy „a magasabb állami és nemzeti érdekek előtt a szövetkezeti elveknek is meg kell hajolniuk... a fogyasztási szövetkezetek helyett inkább egészséges irányba dolgozó termelő és beszerző szövetkezeteket kellene létesíteni...” A folyóirat 4. számában a szövetkezetek védelmében újra megszólalt Oberding József György, leszögezve, hogy: „a szövetkezeti mozgalom egészen más gazdaságpolitikai világnézetet vall, mint a nyereségelvnek hódoló magánkereskedelem.”³²⁶

Az egyezmények, egyeztetések nem oldották meg a konfliktust, 1944 nyarán is ugyanolyan éles volt a kétféle tulajdonú kereskedelmi szerveződés közötti ellentét: „a kereskedelem átállítása újra felvetette a Szövetkezetek problémáját. Manapság, mikor a kereskedelemből teljesen eltűnt a zsidó tőke és a zsidó vezetés, szükségtelen a jelenlegi túlméretezett szövetkezeti keret fenntartása és felesleges. Felesleges, mert ma a kereskedelem önálló árpolitikát nem követhet, a termelői és fogyasztói árakat hatósági úton állapítják meg, úgy szintén hatóságilag van megállapítva a haszonkulcs is, így tehát a szövetkezet fenntartása nem egyéb, mint nehezen kibírható verseny támasztás a feltörő új kereskedelemnek... Az államnak nem előnyös a szövetkezetek előtérbe helyezése, mert az adózásban és a közterhek viselésében sokkal kevesebb részt vállalnak, mint egyéni cégeink. Súlyosbítja a helyzetet az, hogy mindez a Székelyföldön történik, ahol a mezőgazdasági lehetőségek meglehetősen korlátozottak és az iparosítás igen kezdetleges stádiumban van. Ha az Erdélyrészi Hangya által

325 A Hangya közgyűlések jkv. 290 p.

326 *Erdélyi Szemle*, 1943. szeptember.

lebonyolított hetvenmillió forgalmat szétosztanánk a székelyföldi kis és nagykereskedelem között, úgy jó párszáz újabb önálló keresztény székely kiskereskedőt tudnánk megélhetéshez segíteni, s ezeket családtagjaival, alkalmazottaival számítva nyugodtan mondhatjuk: pár ezer ember kenyere lenne a Székelyföldön biztosítva.³²⁷

A szabad tőkeáramlásnak nemcsak az erdélyi közéleti szereplők diskurzusaiban, a gazdasági és műszaki szakemberek körében is jelentős ellenzéke volt. Szabó István okleveles gépészmérnök *A székelység hivatása a Kárpát medencében* c. könyvében, a Székelyföld gazdasági fejlesztését az idegen tőke kirekesztésével, szövetségi összefogással gondolta el: „meg kell akadályozni a székelység további kiuzsorázását és ezért a gazdasági fejlesztést csak az állam (önkormányzatok) pénzével s ehhez kapcsolódva egy nagy szövetségi összefogással szabad végrehajtani... A Székelyföldre csak magyar erőkre támaszkodó pénz kerülhet, idegen tőkét a Székelyföldre beengedni nem szabad... A székelységet kárpótolni kell azért az elnyomásért, amelyet eddig elszenvedett s meg kell erősíteni a nagyra nevelt nemzetiségekkel szemben. Kelet kapujában a természeti kincsekben és lehetőségekben gazdag Székelyföldnek tárgyi alapot kell adni a hatalmas ívű fejlődéshez.”³²⁸

A korszakra ma emlékező idős emberek a Hangya szövetségek szerepét egyértelműen jótékonynak, hasznosnak értékelik: megfékezte, ellenőrzés alatt tartotta a magánkereskedelmi árakat is.

327 *Erdélyi Közgazdaság*, Kolozsvár. 1944. augusztus 3. I. évf. 2. sz.

328 *Székelység*, 1944. 2. sz. 13 p. A lap Szabó István okleveles gépészmérnök, *A székelység hivatása a Kárpát medencébe* c. könyvéből idéz részleteket.

8. Építkezések, infrastrukturális fejlesztés

Útépítések

Az erdélyi közúti állapotok általában rosszak voltak, a visszatérés után különböző intézmények jelentéseiben gyakori probléma az útjavítások sürgetése. A megyék költségvetésében a közúti alapokból fedezték a javítások, útépítések költségeit. Főleg 1941–43-ban hidakat, átereszeket építettek újra, úttesteket építettek át, új útpályákat építettek ki, a hegyi utakon támfalakat építettek. Az erdélyi intézmények vezetői igyekeztek tájékoztatni a kormányzati szerveket az utak gyatra állapotáról: „Az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület hozzám intézett jelentése szerint Erdélyben igen sok rossz, sőt járhatatlan út van. Különösen rosszak az összekötő utak. Ennek következtében a mezőgazdasági termékek kedvezőtlenebbül értékesülnek, mint rendes viszonyok között... Az EMGE 10-es számú jelentése alapján Udvarhely megye bekötő útjainak mielőbbi megépítése érdekében 76.128/1941 szám alatt már átírtunk a Kereskedelem és Közlekedésügyi miniszterhez.”³²⁹ 1941. tavaszán Csík megyében az alábbi útszakaszokon kezdődtek munkálatok: Kolozsvár–Sepsiszentgyörgy megyei szakaszán, a Gyergyószentmiklós–Békás és Maroshévíz–Tölgyes állami közúton, a hargitafürdői útszakaszon, Csíkszentdomokos–Balánbánya, Csíkszereda–Székelyudvarhely, Csíkszentmárton–Uz völgye útszakaszokon, ez utóbbi katonai munkás osztagokkal, részben polgári munkások igénybe vételével.³³⁰ (A polgári munkások többsége egy emlékező szerint zsidó munkaszolgálatos volt.)

1941-ben Csík megyében úthengerlési munkálatokból az „évi összteljesítmény 105.751 km hosszú útszakasz hengerlése. Ezzel befejezést nyert az 1940-41 évre engedélyezett állami hengerlési munka.”³³¹

329 MOL K. 184. 41.73.126. alapsz. iktsz. 7642.

330 *Csikvármegye Hivatalos Lapja*, 1941. 21.

331 *Csikvármegye Hivatalos Lapja*, 1941. 32. 315 p.

Az állami, törvényhatósági és vicinális utakra összesen 78 736.53 köbméter fedőanyagot szállítottak, újra építettek, illetve kijavítottak 13 hidat és 16 betoncső átereszt.³³² Turisztikai és hadászati fontosságú volt az addig csak szekérral megközelíthető Hargitafürdőre vezető, 1941–42-ben épített gépkocsiút. Az útépítés 1941 júniusában kezdődött el.³³³ „A Hargitafürdő fejlődésének történetében fordulópontot jelent a 12 méter széles gépkocsiút megépítése. Az útépítés már megkezdődött és az út még az őszre készen lesz”³³⁴ – írta a *Csíki Lapok*, azonban az út a nehéz terepviszonyok miatt, egy év múlva készült el. 1942. augusztus elsején a Tolvajos tető–Hargitafürdő út átadásakor az iparügyi miniszter is jelen volt, az ünnepi beszéde szerint az elkészült út „csak szerény jelképe a kormány hajlandóságainak és szándékainak a sokat szenvedett csíki székely nép iránt, amelynek érdemeivel és szükségleteivel teljesen tisztában van a kormány.”³³⁵ Csíkszeredából Hargitafürdőre 1942. augusztus 18-án indult meg naponta két járatral a társasgépkocsi közlekedés.

Az egyes útszakaszok építésének, felújításának üteme nyomon követhető a megyei lapokban. 1942 őszén a *Csíki Lapok* arról tájékoztatta olvasóit, hogy „visszacsatolásunk óta az Államépítészeti Hivatalban szakadatlan, lázas munka folyik, hogy siralmas közlekedési viszonyainkon javítás történjen. Hálával tölt el a magas kormány áldozatkészsége, amellyel csíki leromlott utjaink újra építését lehetővé teszi. Legújabbán 400.000 pengőt utalt ki az uzvölgyi, igen fontos útszakasz korszerű átépítési munkálataira... Annak a 22 km hosszú útszakasznak korszerű átépítéséről van szó, amely Csíkszentmártont Aklos csárdával köti össze, s amelynek szekérral való megtevééséhez még a csíki emberek közül is csak a legbátrabbak, s legelszántabbak vállalkoztak: megborzad-

332 *Csíki Néplap*, 1941. december 10.

333 *Csíkvármegye Hivatalos Lapja*, 1941. 21 sz. 222 p.

334 *Csíki Lapok*, 1941. július 27.

335 *Csíki Néplap*, 1942. augusztus 5.

va ezen útszakasz lovat-szekeket ölü kátyuitól, gödreitől, kövei tömkelegétől.”³³⁶

A fenti beszámolókból a tények közlése mellett fontos helye van a két társadalmi szféra – a helyiek és a központ – közötti viszony felmutatásának is. Az állami támogatásokról a sajtóban közölt beszámolókból általános volt ez a fajta diskurzus, a központ–periféria viszony érzelmi megjelenítése. [Egy következő fejezetben részletezzük ennek a viszonynak a természetét – O. S.]

1941-ben Udvarhely vármegyében is útépitések kezdődtek, a *Hargita* a munkálatok szociális vonatkozását emelte ki: „Útmunkálatok vármegyénkben: Székelykeresztúr nagyközség belterületén és Székelyudvarhely–Farkaslaka között egyelőre kivitelre kerülő beton utak előkészítő munkálatai megindultak. A közlekedésügyi kormányzat e két úttest építését vállalatba adta, mintegy 3 400 000 pengő vállalati összeg mellett. Ennek az összegnek jó része munkadíjak formájában megyénkben marad. Ezzel a kormány nagyarányú munkaalkalmat teremtett megyénk székelysége számára.”³³⁷

A következő év tavaszán „Székelyudvarhely és Marosvásárhely között betonút épül” – közölte a *Csiki Néplap*. „Addig is míg Székelyudvarhelyt a székely körvasútba be lehet kapcsolni, betonúttal kötik össze a két várost s ezzel segít a kormány Székelyudvarhely elszigetelt helyzetén, ami a második bécsi döntés következtében állt elő. A műút építését már meg is kezdték, s ha kész lesz, Csíkszeredából 3 és fél óra alatt társasgépkocsin is el lehet jutni a székely fővárosba.”³³⁸ Gyergyóremete–Szászrégen között, 1942. tavaszán a gyergyóiak javasolták igen nehéz hegyi terepviszonyok között az útépitést. Ennek kivitelezésével a Gyergyói medencének lett volna rövidebb összeköttetése a Mezőség felé: „Nemcsak Gyergyó de az egész Csíkvármegye közönsége feszült figyelemmel kíséri azt a mozgalmat, melyet Gyergyóremete

336 *Csiki Lapok*, 1942. szeptember 21.

337 *Hargita*, 1941. október 3.

338 *Csiki Néplap*, 1942. április 1.

község előjárósága útján indított a nevezetes út kiépítése érdekében.”³³⁹

A vármegye 1943. évi költségvetésében is az „államépítészeti hivatal több új út javítását, rendbe hozását és építését valamint 10 igen rossz állapotban lévő híd teljes újjáépítését vette fel.”³⁴⁰

A kistelepülések közötti útszakaszokat, bekötő utakat is javították. A Bözödújfalú–Korondi közút Etéd és Atyha közötti útszakaszának javítására 1941-ben 108 000 pengő államkölcsönt vett fel a megyei törvényhatóság.³⁴¹

1943. tavaszán „a borzsovai bekötő út építése előkészítés alatt áll. Az Akó kapu–Csíkszentgyörgy–Ménasági vicinális útépitési munkáinál az alapkö termelés és szállítás befejezést nyert és az építési munkák megindultak.”³⁴²

Ugyanekkor „műút épül a Szent Anna tóhoz: nagyszabású gépkocsi műút építését vették tervbe. Most a Kereskedelem és Közlekedésügyi Minisztérium a tervezetet jóváhagyta és a gépkocsi műút megépítésére az 1943. és 1944. évi költségvetésben, 2 millió pengőt irányzott elő. A gépkocsi műút építési munkálatai még ebben az évben megindulnak.”³⁴³

Vasút – tervek és eredmények

A vasúthálózat székelyföldi fejlesztésére több tervzet készült. A helyiek terveiben a kistájak, medencék közötti vasúti összekötetések megteremtése szerepelt. A legmerészebb elképzelésekben a Csíki és Udvarhelyi, a Csíki és Kászoni medencék, Káson és Kézdivásárhely, Csíkszereda–Gyilkostó–Tölgyes közötti vasútépítést szorgalmazták. A Székelyudvarhely–Csíkszereda vonal kiépítését többször kérte a két megye vezetése, mivel az új országhatárok között megszakadt Udvarhely megye vasúti kapcsolata a fővonalakkal. Csíkszeredában azt remélték, hogy a város fejlődé-

339 *Gyergyó és vidéke*, 1942. március 28.

340 *Hétfői Székely Nép*, 1942. november 2.

341 *Udvarhely Vármegye Hivatalos Lapja*, 1942. június 18.

342 *Csík vármegye Hivatalos Lapja*, 1943. 14. 81 p.

343 *Csíki Néplap*, 1943. március 10

sének „a legnagyobb lendületet a Székelyudvarhely–Csíkszereda vasút építése adná.” Ezt a tervet a Hargita mindkét oldalán egyforma lelkesedéssel támogatták, mindkét megyeszékhelyen többször is törvényhatósági gyűlések, miniszteri feliratok tárgya volt. Csíkszeredában úgy gondolták, hogy „a város fejlődésének egyelőre nagy hátránya az, hogy a székely körvasúttal nincs közvetlen kapcsolatban... így idegenforgalmát nem tudja teljes mértékben kiépíteni... Természetes, hogy a forgalomkiesés Csíkszereda polgárságát érzékenyen érinti. Megvan azonban minden remény arra, hogy ezeken a nehézségeken is túl tudja tenni magát Csíkszereda polgársága és a vasúti kapcsolatok révén az idegenforgalom számottevőbb mértékben fejeződik ismét ki, akkor Csíkszereda az ország egyik legjelentősebb idegenforgalmi központja, nyaralóváros lehet.”³⁴⁴

Udvarhely vármegye törvényhatósága 1942. elején szintén „a vasútvonal megépítése ügyében feliratot intézett a kereskedelmi és közlekedési miniszter úrhoz.”³⁴⁵ A tervek és elképzelések azonban csak részben valósulhattak meg: „ebben az évben a Székelyföld hat székelyföldi vasútvonal megépítését kéri, amelyeket sorrendben a kereskedelem és közlekedésügyi miniszter Csík vármegye törvényhatóságával leiratban közölt. Bár a miniszter az építés sorrendje tekintetében még állást nem foglalt, a leiratban a mi nagy sérelmünket, a Csíkszereda-székelyudvarhelyi vasutat talán az ötödik helyen említi meg, amiből arra lehet következtetni, hogy a minket legközvetlenebbül érintő vasutat nem szándékszik legelsőnek megépíttetni.”³⁴⁶ Hiába érveltek a két megye vezetői a vasút építését először rögzítő 1895-ös törvénycikkelyel, hiába hangsúlyozták a vasút gazdasági fontosságát, és bíztak egy miniszteri osztályfőnök támogatásában, a rég óhajtott közlekedési vonal nem épült ki.

344 *Csíki Lapok*, 1942. augusztus 30.

345 *Udvarhely Vármegye Hivatalos Lapja*, 1942. január 8. 3 p.

346 *Csíki Lapok*, 1942. november 1.

A székelyföldi utasforgalmat az ország fővárosa felé vasúton a déda-szeretfalvi vonalrész átadása után három személyszállító vonat biztosította: a Sepsiszentgyörgy – Kolozsvár – Nagyvárad útvonalon egy sebes-gyors, Sepsiszentgyörgy – Zsibó – Debrecen útvonalon egy személy-sebes és az 1943 nyarán beindított „Hargita Express” székely gyorsmotorvonat, amelyen a legtávolabbi megyeszékhelyről Sepsiszentgyörgyről 12 óra alatt lehetett az ország fővárosába utazni.³⁴⁷

Megyei középítkezések

Mindkét székely vármegyében 1941-tavasztól széleskörű építkezési, helyreállítási munkálatok indultak. Nemcsak a városokban és nagyobb községekben, hanem kisebb falvakban is építkezések zajlottak. Elsősorban középületek felújítására került sor, de új épületeket is emeltek. Az 1941-ben elkezdett, illetve folyamatban lévő helyreállítási munkálatok listája Csík megyében az alispáni jelentések tükrében a következő volt: a csíksomlyói kegytemplom megrongálódott tetőzetének javítása, a csíkszeredai csendőrség, a vármegyeháza, a városi szálloda és a hargitafürdői „Turista” szálloda építésének elkezdése, a közkórház, csatornázási, vízvezetési munkálatok, a gyergyóvárhegyi, csíkszépvízi, csíkszenttamási, csíkszentmártoni, kászonaltízi, csíkszentgyörgyi, gyimesbükki, madéfalvi, gyergyószentmiklósi, gyergyóalfalusi elemi iskolák helyreállítási munkálatai.³⁴⁸

A csíksomlyói kegytemplom toronyszerkezete az 1939. évi földrengéskor sérült meg. A kijavítási munkálatok „költségei oly nagyok voltak, hogy belső javításokra ezúttal pénz nem jutott.”³⁴⁹

Napirenden volt az óvodák, napközik épületeinek helyreállítása, illetve építése is: Csíkszentsimon, Csíkszentimre, Csíkszentkirály, Csíkszereda, Zsögöd, Szenttamás, Dánfalva, Menaság,

347 *Hétfői Székely Nép*, 1943. augusztus 30.

348 *Csíkvármegye Hivatalos Lapja*, 1941. 32. 316–317.

349 *Csíki Néplap*, 1942. augusztus 19.

Kozmás, Kászonfeltíz, Gyergyóremete, Ditró, Csomafalva, Kilyénfalva, Tekerőpatak, Újtusnád,³⁵⁰ Lövete³⁵¹ községekben.

Épülőfélben lévő iskolák 1941-ben a következő településeken voltak:

Mindszent, Kászonimpér, Gyergyóhodos, Tölgyes-Nagyrezi, Tölgyes-Hágótó, Tölgyes-Tulsóvíz, Békás-Bisztrapatak, Békás-Tósorok, Békás-Hosszúmező, Csíkszentsimon, Csatószeg, Gyimesfelsőlok.³⁵²

Csík megye 1941. decemberi törvényhatósági ülésén az alispáni jelentés 11 iskolaépület és 16 óvoda, illetve napközi otthon építési és helyreállítási munkálatairól számolt be.³⁵³

Udvarhely vármegye törvényhatósági kisgyűlése 1942. december 2-án jóváhagyta Székelykeresztúr, Székelyszentmihály, Csehétfalva, Bözödújfalva, Homoródremete, Farkaslaka, a szentléleki róm. kat., Telekfalva, Sándortelke, Kecsetkisfalud, Székelydobó, Oroszhegy, Vágás, Székelylengyelfalva községeknek az iskolák segítése tárgyában hozott határozatát és Lövete község iskola bővítési javaslatát.³⁵⁴ Ezeket az építkezéseket részben a Belügyminisztérium, másrészt a Vallás- és Közoktatási Minisztérium finanszírozta.

1941-ben a „belügyi kormányzat új óvodák építésére, óvoda épületek tatarozására és napközi otthonokká való kibővítésére 106 860 pengőt utalt ki.”³⁵⁵ Ugyanebben az évben a Vallás- és Közoktatási Minisztérium a Csík vármegyei oktatási intézmények épületeinek sürgős javítására az alábbi összegeket bocsátotta rendelkezésre: Csíkszentsimon 2 000 p, Csatószeg 6 000 p, Tusnádújfalva 10 000 p, Szépvíz 4 500 p, Gyimesfelsőlok- Sántatelek 7 000 p, Gyimesbükk-bükki 6 000, Szenttamás 6 500 p, Madéfalva 4 000 p, Kászonfeltíz 6 000 p, Csíkszentgyörgy 1 000

350 Uo.

351 *Udvarhely Vármegye Hivatalos Lapja*, 1942. július.2.

352 *Csík vármegye Hivatalos Lapja*, 1941. 21. 233-234 p

353 *Csíki Néplap*, 1941. december 10.

354 *Udvarhely Vármegye Hivatalos Lapja*, 1942. december 3.

355 *Csík vármegye Hivatalos Lapja*, 1941. 32. 321 p.

p, a gyergyószentmiklósi központi, alszegi és felszegi r. kat. iskolának 10 000 p, az alfalusi r. kat. iskolának 3 000 p.³⁵⁶

Az 1942. évi költségvetés tárgyalása során a „törvényhatósági bizottság a legnagyobb megértést és jóindulatot tanúsította, ennek eredménye, hogy a községek 367 944 pengő államsegélyben részesültek s azonkívül több községnél községháza építése biztosított. Csíkcsicsó községházának felépítésére 40 000 pengő hosszulejáratú kamatmentes kölcsönt kapott.”³⁵⁷ Az építésre és átalakításokra „94 860 pengő költség engedélyeztetett, mely az érdekelt községek természetbeni hozzájárulásával fog az építésnél felhasználtatni.”³⁵⁸

A középítkezések a következő években is folytatódtak. 1943-ban Csík megyében községház építésre „Csíkmenaság 35 000 pengő, Csíksgyörgy 40 000 pengő, Csíksgyentmiklós 20 000 pengő OTI kölcsönt kapott.”³⁵⁹ Az 1943-ban végzett átalakítási, helyreállítási munkálatok az iskoláknál: somlyói tanítóképző, madéfalvi, csatószegi, gyergyóújfalvi és gyergyóhodosi napközi otthonok. Óvodák: Csíksgyentkirály, Ditró, Csomafalva, Gyergyóújfalu, Csíksgyentsimon, Tekerőpaták. Községháza épült Várhegyen és javították a vármegyeházát is.³⁶⁰ A nagyobb községekben államsegéllyel népházak is épültek, például 1943-ban „a miniszterelnökség ötezer pengő államsegélyt utalt ki Szentgyházafalunak kultúr-egylet és népház építésére.”³⁶¹

1943 tavaszán Székelyudvarhelyen egészségház épült állami segéllyel.³⁶² Ősszel Korond község határozta el egészségház építését.³⁶³

A székelykeresztúri tüdő-és nemi beteg gondozó intézet felállításához 1942-ben 2000 pengővel járult hozzá a törvényhatóság.³⁶⁴

356 *Csík vármegye Hivatalos Lapja*, 1941. 32. sz.

357 *Csík vármegye Hivatalos Lapja*, 1941. 32. 314 p.

358 Uo. 317 p.

359 *Csík vármegye Hivatalos Lapja*, 1943. 14. 74 p.

360 *Csík vármegye Hivatalos Lapja*, 1943 45. sz.

361 *Hétfői Székely Nép*, 1943. február 1.

362 *Udvarhely Vármegye Hivatalos Lapja*, 1943. március 4.

363 *Udvarhely Vármegye Hivatalos Lapja*, 1943. szeptember 2.

364 *Udvarhely Vármegye Hivatalos Lapja*, 1942. január 8.

A Belügyminiszter 317.571/1943. XV. számú leiratában közölte a vármegyével, hogy „engedélyezte, hogy az Országos Közegészségügyi Intézet Székelykeresztúron a községi egészségházban tüdőbeteg gondozó intézetet létesítsen, kikötötte azonban, hogy a vármegye háztartási alapjának költségvetésében az 1944. évtől kezdődőleg évi 2.000 pengővel járuljon hozzá az intézmény fenntartásához, mely összeg a fenntartási költségek 2/9-ed része, a többi 7/9-ed részt részben az állam, részben a biztosító intézetek viselik.”³⁶⁵ Székelyzsombor a községháza és jegyzői lakás befejezésére, Felsőrákos napközi otthon építésére kapott támogatást.³⁶⁶ 1942–43-ban Lövete községnek újra iskolabővítésre, a községház javítására és a csendőrlaktanya átalakítására utaltak ki költségvetési pénzt,³⁶⁷ Nagyalambfalva a Nagyküküllő hídjának újraráépítésére kapott támogatást.³⁶⁸

Idegenforgalmi beruházások

Az Országos Magyar Idegenforgalmi Hivatal – *Csikvármegye Hivatalos Lapja* szerint – „ismerte Erdély és különösen Csikvármegye idegenforgalmi értékeit és így történt, hogy a kolozsvári kirendeltség felállítását követően a második kirendeltséget Csíkszeredán létesítette. A csíkszeredai kirendeltség Székely Géza vezetése mellett 1940. november hó 15-én működését megkezdte. A kirendeltség egyik fő célkitűzése arra irányul, hogy a vármegyére irányítsa a közfigyelmet.”³⁶⁹

A visszacsatolás után a megyei közélet fórumain „erős lendülettel tör előre Csikvármegye bekapcsolásának kérdése az idegenforgalomba. Ez annál is inkább így kellett, hogy történjék, mert vármegyénknek az idegenforgalom fellendülését illetőleg másutt kevésbé, vagy egyáltalában nem is található adottságai vannak. Hegyeink völgyeink, fürdőink, ásványvizeink és kitűnő havasias

365 *Udvarhely Vármegye Hivatalos Lapja*, 1943. július 8.

366 *Udvarhely Vármegye Hivatalos Lapja*, 1942. július 2.

367 *Udvarhely Vármegye Hivatalos Lapja*, 1942. december 3.

368 *Udvarhely Vármegye Hivatalos Lapja*, 1943. május 6.

369 *Csikvármegye Hivatalos Lapja*, 1941. 32. 334.

levegőnk, elsősorban jelölnek ki arra, hogy a pihenésre vágyó közönségnek nyugalmat biztosítsunk, a betegeknek gyógyulást ígérjünk... Csíkból egy kicsi Svájcot kell teremtenünk” – írta a *Csiki Néplap*.³⁷⁰

Csík megyében nemcsak a városok, a kedvező természeti adottságú községek is támogatásokban részesültek: „Az Országos Magyar Vendégforgalmi Szövetség Csíkszentimre község előjárósága részére kiutalt 2 000 pengőt, hogy abból elkészíttesse a Büdösfürdőben tervezett borvizes medencefürdőt. Idegenforgalmi szempontból jelentős lépések történtek a csíkmegyei városok és községek feltárása érdekében és ezt a tervet a csíkmegyei tanítók köre szándékozik megvalósítani. Zsögödfürdőn László Gyula kolozsvári egyetemi tanár végzett próbaátásokat, melyek szerint négyezer évvel ezelőtti települések nyomait találták meg.”³⁷¹

Az idegenforgalmi fejlesztési tervek is indokolták volna, hogy a város tulajdonába kerüljenek a környező fürdőhelyek: „a városrendezési terv különös figyelmet szentel majd a várost környező fürdők fejlesztésére is. Zsögödfürdő mint gyógyfürdő, sporthely és üdülőtelep, a csíkszeredai fürdő mint nyári strandfürdő és Csíksomlyó mint üdülőtelep szolgálná Csíkszereda idegenforgalmi értékeit. A Hargita-fürdő minden helyi jellegtől eltekintve mint világrekláció jönné számításba, és ez az elv megköveteli, hogy Csíkszereda valamilyen formában hatáskörébe kapja a fürdőt. Ahogy ma van, úgy nem tudja a fürdő kielégíteni a felfokozott kívánalmakat.”³⁷²

A városi szálloda építéséhez fűzött remények szintén a halaszt-hatatlanul szükséges fejlődés-koncepcióhoz kötődtek: „nemcsak Csíkszereda, hanem az egész Székelyföld egész évi idegenforgalmára jótékony hatást fog gyakorolni a csíkszeredai városi szálló közeli megnyitása. A teljesen korszerű felszerelésű városi szálló

370 *Csiki Néplap*, 1942. január 29.

371 *Csík vármegye Hivatalos Lapja*, 1942. november 26.

372 *Csiki Lapok*, 1942. július 26.

36 szobás szálloda szükség esetén 70–80 személy fogadására lesz alkalmas és ezzel Csíkszereda a Székelyföld idegenforgalmának központjává válik.”³⁷³ Egy másik vélemény szerint „a város különösen idegenforgalmi adottságai és környékének gazdag erdőségei révén számíthat jelentősebb fejlődésre.”³⁷⁴

Voltak olyan lelkes, merész képzeletű lokálpatrióták, akik európai hírű nyaralóhelyek mellé álmodták kisvárosukat: „Csíkszereda fejlődési lehetőségeit vezetőink közül a legújabb korig kevesen ismerték fel... ha város fejlődés lehetőségeit vizsgáljuk, valónak kell elfogadnunk a külföldieknek és a külföldön járt magyaroknak azt a megállapítását, hogy Csík a „Keleti Svájc!” Ez adja meg Csíkszereda fejlődésének is az alapját. A város ugyanis nemcsak Csík megye központjában, hanem természeti kincsek között is fekszik. Csíkszeredát három fürdő veszi körül. Ha most a három fürdő a város kezelésébe és egységes irányításába kerül, a város a kormány állandó és jelentékeny támogatására feltétlenül számíthat, de bármikor nagy összegű beruházási kölcsönt kaphat. Beruházási kölcsönrel egy pár év alatt olyan fürdő-, kiránduló- és sportváros központot lehetne teremteni Csíkszeredából, mint amelyeneket Ausztriában, a Salzkammergutban vagy Olaszországban lehet látni... Csíkszereda a három fürdőn kívül nagy értéket nyer Csíksomlyóval, amely a negyedik fürdő és üdülő, de jelentősége főleg abban rejlik, hogy híres búcsújáró hely, hagyományoktól megszentelt kegyhely.”³⁷⁵

A város a szomszédos községek közigazgatási becsatolásával is igyekezett növelni népességét és területét. A községek közigazgatási beolvasztása minden esetben a falusi lakosság ellenállásába ütközött. Hiába érveltek az egyesítés hívei olyan előnyökkel, mint a nagyobb élelmiszer fejadagok, a lakosság olyan szimbolikus értékektől sem akart megválni, mint a faluja neve.

373 *Csíkvármegye Hivatalos Lapja*, 1943. 14. 91.

374 *Csíki Lapok*, 1942. augusztus 30.

375 *Csíki Lapok*, 1942. október 25. Tusnádi Élthes Gyula cikke.

9. Településfejlesztés

A négy év alatt a székely kisvárosok belső tereinek rendezésére, arculatuk modernizálására is utaltak ki állami támogatásokat. A két megyeszékhely közül Csíkszereda volt fejletlenebb, Székelyudvarhely infrastrukturális ellátottsága, arculata, belső térelrendezése urbanizáltabb volt. Csíkszeredának nem volt központi tere (a belső térszerkezete elnyújtott T alakú volt), kevés volt a középülete. (A negyvenes évek elején a városba látogató Dohnányi Ernő zongoraművész fellépésének két szinte „leküzdhetetlen” akadályja volt: nem volt a városnak a koncert megtartásához megfelelő befogadóképességű terme és nem volt megfelelő zongora.) A város utcáinak nagy része kövezetlen volt.

Csíkszereda elmaradottságát és a fejlesztési, felzárkózási igényeket jelzi, hogy a negyvenes évek elején a közgondolkodásban központi téma volt a városfejlesztés. Az újságok hasábjain cikkorozatok láttak napvilágot ezzel a témával – míg a székelyudvarhelyi lapokban alig találjuk nyomát hasonló tárgyú kérdések felvetésének.

Csíkszereda „szegény és javakban nem bővelkedő” a közzélekedés szerint a „város fejlődése nem mozdul, hanem egy helyben topog” ám voltak akik úgy gondolták ekkor, hogy „a székelyföldi városok közül egyik sem néz akkora fejlődésnek elébe, mint éppen Csíkvármegye székhelye” amely akkor még a megyében is csak a második város volt Gyergyószentmiklós mögött, a népesség létszáma és a kereskedelmi forgalom szempontjából.³⁷⁶

A városfejlesztést sürgető tervekben a polgári és hatósági elképzelésekről és konkrét eredményekről szintén a korabeli sajtóban találjuk a legtöbb adalékot. A szegénységben, infrastrukturális elmaradottságban értelemszerűen széles (gyakran ideologikus hangsúlyokkal tálalt) sajtónyilvánosság kísért minden szolgáltatási és kulturális tevékenység színvonalát javító beruházást, építkezést, utcakövezést, amely a város arculatán változtatott. Az

376 Csíki Néplap, 1941. november 5.

újságokban központi téma volt a város arculatának modernizálása, a népesség- és területnövekedésnek megvalósítása a környező falvak (Taploca, Zsögöd, Somlyó) becsatolásával, a külső kapcsolatok fejlesztésének igénye – elsősorban a Székelyudvarhely–Csíkszereda vasút megépítésének szorgalmazása.

A fejlesztési elképzelések megvalósítását, a központi pénzügyi elosztásból való részesedés mértéke határozta meg. 1941. elején „a város vezetősége felhívta a helyi szakembereket, hogy nyújtsák be a városfejlesztési tervüket. Vitéz Bakó Gábor és Szilárd József mérnök adták be az út és tér kiképzésére, valamint a beépítési módokatra vonatkozólag terveiket, amelyeket a város mérnöki hivatala és egy Budapestről leküldött szakember, tekintetbe is vettek a városfejlesztési terv elintézésékor. E tervet az iparügyi miniszter jóvá is hagyta és ez képezi alapját Csíkszereda város további fejlesztésének. Nagy jelentőségűnek találjuk, ami az útépítésben történt. A főutcán nyolcszáz méter készült el, a Bolyai utcában pedig 400 méter építés alatt van. Nem kicsinyelhető le a városi szálloda építésének ügye sem... sikernek könyvelhető, hogy a szálloda építése már ki is van adva a vállalkozónak s az anyagbeszerzés meg is indult. A szálloda, amely Csíkszereda legkiemelkedőbb helyére, a kórházzal szemben épül, feltétlenül szépíteni fogja városunkat, s amikor az építési kölcsön törlesztve lesz, igen jelentős bevételi forrása is lesz a városnak. Ugyancsak jól halad a vasúti palota építésének ügye is. A Vigadó alatti telket az államvasutak máris megszerezte és kikérte az építési engedélyt. A város fejlődését illetőleg egy másik jelentős lépés a városi bérházak építésének ügye. Ismeretes, hogy kétszázötvenezer Pengőt kapott a város bérházak építésére. Csíkszereda város tehát legalább három-négy új épülettel fog gazdagodni. Indokolatlan tehát az egyesek részéről megnyilvánuló elégedetlenség, mert nem felel meg a valóságnak az a vád, hogy Csíkszereda egy helyben áll és nem fejlődik. Ezzel szemben igaz az, hogy a székelyföldi városok közül egyik sem néz akkora fejlődésnek elébe, mint éppen Csíkvármegye székhelye.”³⁷⁷

377 Csíki Néplap, 1941. november 5.

1941. tavaszán „megkezdték a város közötti úttest kövezését. Csíkszereda városa tovább szépül. Az államépítészeti hivatal megkezdte a város közötti gimnázium és Zsögöd felé vezető út részeinek kövezését. A munka már javában folyik... Az úttestet apró kockakövel kövezik, amelynek lerakása egyenesen városszépészeti remek. Ez évben Taplocza és Zsögöd bejárójáig készül el a kövezés. Egyébként teljes gőzzel megkezdődött a vármegye útjainak is javítása.”³⁷⁸

A kisváros nagy eseménye volt a negyvenes évek elején a már említett szállodaépítés: „ez idő szerint Csíkszeredában alig harminc férőhely áll rendelkezésre négy kisszerű szállodában s a nagyobb igények kielégítésére nem nagyon alkalmas egy sem... ez a kétségtelenül fennálló hiányosság érlelte meg a város vezetőségében azt a gondolatot, hogy ha Csíkvármegye az idegenforgalomba be akar kapcsolódni, elsősorban Csíkszeredában egy jelen kor követelményeivel számoló szállodát kell építeni... ez úgy kell mint a mindennapi kenyér. És most rögtön kell nem holnap és holnapután. A városi szálloda kivitelezési munkálataira hirdetett versenytárgyalás megtörtént s azzal Dávid Károly építőmester bízott meg. A munkálatok megkezdődtek” – jelentette az alispán az 1941. december 9-i törvényhatósági közgyűlésen.³⁷⁹ Végül elérkezett a nagy pillanat: „a Csíkszereda városi szállodánál az építkezési munkák befejezést nyertek. A szálloda 1943. évi június hó 21-én megnyílt.”³⁸⁰

A községek városhoz csatolásában is történtek előrelépések: „meglehetősen jelentékeny nagyobbodást jelentett Zsögödnek a városhoz csatolása. Zsögöd lakossága elsőnek látta be, hogy érdekei Csíkszeredához kötik, tehát semmi értelme sincs a külön közigazgatás fenntartásának. Csíktaploca „becsatolása esetében Csíkszereda lakossága közel 9 000 lélekre növekedne, és azáltal mindjárt behozódna az eddigi lassú és nehézkes fejlődés.”³⁸¹

378 *Csíki Lapok*, 1941. április 27.

379 *Csíkvármegye Hivatalos Lapja*, 1941. 32. 313 p.

380 *Csíkvármegye Hivatalos Lapja*, 1943. 32. 200 p.

381 *Csíki Néplap*, 1941. november 19.

Csikszereda lakossága „Zsögöd csatlakozásával egyszeriben kétszeresére nőtt. Egyidejűleg megnőtt tehát hivatalnokainak és hivatalainak a száma is. Az egykori vásáros és iparos városból tehát hivatalnok város lett. Sürgős elintézésre váró ügy a városháza épületének kibővítése... A város szegény. Így semmi esetre sem várható, hogy a közeljövőben új városháza épülhessen, amely a felnövekvő városnak megfeleljen.”³⁸²

A városfejlesztési elképzelésekben a reprezentatív terek képzésének, szimbolikus helyek létrehozásának igénye is kifejeződött: „a város képének rendezésével kapcsolatosan feltétlenül meg kell említeni a Vármegyeháza és a kaszárnya közötti tér rendezésének és kialakításának ügyét. Egy város képén ugyanis igen előnyösen alakít a tér formaalakítása... Csikszeredának ez ideig még nincs teljesen kialakított alkalmas főtere. Bizonyára mások is észrevetkék, hogy a székelyföldi városok közterei, az egyetlen Marosvásárhely kivételével, mennyire hiányában vannak emlékműveknek, Csikszereda követendő példát szolgáltatathatna, ha egy emlékműhöz jutna.”³⁸³

A városi közgyűlésről tudósító megyei lap beszámolója szerint: „Csikszereda város megvásárolta Zsögödfürdőt. Nem lehet eléggé hangoztatni a város vezetőségének és képviselő testületének bölcsességét amikor erre az elhatározásra jutott. Zsögödfürdő nagyszerű gyógyhatású hely és előnyös, vasút melletti helyzete nagy fejlődési lehetőséget nyújt városunknak. Szász Gerő polgármester jelenleg Budapesten tartózkodik, hogy a miniszterelnökségnek a fürdő megvásárlására nyújtandó 100 ezer Pengő állami segélyt elrendezze és ezzel a fürdő megvételét végérvényesen megoldja. A képviselőtestület elhatározta, hogy Zsögödfürdőn művésztelepet létesít, amelynek vezetésével Nagy Imre festőművészt bízta meg... A városvezetés székelyföldi mentelep létesítését

382 Uo. dec. 10.

383 Uo. dec. 17.

Csíkszereda számára akarja megszerezni minden körülmények között.”³⁸⁴

A közéleti fórumokon forgalmazott jövőkép szerint „Csíkszereda a Székelyföld központjában különleges jövő előtt áll. Ennek megfelelően adva van városfejlesztési terve. Jelenleg Csíkszereda városban tartózkodik Piskolthy Ferenc az iparügyi minisztérium főmérnöke. Egyenesen azzal az utasítással van itt, hogy Csíkszereda városrendezési tervét elkészítse azok között a megnagyobbított keretek között, amelyet a szomszédos községek becsatolása nyújt. Elsősorban a forgalmi úthálózat jön számításba... Így a legelső tennivaló a fő útvonalak egész hosszában való kikövezése és járdatestekkel való ellátása.”³⁸⁵

1943 decemberében az elmúlt három év eredményeit méltató *Csíki Néplap* a várost a Székelyföld gazdasági és idegenforgalmi központjának minősíti. A fejlődés tényezői nem virágzó gazdasági vállalatok, hanem az ide telepített állami hivatalok: „ma már az a helyzet, hogy egyetlen székely város – Marosvásárhelyet sem kivéve – nem, rendelkezik annyi hivatallal, mint Csíkszereda.”³⁸⁶ Nyaralóváros, hivatalnokváros, gazdasági és idegenforgalmi központ: ezek az önminősítések a pozitív lokális identitástartalmak halmozásával, a kisváros arculatkereső igyekezetének termékei.

Előfordult azonban, hogy a város az intézménytelepítési rivalizálásban a nagyobb megyei várossal, Gyergyószentmiklóssal szemben is alulmaradt: „kifejtettük, hogy Csíksomlyót egy nagy székelyföldi közművelődési központtá kell kifejleszteni. Ide kell helyezni a csíki székely múzeumot is. A tanítóképzőket súlyos hiba máshová helyezni, Csíksomlyónak erre szerzett joga van... A meglepetésszerűen és titokzatosan Gyergyószentmiklósrá helyezett tanítóképzőnek tehát Csíksomlyón a szebbnél szebb telkek valamelyikére kell székházat építeni. Gyergyószentmiklós éppen olyan vérünk és szívünk, mint Csíkszereda vagy Csíksomlyó.

384 *Csíki Lapok*, 1942. április 5.

385 *Csíki Lapok*, 1942. július 26.

386 *Csíki Néplap*, 1943. december 23.

Gyergyószentmiklóson létesítsünk gyári vagy nagyipari üzemeket. Ezzel bőségesen kárpótoljuk a várost a tanítóképzőért” – írta a *Csiki Lapok* 1941. szeptemberében.³⁸⁷

A kisvárosokban a csatornázási, ivóvíz ellátási munkálatokat is támogatta az állam: „Az ivóvízellátás terén Székelyudvarhely a legmostohább viszonyok között van. A város vízszükségletét a Szejke forrásból szerzi be. Hogy ezen az áldatlan állapoton segítsenek, az egészségház udvarán mélykútfúrás munkálatok indultak”³⁸⁸ Székelyudvarhelyen 1943-ban „emeletráépítéssel” tervezték a városháza bővítését, a hivatali helységek, a Borvízkutató Intézet helyigényének kielégítésére.³⁸⁹ A két megyében a legfontosabb állami támogatással létrejött, kutatási profilú intézet a székelyudvarhelyi Borvízkutató Intézet volt, 1943-ban „fejlesztésére a Földművelésügyi Miniszter Ur 6.000 P értékű műszert bocsátott rendelkezésre, hogy a rendkívüli jelentőségű intézet a legkorszerűbb eszközökkel dolgozhassék. A Földtani Intézet az idén is több mint két hónapi munkaköltséggel folytatta a Szent Anna tó környéki, csiki és gyergyói borvízforrások kutatását. A munkálatok nemcsak a helyszíni kutatásokra terjedtek ki, hanem a vett minták alapján kb. 20 forrás vize kerül részletes vegyelemzés alá.”³⁹⁰

Posta és távközlés

A városoktól, községektől távoli lakott helyeken 1940–44 között postaügynökségek is nyíltak. 1941-ben Dánfalván, Menaságon,³⁹¹ 1942. nyarán az Udvarhely megyei Firtosmartonos községben, ez utóbbinak a kézbesítői köre Énlaka, Firtosmartonos, Tordátfalva valamint Láztelep nevű lakott helyre terjed ki.³⁹² Nemcsak a községeket, a hegyi tanyákat – a közigazgatási beso-

387 *Csiki Lapok*, 1941. szeptember 28.

388 *Hétfői Székely Nép*, 1942. október 19.

389 *Hétfői Székely Nép*, 1943. február 1.

390 *Székelység*, 1943. július-december. 7-12 sz. 48 p.

391 *Csiki Lapok* 1941. augusztus 17.

392 *Udvarhely Vármegye Hivatalos Lapja*, 1942. július. 141 p.

rolás szerint a „lakott hely”-eket is bekapcsolták a postahálózatba. 1942. őszén az „Uz völgy lakott helyeire nézve postaügynökség nyílt. Az új postaügynökség ellenőrző hivatala Kászonaltíz.”³⁹³ Távbeszélő állomásokat ezekben az években csak a nagyobb községekben szereltek fel.

Tűzrendészet

Minden járásban tűzrendészeti felügyelőket alkalmaztak, képzetüket segítették a törvényhatóságok. A tűzrendészeti felügyelők kiképzésére 1942 novemberében Kolozsváron kerületi tűzrendészeti tanfolyamot szervezett a Magyar Országos Tűzoltó Szövetség.³⁹⁴ A községekben állami támogatással tűzoltó szertárakat létesítettek és tűzoltó felszereléseket vásároltak.

Sportlétesítmények

A sport a Horthy-korszakban Magyarországon tömeges méretű időtöltéssé vált.³⁹⁵ A sporttevékenységeket az erdélyi területeken is igyekeztek felzárkóztatni az országos színvonalhoz. Az ifjúsági testedzést iskolai és iskolai kereteken kívül is támogatták. A megyék törvényhatóságai testnevelési célokra is különítettek el költségvetési alapokat. A kisvárosokban részben önerőből, de kormányzati támogatásokkal is sportlétesítmények jöttek létre. Különösen a téli sportok gyakorlásának feltételei javultak a negyvenes évek első felében. Csíkszeredában a városfejlesztés keretében „nem felesleges foglalkozni a sportteleppel... Ebben az esetben, azzal a szerencsés körülménnyel számolhatunk, hogy a jelenlegi hely teljesen megfelelő. Egy hibája van, hogy t. i. kicsi és szélesítésre szorul. Közmunkával olcsón és gyorsan el lehetne a munkát végeztetni, mi által Csíkszereda egy korszerű sportpályához juthatna.” 1941-ben az Országos Magyar Idegenforgalmi Hivatal „a sutai síugrószánc megnagyobbítására 1 500 pengőt, a

393 *Csíki Néplap*, 1942. november 25.

394 *Udvarhely Vármegye Hivatalos Lapja*, 1942. október 22. 190 p.

395 Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Osiris Kiadó Budapest. 1999. 219 p.

gyergyószentmiklósi ugrósánc megnagyobbítására 500 pengőt, az EKE Csíkszéki Osztálya hargitafürdői „Uz Bence” menedékház építésére 15 000 pengőt juttatott.³⁹⁶ 1942-ben, amikor a „Hargita-fürdön a honvédség egy gyakorló sí tábort létesít mintegy 300 ezer pengő befektetéssel” a költségekhez – 5 000 pengővel – a város is hozzájárult.

1942. nyarán „az Országos Sportközpont a városi sportpálya építésének költségeire 40 ezer pengőt adományozott. Ezen összeggel a város megkezdi a sportpályának és öltözőnek építését az új temető mögötti sutai térségben.”³⁹⁷ És ha már itt volt a fenti hivatal kirendeltsége Csíkszeredában, más minisztériumoknál is lobbizott a vidék sportéletének fellendítésére: 1943-ban „a Kereskedelem és Közlekedésügyi Minisztérium a csíkszeredai kirendeltség javaslatára 8500 pengőt kiutalt a különböző sí és korcsolyapályák létesítésére s ebből az összegből Borszéken, a Gyilkostónál, Marosfőn, a Nagysomlyó hegyoldalán lesikló pályák készülnek, a Gyilkostónál, Tusnádfürdön korcsolyapályák, az Egyeskeői menedékház pedig felszerelhető lesz téli berendezéssel.”³⁹⁸

10. Szociálpolitika

A negyvenes évek első felében abban is konszenzus volt a közéleti fórumokon szereplők között, hogy az integrált társadalom felépítésében, a lakosság életszínvonalának javításában döntő szerep hárul az államra. Az alábbiakban az állam szociális feladatairól szőtt elképzelések és megvalósítások néhány – Csík- és Udvarhely vármegyei – példáját tárgyaljuk, majd az állam szociális jellegű beavatkozásait jellemezzük.

Az erdélyi közgondolkodást az állam szociális szerepvállalásának szükségességéről a legfontosabb erdélyi politikai tömörülés, az Erdélyi Párt állásfoglalása is kifejezte. A pártprogram a

396 *Csíkvármegye Hivatalos Lapja*, 1941. 32. 334.

397 *Csíki Lapok*, 1942. június 7.

398 *Csíkvármegye Hivatalos Lapja*, 1943. 14. 91.

társadalmi szolidaritást és a társadalmi integrációt fő cél-értékeként határozta meg. Az erdélyi közéleti vezetők a kormányzati politikától „korszerű szociális szellemet” sürgettek. Az erdélyi politikai elit úgy látta, hogy „a kiegyensúlyozott nemzeti társadalom megvalósulásának alapfeltétele a népi és munkásosztály intézményes megerősítése és védelme...” Ennek érdekében „hatathós családvédelmi intézkedéseket szorgalmazunk, hogy a családalapításnak anyagi akadályai ne legyenek... létkérdésnek tekintjük a gyermekszaporodás fokozását, a mindenkire kiterjedő egészségvédelem intézményes megszervezését, a gyermekek felnevelésének biztosítását... Követeljük a sokgyermekes családok megsegítését és előnyben részesítését az elhelyezkedés, az adózás és a nevelés terén.”³⁹⁹

Az Erdélyrészi Gazdasági Tanács 1940. november 5-i gyűlésén megállapították, hogy „az anyaországi és a visszatért terület szociálpolitikai törvényei között igen jelentékeny a különbség. Az utóbbi lényegesen elmaradottabb, különösen a betegségi, öregségi biztosítás, továbbá a munkaidő, a legkisebb munkabér, a fizetéses szabadság kérdésében.”⁴⁰⁰

A szociális intézményhálózat hiánya Erdélyben részben más támogatási, segélyezési formákat, más szociálpolitikai koncepciót tett szükségessé, mint a trianoni Magyarország területén. Például „a visszacsatolt keleti és erdélyi terület szegényellátása abban különbözött mind a trianoni, mind a többi visszacsatolt terület szegényellátásától, hogy a zárt intézeti gondozási rendszer helyett a nyílt családi ápolási rendszert alkalmazta.”⁴⁰¹ Az erdélyi és trianoni terület társadalmi viszonyainak egyik fontos különbsége az erdélyi, különösen a székelyföldi társadalom viszonylagos tagolatlansága, kevésbé individualizált jellege volt. A döntően falusias jellegű székelyföldi társadalom kebelében ismert informális szociális segítőrendszerek működtek: a rászorulókat – időseket,

399 Zathureczky Gyula: *Metamorphosis Transylvaniae*. In: *Hitel*, 1940–1941. 216–218 p.

400 MOL. Z. 12.32. 111. tétel. 40 sz. jkv.

401 MOL. Z. 12. 73. 378. Szociális segítségnyújtás. Keleti és erdélyi terület. 27 p.

betegeket, fiatal családalapítókat – lokális közösségi hálózatok támogatták: a család, szomszédság, rokonság, vagy a kaláka intézménye.

Részben a társadalom tagolatlanságát (és a formális szociális intézményhálózat fejletlenségét) tükrözte a szegényházak száma is: míg a trianoni területen 610 szegényházban gondozták a rászorulókat, Erdélyben csak 13 szegényház volt, ezek „közül a legnagyobb és legjobban felszerelt a Kolozsvár városi szeretetház volt 100 férőhellyel.”⁴⁰² Az informális társadalmi segélyezés erdélyi elterjedtségét jelzi, hogy míg a trianoni terület intézményeinek több mint 80%-a állami fenntartásban működött, Erdélyben a szegényházak 60%-át társadalmi szervezetek tartották fenn.⁴⁰³

Közellátási segélyezés

A visszacsatolás után a hátrányos helyzetű csoportok helyzetének sürgős enyhítésére létrehozott első állami segélyszervezet az „Erdélyi Szociális Szervezet” volt. A szervezet működését meghatározta, hogy „átmeneti jellegű szociális segélyakció volt, melyet néhai gróf Teleki Pál miniszterelnök úr állított be erdélyi programjába azzal a céllal, hogy főleg a falusi lakosságnak és a menekülteknek azonnali anyagi és erkölcsi támogatást nyújtson mindaddig, amíg egy állandó jellegű hivatalos szociális intézmény működését megkezdheti...” A szervezet a megye- és járásszékhelyeken irodákat hozott létre, a támogatási tevékenységre a kormányzat pénzalapokat utalt ki. Csík vármegyében fél év alatt „a szervezet 5 járásban és a 2 megyei városban egy-egy szociális irodát állított fel... A katonai parancsnokság útján a szervezetnek 27 000 pengő utaltatott ki, melyből a polgári menekültek gondozására 8 964 pengőt, a munkanélküliek foglalkoztatására 7 680 pengőt, háziipar fejlesztésére 3 786 pengőt, munkaképtelenek

402 Uo. 28 p.

403 Uo. 28 p.

segélyezésére pedig 6 600 pengőt, összesen 27 000 pengőt fordítottak.”⁴⁰⁴

A következő hónapokban növelték a szociális támogatásokra fordított összegeket, 1941-ben Csík vármegyében „Az Erdélyi Szociális Szervezet központjától valamint az ONCsA-tól a vármegyei szociális előadó a 10 hónap alatt összesen 321797 p 57 fillért kapott, ezt az összeget a következő támogatásokra osztotta szét: kisipari kölcsön: 26 438 p. 57 f; személyi kölcsön 8 124 p; ház és gazdasági épület befejezésére 3 166 p; földvásárlásra 300 p; állatjuttatási kölcsönre 12 405 p; hitelbe kiadott élelmekre 59 530 p; munkabérekre 44 776 p; továbbá gyermekétkeztetésre, nyári napközi otthonra, munkaképtelenek segélyezésére, gyermekruhákra 36 504 p; háziipari fejlesztésre: 33 200 p. A pénzsegélyeken kívül a szervezet 1941 első félévben „kiosztott 61 pár bakancsot, 8 059 pár cipőt, 16 pár csizmát, 144,05 kg talpbórt, 60 000 kg búzát, 125 000 kg búzalisztet.”⁴⁰⁵ Továbbá „1 és fél vagon tengerit, 4 vagon burgonyát, 5 mázsa zsírt, 7 415 pár cipőt és igen sok alsó és felsőruhát osztott ki, igen sok esetben teljesen ingyen.”⁴⁰⁶

A Szociális Szervezet a megyeszékhelyeken munkaközvetítő irodákat tartott fenn, segítségével Csík vármegyében 1941. első felében „5 hónap alatt 1612 egyén helyezkedett el, kiosztott 10 mázsa nemesített mezőhegyesi kendermagot, 12 500 kg gyapotfonalat.”⁴⁰⁷

A segélyezési programokban kiemelt jelentőségű volt a gyermekétkeztetés javítása. A fenti megye alispáni jelentése szerint „a zöldkeresztes tej akcióra a folyó év I. és II. negyedében összesen 47 200 pengő államsegély nyert kiutalást. A csecsemők ingyen szappanakciójának folytatására 1 155 kg-ra szóló utalvány utaltott ki... A ráutalt gyermekek étkeztetése 34 000 pengő államsegély kiutalása által 15 községben van folyamatban. Az actio útján 960 gyermek részesül étkeztetésben... A népelelmezés feljavítását célzó

404 *Csík vármegye Hivatalos Lapja*, 1941. 32. 330.

405 *Csík vármegye Hivatalos Lapja*, 1941. 32. 330.

406 *Csíki Néplap*, 1941. június 25.

407 *Csík vármegye Hivatalos Lapja*, 1941. 32. 330.

főzőtanfolyamokat Csíkmenaság, Csíkbánkfalva és Gyergyóalfalu községekben tartottak a téli hónapokban.”⁴⁰⁸

Az 1941. közepén felszámolt Erdélyi Szociális Szervezet „összes jogait és kötelezettségeit” az Országos Nép- és Családvédelmi Alap vette át. Az Alap célja a társadalmi osztályok közötti különbségek mérséklése, „a nyomorult helyzetben vergődő családok felemelése, akikben az anyagiakon kívül minden kellék megvan ahhoz, hogy családfőjük önálló kis egzisztenciává váljék...”⁴⁰⁹ Az ONCSA a belügyminiszternek alárendelt Országos Szociális Felügyelőség irányítása alatt működött. Feladatát a megyékben az alispáni hivatalok keretei között és felügyelete mellett látta el.⁴¹⁰ A támogatási tevékenységet a városokban, községekben szervezett munkaközösségek segítségével végezte. A községi munkaközösségekben különböző társadalmi szervezetek, egyesületek képviselői vettek részt.⁴¹¹ Feladatuk volt, hogy „feltárják egyrészt a megsegítésre szorulóknak életének minden részletét, másrészt megismerteti velünk azt a társadalmat, amelynek szerves közreműködését a közület nem nélkülözheti a munkásiker biztosítása érdekében.”⁴¹²

Az ONCSA 1941. július 1-től kezdte meg működését: „félmillió pengőt kap a Csíkvármegye Nép- és Családvédelmi Alapja” – írta a Csíki Lapok 1941. augusztus 10-i száma: „A Nép- és Családvédelmi Alapra Csíkvármegyének 500 000 pengőt, Gyergyószentmiklósnak 100 000 pengőt, Csíkszeredának 60 000 pengőt adtak. Ebből az állatállomány feljavítására 120 000 pengőt fordítanak, a többiből családi házakat építenek, fejlesztik a gyümölcs és főzeléktermelést, megszervezik és művészi nivóra emelik a háziipart.”

Az alispáni jelentés szerint az ONCSA Csík vármegye területén 1941-ben „az országos alapból... napközi otthonokra költött 18 000 pengőt, a csíkszentgyörgyi csemetekertre 8 000 pengőt, tanfolyamokra, anyagbeszerzésre, munkabérekre 147 640 pengőt, az összeg

408 *Csíkvármegye Hivatalos Lapja*, 1942. 14.100.

409 *Csíki Lapok*, 1941. október 26.

410 *Csíki Lapok*, 1941. augusztus 24.

411 *Uo.*

412 *Csíki Lapok*, 1941. november 9.

fennmaradó részét állattjuttatásokra, ipari kölcsönökre fordította.”⁴¹³

1941. nyarán Csík vármegyében „a zöldkeresztes cukor és tejakciók június hónapban is folytatódtak... Az ONCsA és az Egyesült Női Tábor és az érdekelt községek támogatásával a vármegye 15 községében jelenleg összesen 22 napközi otthon működik, amelyben kb. 2 000 arra rászoruló gyermek részesül ellátásban és gondozásban.”⁴¹⁴

A szociális támogatásokra jellemző volt a komplexitás, sokrétűség. Székelyudvarhelyen 1941. október 15-től–november 20-ig „nagyszabású ingyenes kötőtanfolyamot rendez az Országos Népi és Családvédelmi Alap háziipari felügyelősege. A tanuláshoz a pamutot ingyen adják. Megtanulhatja mindenki, aki ezt a nagyszerű alkalmat megragadja...”⁴¹⁵

Ugyanezekben a napokban Gyergyószentmiklósról is megérkezett az ONCsA tevékenységéről a rendelet, „de ami még annál is fontosabb az elgondolás általánosítására a szükséges pénz is. Gyergyószentmiklósnak a kormányzat 100 ezer pengőt irányzott elő erre a célra, amiből már 50 000 pengő meg is érkezett.”⁴¹⁶

Gyakorlati voltak a „népruházati” akciók: Udvarhely vármegyében 1941–42 fordulóján az ONCsA „az iskolás gyermekek között a tél beállta előtt 690 rend fiú, 296 rend leányruhát és 1200 darab fehérneműt osztott ki... Januárban kiosztásra kerül még 110 rend meleg fiúruha... Az elmúlt év folyamán a szociális szervezet 6 000 pár jó minőségű lábbelit osztott ki az ellátatlan felnőttek és gyermekek között. Az EMGE kirendeltség útján 1 000 pár jó minőségű bakancsot osztottak szét az erdei munkások között. Legutóbb a havasalji erdőmunkások 200 pár bakancsot kaptak.”⁴¹⁷

413 *Csikvármegye Hivatalos Lapja*, 1941. 32. 331–332 p.

414 *Csikvármegye Hivatalos Lapja*, 1941. 14. 131.

415 *Hargita*, 1941. október 10. 6. sz.

416 *Gyergyó és vidéke*, 1941. november 1.

417 *Hargita*, 1942. január 16.

Az Erdélyrészi Hangya Központ üzlethálózata mindkét megyében részt vett a segélyezési akciók lebonyolításában: „a közellátási Miniszter úr őnagyméltóságának a 627.500/1942 sz. rendelete alapján lebonyolítottuk Erdélyben az úgynevezett munkásruha akciót, amely különféle szövetek, női, férfi és gyermekpulóverek, alsónadrág anyagok, flanelek, kendervászon és munka bakancs szétosztását tették nekünk lehetővé” – jelentette a Központ elnöke a közgyűlésen.⁴¹⁸

1943. elején a Csíki medencében „a közellátásügyi miniszter mozgalmat indított a mezőgazdasági cselédek ellátására ruházati anyagokkal és bakancssal. Bakancsot, ruha ing és alsónadráganyagot, kész ingeket és alsónadrágokat, kötött mellényeket, trux és durvaszálú vászonárukat kb. 17 millió pengő értékben osztanak ki. Az ellátás lebonyolítását a Hangya és a magánkereskedelem végzi 50-50%-os arányban.”⁴¹⁹

A visszacsatolás utáni közéleti támogatások fogadására jellemző az alábbi viszonyulásmód: „a Székelyföld hatalmas támogatásban részesül és részesült minden tekintetben. A Kormány tudja, hogy elnyomatásunk idején leszegényedtünk, hogy idén katasztrofálisan rossz termésünk volt. Nagy szeretettel sietett támogatásunkra. Csak egyet említek a sok közül. A 40 vagonnyi búzavetőmagon felül kb. 650 vagon lisztet és kenyérbúzát szállítanak a megyénkbe” – írta a székelyudvarhelyi *Hargita* 1941 decemberében.⁴²⁰

Az EMGE kirendeltség vezetőjének jelentése szerint ezekben a hónapokban, „Udvarhely vármegyében az emberi táplálkozás biztosítására a lisztszállítmányok folytatólagosak. Minden raktár tele van liszttel, a kenyérellátás a közeljövőre biztosítva van. A rizsellátás körül vannak hiányok... Csík vármegyében a városoknak liszttel való ellátása akadálytalan. A zsírellátás körül nehézségek mutatkoznak, Csík megyében a zsírhiányon olajjal lehetne

418 Fol. Hung. 3634/1. 212 p.

419 *Csíki Néplap*, 1943. január 15.

420 *Hargita*, 1941. december 5.

segíteni, mert a megyében az olajjal való főzést a múltban is kultiválták.”⁴²¹

A kedvezményes árú élelmiszertámogatásokat az ország – ahogy a megyei vezetés a támogatások kérésekor többször kiemelte – „legmagyarabb és legszegényebb” megyéjében sokan nem tudták megvásárolni. 1941 szeptemberében „Udvarhely vármegyéből jelentik, hogy sorozatos élelmiszerverlopások és rablások történnek a megyében az utóbbi napokban. Úgy látszik, hogy az odaszállított nagymennyiségű élelmiszert a szegények megvásárolni nem tudják. A vidéki Hangya boltokból nem viszik el a jogosultak a lisztet.”⁴²²

A népélelmezés javítását célzó támogatások folyamatosak voltak: az ONCsA Csik vármegyében 1941. végéig „a tejakcióra 62 370 pengőt, a cukorakcióra pedig 35 900 kg zöldkeresztes cukrot utalt ki.”⁴²³

Udvarhely vármegyében „a zöldkeresztes tejakciónak a folyó év utolsó negyedében való folytatására a magyar kir. belügyminisztérium Udvarhely vármegye részére 23 760 pengő államsegélyt utalt ki. A zöldkeresztes cukorakcióra pedig az utolsó évnegyedre 17 200 kilogramm cukrot utalt ki. Ezek az adatok fényes bizonyítékai a kormány szociális gondoskodásának”⁴²⁴

1942-ben az „Udvarhely megyei O.N.Cs.A. alapja 520 ezer pengő volt. Ezt az összeget az Alap teljes egészében meg is kapta.” Az előző évről valamint más forrásokból kapott összegekkel az Alap összbevétele 1 079 646 pengő volt. „Ebből az összegből folyósítottak házassági kölcsönökre, szociális kiképzésre, háziipari tanfolyamok rendezésére, főzőtanfolyamok rendezésére, ruhasegélyekre, napközi otthonok fenntartására, zöldkeresztes gyermekéktetésre, sokgyermekes anyák segélyezésére és zöldkeresztes tej beszerzésére összesen 987 593 pengőt.”⁴²⁵

421 K. 184. 1942. 46. 126014. Az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület 1941. évi XI. havi helyzetjelentése. 6 p.

422 Uo. 8 p.

423 *Csikvármegye Hivatalos Lapja*, 1941. 32. 321 p.

424 *Hargita*, 1941. október 19.

425 *Hétfői Székely Nép*, 1943. július 12.

A gyerektáplálkozás javításának szándéka néha helyi akadályokba ütközött: 1943 nyarán Udvarhely vármegyében „a zöldkeresztes cukorkiosztás zavartalanul folyik, ellenben kevés a tej, aminek az oka az, hogy a gazdák a hivatalosan megszabott áron nem hajlandók eladni a tejet.”⁴²⁶

A támogatások szétosztásában részt vettek az erdélyi társadalmi szervezetek is. Az Erdélyrészi Hangya Központ Igazgatóságának és Felügyelő-bizottságának 1941. évi jelentése arról tájékoztat, hogy: „Készséggel állottunk a m. kir. Belügyminisztérium gyermekvédő osztályának rendelkezésére, az ún. zöldkereszt-cukor és szappanakció Erdélyben való lebonyolítása tekintetében, úgyszintén örömmel vállaltuk a Közellátási Minisztérium felhívására az u.n. népruházati és néplekvár-akciók lebonyolítását is.”⁴²⁷

1942. évre a Csík vármegyei ONCSA költségvetése 480 000 pengő volt, ebből 220 000 pengőt kötelezően háziipari célokra kellett fordítania. Más segélyezési formák voltak a vissza nem térítendő támogatások: cukorsegély, cipősegély, napközi otthonok működtetése.⁴²⁸

1943 nyarán a *Gyergyó és vidéke* közölte, hogy „járásunkban az idén az Országos Nép- és Családvédelmi Alap a sokgyermekes családok részére 6 házat épített. Csomafalván, Szárhegyen kettőt-kettőt, Alfaluban és Kilyénfalván egyet-egyet.”⁴²⁹

1943-ban az Alap háziipari tanfolyamokat szervezett Csíktaploca, Csíkrákos, Gyimesközéplak, Gyergyóalfalu, Csíkszentdomokos községekben, varrótanfolyamokat Hodos, Szentmárton, Gyergyószárhegy községekben, zöldkeresztes főzőtanfolyamokat Gyergyószentmiklóson és Szárhegyen.⁴³⁰

1943-ban az ONCSA szervezésében Csíkszeredában is „háztartási tanfolyam kezdődött. A tanfolyamon szabási, varrási háztar-

426 *Hétfői Székely Nép*, 1943. június 15.

427 MOL Z. 791.17.97. Az Erdélyrészi Hangya Központ mint Szövetkezet, Marosvásárhely 13 p.

428 *Csíkvármegye Hivatalos Lapja*, 1941. 32. 321 p.

429 *Gyergyó és vidéke*, 1943. július 2.

430 *Csíkvármegye Hivatalos Lapja*, 1943. 45. 314 p.

tásvezetési ismereteket adnak elő, de az állattenyésztés, földmívelés és kertészet köréből is tartanak előadásokat.”⁴³¹

Az ONCsA „gazdasági jellegű feladatainak elvégzésére a közgazgatás szervei nem voltak alkalmasak, ezt a feladatkört a közjóléti szövetkezetek látták el.”⁴³² A közjóléti szövetkezetek célja készpénz és anyaghitel nyújtása, munkaalkalmak biztosítása, termelő üzemek létesítése volt.⁴³³

1942-ben a Csík megyei közjóléti szövetkezet „Csíksomlyón 28 760 pengő összeggel gyapjúipari feldolgozó üzemet, Csíkmenaságon pedig 150 000 pengő összeggel lenfeldolgozó üzemet létesít... a szövetkezet 13 sokgyermekes családnak juttatott házipítési kölcsönt... házjavítási juttatásban 21 sokgyermekes család részesült.”⁴³⁴

1943-ban a közjóléti szövetkezetek alapja kölcsön-juttatásokra 326 853 pengő, üzemek felállítására 404 642 pengő volt.⁴³⁵

A vármegyei, törvényhatósági és megyei városok közjóléti szövetkezeteinek nyújtott állami támogatások mértékét jelzik a háború után a Romániával szemben érvényesíteni kívánt követelések tételei, melyek szerint általános szociális igazgatásra az előző években fordított összegekből a magyar állam 11 839 582 pengőt követelt (1944 évi pengő értékben). Ebből az összegből a négy székely vármegye közjóléti szövetkezeteire az alábbi tételek jutottak: Csík vm.: 1 510 000 p; Háromszék vm. 2 800 000 p; Maros-Torda vm. 1 650 000 p; Udvarhely vm. 2 460 000 p.⁴³⁶

A szociális támogatásokat nyújtó intézmények között meg kell említeni az iparosokat, kereskedőket, értelmiségieket kölcsönökkel támogató Nemzeti Önállósítási Alapot is. Az 1937. évi 4600/M.E. sz. rendelettel a középosztály erősítésére létesített szervezet a családok gazdasági önállósulását kedvezményes kölcsönökkel tá-

431 *Csíki Néplap*, 1943. január 15.

432 MOL Z. 12. 73. 378. 36.

433 Uo. 27.

434 *Csíkvármegye Hivatalos Lapja*, 1942 41. 315–316 p.

435 *Csíkvármegye Hivatalos Lapja*, 1943.14.92.

436 MOL Z. 12.373. 378. Romániával szembeni követelések. 22 p.

mogatta. Az Alap „működésének kezdetén szociálpolitikai célok szolgálatában állott, mert az értelmiségi munkanélküliek gazdasági önállósítását tűzte ki céljául... az Alap most már a szakképzett kereskedőket és iparosokat karolja fel, akiknek önállósításával nemcsak szociális célokat szolgál, hanem a gazdasági átállítás meggyorsításához is hozzájárul... A kormány rögtön a visszacsatolás után két és félmillió pengőt bocsátott az Alap rendelkezésére, kizárólag erdélyi önállósítások céljára, mely keret ezután is még gyarapodott... 1942. december 31-ig a visszatért erdélyi és keletmagyarországi részeken összesen 614 kölcsönt folyósítottak 300 és 20.000 pengő közötti tételekben. 306 kereskedő, 286 iparos és 22 szabad foglalkozású jutott önálló életfeltételhez.”⁴³⁷

A négy székely megyében – a többi erdélyi megyékhez képest – kevés volt az önállósult kereskedők és iparosok száma:⁴³⁸

<i>Vármegyék</i>	<i>Kereskedő</i>	<i>Iparos</i>
Maros-Torda	29	32
Csík	18	17
Háromszék	13	11
Udvarhely	12	15

A székelyföldi termelési viszonyok fejletlenségét jelzi, hogy az igényelt kölcsönök legnagyobb része csak 1 000 és 5 000 pengő közötti összeg volt.⁴³⁹

Az Alap a „székelyföldi Hangya boltkezelői óvadéokra is adott kölcsönt. Így a szatócs és élelmiszerkereskedelemre az önállósítások 48,9%-a jutott... A szabad foglalkozásúak között szerepel 6 orvos, 4 ügyvéd, 5 gyógyszerész... Az orvosok és gyógyszerészek kizárólag vidéken önállósultak.”⁴⁴⁰ A nyugdíjasoknak a magyar állam azzal a kikötéssel folyósította a nyugdíjakat, hogy „kötelesek a magyar állampolgárságukat igazoló belügyminiszteri bizonyít-

437 *Csiki Néplap*, 1943. április 28.

438 Szakács Gusztáv: A Nemzeti Önállósítási Alap Erdélyben. In: *Hitel*, 1943. VIII. évf. 4. 207.

439 Uo. 210.

440 *Csiki Néplap*, 1943. április 28.

ványt a Központi Illetményhivatalhoz beterjeszteni.”⁴⁴¹ Az Országos Társadalombiztosító Intézetnek a megyeszékhelyeken kerületi választmányai működtek, a munkaadók és munkások, háztartási alkalmazottak választó csoportjaival.⁴⁴²

Egészségvédelem

A közellátási segélyezés mellett az erdélyi területen az egészségügyi ellátás színvonalának javítása is sürgős szükségletként jelentkezett. Általánosan elterjedt volt a magas gyermekhalandóság, vérbaj, alkoholizmus, kevés volt az egészségügyi szakember.⁴⁴³ 1941-ben Csík vármegye „közegészségügyére 27 községi és körorvos, 2 városi orvos, 4 járási tisztiorvos és 1 tiszti főorvos ügyel fel átlag minden 6 400 lakosra esik 1-1 orvos. Ezen kívül a vármegyét 5 zöldkeresztes egészségügyi körzetre osztották fel, melynek élén 1-1 egészségügyi védőnő áll. Ezeknek munkája különösen az anya és csecsemővédelem terén máris mutatkozik.”⁴⁴⁴

Az orvosok számarányát tekintve Erdélyben százezer főre csak 40 orvos jutott, ez a trianoni ország átlagának alig egyharmada volt.⁴⁴⁵ Csík vármegye a 6 400 fő/egy orvos aránnyal, jóval az erdélyi átlag alatt volt, ahol kb. 5 000 főre jutott két orvos. Nem volt jobb az orvos ellátottság Udvarhely vármegyében sem, itt kb. 6 200 lakosra jutott egy orvos.⁴⁴⁶ Mindkét megyében olyan közegészségügyi körök is voltak, ahol a körorvosi állás betöltetlen volt. Csík vármegyében az alispáni jelentés szerint javultak az egészségügyi ellátás eszköz- és személyi feltételei: amellet, hogy

441 *Csíki Néplap*, 1943. augusztus 22.

442 *Csíki Néplap*, 1943. október 13.

443 V.ö.: Nagy András: Egészségpolitikai vázlat. *Hitel*, 1938. 1 sz.

444 *Csíki Néplap*, 1941. június 25.

445 Kovács M. Mária: Aesculapius Militans. Érdekvédelem és politikai radikalizmus az orvosok körében: 1919–1945. In: Magyarország társadalomtörténete II. 1920-1944. Nemzeti Tankönyvkiadó Budapest. 1995. 501 p.

446 A Magyar Statisztikai Évkönyv (új folyam. L. Budapest 1944:56) alapján számított adat.

„a rendszeresített 27 városi, községi és körorvosi állás közül 22 kinevezés útján betöltetett... a kormányhatóság 5 járási egészségőr alkalmazását engedélyezte... Államsegély útján 2 gőzfertőtlenítő gép beállítása folyamatban van. Ezek közül 1–1 gépet a szépvízi és gyergyótölgyesi járásnak juttattam... Az egészségvédelmi munka eredményesebbé tételére létesítendő 5 egészségház közül a csíkszentmártoni, csíkszentdomokosi, csíkszeredai és gyergyószentmiklósi egészségházak építési munkálatai a közeljövőben megindulnak.”⁴⁴⁷ A gőzfertőtlenítő gépek kezelésére „4 járási egészségőr fertőtlenítő egészségőri tanfolyamra Budapestre rendeltetett.”⁴⁴⁸

A kormányzat szükségesnek vélte az egészségügyi képzés és az intézmények eszköz-felszereltségének fejlesztését. Az egészségügyben dolgozók tanfolyamokat, tanácsadó szolgálatokat szerveztek. A Csík megyei alispán a közegészségügyi jelentésében közli, hogy a „zöldkeresztes egészségvédelmi körök 50 tanácsadásán 881-en jelentek meg.”⁴⁴⁹ „Csíkszeredán szép sikerrel vöröskeresztes önkéntes ápolónői tanfolyam tartatott. A csíkszeredai tüdőgondozóba államsegély útján korszerű Röntgengép szereltetett fel.”⁴⁵⁰

1942 decemberében Csíkszeredában megkezdte működését a Vármegyék és a Városok Országos Mentőegyesületének mentőállomása. A *Csíki Néplap* lelkesen üdvözli az eseményt: „egyre fejlődő kis székely városunk új intézménnyel gazdagodott. A Vármegyék és a Városok Országos mentőegyesülete a Kossuth Lajos utca 11 szám alatt kirendeltséget létesített és mentőállomást állított fel. Üdvözöljük az intézményt városunk falai között, mely hivatva lesz a közegészségügy szolgálatában áldásos tevékenységet fejteni ki.”⁴⁵¹

További fejlesztést jelentett volna a városnak, ha „Erdély egyetlen bábaképző intézetét, amely jelenleg ideiglenesen Kolozsváron van, véglegesen Csíkszeredában helyezik el. Az intézet

447 *Csíkvármegye Hivatalos Lapja*, 1941. 21. 221.

448 *Csíkvármegye Hivatalos Lapja*, 1941. 32. 321.

449 *Csíkvármegye Hivatalos Lapja*, 1941. 30. november 13.

450 *Csíkvármegye Hivatalos Lapja*, 1941. 32. november 26.

451 *Csíki Néplap*, 1943. január 15.

megfelelő elhelyezésére az alkalmas épület rendelkezésre áll s mi sem állja útját annak, hogy a bábaképző már a közeljövőben Csíkszeredában megkezdhesse működését.”⁴⁵² Időközben azonban valamiért módosult ez a terv, mert egyik csíkszeredai újság rövidesen arról közölt hírt, hogy „a Székelyföldre rendkívül nagyjelentőségű intézmény létesült Kézdivásárhelyen. A bábaképző céljaira kibérelt volt Millenium szálló átalakítási munkálatai annyira előrehaladtak, hogy az intézet új otthonában rövidesen megkezdí áldásos tevékenységét. Az oktató személyzet már helyén van...”⁴⁵³ Az újonnan képesítést szerzett bábák közül „15 telepedett meg a vármegyében... ezzel a vármegye baba ellátottsága kielégítőnek mondható” a kisebb csiki falvakban is (Csatószeg, Lázárfalva, Mindszent).⁴⁵⁴

Az anya- és csecsemővédelem terén javulást jelentett, hogy a csíksomlyói szülőotthon Csíkszeredába költözött át és itt 1943. március havában, mint a „Szülőanyák Mária Otthona” kezdte meg működését.⁴⁵⁵ Az új helyen, a „szépen átalakított régi törvényszéki épületben a Csíki Magánjavak jóvoltából egy ilyen intézményt megillető minden korszerű követelményről gondoskodás történt.”⁴⁵⁶

Csíkszentdomokoson a „közegészségügy fejlesztése érdekében egészségház és szülőotthon létesítését határozták el... Az állam nagyon szép berendezést küldött a szülőotthon számára, hatalmas vagyont érő ágyneműket, bútorokat, mütőberendezést.”⁴⁵⁷

Székelyudvarhelyen az orvosi mentőszolgálat 1941 szeptemberében létesült.⁴⁵⁸

Udvarhely vármegyében a közegészségügyi felügyelő ígérete szerint Székelykeresztúron „a szülőotthon felépítéséhez még ebben az évben [1943-ban – O. S.] hozzálátnak. Tekintettel arra,

452 Uo.

453 *Csíki Néplap*, 1943. augusztus 18.

454 *Csíkvármegye Hivatalos Lapja*, 1941. 32. 320.

455 *Csíkvármegye Hivatalos Lapja*, 1943. 14. 82.

456 *Csíki Néplap*, 1943. március 10.

457 *Hétfői Székely Nép*, 1943. augusztus 23.

458 *Hargita*, 1941. szeptember 5.

hogy a székelykeresztúri és a környékbeli szegény sorsú asszonyok ma is olyan helyeken adnak életet gyermeküknek, melyek a legkevésbé sem felelnek meg az egészségügyi követelményeknek, minek következtében meglehetősen gyakoriak a gyermekágyi lázas megbetegedések... A szülőanyák életének veszélyeztetéséhez az is hozzájárul, hogy még mindig igen sok olyan szülésznő működik, akiknek tudása a legkisebb mértékben sem felel meg. Ezeknek kicserélése fokozatosan megtörténik.”⁴⁵⁹

Az állam a kisvárosokban csatornázási, ivóvíz ellátási munkálatokat is támogatott. Az Országos Közegészségügyi Intézet 1942-ben kútúrásokat végeztetett Tekerőpatakon, Gyergyószentmiklóson.⁴⁶⁰ Ez a program a következő években is folytatódott: 1944 januárjában a Gyergyó és vidéke arról cikkezett, hogy, „készülnek a jó kutak. Az országos Közegészségügyi Intézet a Kórház mellett sikeresen folytatja kútúró gépével a munkálatokat. 150 m mélységben vizet találtak... A vasút környékén is megkezdte egy másik kútúró géppel Maresán Pál kútúró vállalata a furást. Két héten belül megérkezik egy harmadik fúrógép is Gyergyószentmiklósról.”⁴⁶¹ A város a megye legnépesebb települése: tüdőbeteg-gondozó intézet, a nemibeteg-gondozó intézet, a zöldkeresztes egészségvédelmi szolgálat és egészségház a lakosságnak „díjtalanul állnak rendelkezésre.”⁴⁶²

Társadalmi szervezetek jótékonyági akciói

A törvényekkel, rendeletekkel létrehozott szociális szervezetek mellett a hátrányos helyzetű társadalmi csoportok segélyezésében az erdélyi társadalmi szervezetek, vagyonszervezetek is részt vállaltak. Jövedelmeik tekintélyes részét fordították kulturális, szociális támogatásokra. 1941-ben az Erdélyrészi Hangya Központ és a kötelekeibe tartozó tagszervezetek „az 1941. évi feleslegeikből 142 751 pengőt adtak jótékony- és kulturális célra, míg a

459 Uo.

460 *Csikvármegye Hivatalos Lapja*, 1942. 14. 90. és 1941. 21. 222.

461 *Gyergyó és vidéke*, 1944. január 10.

462 *Gyergyó és vidéke*, 1943. december 10.

folyó évben az üzleteredmény számla terhére máris több mint 30 000 pengőt költöttek el, ugyancsak ilyen címen.”⁴⁶³

Arra is volt példa, hogy az állami forrásokkal támogatott szociális szervezetek együttműködtek a társadalmi szervezetekkel a segélyezésben. Az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület a saját gazdasági támogatások célba juttatása és az iskolán kívüli gazdasági népnevelés mellett az állami támogatások lebonyolításában is részt vállalt. Például az EMGE közvetítésével és az „ONCSA támogatásával a négy- vagy többgyermekes permetezőmestereket sikerült teljesen felszerelni mindazokkal a gépekkel és eszközökkel, melyek mesterségük folytatásához szükségesek.”⁴⁶⁴

A Csíki Magánjavak tanulmányi ösztöndíjakkal támogatta a vagyonszövetség családjaiból közép- és felsőfokú iskolákban tanulókat. 1943 júniusában „a vagyon jövedelmi terhére rendszeresített ösztöndíjak elnyerésére” a vagyonszövetség igazgatóválasztmánya a közép és felsőfokú tanintézetekben tanulók részére 93 ösztöndíjat hirdetett, ezenkívül „még 20 000 Pengő, mint segély és jutalompenz is ki fog osztani, ebből azok részesülnek, akik ösztöndíjat azért nem kaphattak, mert érdemesebb pályázóknak kellett odaítélni.”⁴⁶⁵ A Magánjavak támogatása iránti igényt jelezte a pályázók nagy száma: „a Csíki Magánjavak igazgatóválasztmánya aug. 26-án ülést tart. Ez alkalommal vizsgálják felül a segélyek és ösztöndíjak iránt beérkezett kéréseket. Értesüléseink szerint közel négyszáz kérés futott be a vagyon igazgatóságához. Sokan folyamodtak a szomszédos vármegyéből is, akiknek a kérését érdemi tárgyalás nélkül kell elutasítani, mert segélyben és ösztöndíjban csupán a vármegyebeliek részesülhetnek.”⁴⁶⁶ A következő évben 190 ösztöndíjat hirdetett a vagyonszövetség, a kedvezményezettnek és szüleinek kötelezettséget is kellett vállalni: „az erdészeti, műegyetemi, közgazdasági, orvostudományi, jogtudományi, bölcsészeti és állatorvosi főiskolákon, valamint

463 *Csíki Néplap*, 1942. december 16.

464 Az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület munkája 1941-1942. Kolozsvár. 1942. 102.

465 *Csíki Néplap*, 1943. június 30.

466 *Hétfői Székely Nép*, 1943. augusztus 23.

a felső tejgazdasági és tejipari szaktanfolyamon, a mezőgazdasági tejipari szakiskolában, erdőőri szakiskolákban és középfokú gazdasági tanintézetekben tanuló pályázók kötelesek a szülők által is aláírt kötelező nyilatkozatokat adni arra vonatkozólag, hogy oklevelük megszerzése után, amennyiben arra szükség lesz, Csíkvármegye területén fognak állandó szolgálatot teljesíteni.”⁴⁶⁷

A székelyföldi szociális szükségletek felmérésében és a szükségényhítésben az 1940–44 közötti időszakban az állami költségvetésből folyósított segélyezések, és a társadalmi szervezetek önkéntes támogatási formái keveredtek. Kétségtelen, hogy a legjelentékenyebb erőforráskészlettel az állam rendelkezett, közellátási, egészségvédelmi és más szociálpolitikai szerepköreiben költségvetési forrásokat használt. Következésképp a szociális segélyezésre, társadalmi egyenlőtlenségek enyhítésére fordítható állami támogatások mértéke nagyságrendekkel meghaladta a társadalmi szervezetek önkéntes szolgálatainak mértékét.

A támogatáspolitikai megvalósításában, a segélyezések célba juttatásában az állam gyakran igénybe vette a társadalmi szervezetek intézményhálózatát. Ugyanakkor a segélyezésre jogosultak csoportjainak meghatározásában döntő szempont volt a helyi (falusi, községi, városi) társadalmi szervezetek képviselőinek bevonása.

A fennebb felsorolt példákból látható, hogy a támogatási rendszer a mindennapi szükségleteket átfogó, komplex segítségi forma volt. A foglalkoztatást elősegítő juttatásoktól az egészségügyi, képzési szolgáltatásokon át a szükségényhítés olyan formáig, mint a közellátás javítása, vagy a háztartásvezetés korszerűsítése, a támogatási formák változatosak voltak. A szükségletek enyhítése nem piaci módszerekkel történt: az állam szociálpolitikai beavatkozásaira a bürokratikus allokáció volt jellemző.

467 *Csiki Néplap*, 1944. július 12.

11. Az állami támogatások jelentősége – az emlékezet tükrében

Kutatási eredményeink értelmezésének végcélját a korszak megértésének igényére korlátozva, a személyes, ún. szubjektív dokumentumok használata esetünkben nélkülözhetetlen eszköz. A korszak társadalmi szereplőinek sokféle tapasztalatát ma az emlékezet tartós emléknymoi őrzik, ezeknek aktivizálására a kutatás folyamatában a különböző típusú írott anyagok tanulmányozása után került sor, irányított interjúk keretében. Kérdéseinkkel igyekeztünk olyan események, támogatási formák felidézése felé terelni az emlékezők narratíváinak folyását, amelyekre az írott anyagokban bukkantunk. Két kivételtől eltekintve, az interjúk páros helyzetekben (kérdező és emlékező) készültek, egymástól távol eső falvak idős embereivel.

A felhasznált interjúrészetekben általában arra törekedtünk, hogy az egyéni életutak partikularitásait mellőzzük és azokat az egykori tapasztalatokhoz kötődő emlék nyomokat idézzük, amelyek a kollektív viszonyulásokat, az emléknymok társadalmi relevanciáját tükrözik. Az emlékezők egymástól függetlenül, személyes percepcióik, diszpozícióik és eltérő utótapasztalataik függvényében idézték fel a korszak történéseiről konstruált emlékeiket. Az interjúrészetek tartalmi szempontból jól észrevehető módon erősítik egymást. Ha a két megye különböző falvaiban a jó hat évtizeddel korábban lezajlott állami akcióról ugyanazon jelentésű emléktartalmak kerültek felszínre ebből két következtetést vonhatunk le:

1. a megidézett, az emlékezetben újraalkotott emlékmagy hasonló tapasztalati feltételrendszer és a mentális konstrukciók egybeeső mintáinak eredménye;
2. az emlékezet értelmezésében helyt kell adnunk annak a következtetésünknek is, hogy az esemény, vagy akció lefolyásának, megvalósítási körülményeinek, hatásának legvalószínűbb történetével van dolgunk.

A vizsgált támogatáspolitikának több olyan aspektusa van, amelyekről más forrásokban rögzített tényanyag nem maradt fenn. Amint az alábbi interjúrészletekből kiderül csak a gazdálkodói gyakorlatban rögzült és az emlékezet idézheti fel a fajállatok, a jó vetőmag termelékenységi többletét, a korszerű kisgépekkel végzett minőségi munka hasznát és tapasztalatát. Erről a tapasztalatról a személyes emlékek azonban a vizsgált korszak elő- és utótapasztalatának függvényében konstruálódnak a mai emlékezetben.

Ismeretesek azok a fenntartások, amelyek megfogalmazódtak az emlékezetet történeti forrásként, dokumentumként hasznosító törekvésekkel szemben.

Elfogadva, hogy az emlék nem a múlt pusztá felidézése, hanem valójában megkonstruálása⁴⁶⁸ felmerül a kérdés, hogy milyen a viszony a jelenben megismert narrációk és a korabeli írott dokumentumok tartalmi között: egybeesések, vagy ellentmondások milyen arányban tapasztalhatók.

A székelyföldi „magyar világ”-ot megidéző emlékezések tárgyilagosságát, hitelességét – amennyiben a személyes emlékezetnek ilyen sajátosságok tulajdoníthatók, nemcsak a szóban forgó történeti korszakot megelőző, hanem az azt követő társadalomtörténeti időszak tapasztalata is módosítja: „A társadalom – a körülményeknek és az idő múlásának megfelelően különböző módon képzelel el a múltat: módosítja konvencióit.”⁴⁶⁹ Az emlékezésnek ez a sajátossága esetünkben azt jelenti, hogy a negyvenes évek végétől kezdődő begyűjtési rendszer, a kulákosítás, az erőszakos kollektívizálás olyan hatalmi beavatkozási akciók voltak, amelyek mellett a magyar állami elvonási rendszer egyáltalán nem minősül utólag olyan súlyosnak az emlékezetben, mint azt a korabeli írott források dokumentálják.

468 Gyáni Gábor: *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Napvilág Kiadó, Budapest. 2001: 101 p.

469 Gyáni: i m. 142-143 p.

Másrészt a két világháború közötti romániai mezőgazdaság állami irányítása és ennek részeként a fejlesztő, segítő jellegű állami beavatkozások messze elmaradtak a magyar állam mezőgazdasági termelést segítő akcióitól. Ez a történeti előzmény nyilván felértékelte az 1940-44 közötti időszak állami támogatáspolitikájára vonatkozó emlékezetanyagban az állami akciók jelentőségét.

Végül a múltbeli tapasztalat értelmezésére, az emlékezetbeli megjelenítésére befolyással bíró harmadik, legfrissebb tapasztalati korszak a jelen valósága: az állam és a földműves társadalom mai viszonya. Ha ma a gazdálkodók úgy tapasztalják, hogy az állam keveset tesz a válságban lévő mezőgazdaság felemelésére, ha az 1990 utáni akciókat inkább kapkodó intézkedéseknek, mint összehangolt, átgondolt támogatáspolitikának minősítik, ez a tapasztalat nyilván befolyásoló tényező a hatvan évvel ezelőtti felemeléspolitikákról szóló emlékek konstruálásában is.

*A támogatások társadalmi fogadtatása
(Interjúrészletek)*

Benedek Ferenc (sz. 1915) Bögöz

„.....Akkor már nősemer voltam, mert negyvenegybe megnősültem. Gazdakör volt, s tanfolyamok voltak téli időszakba, agrármérnökök jöttek különböző gazdasági iskolákból, Radnótról s Keresztúrról s tartottak előadásokat.

– *S azt az EMGE szervezte?*

– Azt az EMGE. Ez volt az ismeretterjesztés s nagyon hasznos volt, mert én már az első szériába kerültem a gazdasági iskolába s utánam aztán mentek többen innen Bögözből...

– *Vetőmag akciók voltak-e?*

– Igen, akciók voltak a 241-es kalászos búza s a bánkúti az csuhéfejű, ezek akkor voltak nagy ízébe, én is kaptam volt a gazdasági iskolától 10 csemetét, év végén, az első évet mikor elvégeztem, és kaptam két-két véka búzát mind a kettőből, azt is vettük el, csak a bánkúti az nem váltott be, itt.

- *A talaj vagy az éghajlat miatt?*
- Az éghajlat miatt. nem váltott be, nem volt sikeres. Nem volt sikértartalma, nem tudom a talaj-e vagy mi-e de a 240-es kalászos búza az beváltott, kitűnő volt. Azt is termeltük aztán én itt soknak adtam.
- *Ezek időben körülbelül meddig tartottak el?*
- Hát azok eltartottak akkor úgy öt-hat évet, s akkor jött más fajta, állandóan úgy nemesítik mind Magyarországon most is nemesítik, állandóan hát akkor is úgy volt már ugye biztos, hogy onnan kaptuk ugye fiatal voltam, nem nagyon érdekelt az ilyesmi, nem figyeltem oda annyira mind azután.
- *Akkor csak búzafajta volt?*
- Lóhere, lucernát azt termeltünk mert akkor nem volt csorda itt a faluba, nyomásrendszer volt, juhok jártak csak, de aztán ahogy a magyarok bejöttek akkor felfüggesztettük, s zöld ugart tartottunk, bevetettük takarmánnyal, lekaszáltuk s akkor bevetettük búzával.
- *Ezt az ugarfelhagyást ezt a magyar állam vezette be?*
- Igen, az EMGÉ-nek a munkája s akkor, hogy ne heverjen parlagon egy termést levettünk minden esztendőbe arról az ugarról, nagyon jó sikerrel volt. Jól bevált, jó bükkönyös takarmány volt. Zabbal vagy árpával lekaszáltuk. Úgyhogy idejibe lekaszáltuk és megszántottuk, aztán ősszel újból ha szükség volt megszántottuk s hanem bevettük. Vótak búzavető gépek akkor már ...
- *Azokat is ilyen támogatással vették az emberek?*
- Igen, igen. támogatással hogyne, az állam kérem szépen 75%-ott az állam fizetett s mi csak 25%-ott a gazdák, mert nekünk is volt. Csak tudja úgy, hogy ötön társultunk s úgy kaptunk egy búzavetőgépet, öt volt a faluba de mikor egy év eltelt a magyar üdöből akkor már aztán megszapordtak, szakekék jöttek, a vas szakekék. Magyar időbe akkor aztán elszaporodtak, eke aztán annyi volt amennyi kellett.

Huszonnégy után Bögöz nagyon fejlett lett, mert nem azért, hogy dicsérjem de mi voltunk azok akik ezt a szakekéket s a kapálógépeket behoztuk kéröm szépen a búzavetőgépeken kívül. Azt magyar időbe kaptuk. A kukoricavetőgép s minden, azok akkor onnan jöttek.

A vágók aztán jöttek kedvezményesen, nem tudom hány százalékát kellett fizetni, de például Vásárhelyt volt a lerakat, s oda érkeztek meg s akinek ugye kiutalása volt vagy akart venni, mert sokan vettek de az is megkapta a kedvezményt, akkor ugye silókat építettek, öt siló van a faluba, az akkori, mert betonból lett kiöntve mert adtak vasat, cementet, kavicsot, azt fizették s a megcsinálását a gazda.

- *Akkor répvágót hoztak s tárcás boronát akkor már hoztak, vagy még nem?*

- Még nem. Permetező, hát az volt, ilyen házi dolgok, csináltak volt házilag, az volt permetező, ilyen háton hordozható.

- *S arra emlékszik-e, hogy a műtrágya használat körülbelül mikor jött be a faluba?*

- Hát magyar időbe. Péti sőt hoztunk. Nagyon sokat hoztunk pláne kaszálóra. Kaszálókra bevált nagyon, mert az aljfüvet növelte és baltacint, szarvaskerep, az az apró here, az a fehér virágú, s én nem tudom minek hívják, most már elfelejtettem de akkor tudtam, de azok most ki vannak az aljfüvek veszve ettől a sok kollektív műtrágyától, ettől az azotat-tól s ezektől. Volt szuperfoszfát is, az már aztán a kapás növényekre s a búza alá, pótoltuk az istállótrágyát vele, de vegyesen használtuk mindig, addig nem volt műtrágya amíg nem jöttek be a magyarok addig műtrágyát nem tettünk a földre. S hát ugye a juhok ott voltak s kosaraztak, s azt belészántották azt ami rajta lett, nem kaszálták le hanem beleszántották, vagy lekaszálták s beleszántották. Ez volt ilyen zöld trágya. Zöld trágyázás, nagyon bejött volt utoljára aztán a zöld trágyázás. Mert vótak herésök, lucernások.

Bögöz, Szentpál, ezök vezettek a mezőgazdaságba, Fiafalva, Székelykeresztúr, Szentábrahám. Ezek voltak. Mert kaptunk is

ezért egy bikát, az államtól, a magyar államtól, én voltam például kiküldve a megyei főállatorvossal együtt mentünk le Kaposvárra a magyar időbe s minket ott vártak s le voltak értesítve, hogy fajbikákat vásárolunk, szóval, hogy valakinek bika növendéke van s nekem meg volt hagyva, hogy én kell vegyek ilyen sötétebb piros tarkát, mert fakult el egy kicsit a piros, az itt való állományból. mert ide hoztak volt a régi román időbe Svájból egy bikát. Szimentálit.

A bikát Taszáron vettem volt, amit most sokat emlegették, ott...

- *Odáig elmentek?*

- Igen. Egész Somogy megyét jártuk, de uradalomból nem tudtunk venni, mert később lett a kiállítás Budapesten, s azokhoz külföldről jöttek, Svájból vitték a faj marhákat, csak kiscigántól tudtunk vásárolni. Jött vagy öt falu: jött Miklósfalva, Fiafalva, Keresztúr, Szentábrahám, Betfalva, Bögöz. Mindegyiknek a képviselője, egyszerre érkezünk meg Kaposvárra, hétfőn reggel, és akkor a főorvos úr már ott volt, s akkor ott vártak ilyen terepjáró kocsikkal, s mentünk falura. Ott már ki volt hirdetve, hogy kinek van eladó... Nekünk csak ki kellett alkudni. Nekem megmondta volt Lótz doktor úr még itthon, Ferkó, azt mondja te, azt mondja, válasszad a sötétebb piros tarkát, azt mondja, mert ők felelőséggel tartoztak azzal, hogy hág a bika. Az eladó! Ki voltak próbálva, meg volt mondva, hogy olyan apa állatot hajtsanak, amelyik már fedezett, ki volt próbálva, hogy az utód jó. És kérem szépen kialkudtam, Parajdra megérkezett a vonattal, s oda a kisbíróval elmentem én, s elhoztuk. Jött még ide egy pár faluba, Miklósfalvára, igen Miklósfalvára jött, mert az is vett egyet, nem tudom már hol vette, nem emlékszem, de azt tudom, hogy Taszáron vettem egy magos szőke embertől.

- *Akkor meg volt szervezve jól, ez az egész.*

- Jól, nagyon meg volt szervezve.

- *Más állatokat hoztak-e kedvezményesen?*

- Voltak, igen. Akciós kancák Szilágyi Mózesnek volt egy, Kardalusnak az apjának is volt, Szilágyi Mihálynak... Kérem

szépen úgy adták, hogy amikor megcsikózott egy csikót kellett adjanak. A gazda vissza az államnak. Föl kellett nevelje éves korig, nem, hat hónapos korig, s akkor akcióban adták tovább. Adták másnak. A disznót is úgy adták, hogy malacot kellett adni. Nekem is volt. Agyagfalán voltam boltos akkor, nekem is volt. Úgyhogy mikor jöttek be az oroszok nyolc malaca volt annak a kocának. Ez a kondorszörű, mangalica fajta volt.

- *S ezt is adták, a kocát?*

- Igen, a kocát adták, föl voltak búgatva, s úgy adták. Úgyhogy amikor bejöttek az oroszok én kicsaptam itt a mezőre, apósomhoz tudtam költözni mindjárt ott az iskola mellett...

- *S ilyent, hogy valakik hizlalási hitelt kaptak volna, nem volt ilyesmi?*

- Nem.

- *Juhállomány itt volt-e?*

- Volt. Cigája volt. Aztán bejött utána a merinó. De azt a gazdakör vette, szerezte be, vagy ők kapták esetleg úgy, hogy én nem tudok róla. Merinó féle kosokat. S aztán át is álltak volt a merinóra a végén. Már az oroszok mikor jöttek a nagy része már merinói volt, de most megint cigája van itt nálunk.

Ferencz Tibor (sz. 1925) Csíkszépvíz

- *„A magyar időben ide a faluba hoztak-e vetőmagot?*

- Hogyne hoztak volna, volt behozatal, különböző búzafajták, krumplifajták, zabot, rendkívül jó minőségű vetőmagokat hoztak, ami aztán eredményt mutatott. Állattenyésztés terén is szarvasmarhákat, bonyhádi piros marhát hoztak, hoztak különböző mén-telepekről csikókat, voltak itt mének, mén-telepeket létesítettek, annak már négy év után lehetett látni az eredményit, amire a háború bekövetkezett addigra már egy kivirágzása volt ennek az egésznek.

- *Hogy hívták, bonyhádi?*

- Bonyhádi pirostarkát. Azt hozták be, itt voltak gazdák akik kaptak, sokáig még a háború után is aztán ugye amíg megsemmisült a minőségi színvonala, elvesztette a biológiai hatását.

- *Valaki mesélte, hogy akkoriban törzskönyvezték is ezeket.*

- Hát volt törzskönyvezés is, hogyan lett volna, volt rendszeren, fejésmérések voltak, ezeket mind szakszerűen vezették, az EMGE-nek volt megyei küldöttsége is, vezetője, ugye Kozán Imre bácsi volt abban az időben a főfelügyelő, kevés szakember volt a megyében.

Olvastam az EMGE lapját. Mi akik a középfokúba végeztünk, s almérnöki diplomát kaptunk, hárman voltunk a megyébe csak.

- *A megyében?*

- A megyébe, jómagam, Balázs Ignác, hát ez már...kimentünk a negyvennégyes időszakból, negyvenhatba végeztünk. Ez Vásárhelyen volt, a Magyar Királyi Középfokú Tanintézet. Mezőgazdasági szakközépiskola volt, és az akkori időben megfelelt a mai főiskolai végzettségnek. Úgyhogy a diplomáinkat is úgy ismerték el.

- *Itt a faluban ilyen gazdatanfolyamok is voltak?*

- Gazdatanfolyam volt, én nem voltam abban az időben itthon, iskolába voltam, aztán azután ahogy végeztünk mi is tartottunk több helyen ilyen két hetes gazdatanfolyamokat, Gyergyóalfaluban s Szenttamáson aztán ilyen egy-két napos előadásokat tartottunk több helyen... ugye aztán a háború után összeomlott az egész menet, jött az a kapkodó megoldásoknak az alkalmazása, aztán elvesztette az egész a jelentőségét. Hangsúlyt fektettek abban az időben az állattenyésztésre s akkor az állattenyésztésnek a fellendítése tekintetében takarmánytermesztésre rengeteg heremagot hoztak, lucernamagot, bükkönymagokat, ezeket mind a vetésforgókba, a mezőn, termesztésre, kiterjesztették. Az ugarrendszert Vacsárcsiba szüntették meg azt hiszem magyar időbe, az volt az utolsó. Kedvezményes volt, mert mindamelllett, hogy kapta de kedvezménnyel kapta a vetőmagot.

- *Gépet, füllesztőt, szecskavágót, kapott-e valaki?*

- Füllesztőt azt igen, nekünk is volt, mi is kaptunk, de aztán ezeket a vetőgépeket s kistárcsákat a gazdakörökön belül szervezték meg. Úgyhogy egyénileg nem sok volt. Kapálógépeket ilyesmit, szakekét azt vásároltunk, de kevés volt a faluba, inkább a gazdakörökre fektették a hangsúlyt. A gazdaköröktől az ember a vetőgépeket kölcsönözte, szelektort, ilyesmit. Addig nem volt a faluba szelektor.

- *Azelőtt műtrágyát használtak-e?*

- Magyar időbe kezdődött ez, addig nem volt, legelső volt a péti só, azt Péten gyártották s úgy nézett ki mint a só, s nálunk úgy hívták péti só. Az ilyen nitrogén műtrágya volt, az az első volt amit hoztak. Szuperfoszfátra nem emlékszem, nem emlékszem vissza szuperfoszfátra,

- *S arra, hogy hogyan kell használni, erre megtanították?*

- Hát arra volt utasítás s a gazdakörök előre ezt népszerűsítették. Az emberek úgy általában idegenkedtek abba az időbe tőle, még azután is. A ...még szinte mondhatnám azt, hogy a felszabadulás után, most kezdtek az emberek rájönni, mert addig csak mondták, ó a műtrágya csak műtrágya s nem ér az semmit, s erre s arra, s most az emberek odaalakultak, hogy el se tudják képzelni anélkül.

Itt a lóállományt s a szarvasmarha ...sertést, magalica disznót is hoztak, pulykát, baromfi tenyésztés vonalán is...

- *S juhokat is hoztak?*

- Juhokra nem emlékszem, az állatokat azt rendszerint hozták, úgy a szarvasmarháknál, mint a lovaknál, azt már hozták Svájcból annakidején, mert azelőtt mindig az itteni gazdáktól vásárolták fel a jobb állatokat, melyiket mondjuk itt vásárokon mutattak be, most már ez akciós menet volt. Külföldről hozták be. S ennek is valami hatása kellett látszodjon. Hát persze. Aztán legjobban a lótenyésztésnél domborodott ki. Ott rendszeresen hozták a ménlovakat, lipicait, telivéreket hoztak, a fedezettetés ugye az ingyenes volt.

- *Állami segítséggel építettek itt a környéken abban az időben?*

- Istállót egyetlen egy mintaépületet tudok, a Tolvajosit, az a kabana vagy minek hívják, az a vendéglő, az kimondottan mintaháznak volt építve s ott volt egy minta istálló, svájci módra volt építve, azt még most bontották le a GOSTAT idejében. Azt a legelőt nekünk adták ide s aztán az volt a feltétele, hogy ilyen összeomlóba volt, hogy bontsuk le s aztán lebontottuk. De elől az a ház, az épület, az komoly berendezett épület volt. Magyar időbe építették.

- *És magángazdáknak, kisebb épületeket?*

- Egyetlen egy dologra emlékszem vissza, azt édesapám mesélte el, hogy azt mondja képzeld el, hogy akartak itt építeni az egyik gazdánál egy modern trágyatelepet. S nem egyezett belé. A gazda. Nem engedte meg,

- *Mintának akarták?*

- Hát mintának akarták, hogy a faluba demonstrálják, mutassák meg. S olyan gazdát választottak ki, aki nem egyezett bele. Aztán, hogy mért dőlt dugába, hogy másnál nem építették fel, azt nem tudtam meg.

- *Voltak-e a faluban akkor arany-ezüstkalászos gazdák?*

- Hát aranykalászos gazda az nem lehetett falusi ember, mert ahhoz már végzettség kellett. Ezüst kalászos volt az, aki a két hetes tanfolyamot elvégezte.

- *ONCsA-ház itt a környéken nem volt?*

- Nem tudok róla. A legközelebbi ONCsA-ház, amiről tudok, az Dédán volt. Ott egy egész utca...ugye akarták, hogy ott az a rész fejlett legyen, ez az egész gazdasági akciók amik magába foglalták az építkezést is. Épült a len gyár Menaságon, még volt valahol, nem tudom, Gyergyóba valahol, Szárhegyen s Udvarhelyen volt valahol.

- *Keresztúron volt. Itt utakat nem építettek?*

- Ez az udvarhelyi szakasz modernizálva volt az akkori viszonyok szerint, s akkor ugye aztán villanyt bevezették a Hargitán keresztül, mind mondogatták, hogy nézd meg, fenyőfából vannak azok az oszlopok, s azokba a szállító szövetekbe bepréselték az olajat, pakurát mit tudom én minek hívták, s az egész át volt

itatva, hogy hosszan tartson az anyag. Hát a villanyvezetés abban az időben csak a városnak szólott, falun nem volt, falun később kaptunk villanyt.”

Zakariás Péter (sz. 1918) Csíkszépvíz

- „*A magyar időben itt a szépvízi kisiparosok hol jutottak hitelhez?*

- Valaki, aki nagyobb hitelt vett fel, mert volt eset, hogy könnyen megúszta a törlesztést, mert változott a helyzet...

Nem tudok a háború után, volt, de azok mind balul fogtak melléje, de ebben az időben, hogy hitelt vett volna fel valaki arról nincs tudomásom.ezön a vidéken keveset használtak.

- *Hoztak vetőmagot ide a faluba?*

- Annak megfelelő terület kellett, kaszálókon ment volna, baltacimos dolgokkal akkor is sokan foglalkoztak, abban az időben hozták a Gyimes völgyébe a baltacím magot, telepítették a csángóknál. Bevált, még most is látszik. Meg lehet pontosan ilyenkor nézni, hogy hogyan néznek ki, az oldalak veresek.

- *Szóval ez nem veszett ki akkor?*

- Nem s állandóan próbálják telepíteni tovább.

- *A négysoros rozs, az milyen volt?*

- A négysoros bácskai rozs! Annak ilyen feje volt ne, ilyen nagy, egy fejben volt 86-90 szem. A négysoroson volt a kalász. Nekem is volt, még most háború után is, vettünk, hát mikor csépeztünk a zsák egy perc alatt telt meg gabonával, úgy eresztett. Gondolja el, mikor egy fejbe van 86-90 szem, na egy fejen, egy rozson, azért hívják négysorosnak, mert azon a fejen négy sorba volt a mag. Ugye az árpának például van olyan, amelyik csak kétsoros árpa, de van négysoros árpa is. Csak azt hiszem az őszi árpa, itt nem termelik.

- *Jó fajállatokat hoztak-e?*

- Állatot, apaállatot, szóval általában igen, amelyiket aztán szaporították. Ezeket a jobb gazdákat bevitték, már aki akart, elvitték tanfolyamra, Gödöllőre, hogyne, hát ott volt egy nagy mezőgazdasági központ. Mondom, ez a Gál Imre, Szatmári Péter,

Antal András, a doktornak az apja, ezek mind ilyen izék voltak, kitétetett gazdák na hát, mert a tanfolyamot elvégezték, azután az állam küldött ilyen fajállatot és faj magot, vetőmagot, s avval gazdálkodtak.

– *S ez a terményen is látszott?*

– Hát nekik igen. Az ők zsebükön is. Ki nekiállott s odatette a fejit. S akkor pedig minden gazdának igavonó állatja volt jó, és szerszám is volt, s az akkori mezőgazdasági technika szerint gazdálkodtak. Akkor jött be a műtrágya is. Hogy is hívták? Pétisó. Akkor, hát mi nem kaptunk, szóval az örmények, az örményeknek nem kedveztek, sőt egy időben nagyon ellenségünk voltak, az előljáróság.

– *A helyi?*

– A helyi, a helyi. Például apám kereskedő volt, gabona és fűszer, szóval fűszeres volt, ilyen vegyeskereskedés, s itt volt a kukoricaraktár ebbe a szobába. Hát akkor csak raktárnak volt építve ez a ház az egész, magyarul megmondva. Volt a Hangya szövetkezet. Az anyaországba na, mert így lehet megkülönböztetni. Erdélyt nem hívták anyaországnak. S ugye Hangya szövetkezetek voltak, minden faluba volt egy Hangya szövetkezet, jól ellátott üzletek voltak, az a Hangya szövetkezet fel is vásárolt terményeket, viszont ugye volt készlete amit a lakosságnak el tudott adni, szóval amire szüksége volt a lakosságnak, edény, ilyen gyapot fonal, festék, akkor házilag festették az ilyen szőttéseknek való dolgokat. Magánkereskedő annyiért adta amennyiért akarta. A szövetkezet pedig annyiért kellett adja amennyiért a központ megállapította.

– *Kukorica kereskedelem is volt?*

– Megszűnt. A Regátból ugye nem kaptunk s a magyarok nem küldtek. Nem küldtek lisztet sem. Most még hoznak Magyarországról ezt a lux lisztet,

– *Ilyeneket lehetett olvasni, igaz búzalisztről olvastam csak....*

– Búzalisztet hoztak. Hoztak finom kenyérlisztet, akkor hoztak nullás lisztet, 0, 00, 000-ás, volt sima s volt grízes. Ugye a

grízesből lehetett azokat a finom különös tésztákat csinálni. Csak a kenyérliszt, nullásliszt az ment, akkor bejött a jegyrendszer.

– *Ez a háború előtt?*

– Hát ugye negyvenben, amikor bejöttek akkor még nem jött be a jegyrendszer rea egy olyan másfél évre. Hitler egyik országot foglalta el a másikba vonult be, minden... Szóval érződött a háborúság. Akkor bejött a jegyrendszer s olyan volt a magyar rendszer, hogy aki búzát nem termelt annak adtak jegyet, kenyérjegyet, szóval liszt jegyet, úgy mondjam, mert lisztül adták ki, aztán otthon megsütötte, azt csinált amit akart. De aki búzát termelt például a gazdaságba, annak nem adtak liszt jegyet. A magyar világba adtak cipőtalpat kiutalásra...

Nem volt ez a mostani menet, ahogy van, hogy egy tyúkot nem tudsz tartani, ellopják, bárányt, vagy egy disznót, a zárt ajtódon bejönnek, az nem létezett!”

Orbán Mihály (sz. 1921) Ajnád

„...Egy háborúban levő ország, mint Magyarország akkor, erőn felül teljesített abban az időben. Mezőgazdaságban is, és mindenben. A gabonatórolók, s a sok ONCsA-telep, s azok az utak.

– *Itt ONCsA-ház a környéken volt-e?*

– Itt nem, itt a környéken, mert itt az építkezés magánereőből s kalákából megvolt. Akkor megépítettük azt a sok... hát Szere-dában ki építette azt a nagy raktárt? A vasúti felüljárónál....

– *A malom mellett?*

– Azt a magyarok építették. S a városi vendéglőt vagy szállodát, azt is. Ott az ortodox templom mögött.

– *A terménybeszolgáltatás milyen volt?*

– Elő volt írva, hogy két gabonából meg lehet hagyni 250 kilót egy személyre, a zab nem érdekelte különösebben, azt felvásárolta az állam, de a kenyérgabonát, s akinek nem volt búza vagy nem termelt azt meghagyták árpának, de a családnak személyenként meghagytak 250 kilót. A többit nem elvették, hanem hatósági áron átvették.

- *Hol tanultak mezőgazdasági szakismereteket?*

- Kézdivásárhelyen, ott végeztek akkor, innen a faluból többen végeztek gazdasági iskolát, a kézdivásárhelyi gazdasági iskolában, azok mintaszerűen gazdálkodtak, szépen a gazdasági iskolát végzett emberek. Úgy gazdálkodtak. Amennyire engedte a pénzük is.

- *De a szeredai nem ugyanolyan jellegű volt?*

- De igen, nem tudom, hogy miért mentek mégis oda Kézdivásárhelyre. Egyházas kereten belül volt, úgyhogy egyházas szellemben nevelték...

- *Már akkor termelési verseny volt szervezve...*

- S kiállítás... Mezőgazdasági kiállítást elég gyakran csináltak. Minden esztendőben volt termény- és állat kiállítás.

- *Voltak-e tanfolyamok nőknek a negyvenes években?*

- Főzőtanfolyamok voltak, s nemcsak főzőtanfolyamok, hanem gazdasszonyt neveltek belőle, talpraesett gazdasszonyokat neveltek, megtanították arra, hogy mit kell tudni egy gazdasszonynak. A szövéstől a hímzésig, a gyermeknevelésig, mik azok a fontos tudnivalók, amiket egy szülő asszonynak tudnia kell. Azt belénevelték, s ilyen nem is egy volt, hanem sok volt. S emellett ott voltak a zöldkeresztes nővérek. E nélkül a falusi ember... no, igen úgy-e megtanulták az öregektől a régi gyógymódokat, hogy mit mivel kell állatnál, mert akkor nem volt minden faluban állatorvos, hanem úgy gyógyították, ahogy ők tudták. Olyanokat is, hogy nem értem most sem, hogy azt miért kellett a sercegő üszög ellen farkashúst... Amikor egy farkast meglőtték a húsát megvették az emberek, s megszáritották, az el volt téve.

Volt tanfolyam, s az emberekkel megszerettették a földet, s volt kedv! Falun is rendeztek ilyen vándortanfolyamokat. Belekóstolt, s ha újsághoz jutott tudta tovább képezni magát, s gyarapítani azt a kevéske tudást, amit megszokott az apjától vagy a nagyapjától, azt aztán gyarapította. Mert semmit sem szeret az ember, amíg nem kezdi tudni s akkor kezdi szeretni, amikor megismeri azt, hogy miről van szó.”

Eröss Árpád (sz. 1923) Csíkszentmiklós.

- „*Itt a faluban voltak-e állatakiók abban az időben?*

- Tenyészállatokat adtak s törzskönyvelt üszöket. Az állat előre törzskönyvelve volt, fülszámmal ellátva, s az ilyen tehéneknek a borját adták ki. Volt itt a faluba is aki kapott, azóta is annak az embernek jó állatállománya volt, mert ő abból a fajtól fogott. Sokáig meg volt annak az embernek az a tehénfaj.

Ezeknek a törzskönyvezett állatoknak volt mindig egy államilag megbízott személy, az vette a tejből a mintát, azt nyilvántartották s azért a tejt többet adtak.

Tenyész üszöket adtak, aki kapott abból azután is szép tehenei voltak.

- *Más kedvezményt kaptak-e akkor a gazdák?*

- Adtak még Sack ekéket, vetőgépet még cséplőgépet is bizonyos lejáratú hitelre, kapálógépet. Később aztán itt a faluban levették a mintát, s csinálták a kovácsok, s az üzletbe is megjelent sok de meg se közelíti az eredetit, annyira tökéletes kiségek voltak.

A kanalas vetőgépek voltak, az állítható volt attól függően, hogy milyen vetőmagot vetett. Ilyen kicsi vetőgép még most is van a faluba, meg lehet nézni, még használják. Aztán még kézi darálókat lehetett kedvezményesen venni, szecslovakagót.

A Sack eke az olyan volt, hogy a kormánylemez felszíne tüköracél volt s a belső fele acél, az nem törött el. Nagyon sokáig tartott, nem rakodott, akármilyen földben lehetett szántani, ha nyers volt, ha vizes, az olyan volt, mint a tükör.

Műtrágyahasználat akkoriban kezdődött a péti só ismert volt.

Tanfolyamokat faluhelyen tartották a községi jegyzők, a tanító, a pap. Többen voltak a faluban ezüstkalászos gazdák.

Amit ott tanultak abból valamit fel lehetett használni?

Hát érdekes, hogyne lehetett volna! Kinek tehetsége volt, hogy azt amit mondtak felszedje - mert elég érthető stílusba volt minden előadva - s az ember meggyőződött, hogy jót mondtak.”

Lukács József (sz. 1924) Bikafalva

- „*Milyen mezőgazdasági gépek voltak akkor a faluban?*

- Vetőgépe, rostája volt a gazdakörnek s más gépek, ezek...

S ezeket mind kedvezménnyel kapta, rosta... ezüst szelektor volt, olyan színe volt, ezüstösre megfestve s aztán az el is tartott csak aztán kivitték, aztán a DAC-hoz került, a kollektív ugye aztán jött a nagybani termelés s akkor villanyal hajtott rostákat szereltek, mert az kézzel hajtott volt.

- *S ezeket a gazdakör kapta?*

- A gazdakör kapta, aztán hogy milyen kedvezményös áron? Valamit a gazdakör is fizetett csak akciós árak voltak, például aki tanult az iskolába, mezőgazdasági szakiskolába annak 75%-os kedvezmény volt adva gépvásárlásra.

Az itteniek hol tanultak mezőgazdasági iskolákban?

Keresztúron volt téli gazdasági iskola s Csíkba a katonák hol vannak, ott volt egész éves gazdasági szakiskola. Ott a katonák hol vannak a hegy alatt, Nyírös vagy minek hívják. Ott volt, igen, én is ott voltam. Magyar Királyi Mezőgazdasági szakiskola volt.

- *Felvételizni kellett, vagy hogy jutott be oda?*

- Hát én kértem a felvételemet s aztán felvettek s ott voltam, s aztán olyan szerencsés voltam, hogy a második évet nem tudtam eltölteni, mert októberbe elvittek katonának. Ide a levettékhez.

- *Itt a faluban gazdasági tanfolyamokat szerveztek-e?*

- Hát itt nálunk nem volt, mert minden kezdetlegős volt, innét még bátyám volt Keresztúrra téli időszakba a gazdasági iskolába, innét a faluból nem volt más.

- *Ezekből a gépekből amikről beszéltünk, ezekből magán ember kapott-e vagy csak a gazdakör?*

- A gazdakör kapta, magánembör nem is vásárolt, mert nekünk volt addig már nagyapámtól maradt ilyen vetőgép, avval vettünk.

- *Lóvontatású?*

- Igen, lóvontatású volt, nagyapám mintagazdának volt nyilvánítva az első háború előtt. Aztán, hogy ő hogy kapta volt, mert

minden gépje volt már neki, ami a mezőgazdaságba akkorjába eléfordult. Ami egyszer akkor korszerű volt, abból minden volt.

- *Akkor most negyven -negyvennégy között a gazdakör kapott gépet így kedvezményesen?*

- A gazdakör igen. S akkor kaptak még, akciós marhákat, akkor jöttek volt azok, az is jutányos áron volt, akkor még gyermek vótam, azt az arányt nem tudom, hogy mennyi volt a kedvezmény. De ezt tudom, hogy aki iskolába volt annak 75%-os kedvezmény volt. Aki iskolába volt, az ha vásárolni akart ilyen mezőgazdasági gépöt, 75%-ot az állam fizetött.

- *Arra emlékszik-e, hogy azok az állatfajták, amiket akkor hoztak, jól beváltak-e s meddig tartottak?*

- Hát azok addig tartottak amíg a muszkák elvitték s aztán a marhákot is amíg levágták, a marhákból még a negyvennyolcas évekbe még voltak. Azok kiváltak mert ilyen, hogy mondjam inkább ilyen pirostarkák voltak, ilyen zsemletarkák, s aztán azok kiváltak, mert ez volt a nevek is, hogy dunántúli pirostarka, aztán úgy a piacon lehetett látni szinte minden faluba volt ilyen.

- *S beváltak erre a vidékre?*

- Be hogyne, nagyon bévállóak voltak. Azzal feljavítottuk teljesen a gazdasági állapotokat. Mindenféle apaállatot is hoztak aztán avval frissítették ahol nagyobb mennyiségbe voltak. Azok nagyon beválóak voltak, mert sokkal nyugodtabbak voltak mint az itt való állatok. nyugodtabb vérűek voltak, nem voltak olyan vadvérűek, mint az itteniek, mert nálunk is volt, mert bikákat is neveltünk s adtuk tenyészállatul el, Keresztúron volt minden összkel bikavásár, állatkiállítás. S aztán ott adtuk el, de mondom, hogy azok sokkal nyugodtabbak voltak, mert azokat el lehetett kötélön is vezetni de a miénköt kapocán nélkül nem lehetett elvezetni.

- *Arra emlékszik-e, hogy a magyar fehér marha itt még létezett?*

- Igen, volt itt, amikor a pajtába mentek be fordították a fejüköt, nem fért a szarvuk be.

- *Kisebb állatot hoztak-e, más vidékeken baromfi akciók is voltak...*

- Nem voltak itt nálunk afféle dolgok. Tudja, ezök vidékünként változtak. Mert voltak szegényebb vidékek, s olyan is volt, s a más: itt is kapott vagy három embör, csak szomorú volt, mert a pénz kellett nekik, nem a tehén s eladták hamar, de nagy családosoknak adtak, azok úgy kapták volt ingyen. Hamar túltettek rajta, úgy, hogy a háborút nem is igen érte a legtöbbé meg, mert addig eladták.

- *A nagy családosoknak itt még más támogatás volt-e, mert voltak vidékek ahol az ONCSA épített házat...*

- Hát azt tudja tisztán nem tudom, nem mondhatom, de itt is valami volt abból ilyen építési segélyakció, például nem házra hanem istállóra. Itt is volt csak lebontották egy részit, Miklós-falván megvan az ilyen mintaistálló.

- *S ilyenről, hogy minta trágyatelep, ilyenről hallott-e?*

- Az is volt de abból kevés valósult meg. Tudja az olyan volt, hogy egyszer meg is kellett győzni az embereket, hogy úgy jó s akkor jött az is, hogy hát mindenki nem szökött neki a dolognak akkor se mind most, voltak ilyen akadályok, például volt, akit mondtam, hogy a gazdakör elnöke volt, annak silógödre volt. Az is állami támogatással volt, ő csinálta, máskülönben ő bonyolította le, csak volt valami támogatás is.

- *Szakács Zoltán híres megyei vezető ember volt abban az időben, országgyűlési képviselő, pártelnök, EMGE elnök, ő bikafalvi volt?*

- Igen, például Szakácsot annyit üldözték, volt akinek nem tetszött ugye háborús szag volt a negyvenes évökbe, itt is kellett volna a hadikölcsön, kölcsönt kellett volna jegyeztetni, gyűlés volt, hogy ki mennyit jegyöz de volt egy család, nekik valami konfliktusok volt Szakáccsal előzőleg, s aztán ezök nem kaptak akciós marhát, igényöltek de nem kaptak, s az ugye a Szakács kezében volt, mert ő volt az EMGE elnöke Udvarhelyen s ő rendözte ezöket az akciókat, hogy merre, hogy, s meddig. Aztán azt mondták ezök a gyűlésbe, hogy ök nem iratnak hadikölcsönt, mert nekik sem adott az állam semmit. Aztán hogy eztöt milyen formába tették

papírra nem tudom, csak elég az, hogy őket kettőjüket, az öregöt is, a fiát is letartóztatták s elvitték Kistarcsára.

Szakács kapott akkor akciós állatot, választott magának hetenyoilat az akciós marhákból, az ő kezébe volt, aztán erre föl nagy volt a tűz, tüzeltek reá, hogy magának kiszedte a javát, ebből elég baj került azután, az ellenkezésből...

– *Valamiféle új gabonafajták jöttek ide akkor?*

– Igen. Búzából is, zabból is jött. A bánkuti s az odvasi volt, ez a kettő. Zászlós zab, úgy mondták. Bánkuti zab is volt, az még máig is fungál, mert az annyira béválott, honnan került, honnan nem, nem tudom, de az annyira bő termő volt, hogy ami zab volt addig nekünk, még egyharmadát se terömté mind az amikor béhozták. S olyan nehéz volt, hogy egy hatvékás csihánzsákba egy mázsa gabona beléfért. Ez még máig is fennmaradt. Ugye nem éppen olyan tiszta állapotba de azért még most is van. Én ismertem a szemit, s hogy ez a kollektív lejárt, ez a kollektív mestörség, azután arra szereltem, s a búzából is olyan formát szereltem.

– *Még milyen gabonafajtákat hoztak akkor?*

– Sok mindent tudja, mert akkor volt ez a szöszös bükköny, a magyar üdőbe, akkor természetették s aki akart természeteni az is bévált termény volt. Aztán hallottam a fogságba, mert ugye békerültem fogságba, Pozsonynál elfogtak – aztán ott gazdászkodtak a széköly határörök – mü gyermekök voltunk, mert tizenkilenc esztendő s vótam, aztán mocskolták a magyar üdöt egy része, hogy erőltették, hogy bükkönyt termeljenek ne töröbúzáat termeljenek, de hát a bükköny többet ért, mert drágább volt a töröbúzáatól a bükköny, mert úgy ahogy mondta, hogy más vidékőkre vitték, hogy szaporítsák hát azért volt természetve mert nagyon sok volt a fehérje benne. Annyira dús volt fehérjébe a szöszös bükköny, hogy nekem volt tíz malacom s meghagytam s hat hónapra s félre 125 kiló, s 115 kiló, s mind 100 kilón fejjel voltak. Bükkönnyel ettettem. Azután még egyszer ettettem, még voltak meghagyva de azok csak 7 hónap után mentek 100 kilón

fejfel. Nagyon jó termés volt itt, az itt való vidék nekivaló, jól termött. Nem zsarolta a földet, gazdagította, mert a pillangósok ugye gazdagítják

- *Abban az időben volt beszolgáltatás is. Ez súlyos volt?*

- Nem volt az. Ahogy a háború megkezdődött, negyvenkettőbe, akkor már jól emlékszőm vissza, hogy apám nem akarta hagyni, hogy menjek iskolába. Azt mondta, hogy dolgozni kell s így s úgy, s aztán addig uzsukáltam rajta míg beleegyezött, hogy menjek ha menni akarok, ő egy lépést sem menyen sehova mondta, s aztán én vettem föl magamot, s azután úgy tanultam, hogy ne kelljen fizessenek, ösztöndíjas voltam, aztán akkor volt egy olyan törvény, hogy mindenkinek meg volt állapítva, mezei munkát végzőnek, 200 kg búza. Fejadag. Azon föjfel eladhatta a falujabelinek, csak azt be kellett jelöntenie, hogy kinek adta el. Mindenkinek annyi járt. Mi nem kaptunk ilyen jegyöt, mert valamikor aztán jegy is lett belőle, azoknak az állam adott nem tudom 180 kiló lisztöt, valami ilyesmit, de azt meg kapta, ha fönn a havason dolgozott s ősszel hazajött, akkor egybe azt a lisztöt kikapta. Úgy, hogy megvásárolhatta jutányos áron. Úgyhogy nem volt ilyen beszolgáltatás egy ilyen akció volt, hogy városinak nem tudom pontosan, 170 kiló volt-e vagy 150 kiló, de tudom, hogy a falusi gazdaságban dolgozó emböröknek 200 kiló volt. S ide nálunk is jöttek mert volt nekünk is fölösleges gabonánk, s jött ilyen Némötországba tekergő cigán, ugye magyaridőbe haza szorult onnan, s aztán jött pálcáson, s sorba voltak a gabonásba a zsákok rakva s külön volt a vetőmag, s abba az esztendőbe úgy lehet egy kicsit vizes esztendő volt, ilyen ragadálymag több volt a búzába, s nem volt olyan a búza mind ahogy kellett volna, s aztán a réten vótak jó búzák, az külön volt rakva vetőmagnak. S azt mondta nekem ebből kell. Abból nem kap mondom, senki mert az vetőmag. Elment, s azután hallottam, hogy hát a nagygazdák nem akarnak adni...

- *Nem emlékszik, hogy akkor építkezés lett volna, vagy középületet felújítottak, iskolát, óvodát?*

- Iskolajavítás ilyesmi volt, s hídmérleg építés. Tudom, hogy az állam valamennyi segítséget adott arra a gazdaköröknek, s nem tudom miknek, ugye most, hogy van ez a hogy mondják, Sapard, Új Kézfogás...

Az utat azt az állam javította, az országutakat s a községi utakra kirótták a községből, hogy két szekér kavicsot, s kinek mennyi fogatja volt, s így béosztva annyi kavicsot kellett kivigyen, s az országutját azt végig hengerelték, jobb út volt mint most az aszfalt úgy lehengerelték, akkor az út takarítónak volt adva seprű a kezibe s lapát, s ahol egy kicsi gödörforma lett azt teli kellett tölteni újra leverődött, úgy hogy nem volt döcögős, ez volt a magyar üdőnek a legnagyobb eredménye... Mikor felértünk Udvarhelyre ott le volt betonozva a Kossuth végig, akkor betonozták le.

- *A város között nem kockakő volt?*

- A város között kockakő volt, de itt fel végig betonból volt öntve, körülbelül 80 centi mélyen a föld ki volt szedve, s elhordva s kőalap volt töltve emlékszem, mert egyszer biciklivel egy szekér kórét kerültem el s alig-alig úsztam meg, hogy belé nem estem. Én azt tudom, hogy mikor fölértünk oda, ha szekérrel mentünk, akkor is mondtuk, hogy na itt van Magyarország. Nagyon jó utat csináltak volt, magyar időbe. Sok eső is volt abba az időbe, különösen 39-be nagy árvizek voltak. A határról behordták a követ s az út szélire kétfelé volt hányva, s azt mind beléhengerelték s törték géppel s kézzel s mindennel, rendbe volt téve az út. Annál több nem is történt, annál jobb mint az út csinálás, akár merre mentél az országba mindenütt jó út volt."

Lukács Péter (sz. 1925) Csíkszentsimon

– „*Ennek a keményítőgyárnak az építésére emlékszik?*

– Ez már negyvenhárom, negyvenkettőbe épült azt hiszem.

Tehát megjött egy mérnöksoport, ketten hárman is voltak, édesapám révén, hogy bíró volt odamentek hozzá, és kihívták a területre, hogy hol szeretnének építeni, mert biztos már szemrevételezte valaki nekik. És ott folyt egy patak akkor le, ma már nem, mert a sok ártézi kútja a keményítőnek elszívta, tehát kihasználta úgy, hogy ma már nem folyik, jó kemény patak folyt le. Ez a keményítőgyárnak igen lényeges mert pityókából dolgozott volna s dolgozott is persze, ameddig tudott menni, rengeteg vízre volt szüksége. Na és édesapámék kivitték a terepre, még valamelyik községi tanácsossal, széjjelnéztek, na aztán egyezkedtek, hogy lehetne, nekik pénzük a talajra nem sok volt, a területre mert ugye elég drága volt akkor a föld a negyvenes évekbe.

Hanem aztán édesapám, lévén, hogy községi bíró volt, hát a tanácsot összehívta és rábeszélte az embereket, hogy adjuk ki harminc évre, mert harminc év volt az utolsó terminus, amely után már nehéz volna visszaszerezni. Na hát mit csináljunk, hát harminc évre lekössük, s majd ha az állam megtelepedik s beruház s a többi, kiteljesedik akkor mint tulajdonosok annyiért adjuk el biztosan nem ennyiért mint ma adnók. S akkor lesz munka s pénzlehetőség, tehát azért is fontos volt, mert Románia vette fel és ma is a román vidékek, a Regát veszi fel a mi pityókánkat. Akkor szintén úgy volt. Megjött a magyar világ és megmaradt a pityókánk, vagyis már nem tudtunk termelni, a gabonatermesztés viszont igen csekély jövedelmet biztosított. Így aztán megegyezett a tanáccsal, hogy harminc évre, évi egy pengő haszonbérért adta ki a tanács.

Na persze aztán az egyik, sajnos – nem sajnos mert mi se történt belőle – egyik tanácsos feljelentette édesapámat a főispánhoz, az akkori magyar főispánhoz, hogy valami korrupció történt, mert hát benne volt a tanácsba, nem mondom a nevét, aztán édesapámat fel is hívatta a főispán, na mi a helyzet bíró, mi

történt, milyen üzletet köttek satöbbi, s édesapám elmondta: tehát eccer a pityókánkat van hova eladni, egy csomó munkalehetőség az embereknek mert hát akkor a napszám volt, egyéb nem volt, a jobb gazdáknak ezelőtt vagy szolga vagy pedig napszámos. Na aztán előadja édesapám: így és így csináltuk. S azt mondja, na ne féljen bíró úr azt mondja, jól ismerték egymást, mint ahogy ma is ismerik a főispánok a tanácselnököket, na ne féljen bíró úr, magát Horthy Miklósék nem pénzelték le.

Aztán a gyárat építeni kezdték, egyetlen egy talán még mérnökije se lehetett, mesternek hívták, és az az egész üzemet tiszta egyedül felépítette, futott jött-ment beállította a szakembereket persze kőművest, ácsot, stb., majd aztán jött mérnök is persze, amikor a berendezéseket kezdték szerelni be, és igen hamar idő alatt a fiatalság – tizenöt tizenhat, tizennyolc éves fiatalok nagyjából, hát persze felnőttek is voltak – elég jó keresetet tudtak ott biztosítani maguknak. Ez volt a keményítő és megindult, elég jól ment, hát aztán a vízből nem lett elég éppen igaz mert aztán fogyott a víz, az időjárás is olyan volt, aztán akkor kutat ástak körülbelül olyan hat-hét méter átmérőjű kutat, mind a rendes kút, lementek volt vagy tizenöt-tizenhat méterig, na de végül aztán majd fogtak és aztán biztosítva volt a víz mégis.

– *Az a berendezés amit a magyarok felszereltek az úgy meddig fungált?*

– Hát az a háború alatt, persze az megindult, azzal a berendezéssel ment biztosan olyan húsz évet. Majd aztán modernizálták persze és mi több, szeszgyárat is építettek melléje a hetvenes évekbe, azelőtt csak keményítő, glukóza dextrin, zeamil tehát ezek a termékek voltak, de akkor hogy leszögezzem a dolgot maga az üzem nem egyébre volt, hadianyag, robbanóanyag maga a keményítő a tri-2-nek a gyutacsa, ennek az előállítására volt, de ezt még senki nem tudta, csak a háború után ismertük meg a miértjét. És azután persze iparilag aztán ment kikísérleteztek több féle, hogy is hívtuk azt Japánban csinálták, amikor erjesztésre például a szesznel is, az enzimet itt kikísérletezték itt az üzemnél nálunk.

Mérnökök jártak ki Bukarestből, állandóan éveken keresztül itt dolgoztak. Többféle terméket, például a glukozából nyerve ilyen édességeket...

A magyar világba aztán mindjárt az első év után már negyvenegybe, s még negyvenkettőbe már elindult a folyamat a mezőgazdaságnak a fellendítésére, mert bizony eléggé el volt maradva, mert hát a székely, még most is túrjuk a földet ekével, tehénnel, stb. Na hát elég, hogy aztán fajállatokat hoztak, lovakat, de különösen borjúkat, igen-igen nagyon olcsón, akkor itt egy jó gazdát megkértek, hogy itt építsen egy olyan istállót, amelyet az állam tervez meg, az anyagot adni kellett és teljesen, díjmentesen felépítették az istállót, úgy ahogy az állami szabványnak megfelelt, csak hát itt Simonba nem igényelte senki elég sajnós, édesapám igényelhetne volna mert elég jó gazdaember volt, egy olyan közel 20 hektáros szántóterülete volt.

- *Ebből a negyven-negyvennégy közötti időszakból arra nem emlékszik, hogy valami újfajta gabonákat hoztak volna be?*

- De igen! Az egyik, a magyarok amikor hozták az egyik legkiválóbb búza a sikértartalmát tekintve, ma már nincs, úgy nevezték a bánkúti, ezt úgy emlékszőm a kolozsvári szakemberek természetették, kísérletezték ki, hogy honnan, nem tudom... Ez nagyon-nagyon piros, és amikor a magyarok bejöttek és gabonát kellett beszolgáltatni, akinek többje volt, meg volt a szabály akkor is, nem sok az nem volt veszélyes, hanem amikor mérték, már tudtuk, nyolcvankét kiló volt maximum a búza fajsúlya. Nyolcvanhat, nyolcvanhét, olyant mérték, hogy műszerük már akkor a magyaroknak volt, hát azt mondták a Bánátba ilyen nem terem. Nem terem mert, mikor jól sikerül, érdekes addig amíg be nem jött a bánkúti búza, az nagyon ritka év amikor megbírta a telet, az addig természetett búzáink. És utána már többet nem, persze a mostani búzák is megbírják, nincs baj, de nem az a kék színű, ha elharapjuk kék színt játszik és nem fehérét. Amelyik fehér színt mutat annak gyenge a sikértartalma a sütőipari értéke, hogy így fejezzem ki.

- *A takarmánytermesztést akkor segítették-e?*

- Igen, igen. Azt is hoztak magokat kiválókat, akkor az aranka megtámadta a here táblákat, egyik legjövedelmezőbb volt amikor heremagot termesztünk, például még ebbe a kommunista rendszerbe is. Úgy ötszörös árat adtak a többi terményhez viszonyítva, hát akkor valahova azt hiszem iparilag is felhasználták a heremagot.

- *Nagy teher volt-e a beszolgáltatás, akkoriban a Jurcsék-törvény idején?*

- Egyáltalán nem volt nagy teher, mert jó gazda embereknek is búzát adtak, nem hogy beszolgáltattak, hanem adtak, mert a rozs, az árpa, ezek nem számítottak itt csak a búza volt a fő.

- *Középületeket építettek-e, javítottak-e?*

- Igen! Magyar világ alatt négy óvodát építettek az édesapám ideibe, és a vasút mellett, ott hány terem is van? Négy. Ezek akkor épültek a magyar világ alatt. Hát ez már biztosan állami támogatásból lehetett, abból volt lehetséges, mert különben a község ezt a két nagy épületet nem tudta volna felépíteni.”

12. Társadalmi viszonyulások, adaptív folyamatok

„A visszacsatolás napjaiban csodát vártak az erdélyiek és csodát vártak az erdélyiektől. Mindkét oldalon csalódtak. A trianoni határon túli ország nem bizonyulhatott annak, amilyennek huszonkét esztendőn keresztül Erdélyben megálmodták. És a csodálatos erdélyi nép is bizony esendő és gyarló emberekből állott.”⁴⁷⁰

A termelési és társadalmi viszonyok változása

Az előbbi fejezetekben a visszacsatolás utáni időszak kormányzati erőforrás-leosztási gyakorlatát, a gazdasági, szociálpolitikai támogatások formáit vizsgáltuk. A felhasznált levéltári források, sajtóanyagok döntően a hatalmi-intézményi szféra szándékait, és megvalósításait dokumentálják. Az állami- és közvetítő társadalmi intézmények többsége nemcsak a székelyföldi társadalmat és gazdaságot a trianoni területhez integráló törekvések kivitelezője és támogatója, hanem irattermelő intézmény is: a korszak támogatási formáira vonatkozó értesüléseinket, főleg ezekből az iratokból nyerhetjük. A társadalmi folyamatok elemzésénél nem hagyható figyelmen kívül az a tény, hogy a korabeli valóság társadalmi, gazdasági viszonyainak komplexitását, a társadalmi csoportok helyzetét, életviszonyait, a csoportközi kapcsolatokat a hatalmi írástermelés meglehetősen egyoldalúan – illetve ideologikus szűron keresztül – mutatja meg.

A ma forrásként használt iratokat létrehozó intézmények érdekeiből, elkötelezettségeiből következik, hogy ezek az iratok igen keveset árulnak el a hatalomnélküli társadalmi csoportok közötti viszonyokról, és e csoportok differenciált viszonyulásáról az új adminisztratív változásokhoz és minden ebből eredő új társadalmi, gazdasági szabályozáshoz.

470 Zathureczky Gyula: *Metamorphosis Transylvaniae*. In: *Hitel*, 6 évf. 1941-1942. 2. 214 p.

E fejezetben a hatalomnélküliek viszonyulás-formáiról szóló híradásokból próbálunk következtetni a társadalmi alapzat, a mezőgazdasági termelők és kisiparosok, hivatalnokok, értelmiségiek csoportközi kapcsolataira és az állami akciókkal szembeni viszonyulásaira.

A sajtóban és a szakfolyóiratokban sokat emlegetett gazdasági, társadalmi egybehangolás a trianoni és a visszacsatolt területek között nemcsak az elmaradott erdélyi társadalom felemelését célzó kormányzati intézkedéseket jelentette,⁴⁷¹ hanem az állami beavatkozás fokozódását is a társadalmi szereplők termelőtevékenységébe és a lokális intézmények működésébe (pl. a föld és erdőhasználat szokásrendjébe).

Alább az állam és a mezőgazdasági termelők, kisiparosok, gazdasági termelési viszonyainak változásaira fordítjuk figyelmünket, előrebozsátva, hogy – miként az irattermelés körülményeiből értelemszerűen következik – eddigi kutatásaink során jóval kevesebb olyan forrásra bukkantunk, amelyekből a hatalomnélküli, némaságban maradók tömegének mindennapjaiba bepillanthatunk.

Az állam az adózási szabályok változtatásával, a terményárak, munkabérek szabályozásával, a hadigazdálkodás körülményei között terményelvonással, termelési kényszerek bevezetésével, avatkozott be a falvak társadalmának életébe. A gazdatársadalom új termelési körülményekhez való viszonyulásának, a korabeli falusi mindennapok hangulatának a legkomplexebb írásos dokumentumai, a rendelkezésre álló forrástípusokból ez idő szerint megítélésem szerint a székelyföldi EMGE kirendeltségek vezetőinek a Földművelésügyi Minisztériumhoz havonta küldött jelentései. E forrásokból a gazdatársadalom életviszonyainak – a kormányzati intézkedésekkel összefüggő – alakulása több szempontból is rekonstruálható.

471 Ezeket a támogatási formákat tárgyaltuk az előbbi fejezetekben, eddig közölt részletek olvashatók a *Székelyföld* 2001. 4. és 11. számában és a Tatabányán kiadott *Limes*, Tudományos szemle, 2001. 3. számában.

A visszacsatolás utáni első időszakban a legtöbb panaszt az új adózási szabályok bevezetése okozta. A merev, centralizált állami irányítás nem volt tekintettel a termelési feltételek regionális változatosságára, a mostohább székelyföldi természeti körülményekre. 1941 decemberében – egyik EMGE jelentés szerint – a falvakban „a téli idő beálltával mindenütt megélénkült a gazdaköri élet. A gazdaköri gyűléseken a gazdák mindenütt hálásan emlékeznek meg a földművelésügyi kormányzat jóakarataról, és nagy boldogsággal könyvelik el az elmúlt esztendő különböző akcióinak nagy eredményeit.”⁴⁷² A jelentés a továbbiakban arról számolt be, hogy a gazdák a kormányzat jóakarata ellenére is helyzetük romlását tapasztalták: „Az impérium változásával a gazdák helyzetük javulását várták. E helyett az még nehezebb lett... Gazdáink emlegetik, hogy múltban minden háború a gazdák jövedelmének fokozódását jelentette, mert a takarmányok és a vágómarhák ára emelkedett a nagyobb kereslet miatt. A háború ideje alatt a gazdák megfizették adósságaikat, földvásárlásokat eszközöltek. A helyzet ma fordított. A gazdasági termények és az állatarak rögzítve vannak, míg ezzel szemben az ipari cikkek árai ugrásszerűen emelkednek. Ez a helyzet a gazdaközönség eladósodására vezet, és kérdéses, hogy a háború után milyen áldozatokkal tudja a gazdatársadalmat a kormány újra talpra állítani. Súlyosan érinti gazdáinkat az árkormánybiztosság ármegállapítása, amellyel soha gazdáinkat, vagy azoknak érdekképviselőjét meg nem kérdezte... Az adókimvetéseknél az adókimvető hatóságok ezeknek a gazdaságoknak a ráfizetéses üzemét nem vették figyelembe, az összes adókimvetésnél az anyaországban szokásos terméseredményeket és jövedelmezőséget vették alapul és ennek alapján oly súlyos adókat vetettek ki, amelyeket a gazdák, de legfőképpen a középbirtokosaink megfizetni nem tudnak. Sajnálattal kell megállapítanunk, hogy a középbirtokosok megmaradt szerény társadalmá a tönk szélén

472 MOL K. 184. 1941. 46. 126014. Az EMGE 1941. december havi jelentése. 25 p.

áll. Hitelhez a legritkább esetben jutni, mezőgazdasága nem jövedelmez ilyen árpolitika mellett.”⁴⁷³

1942 januárjában „egész Erdély területén kikézbcsítették a gazdák kezeihez az adókiwetéseket. A gazdák mindenütt nagy megdöbbenéssel azt tapasztalták, hogy az újonnan kiwetett adók többszörösei a múltban a románok által kiwetett adóknak. Erdélyi gazdáink igaz magyar szívvel és lélekkal igyekeznek adófiwetési kötelezettségeiknek eleget tenni, de elszomorodott szívvel látják, hogy ezeket az adókat huzamosabb időn keresztül teljes anyagi tönkremenetelük mellett fogják csak teljesíteni... Az adókiwető hatóságok nem voltak tekintettel arra, hogy az 1941-ik esztendő, de az azt megelőző 1940-es esztendő is katasztrofálisan rossz volt, ötven év óta a gazdákat annyi elemi csapás nem érte, mint amennyi a két utolsó esztendőben.”⁴⁷⁴

Nemcsak a terményekre, földekre kirótt adó mértékét tartották túlzottnak a székelyföldi gazdák, hanem a házadókat is. Az EMGE kirendeltség vezetők a székelyföldi törpebirtokosok védelmében a házadókat csökkentését kérték a kormányzattól: „Egész Erdélyben de legfőképpen a Székelyföldön évszázados építkezési módja a házaknak az, hogy közbül van egy úgynevezett pitvar, amely nyáron esetleg konyhának is szolgál, jobbról-balról egy-egy lakószoba. Egyik az úgynevezett tisztaszoba. Ez a legtöbb helyen, a legszegényebb földnélküli munkásoknál is megtalálható. Ezzel szemben a pénzügyi hatóságok ezt két szoba-konyhás lakásoknak minősítik és ennek megfelelő magas adóval sújtják. Sokszor ezen kétszobás konyhás lakások kivitelezésükben gyengébbek, mint a csonka ország egyszobás-konyhás munkáslakásai, miért is kérésünk az volna, vétessék figyelembe az ilyen munkások mellékkörülménye is, és amennyiben az illető valóban 1-2 holdas törpebirtokos, avagy csupán két keze munkája után él meg, háza ugyan-

473 Uo. 28-29 p.

474 Uo. 55 p.

olyan elbánás alá essék adó szempontjából, mint az ország más részében szokásos egyszobás-konyhás munkáslakásoknál.”⁴⁷⁵

Az új adózási szabályok mellett a másik állami beavatkozási forma a termelési viszonyokba, a mezőgazdasági ár- és bérszabályozás volt. A vármegyei gazdasági munkabér-megállapító bizottságok részletes utasításokat közvetítettek a járási főszolgabírói hivatalokhoz, ezek a maguk során továbbították a községek vezetőségéhez. A bérmegállapítás a munkafajtákra, munkaidőre, a munkavállalók (pl. nőtlenek, családfenntartók) osztályozására is vonatkozott. A munkabér megállapító határozatban foglalt munkabérek be nem tartása kihágásnak számított és „600 P-ig terjedő pénzbüntetéssel büntethető” (ez az összeg kb. 20 havi gazdasági cselédbérnek felelt meg).⁴⁷⁶

Az állami munkabér megállapítás mértéke az alkalmi napszámokkal, vagy éves szegődményben gazdasági cselédekkel dolgozó gazdálkodóknak a korábbi informális béralkukhoz képest hátrányos volt. Az adminisztratív rendelkezések nem álltak összhangban a hagyományosan kialakult regionális cserefeltételekkel és ezekkel együtt a foglalkozási csoportok közötti társadalmi kapcsolatokat is megzavarták, pl. a földművelők és a kisiparosok vagy a napszámok közötti csereviszonyokat.

1941-ben egy EMGE jelentés arról számolt be, hogy „az ideai mezőgazdasági terméseredmények, különösen az ősziekben általában egész Erdélyben rosszak voltak. Legtöbb helyen a búza csak 2-3 q-t, a rozs 3-4 q-t hozott holdanként. A mezőgazdák helyzete tehát nem nagyon jó annak dacára sem, hogy hallatlanul magas zugáron tudják értékesíteni azokat a terményeiket, amelyeket nem kell a Futurának beszolgáltatniuk. Terményeiknek nagy részét azonban mégis a beszolgáltatási kötelezettségek alá eső cikkek képezik, amelyeknek hivatalos árai nincsenek arányban a megdrágult termelési költségekkel, főleg a magas napszámbérekkel. Így a mezőgazdasági termelés a nagy konjunkturális lehető-

475 MOL K. 184 1942. 46. 126014. 200 p.

476 Udvarhely Vármegye Hivatalos Lapja, 1941. 111. p.

ségek dacára is lassan veszteségessé válik, és tartani lehet attól, hogy a gazdák a beszolgáltatási kötelezettség alá eső cikkekből éppen csak annyit fognak termelni, amennyit saját szükségleteikre megtarthatnak.”⁴⁷⁷

A mezőgazdasági korszerűsítését szorgalmazó propagandában a korszak ideáltipikus termelőszervezete a Székelyföldön a kis- és középbirtokosok családi munkaszervezete volt. E gazdaságtípusok megerősítésében, támogatásában látták az agrárszakemberek és publicisták a mezőgazdasági termelékenység fokozásának fő gazdasági, munkaszervezeti kereteit. Ezeknek a gazdaságtípusnak a földtulajdona, székelyföldi viszonyok között kb. 15 és 50 hold közötti terület volt. A fenti gazdaságfejlesztési elképzelésekből az is következett, hogy az EMGE jelentésekben a megyei kirendeltségek vezetői nem a vagyontalan cselédek, bérmunkások érdekeit, hanem a kis- és középbirtokosok panaszait közvetítették a Földművelésügyi Minisztériumba.

1941. őszén „Csík vármegyéből jelentették, hogy a gazdasági cselédkérdés megoldására lenne itt hathatósabb intézkedéssel szükség. Sok gazdától érkezett panasz, hogy a gazdasági cselédek havi bérét a mai nehéz viszonyok mellett máról-holnapra emelik és a gazdák, ha ezt nem adják meg, úgy szolgálataikat egyik napról a másikra otthagyják. Ez a kérdés a múltban se volt megoldva. A cselédek rendszerint koszt mellett teljes ruházattal (fehérnemű, bakancs, csizma, sapka, felsőruha) vállaltak munkát rendszeren egy évi időtartamra. Ettől ma sem akarnak elállni, viszont a fenti ruházati cikkek beszerzése felette nehéz, sőt néha lehetetlen. A szokásos havi 30 pengő készpénzfizetést már 50 pengőre, sőt ennél többre is emelik igényeiket, úgyhogy ezt már nem tudja fizetni a gazda. Ennek káros hatása már jelentkezik is, mert egyes súlyos helyzetben levő gazdák vagy állatállományukat csökkentik, vagy földjeiket kiadják haszonbérbe, vagy részes gazdálkodásra.”⁴⁷⁸

477 MOL K. 2127. 9.

478 MOL K. 184.1942. 46. 126014. Az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület 1941. évi XI. havi helyzetjelentése. 8 p.

Az erdőkitermelésben, építkezéseknél, iparban dolgozók munkabérei magasabbak voltak a mezőgazdasági munkabéreknél. Ezek a bérvizonyok szintén hátrányosan érintették a gazdálkodókat. A termelési feltételek modernizálására törekvő szakemberek a gazdák és gazdasági cselédek közötti szokásos megállapodások, könnyen megszeghető szóbeli megegyezések helyett formalizált, hivatalosított, szerződéses viszonyokat szorgalmaztak: „A gazdasági munkaviszonyokra nagy hatással van a gyári, erdei munkások, valamint a követ fuvarozó munkások magasabb munkabére, ezekhez a munkabérekhöz viszonyítják a gazdák a munkabéreket is, amelyeket azonban Csíki viszonylatban egyetlen gazdaság sem bír el... Ugyanez áll a pásztorbéreknél és a juhászoknál is. Írásbeli szerződés itt nem volt szokásban, sőt még cselédkönyv sincs. Tehát a cselédfogadást is szabályozni kellene, hogy védve legyenek ezzel a gazdák. A jegyzői hivatalokat el kellene látni nyomtatott cselédkönyvekkel, valamint sablonos, helyi viszonyoknak megfelelő bérelevelekkel, hogy a cseléd is lássa, hogy vállalt kötelezettségét a szerződéses éven belül büntetés nélkül nem hagyhatja el.”⁴⁷⁹

A gyergyócsomafalvi gazdaköri elnök helyzetjelentése a maximált mezőgazdasági terményárak és a kisiparosok szolgáltatásai közötti nagy különbségekről tudósított: „a gyergyói ipartestület megállapította a munkabéreket 1941 júliusában. A szabók egy condrakabát csinálásáért 20-25 pengőt, a csizmadiák egy bakancs készítéséért 60-70 pengőt, egy pár férfi csizma készítéséért 90-100 pengőt kérnek. Egy nagycsaládú gazda nem kap elegendő jegyet, így jegy nélkül egy pár lábbeliért 5-8 pengővel többet kell adjon. Ennek ellenére a krumpli vékája 1 pengőre van maximálva, tehát egy pár csizmaért 90-100 véka krumplit kell adjon. Egy pár állattal egy fuvar 8-10 pengő, ha sokáig így megy, akkor a gazdák teljesen tönkre mennek. Mindezekre sürgős intézkedést kérnek.”⁴⁸⁰

Az EMGE jelentései a Csíki medencében is a gazdaságok jövedelmei és kiadásai közötti nagyfokú aránytalanságokról szól-

479 Uo.

480 Uo. 9 p.

tak: „lakosság ellátása a lisztjegyrendszer bevezetése óta zavartalan, azonban a rossz termés következtében sok olyan gazda van, aki az idén ellátásra szorul. Általában az egész visszatért területen a legnagyobb hiány a lábbeli beszerzése terén mutatkozik. Soha nem tapasztalt mértékben nyílt széjjel az agrárölló. Míg a kisemberek által termelt burgonya, zöldségfélék, tej, stb., a legszigorúbban maximálva vannak, addig éppen a kiscgazdák által igényelt közszükségleti cikkek, ruházat, patkolás, szekérmunka, stb. olyan mértékben drágult meg és olyan aránytalanná vált, ami eddig még nem volt tapasztalható. Ez a tünet nem egészen indokolatlan elkeseredést okoz gazdáink körében.”⁴⁸¹

Az EMGE aktivisták igyekeztek közbelépni a kormányzati szerveknél a gazdák érdekében: „Rendkívüli sérelme a gyergyószentmiklósi gazdaközönségnek az, hogy a városban lévő kisciparosok, akik bár véreikből valók a háznál készített szekér fa alkatrészek vasalását megtagadják. Hozzáértó székely gazda, saját maga faragja meg és készíti elő a szekéralkatrészeket, amit ottani kisciparosok, főképp a kovácsok minden rendelkezés megkerülésével, arra való hivatkozással, hogy azt a szekéralkatrészt nem szakember vagy mester faragta ki, nem hajlandók bevasalni, sőt még feljelentéssel is fenyegetőznek. Kívánatos volna egy általános rendelkezés kiadása, gyors intézkedés az ilyen egyéni kartellszerű megállapodások megszüntetése érdekében. Az amúgy is nagy nehézségekkel küzdő, gazdaságilag leromlott kiscgazda nem fizetheti meg minden egyes famunkáért a magas bért, amelyet ma a falusi kisciparosok minden indok nélkül felszámítanak.”⁴⁸²

A hadban álló, központosító állam gazdaságpolitikájában az ágazati elsőbbség az ipari termelésé volt, ez a helyzet az árpolitikában azt jelentette, hogy az árszabályozásában a mezőgazdasági terményárak és ipari cikkek árainak „nivellálására” – a gazdálkodók mély elégedetlenségére – nem került sor: „Az ipari cikkek

481 Uo. 14 p.

482 MOL K. 184. 1941. 41. 73126. iktsz. 7642. Az EMGE 7-es számú mezőgazdasági jelentésének kivonata.

árának már többször beígért nivellálása még mindig nem történik meg. Az újságokban időnként megjelenő olyan értelmű cikkek, hogy leszállítják az ipari árakat, csak elkeserítik a mezőgazdákat, s a mezőgazdasági munkásokat, a való helyzet pedig az, hogy ipari vonalon állandó áremelkedéssel kell számolni. A takarmányárak és az ipari árak közötti hallatlan nagy különbség nagyon érzékenyen érinti a gazdákat, emiatt sok panasz érkezik, de nagy nyomorúságot okozott, ahol a szorgalmas munka alapján nem ezt érdemelnék meg.”⁴⁸³

A gazdálkodókra nézve kedvezőtlen árviszonyokért a mezőgazdasági szakemberek, propagandisták véleménye szerint a Közellátási Minisztériumot terhelte a felelősség. Egy EMGE alkalmazott úgy látta, hogy „A M.Kir. Közellátásügyi Minisztérium – árhivatalán keresztül – a gazdák felett élet és halál ura... Hiába minden igyekezet, hiába a kormányzat részéről minden áldozat, ha a mezőgazdaságot legközelebről érintő kérdések, mint a vetőmag és a mezőgazdasági terményárak megállapítása olyan intézmények kezében van, amelyekbe az agrárpolitika hivatott tényezői vajmi kevés beleszólással rendelkeznek.”⁴⁸⁴

Az EMGE 1942. március havi jelentése szerint „általános kívánság, hogy a mezőgazdasági termelés irányítása adassék vissza a M. Kir. Földművelésügyi Minisztériumnak, a Közellátási Minisztérium pedig ne avatkozzék bele a termelés kérdéseibe csak a széjjelosztásba.”⁴⁸⁵

A háborúban álló országban egyre gyakoribb árszabályozásokat a megyei közigazgatás szintjére az Árellenőrzés Országos Kormánybiztosának megyei szerve a Közellátási Felügyelőség közvetítette. Az állami árszabályozás kiterjedt a kisgazdaságokban előállított minden terményre, állati termékre. A hatósági árszabályozás bevezetése után azonnal kialakult a *kettős árrendszer*, a piacokon hiány jelentkezett. Azok a termelők, akik a hatósági

483 Uo. 321 p.

484 Uo: 142–143 p.

485 MOL K. 184. 1942. 46. 126014. 162.

árakat figyelmen kívül hagyva a helyi piacokon érvényes szabad árakon próbálták terményeiket értékesíteni, törvények ellen vétő, „árdrágító” bűnösöknek, ügyfeleik pedig bűnrészeseknek minősültek.

1941. őszén az életbe léptetett központi árelenőrzésekről és a falvak gazdáinak az árszabályozásokhoz való viszonyulásáról a *Csíki Lapok* az alábbiakat írta: „hónapokkal ezelőtt a hatóságok megállapították a tej árát 25 fillérben literenként. A tejesek megmozdultak, nem adták a tejet 30 filléren alól... Vagy ott van a tűzifa ügye. Itt a fa hazájában máról holnapra kifogyott a tűzifa. Jobban mondvá akadt fa, de csak akkor, ha megfizették. Egy öl fáért már 70-75 pengőket kértek, ami az előbbi árakhoz viszonyítva közel száz százalékos áremelést jelent rövid idő alatt. Nem folytatjuk. Hangoztatjuk azonban, hogy éppen a legalkalmasabb pillanatban jelent meg az ország közlélemezési miniszterének rendelkezése, amely drákói szigorral letöri és kiirtja az árdrágítás hiénáit... Az ország területén a legszigorúbb árelenőrzés október 27-én lépett életbe. Ebben a pillanatban minden városban, községben megjelentek a napi árak kifüggesztett jegyzékei. És aki ez ellen vétkezik, azt a közös magyar ügy érdekében olyan szigorral büntetik, ami elrettentő példaként hat.”⁴⁸⁶

Sem az elrettentő példák, sem a sajtóban hirdetett „drágaság elleni egészséges közszellem kialakításának” igyekezete nem tudta megfékezni a szabad piaci árak emelkedését. 1941 decemberében a *Csíki Lapok* cikkírója szerint a „csíkszeredai törvényszék bírása egy nap alatt nyolc büntető ítéletet hozott árdrágítás miatt... Kérjük a közönséget, vegye komolyan a háborús időknek az árakra vonatkozó rendelkezéseit... Karácsony van, neveket nem közlünk, de ismét figyelmeztetünk mindenkit, hogy az árdrágítás ezekben az időkben a hazaárulással egyforma bűn.”⁴⁸⁷

Az árdrágítási esetek a következő hónapokban is „daczára a példás büntetéseknek, csökkenés nélkül foglalkoztatják a bírósá-

486 *Csíki Lapok*, 1941. november 2.

487 *Csíki Lapok*, 1941. december 21.

gokat.” Fél év múlva a Csík megyei alispáni jelentés megállapította, hogy az utóbbi hónapokban „az árdragítási bűncselekmények száma növekedett.”⁴⁸⁸

A *Csíki Lapok* 1942. december 6-i száma 14 személy ellen hozott árdragítási ítéletet ismertetett: legtöbbször burgonyát adtak el a hatósági áron felül, de volt aki házilag főzött szappan, fél disznó, sajt, tehéntej hivatalos áron felüli árusításáért, vagy a rozskészlete eltitkolásáért került fogházba, vagy fizetett pénzbüntetést. E büntetési formák mellett a hatóságok a helyi társadalmi nyilvánosság szankcionáló erejét is próbálták igénybe venni: gyakran kötelező volt a büntetetteknek az „ítélet kiragasztása a községben”, a „községbeni kiplakátolás.”

A székelyudvarhelyi ügyészség is gyakran hozott ítéleteket „árdragító visszaélés” büntetéseért, a beszolgáltatás alá eső gabona elrejtéséért. 1942 decemberében egy székelyszentmihályi gazda ellen azért indult eljárás, mert a disznóját a megengedettnél drágábban adta el.” Egy malomfalvi és egy oroszhegyi asszony szintén árdragító visszaélés miatt került az ügyészségre, mert „drágán árulták a sajtot”, K. L. máréfalvi lakos ellen árulrejtés miatt indult eljárás, mert árpát rejtett el a hatóságok elől.”⁴⁸⁹

A hatósági árakkal elégedetlen gazdák nem vitték piacra termékeiket. 1943 nyarán Udvarhely vármegye közigazgatási bizottsága a közéletmezés helyzetéről megállapította, hogy „kevés a tej, aminek az az oka, hogy a gazdák a hivatalosan megszabott áron nem hajlandók eladni a tejet.”⁴⁹⁰

Egy szolokmai gazda „közokirat hamisítás vétségével került a székelyudvarhelyi törvényszék elé, mert gabonalapját, amely közokiratnak számít, meghamisította. Egy hónapi fogházra ítélték.”⁴⁹¹

1943 novemberében a *Csíki Néplap* cikkének felhívó címe továbbra is azt hirdette, hogy „dühöng az áruzsora. Szédületes

488 *Csíki Lapok*, 1942. május 10.

489 *Székely Közélet*, 1943. január 9.

490 *Hétfői Székely Nép*, 1943. június 15.

491 *Hétfői Székely Nép*, 1943. február 15.

méreteket ölt a vármegyénkben lábra kapott áruzsora... székely atyánkfiai óráról órára viszik fel az árakat s már azt sem tudják, hogy milyen árakat kérjenek, amikkel szörnyen elvadult kapzsiságukat kielégíthetik.”⁴⁹²

1944 telén és tavaszán a csíkszeredai törvényszék újra árdrágítók felett ítélezett: „A csíkszeredai törvényszék több árdrágítás ügyében hozott ítéletet... Egy csíkszentimrei asszony azért került a törvény elé, mert süldőjét a hivatalos ár négyszeresén adta el...” Egy „kászoni asszonyt ugyanekkor – mert sertését a hivatalos áron felül adta el – 500 pengő pénzbüntetésre ítélte” a törvényszék.⁴⁹³

A székelyudvarhelyi törvényszék uzsora bírósága 1944 telén szintén árdragító kiskereskedőket és termelőket ítélte el: két hodgyai asszony „a hatóságilag megállapított 45 fillér helyett 70 fillérért árusította a tejet, ezért az árdragításért 30–30 pengő pénzbüntetésre ítélték”, egy székelyudvarhelyi lakost, aki a tej literéért 80 fillért kért és fogadott el” a törvényszék 200 pengő pénzbüntetésre ítélte.⁴⁹⁴

A törvényszéki büntetésekről szóló híradásokból arra következtettünk, hogy a mezőgazdasági termények szabadpiaci ára általában a hatósági ár két-háromszorosa volt. A megyei lapokban ebben az időben gyakoriak voltak az egyoldalúan, csak a paraszti „kapzsiságot” látó-ostorozó hírlapi cikkek. Ezekben az írásokban általában a szűkölködő hivatalnoki-értelmiségi réteg hallatta hangját. A hadigazdálkodás igényelte fokozott elvonás, a romló életkörülmények hatására növekedtek a társadalmi csoportok közötti feszültségek.

Az állam beavatkozása a mezőgazdasági termelés rendjébe évről-évre fokozódott. A gabonakészletek megcsappantak, megnőtt a fogyasztás „a gyenge mezőgazdasági évek (1940-41), az ellátatlan erdélyi területek gabonaellátása és a délvidéki valamint a Szovjet-

492 *Csíki Néplap*, 1943. november 24.

493 *Csíki Néplap*, 1944. május 31.

494 *Hétfői Székely Nép*, 1944. január 3.

oroszország ellen elkerülhetetlenül szükségessé vált mozgósítás következtében.”⁴⁹⁵ 1941-ben „előbb az 50 holdon felüli gazdaságokat számoltatták el a termésről, majd később az 50 holdon aluli gazdaságok termését és készletét is számba vették” és a feleslegek beszolgáltatására kötelezték a gazdákat.”⁴⁹⁶

A hadigazdálkodás „kötött gazdálkodási kényszert” jelentett. A gabonacséplés számbavételéről, a gabona őrléséről valamint a lisztforgalom szabályozásáról szóló 1942-es gabonarendelet bevezette a kenyérgabonajegy rendszerét. A cséplési ellenőrök állapították meg a beszolgáltatandó gabonamennyiséget: „ez úgy történik, hogy az ellenőr a terméseredményből levonja a háztartás és a gazdaság szükségletére szolgáló gabonamennyiséget. A többi gabonát be kell szolgáltatni.”⁴⁹⁷

A Közellátási Minisztérium 1943. január 24-én kiadott beszolgáltatási rendelete (100.800-1943.) értelmében a gazdálkodó szántóterülete „kataszteri tiszta jövedelmének minden aranykoronája után az 1943–44. gazdasági évben 50 kg búzát vagy búzával egyenértékű mezőgazdasági terményt vagy terméket tartozik a közellátás céljára termelni és beszolgáltatni.”⁴⁹⁸ A rendelet búzaegyenértékben előírta 10 kg kenyérgabona és 10 kg zsiradéknak, vagy zsiradék termelésre alkalmas terménynek (vaj, étolaj, élőállatok, olajos magvak) a beszolgáltatását is. A rendelkezésnek azt – a később illuzórikusnak bizonyuló – várható következményét is előrevetítette a *Csíki Néplap*, hogy „egy csapásra önmagától megszűnteti az eddigi átkos nyomásos rendszert ott, ahol ez még dívik, mert ahogy az adóztatás során nem veszi figyelembe a törvény, hogy minden évben veti-e a gazda a földjét vagy pihentetés címen köröt, bogáncsot és burjánt termel rajta, úgy most bevetettnek és megműveltnek vesznek minden arra alkalmas területet.”⁴⁹⁹

495 *Csíki Néplap*, 1942. július 8.

496 Uo.

497 *Csíki Néplap*, 1942. június 24.

498 *Csíki Néplap*, 1943. február 17.

499 *Csíki Néplap*, 1943. január 20.

A politikai-közéleti diskurzusokban a mezőgazdaság teljesítőképességének ösztönzését, gazdaságon kívüli érvek hangoztatásával is igyekeztek befolyásolni. Az Erdélyi Párt Csík vármegyei tagozatának közleménye szerint „a vármegyében mindenki meg van győződve, miszerint a többlettermelés nemzeti kötelesség és honvédelmi munka. A belső arcvonalon küzdő mezőgazdának éppúgy legjobb tudása, tehetsége szerint kell végeznie a munkáját, mint ahogyan a hadművelleti területen legjobb igyekezete szerint hajtja végre a kiadott parancsot a katona.”⁵⁰⁰

A gazdatársadalom kebelében azonban a politikai retorikában megfogalmazott kívánatos magatartásmód érvénytelen volt. Jóllehet kevés írott forrás bizonyítja – hiszen az irattermelő intézmények döntően a hatalom befolyása alatt álltak – a napi sajtóban rendszeresen utalások találhatók arra, hogy a termelők szembe szegültek a terményeiket elvonó állammal, és igyekeztek csökkenteni a rájuk rótt terheket. Egy tehetős tusnádi gazda beszámolójából több védekező, az állami elvonással szembeszegülő technika is felsejlik. Ugyanakkor az is kiderül, hogy ha alkalom nyílt rá a gazdák nem haboztak az államot, mint nyereségforrást kihasználni: „jelenleg [1943 telén – O. S.] a kisgazdák háromnegyed része lisztjegyet igényel, ellátásra szorul. Mert a cséplési eredményeket nem a valóságnak megfelelően rögzítik. Sok esetben a ténylegestől teljesen eltérő eredmények kerülnek papírra... a gabonalapokat hibásan állítják ki, aránytalanul sok vetőmagot igényelnek. A rendelkezéseket minden kínálkozó módon igyekeznek megkerülni... Igen sokan mindent az államtól várnak: jó vetőmagot, lisztet, szerszámot és állatot egyaránt. Lépten, nyomon megjegyzéseket, kifakadásokat hall az ember: ez nekem is jár. Van eset, hogy a 15-20 hold szántóval rendelkező gazda is lisztjegyet igényel, csak azért mert az neki is jár... A gabonalapok elszámoltatása oly bonyolult, hogy néha több vetőmagot igényel a gazda, mint

500 *Hétfői Székely Nép*, 1943. március 8.

amennyi terméseredménye volt. Még a területbmondások sem mindig helyesek.”⁵⁰¹

A sajtóban, a törvényszéki ítéletekről szóló beszámolókból az állami rendelkezésekkel szembeálló termelők védekező magatartásformáinak fennmaradt néhány modellszerű változata. Gyakori védekezési forma volt a termények elrejtése a hatóságok elől. 1942 márciusában két gyergyói gazda „nem tudott a hazafias magyarság álláspontjára helyezkedni, hanem felesleges gabonájukat és zsírjukat elrejtették. Megtalálták. Elkobozták. Bizonyos, hogy a szigorú büntetés nem marad el.”⁵⁰² Ugyanebben az évben Csíkban, a burgonyát rejtették el a termelők: „mióta a kormány holdanként bizonyos mennyiség beszolgáltatását tette kötelezővé, azóta a szegény ember kenyere eltűnt a piacról.”⁵⁰³ Voltak ötletes védekezők: B. E. „csíkszépvízi gazdát tetten érték, amikor a beszolgáltatásra hozott széna közé követ rakott. Az ügyet most tárgyalta a csíkszeredai törvényszék... háromheti fogházra és kétszáz pengő pénzbüntetésre ítélték.”⁵⁰⁴ Az is előfordult, hogy „megvizezték a szalmát. V. I. és felesége csíkszentimrei lakosok a beszolgáltatási szalmát, hogy többet nyomjon – vízzel leöntötték. Az asszonyt 200 és férjét 100 pengő pénzbüntetésre ítélték.”⁵⁰⁵

A gazdák gyakran panaszkodtak a beszállított termények túlzott leszámolója miatt. Csík vármegye közgyűlésén 1942. tavaszán a kászoni képviselő beszámolója szerint a termés nagy részét „a gazdaközönségnek be kellett szolgáltatnia. Sok a panasz a Hombár ellen, amely a beszállított gabonamennyiségnek negyven százalékát leütötte. Állításának igazolására elővett és bemutatott egy darab kenyeret, amely 40 százalékban a kifogásolt, egészében bevehetőnek nem minősített gabonából készült. Ame-

501 *Hétfői Székely Nép*, 1943. január 4. Időszerű beszélgetés egy kiváló csíkmegyei gazdával.

502 *Gyergyó és vidéke*, 1942. március 28.

503 *Csíki Néplap*, 1942. október 28.

504 *Csíki Néplap*, 1944. március 16.

505 *Csíki Néplap*, 1944. május 31.

lyik gabonából olyan kenyeret lehet sütni, mint a megmintázott kenyér, abból 40 százalékot leütni nem szabad.”⁵⁰⁶

A székelyudvarhelyi *Hargita* ugyancsak 1942. tavaszán arról cikkezett, hogy „a báránylevágás korlátozása következtében egyes juhos gazdák – értesüléseink szerint – úgy akarják kijátszani a törvényt, hogy a két-három napos bárányt leszúrják, bőrét mint hasi bárányt jól értékesítik, húsát pedig, ami ekkor még élvezhetetlen elássák, vagy a kutyákkal megetetik. Mondanunk sem kell, hogy ez a legsúlyosabb bűn a közellátás, tehát a honvédelem érdekei ellen, s ez méltó megtorlást érdemel.”⁵⁰⁷

A *Gyergyó és vidéke* 1943. november 25-i számában a vágómarha be nem szolgáztatása miatt megbüntetett lakosok névsorát közölte. Egy csikkarcfalvi gazdát, miután „vágómarha beszoláztatási kötelezettségének másodszor sem tett eleget, jöllehet 10 darab marha tulajdonosa, a felcsíki főszolgabíróság, mint elsőfokú rendőri büntető bíróság ezért az ellenszegülésért 1000 pengő pénzbüntetésre, behajthatatlanság esetén 100 napi önköltségen letöltendő elzárásra ítélte s emellett a beszoláztatás alól elvont egy drb vágómarhát is a közellátási minisztérium javára elkobozta. Az elrettentő példát szolgáltató szigorú ítélet jogerős.”⁵⁰⁸

A állam és a termelő társadalom viszonyát, a társadalmi rétegek állammal szembeni bizalmatlanságát jelzik a hatalmi kezdeményezésekre adott válaszok is. Az állam kibocsátotta Erdélyi Nyereménykötvényből a székely falvakban kevesen vásároltak, sőt Udvarhely megyében megtörtént, hogy három bikafalvi gazdát azért büntettek mert a „kötvény jegyzése ellen izgattak a községben tartott gyűlésen, s a magyar állam ellen becsmérő kifejezéseket használtak, majd botrányos ordítózással megzavarták az egész gyűlést. Az ügy a szolgabíróság elé került, amely a megtévelyedett három rossz magyart internálásra ítélte.”⁵⁰⁹

506 *Csíki Néplap*, 1942. május 20.

507 *Hargita*, 1942. március 6.

508 *Csíki Néplap*, 1943. augusztus 22.

509 *Hargita*, 1942. január 16.

A kormány 1943. végén „búzakölcsön” címen értékpapírokat bocsátott ki. A *Csiki Néplap* cikkírója szerint ekkor „az országban mindenütt pénzhőség van. Minden társadalmi réteg – az egy hivatalnoki osztály kivételével – bővében van a pénznek... ennek dacára ezek a bőpénzű társadalmi rétegek nem verik le egymást a búzakötvényekért. Szégyenletes az az eredmény, amit a csíkmegei jegyzések eddig felmutatnak. Azt hinné az ember, azt hitte a kormány is, hogy ez a búzakölcsön a néptömegek szájíze szerint való és kapva kapnak az alkalmon, hogy sokra nem becsült pénzfeleslegüket abba fektessék, és íme az ellenkezője történik. A tömegek magatartása megpecsételi azt a szomorú elvet, hogy mindent a hazától várni, de semmit nem adni a hazának, csak azt, amit hatalmi eszközökkel ki lehet tőlük csikarni.”⁵¹⁰

Az EMGE megyei kirendeltségei a gazdatársadalom védelmére, többször kérték a mostoha székelyföldi természeti viszonyok figyelembe vételét és az elvonások mérséklését. Hasonló célú intézményes kezdeményezés is történt 1944 nyarán: „a Székely Kerületi Iparkamara felterjesztést intézett a kormányhoz, melyben rámutatott arra, hogy a Székelyföld mezőgazdasági lakossága hátrányosabb helyzetbe jut a mezőgazdasági vidékek lakosságával szemben, mert aránylagosan nem közelíti meg az itteni terménybeszolgáltatási képesség a mezőgazdasági vidékek lakosságának terménybeszolgáltatási képességét.”⁵¹¹ A korabeli iratanyagban nem találtunk arra vonatkozó adalékokat, hogy a felterjesztések nyomán a beszolgáltatási kötelezettségek könnyítésére került volna sor.

Termelési kényszerek

Az adózás, árszabályozás és beszolgáltatás mellett a más beavatkozási formákból a gazdálkodás szokásrendjébe a nyomásrendszer felszámolására tett kísérleteket, és az ipari növények termesztésének szorgalmazását említjük.

510 *Csiki Néplap*, 1944. január 26.

511 *Erdélyi Közgazdaság*, 1944. augusztus 31.

Csík vármegye alispánja 1941 tavaszán jelentette, hogy a „nyomásos gazdálkodás megszüntetése érdekében a gazdasági felügyelőség javaslata alapján intézkedéseket tettem. Remélhető, hogy a következő gazdasági évig e nemzetgazdaságilag is káros nyomásos gazdálkodás minden községben meg fog szünni.”⁵¹²

Az alispán reménye egyelőre nem valósult meg, 1942 őszén „a nyomásos gazdálkodást még fenntartó községekben – Csíkszent-simon, Tusnád, Kászonaltíz, Csíkmenaság, Csíkcsatószeg, Kászonfeltíz, Kászonimpér, Kozmás, Csíkszentgyörgy és Kászonújfalú – a nyomásos gazdálkodás megszüntetésére az előmunkálatok az 1942. XVI. t.c. alapján folyamatban vannak. A FM erdélyi kirendeltsége ezen községek részére a megszüntetendő ugar területen való takarmánynövény termelésre 24 000 q zabosbükkönyt, 126 q lóheremagot, 122 q lucernamagot és 200 q baltacím vetőmagot fog kiadni oly feltétellel, hogy a gazdák majd a termésből a kapott vetőmag felét visszaszolgáltatják.”⁵¹³

Ugyanez év decemberében Kolozsváron „EMGE értekezlet foglalkozott az ugarrendszer kérdésével: minden nyomásos gazdálkodást úzó községben indítsunk egy erőteljes hírverést a parlag megszüntetésére, és ahol ezt elhatározták, egy rövidebb előadás-sorozat tartásával adjunk útmutatást az új rendszer szerinti gazdálkodáshoz.”⁵¹⁴

A földművelésügyi minisztérium 259.380/1942. sz. rendelete a nyomásos gazdálkodás megszüntetésére irányuló helyi (községi) eljárások megindításáról rendelkezett. Eszerint kérhette a nyomásos gazdálkodásban érdekelt birtokosoknak a birtokarány szerinti 1/10-ed része, de kérelem nélkül a miniszter is elrendelhetette.⁵¹⁵ Egyes községek vezetése még 1943-ban sem akart lemondani a hagyományos földhasználati formáról: „a mai idők és a mezőgazdaság által meg nem engedhető káros ugargazdálkodás a vármegyében csak Csíkcsatószeg, Csíkszentgyörgy és Kászonaltíz, Feltíz,

512 *Csík vármegye Hivatalos Lapja*, 1941. 21. 224.

513 *Csík vármegye Hivatalos Lapja*, 1942. november 26. 41 sz.

514 *Erdélyi Gazda*, 1943. január 1. 21 p.

515 *Budapesti Közlöny*, 1943. január 21.

Impér községek gazdaközönsége által van továbbra is fenntartva. Ezen községek birtokossága által hozott határozatokat a kir. gazdasági felügyelőség megfellebbezte” – jelentette Csík megye alispánja.⁵¹⁶

A kormányzat az ipari növények közül a cukorrépa, olajos magvak és textil növények termesztését rendeletileg szabályozta és támogatta. Ezek termesztése egyes vidékeken nehezen tört utat, más helyeken – mint pl. a Gyergyói medencében a len termesztése – könnyebben tértek rá a gazdák az új növények meghonosítására. Más ipari növényeket nehezebben fogadtak el: „cukorrépa termelésre, dacára, hogy a marosvásárhelyi cukorgyár a lehető legkedvezőbb feltételeket biztosította, ezideig nagyon kevés jelentkező van. Takarmányrépa magot is – melyből bármely mennyiség megrendelhető – kevés község rendelt.”⁵¹⁷

Társadalmi kapcsolatok

A termelő társadalom állammal szembeni viszonyulásáról fennebb elmondottak mellett más társadalmi kategóriák – hivatalnokok, értelmiségiek – társadalmi viszonyainak változásai, konfliktusai, érdekkellentétei a sajtó hasábjain is megjelentek, igaz sok esetben inkább homályos utalások, célzások, mint konkrétumok feltárása szintjén. Egy „bennszülött” újságíró úgy vélte, hogy a visszacsatolás utáni években a kisvárosi társadalmi élet valósággal szétzüllött, a lélek helyett az anyagiasság járványa pusztít: „amilyen nagyszerű összetartásban éltünk a két évtizedes román megszállás idején, éppen annyira fájdalmasan nem akarunk az orrunknál tovább látni... szégyen ide, szégyen oda, valljuk csak be, megbocsáthatatlanul sok energiát pazarolunk el az áskálódásokra.”⁵¹⁸

A társadalmi és nemzeti szolidaritásra biztató sajtóban gyakran tükröződött a visszacsatolás előtti idők – idealizált – társadal-

516 *Csikvármegye Hivatalos Lapja*, 1943. 14. 86.

517 *Csikvármegye Hivatalos Lapja*, 1942. 14. 103.

518 *Csíki Lapok*, 1942. szeptember 27.

mi kohéziójának képe. Ez a beállítódás érhető tetten az EMGE két világháború közötti szerepének és társadalmi környezetének ideologikus értelmezésében: „Az EMGE osztálykülönbség nélkül varázsolt testvéri közösségbe az erdélyi falu minden dolgos emberét” – mondta az EMGE börvényi gazdanapján egy református lelkész, aki gazdaköri elnök is volt.⁵¹⁹

Teleki Béla az egyesület elnöke úgy vélte, hogy Erdélyben ezért született meg a falu magyar társadalmi egysége s ezért dolgozik testvéri közösségben a kisgazda, birtokos, munkás, tanító, vagy pap. Hiszen egyformán tudják, hogy az amúgy is megfogyatkozott magyar erő mennyire el jelentéktelenedne, ha nem együtt, hanem külön utakon keresnék a boldogulásukat.⁵²⁰ A társadalmi kohézióról szótt idealizált képnek azonban – ahogy ezt fennebb is láttuk – más források gyakran ellentmondanak.

A javakat elosztó állam adományaiért folyó versengés külön alkukra, kijáráásokra adott alkalmat. Egy képviselőházi beszámoló szerint „a képviselőket meg kell szabadítani az ügyintézés és kijáráások egyre több időt igénybe vevő terheitől.”⁵²¹ Bármilyen szigorúan igyekezett a bürokrácia kézben tartani a forráselosztást, ebben a személyes klientúra-kapcsolatoknak is szerepük volt.

Az EMGE vezetők az állam szerepéről, az állami befolyás mértékéről úgy vélekedtek, hogy az: érdekképviselési alapon kell történnjen, a magántőke szerepéről azt gondolták hogy „a munka diktálja a tőkének, nem pedig fordítva.”⁵²²

Az erdélyi és a trianoni területről érkező hivatalnokok, értelmiségiek között az eltérő kulturális, társadalmi szokások és gyakorlatok feszültségei a „cím és rangkorság” néven ismert jelenségben csúcsosodtak ki.

Nemcsak a kisvárosi hivatalnokok, hanem az erdélyi főurak is idegenkedve fogadták az anyaországi társadalmi szokásokat. Gróf Bethlen Béla emlékiratában erre az időszakra így emlékezett:

519 *Erdélyi Gazda*, 1943. augusztus 1. 383 p.

520 Uo. 472–473 p.

521 László Dezső: A képviselőház és Erdély. In: *Hitel*, 1944. január. IX évf. 1 sz. 5 p.

522 *Erdélyi Gazda*, 1943. július 1. 330 p.

„1920–1940 között csak kevés magyar ifjú nyert itt egyetemi diplomát. Ezért sok tisztviselőt kellett a trianoni Magyarországról idehozni; ezeknek megvolt ugyan a diplomájuk és többé kevésbé a gyakorlatuk is, de nem volt meg a szükséges nyelvtudásuk és helyismeretük... Ők hozták magukkal az alázatos tisztelem köszöntési módot, ami nálunk szokatlan és megszokhatatlan volt. Engem tiszteljenek szeretettel és megbecsüléssel, ha arra munkámmal, magatartásommal és emberiségemmel érdemes vagyok, de semmi esetre se tiszteljenek alázatosan.”⁵²³

A probléma az 1941. május 28-án megalakult Erdélyi Párt programjában is belekerült: „akarjuk a társadalmi és hivatali élet formáinak egyszerűsítését, a visszatérést az egyszerűbb ősi magyar életformákhoz. Kisebbségi sorsban megtanultuk címek és rangok nélkül egymásban tisztelni az embert és a magyart. Ezért felelőnk szavunkat a címkórság beteges kinövéséi ellen.”⁵²⁴

Észak-Erdély visszacsatolása után rövidesen belügyminiszteri rendelet jelent meg a címek és rangok anyakönyvi bejegyzésére vonatkozóan. A rendelet kapcsán több székelyföldi megyei lap emelte fel szavát a címek és rangok beteges tisztelete ellen: „Az ember megtörli a szemét és a csodálkozástól nem tud hova lenni ennek a rendeletnek az olvasásakor. Világok dőlnek össze körülötünk, kormányok tűnnek el, hadseregek mérkőznek egymással, de nálunk változatlanul vannak emberek és miniszteri ügyosztályok... akik fontosnak tartják az önmagukban is elavult és idejétmúlt címek és rangok pontos sorrendjének megtartását. A kereszténységnek a krisztusi alázatosságot valló és vállaló szellemével mennyire merőben ellentétben áll a címeknek és rangoknak ez a beteges tisztelete, ami csak úgy sugárzik ennek a miniszteri rendeletnek minden szavából... az itthoni közvéleménynek is erőteljesen meg kellene egyszer már nyilatkozni a címek és rangok hajhászásának és azok szükségtelen tiszteletének rossz szokása

523 Bethlen Béla: *Észak Erdély kormánybiztosa voltam*. Zrínyi Katonai Könyvkiadó. Bp. 1989. 33 p.

524 Zathureczky: i.m. 217 p.

ellen, az örökségképpen kapott rangok és címek fitogtatása még az egyházi anyakönyvekben is, nem egy bölcs, kívánatos dolog” – írta a *Csiki Néplap* 1941 februárjában.⁵²⁵

1942 októberében a Sepsiszentgyörgyön megjelenő Hétfői Székely Nép, *Makkai János, Urambátyám országa* című könyvéből idéz a cím és rangkórságot ostromozó részleteket: „A cím és rangkórság és az a mód ahogy ma életben van, az úrhatnamság és a szolgálalkúség tipikus megnyilvánulása... Az elméltóságosodás egyenesen elképesztővé vált.”⁵²⁶

1943-ban a *Csiki Néplap* a szomszéd megyei újságból *Követendő példa* címen az alábbi cikket idézte: „Szakács Zoltán, az Erdélyi Párt Udvarhely megyei szervezetének elnöke, felsőházi tag és az udvarhelymegyei EMGE kirendeltség vezetője, az udvarhelyi Hargita című lapban a következő felhívást tette közzé: A cím- és rangkórságot nem ismertük. Nem kívánjuk ismerni a jövőben sem. A vármegyében kialakult szívélyes közvetlen és mégis tiszteletteljes viszonyt, melynek oly nagy fontossága van - nem engedhetjük címzetésekkel tönkretenni s korlátokat emelni gazdáink, párttagjaink s a vezetők közé. Erre való tekintettel a vezetésem alatt álló EMGE kirendeltség és a megyei Erdélyi Párt szervezetében megtiltom a címek használatát. Mindenkit állásának megnevezése szerint kell szólítani (elnök úr, kirendeltség-vezető úr, titkár úr, könyvelő úr, stb.) Mindenkit kérek, hogy a velünk való érintkezésben a fentieket figyelembe venni szíveskedjék.”⁵²⁷ Néhány hónappal később a Csík megyei lap a marosvásárhelyi *Székely Szó*ból vett át a már „nemcsak a középosztályban, hanem a nép körében is terjedő” cím- és rangkórságot bíráló cikket, amelyben a szerző arra biztatja a lap olvasóit, hogy „üzenjünk hadat ne csak szóval, hanem tettel is a cím és rangkórság túltengésének.”⁵²⁸

A trianoni területről érkezett „ejtőernyősök” és a „bennszülöttek” közötti feszültségeket, a mindennapi együttélésben lappangó

525 *Csiki Néplap*, 1941. február 19.

526 *Hétfői Székely Nép*, 1942. október 26.

527 *Csiki Néplap*, 1943. május 26.

528 *Csiki Néplap*, 1943. augusztus 4.

ellentéteket a helyi társadalmak szintjén, ma már csak elszórt nyomokban lehet felkutatni. Egy Csíkszeredába 1941-ben hazalátogató értelmiségi úgy tapasztalta, hogy egykori szülőhelyén a „legkevesebb a megértés az anyaországból idekerült tisztviselőkkel szemben. Valahogy úgy képzeltek el [a csíkszeredaiak – O. S.], hogy állást csak olyan bennszülött kaphat, aki itt szenvedte végig a 22 esztendőt. A tények, szükségességek azonban mást alakítottak ki s az elégedetlenségre vezet. Úgy érzik, hogy az ejtóernyősök – így hívják az anyaországból jöttöket! – nem értik meg öket és nem értenek a dolgaikhoz.”⁵²⁹

A „történelmi jóvátétel” az erdélyi – gyakran munka nélkül tengődő – tisztviselők, kishivatalnokok személyes sorsában állami hivatalokban való alkalmazást jelentett volna: „A visszacsatolás után a kormányzat mindenkit a közigazgatásban igyekezett elhelyezni s a minimális előképzettségen kívül a legfőbb követelmény az volt, hogy az állás betöltője bennszülött erdélyi legyen. Nem volt fontos, hogy a főszolgabíróvá kinevezett egykori segédszolgabíró a 22 évet kényszerűségből bérkocsiskodással vagy pincérkedéssel töltötte, mert remélték, hogy a későbbi gyakorlatban a 22 éves mulasztást majd pótolni fogja. Ez azonban nem minden esetben következett be s a közigazgatásban valóban található tehetetlen, oda nem való elemek, akiket el kellene távolítani.”⁵³⁰

A kormányzat a közigazgatásban dolgozók képzettségének pótlására Marosvásárhelyen több alkalommal szervezett közigazgatási tanfolyamokat.

A köztisztviselőkkel, vagy inkább a bürokratikus államhatalommal szembeni elégedetlenség a köztisztviselők „kritizálás”-ában fejeződött ki: „alig van közalkalmazott, legyen az útkaparó, vagy főispán, akivel a közönség meg volna elégedve akit névtelen feljelentések özönével ne igyekeznek fölöttes hatóságai előtt befeketíteni. A félresiklott erdélyi közszellem és közhangulat gyógyke-

529 *Csiki Lapok*, 1941. november 9.

530 Fol. Hu. 2127. 7 p.

zelése főleg a székely megyékben lenne kívánatos... a legtöbb gyűlölködést és elégedetlenkedést a székelyek között találtam.”⁵³¹

Egy ide látogató gazdasági szakembernek az volt a véleménye általában az erdélyiek magatartásáról, hogy „sokat elégedetlenkednek és panaszkodnak az erdélyiek abból az egyszerű okból is, hogy minél többet tudjanak kiharcolni maguknak az ország támogatásából.”⁵³²

A lokális villongások mellett a politikai, közéleti eliten belül regionális szintű feszültségek is voltak, elsősorban az állam gazdaságirányítási szerepvállalása kapcsán. A *Hitel* cikkírója szerint a visszacsatolás után „súlyosan merült fel azonban a probléma, hogy ezek a népben gyökerező szervezetek [a szövethozók, az EMGE – O. S.] miként illeszkedjenek bele az állam irányított gazdasági rendjébe. A centralizáció és a decentralizáció kérdései ütköztek össze egymással. A volt trianoni Magyarország kényszerűen etatizáló hajlama került szembe Erdély önkezdemenyező jellemével. Nyíltan merült fel a kérdés, hogy meddig kell és meddig szabad hatnia az állami beavatkozásnak, hol húzható meg a helyes határvonal. Erdélyben, mint minden más területen, a gazdasági téren is arra az álláspontra helyezkedtek, hogy a jövő államrendje feltétlenül az autonómiák egybehangolt összességére épül fel és ezért szállnak síkra a meglévő szervezetek önállóságának védelmére, hogy azokat koordinálják az ország gazdasági rendjének szerveihez. Erdély gyakorlatibb gondolkozásmódja itt is ellentétbe került az anyaország megmerevedett etatizmusával és a központi irányítás helyességét hangoztató dogmatizmusával. Miután azonban Magyarország jövő képe Erdélyben gazdasági vonatkozásban már sokhelyt megvalósult, másutt a megvalósulás felé halad, a kormány csak bizonyos mértékben korlátozta az említett szervezetek autonómiáját, a körülöttük folyó vitát azonban mindmáig nem hozta nyugvópontra.”⁵³³

531 Uo. 8. p.

532 Uo. 7. p.

533 Zathureczky: i.m. 214–215 p.

Ez a vita a négy év alatt rejtetten végig jelen volt a közéletben. Az erdélyieknek gyakran szoros és kényelmetlen volt az „állami gyámkodás.” A *Hitel* egyik jegyzetírója szerint 1944-ben is „szükség van arra, hogy az állami közigazgatás egészséges decentralizációja tovább folyjék. A minisztériumok megnövekedett hatásköréből sok mindent vissza lehet utalni a törvényhatóságok ügykezelésébe.”⁵³⁴

A lokális autonómia, a saját ügyek önálló intézésének igénye vidéki társadalmi ideálok, eszmék maradtak végig a négy év alatt: „a decentralizáció szükségességéről és hasznáról, időszerűségéről vagy éppen sürgősségéről beszélni ma már aligha lehet, anélkül hogy az ember fejére ne olvassák a politikai közhely vádját... És mégis alig lesz valami valósággá abból, aminek már régen meg kellett volna valósulnia. Sorskérdéssé lett az, ami egyébként csak egy igazgatási kérdés lenne. Budapest mellett nem tud érvényesülni a magyar vidék”⁵³⁵ – cikkezett a *Hitel* 1944. évi 2. számában.

A kis vidéki városkákban élő értelmiségiek, hivatalnokok frusztráltsága a közigazgatási, szellemi centrumokban élő szerencsésebb pályatársakkal szemben, a sajtó hasábjain is gyakran tematizált életérzés volt. Egy székelyudvarhelyi művelődési esemény ismertetését 1944 májusában a következő ideologikus szöveg kísérte: „Mert addig, míg szellemi előkelőségeink szellemiségük kibontakozásának első pillanatában elhagyják a magyar vidéket és rögtön a nagyváros, a főváros érvényesülésre könnyebb és kényelmesebb életével cserélik fel a kisváros unalmas, egyhangú életét, a magyar vidék úgy szellemileg, mint gazdaságilag lezüllik. Ezért követelte néma tüntetésképpen a székelyudvarhelyi vándorgyűlés Tompa estje – megmutatva a lehetőséget Tompa Lászlón keresztül –, hogy adjunk életlehetőséget a magyar, székely vidéknek a szellemi és gazdasági élet decentralizációjával.”⁵³⁶

534 László Dezső: A képviselőház és Erdély. *Hitel*, 1944. január. 5.

535 *Hitel*, 1944. 2. 122 p.

536 *Székelység*, 1944. május IV. évf. 1 sz.

A székelyföldi városok közötti rivalizálásnak is vannak nyomai a korabeli sajtóban. A központi forrásokból való részesedésért folyó versengésben Csíkszereda és Gyergyószentmiklós között a tanítóképző létesítése kapcsán merültek fel érdekellentétek, a székelyudvarhelyiek a Marosvásárhelyre telepített intézmények, hivatalok miatt elégedetlenkedtek, úgy gondolták, hogy Székelyudvarhely háttérbe szorul, holott a városnak „egyedül csak a hivatalok idesűritése adhatja meg fejlődésének alapját.”⁵³⁷

A Székelyföldre irányuló állami támogatásokat köszönő-hálálkodó hangok között néha a központi allokáció aránytalanságai fölötti elégedetlenség is megszólalt. 1942-ben az alföldi ONCsA építkezésekről (Kecskemét, Szabadka, Szentes, Hódmezővásárhely környéke) a *Hétfői Székely Nép*-ben egy újságíró kifejti: „nem irigyeljük az alföldi vidékek fejlesztésére és korszerűsítésére fordított pénzösszegeket... mégis meg kell említenünk, hogy az országos szociális felügyelőség programjában a Székelyföld terhére – bizonyára csupán elnézésből eredő – aránytalanságokat látunk. Tudtunk szerint csupán Marosvásárhely kapott kéttucatnyi ONCsA házat, a Székelyföld többi részén a szociális felügyelőség alig építkezett, s Csíkvármegye egész területén sem avattak ONCsA házakat.”⁵³⁸

Összegezve a társadalmi-közéleti kapcsolatok állapotáról a forrásokból kibontható valóság elemeket úgy vélem, hogy a kutatott időszakban akár a központ-vidék, akár a lokális társadalmi csoportok közötti viszonyulásokat nézzük, a feszültségek, érdekellentétek nyílt kihordásának időszakáról beszélhetünk.

537 Bányai János: Hogyan is állunk a székely anyaváros fogalmával? *Székely Közélet*, 1940. december 7.

538 *Hétfői Székely Nép*, 1942. december 28.

Összefoglalás

1940–1944 között az erdélyi területek és a trianoni Magyarország közötti fejlődésbeli különbségeket a kormányzatok változatos támogatási formákkal, segélyezésekkel igyekeztek kiegyenlíteni. Ezen akciók összességét modernizációs törekvésként értelmezzük, dolgozatunkban arra tettünk kísérletet, hogy a folyamat konkrét formáit áttekintsük és az érintett társadalmi szereplők viszonyulásait, a folyamatot kísérő ideológiákat elemezzük két székhelyföldi megye – Csík és Udvarhely – példáján. Modernizáción az elmaradott országrész felemelésére kezdeményezett akciók összességéből álló komplex felzárkóztatási folyamatot értjük. Az Erdélybe irányuló konkrét fejlesztési formák eldöntésénél és kivitelezésénél, kormányzati szinten összetett szempontrendszer működött. Figyelembe vették az erdélyi szükségleteket, igényeket, alkalmazták a korábbi évtizedek magyarországi tapasztalatait, érvényesültek – a hadigazdálkodás körülményei között – a centralizált, bürokratikus állam gazdaság- és társadalomszervező szempontjai.

Az erdélyi elit – és az Erdélyből származó közszerplők – politikai és közéleti diskurzusainak fókuszában a „visszatért” terület társadalmi, gazdasági felemelésének sürgetése állt. A közéleti fórumokon megszólalók az országrészek közötti fejlettségi különbségek kiegyenlítését az állam feladatának tekintették. A közhangulatnak ezt az elvárását a Teleki-kormány azonnal beinduló bőkezű támogatáspolitikája is megerősítette, illetve eleve generálta is. A miniszterelnök Erdély-politikájában „nem volt olyan összeg, amit ne utalt volna ki szemrebbenés nélkül a terület infrastrukturális, szociális hálózatának fejlesztésére[...] a kormány első számú belpolitikai célja, megelőzve minden mást (zsidókérdés, földreform, szociális törvénykezés) Észak-Erdély reintegrálása volt.”⁵³⁹ A kormányzati segélyezések célterületeinek megállapítá-

539 Ablonczy Balázs: Teleki Pál nemzetről és társadalomról – visszacsatolások előtt és után. In: Nemzet a társadalomban. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2004. 165–166 p.

sa, támogatási javaslatok felterjesztése a központi fórumokhoz, a támogatások célba juttatása állami és társadalmi intézmények közvetítésével történt. A trianoni területen lévő gazdasági, szociálpolitikai, közigazgatási intézmények hatáskörének az erdélyi területekre való kiterjesztése mellett a fejlesztési akciók lebonyolításában az erdélyi társadalmi intézmények is részt vettek. A négy év alatt az erdélyi társadalmi intézmények fejlesztése, új intézmények létrehozása, az intézményekben dolgozók szakmai felkészültségének javítása is része volt a modernizációs törekvéseknek.

A székelyföldi társadalom tradicionális, premodern jellege mellett is differenciált, foglalkozási és érdekcsoportokra tagolódó alakzat volt, ennél fogva viszonya a kormányzat modernizációs törekvéseihez igen eltérő és néha ellentmondásos volt. A négy székely megyében a mezőgazdasági foglalkoztatottak arányának átlaga meghaladta a 70%-ot. E foglalkozásszerkezetből az is következett, hogy a kormányzatok a legnagyobb figyelmet a mezőgazdaságból élők támogatására, az agrártermelés színvonalának emelésére fordították. Az erdélyi mezőgazdaság helyzetét és a tennivalókat az agrárszakemberek a trianoni terület mezőgazdaság-irányítási tapasztalatainak perspektívájából elemezték, határozták meg az elvégzendő feladatokat. Az erdélyi közgondolkodásban az állami beavatkozást a mezőgazdaság korszerűsítésébe elfogadott és kívánatos intézkedésként értették: a legfontosabb modernizáló tényezőnek az államot tekintették. A közszerplők uralkodó diskurzusában (elsősorban a sajtóanyagokban) az állam megszemélyesített entitás: általában mint megértő, jóságos, adományozó fél jelenik meg, akivel szemben a támogatottaknak hálásaknak, engedelmeseeknek kell lenniük.

A Székelyföld felemelését szorgalmazó elképzelések, tervek ideológiai megalapozásánál többféle érvelési mód fonódott egybe. Akár egyazon politikai nyilatkozatban, programbeszédben, újságcikkben is megjelenhettek. Egyik leggyakoribb diskurzustípus volt a *történelmi jóvátételi* jogosultságokkal való érvelés. Eszerint az

első világháború előtti liberális kormányok bűnösen elhanyagolták a Székelyföld fejlesztését, ez a mulasztás az egyik fő oka az elmaradottságnak, ezt kell pótolnia a magyar államnak.

A fejlesztő, támogató akciók elfogadásának és elvárásának másik motivációja a *sérelmi érvelés, a szenvedésideológia*: ennek lényege, hogy „mi székelyföldiek megérdemljük az állami támogatásokat, mert 22 évig nemzeti és társadalmi elnyomásban éltünk, ezért kárpótlás jár.” Ide tartozott az az elvárás, hogy az állam biztosítson munkahelyet a kisebbségi időkben állás nélkül tengődő volt kishivatalnokoknak, alkalmazottaknak, függetlenül szakmai felkészültségüktől.

A harmadik diskurzustípus a *nemzeti érdekekkel* való érvelés volt: azért kell fejleszteni a Székelyföldet, mert a székelység a magyarság legkeletibb törzse, védelmi funkciót lát el, nemzeti érdek, hogy helyben maradjon, gyarapodjon, alkalmas legyen telepítésre is. Ebben az ideológiában gyakran megjelenik a székely fajmítosz (pl. a székely „gyönyörű, fajilag, vérségileg talán a legtisztább magyar vércsoport”).⁵⁴⁰

A kormányzati támogatásokat kísérő elismerő, hálálkodó diskurzusba olykor – a méltánytalannak tartott forráselosztások kapcsán – elégedetlenkedő hangok is keveredtek. Volt azonban egy másik diskurzustípus is Erdélyben, amely a megnagyobbodott országban az állam és a társadalmi szervezetek viszonyát kritikusan szemlélte, bírálóan viszonyult az állami intézmények kiterjesztett hatásköréhez és a társadalmi szervezetek önállóságának szükségességét hangsúlyozta. A négy év alatt ez a vita rejtetten végig jelen volt a közéletben. Az erdélyieknek gyakran szoros és kényelmetlen volt az állami gyámkodás. A lokális autonómia, a saját ügyek önálló intézésének igénye vidéki társadalmi ideálok, eleven eszmék maradtak a „visszatért” Észak-Erdélyben. Az állam és társadalom viszonyában a centralisztikus irányítás és az önállóság, a szokásjog gyakorlásának igénye közötti konfliktus legélesebben az erőforrások (erdő, föld) fölötti rendelkezési joga-

540 Csiki Néplap 1942. július 15.

sultságok körül bontakozott ki. A sajtóban, közéleti fórumokon, politikai, társadalmi szervezetekben folyó vitában a felszín alatt a társadalmi szolidaritás alapeszméje alapján működő gazdasági tevékenységek – pl. a szövetkezetek és a közbirtokosságok működése – és a kapitalista érdekek, szabadpiaci viszonyok konfliktusáról volt szó.

Az állam – társadalom kapcsolat aszimmetrikus erőviszonyai tükröződtek a sajtóban gyakran megjelenő vidék – centrum problémában is. A Budapest mellett nem érvényesülő magyar vidéken élő vékony elitréteg, a nyilvánosságban identitáskompenzáló, önvédelmi gesztusokat konstruált. Ilyenek voltak azok a művelődési események, amelyekhez kapcsolható volt a centrum – vidék társadalmi, kulturális egyenlőtlenségeit elutasító ideológia.

A visszacsatolás után új jelenség volt a székelyföldi helyi társadalmak szintjén az anyaországból érkezett „ejtőernyősök” és a „benszülöttek” közötti feszültség. Ennek a viszonyoknak a társadalmi alapja az volt, hogy az „ejtőernyős” általában állami alkalmazott volt, biztos jövedelmet jelentő állásba érkezett, miközben a helyiek közül sokan alkalmazás nélkül tengődtek. A bürokratikus állami intézmények hatáskörének kiterjesztésével, az irányítási és felügyeleti szerepkörök, szakterületek elfoglalásával az erdélyi társadalmi szervezetek szerepe összezsugorodott, következőképp az erdélyi magyar értelmiség veszített korábbi befolyásából, közéleti súlyából. Az erdélyi és a trianoni területről érkező hivatalnokok, értelmiségiek közötti társadalmi feszültségek az eltérő kulturális szokások és gyakorlatok reprezentációiban – például a „cím és rangkorság” néven ismert jelenségben – csúcspontot kaptak. A kulturális formák fölötti konfliktus mögött az identitások versenyt láthatjuk.

1940 őszen, a 2. bécsi döntést követő erdélyi bevonulást fogadó öröm és eufória gyorsan elült, amikor a két országrész „egybehangolása” keretében megkezdődött a trianoni területen érvényes törvények, adózási szabályok kiterjesztése, az árviszonyok átalakí-

tása. Az állam-társadalom kölcsönviszonyában, illetve a társadalmi csoportok közötti és csoportokon belüli kapcsolatokban az eufóriát hamarosan konfliktusok, feszültségek követték. Dolgozatunkban az államhoz fűződő függőségi kapcsolatok szempontjából két markánsan elkülönülő társadalmi réteg viszonyulásmódjait próbáltuk bemutatni: a közvélemény-formáló elit, közéleti fórumokon megszólaló értelmiségiek, állami adminisztrációban dolgozó hivatalnokok, kispolgári foglalkozásúak és a termelésből élők differenciált rétegének viszonyulásait. Az előbbi társadalmi csoport szoros egzisztenciális függőségben élt az állammal, szimbolikus magatartásmódokkal és nyelvi eszközökkel fejezte ki az állami akciókhoz, beavatkozási formákhoz való viszonyát: azonosulását vagy elhatárolódását. Beállítódásait próbálta kiterjeszteni, elfogadtatni más társadalmi csoportokkal.

A hivatalnokok – és más állami alkalmazottak – állammal szembeni viszonyulásától gyökeresen különbözött a termelői csoportok állammal szembeni viszonya. E csoportok gazdasági önállóságába a hadban álló magyar állam az adózási szabályok változtatásával, a terményárak, munkabérek szabályozásával, terményelvonással, termelési kényszerek bevezetésével avatkozott be. A visszacsatolás utáni első időszakban a legtöbb panaszt az új adózási szabályok bevezetése okozta. A merev, centralizált állami irányítás nem volt tekintettel a termelési feltételek regionális különbségeire, a mostohább székelyföldi természeti körülményekre.

Az új adózási szabályok mellett a másik állami beavatkozási forma a termelési viszonyokba a mezőgazdasági ár – és bérszabályozás volt. A munkabérek megállapításánál az adminisztratív rendelkezések nem álltak összhangban a hagyományosan kialakult regionális cserefeltételekkel. Alkalmazásuk megzavarta, feszültségekkel terhelte az egyazon településen belüli foglalkozási csoportok közötti társadalmi kapcsolatokat. Az állami árszabályozás kiterjedt a kisgazdaságok terményeire, állati termékeire. A hatósági árszabályozás bevezetése után azonnal kialakult a kettős árrendszer. A parasztok ellenálltak, a piacokon hiány jelentkezett.

Azok a termelők, akik a hatósági árakat figyelmen kívül hagyva a helyi piacokon szabad árakon próbálták terményeiket értékesíteni, hatósági szemszögből a törvények ellen vétő, „árdrágító” bűnösöknek, ügyfeleik pedig bűnrészeseknek minősültek. Az állam és a termelő társadalom viszonyában a társadalmi csoportok állammal szembeni bizalmatlanságát jelzi a hatalmi kezdeményezésekkel szembeni passzivitás is. Az elit bírálóan, egyértelmű elutasítással viszonyult más társadalmi csoportok minden olyan megnyilvánulásával szemben, amely a jótékony állam intézkedéseit nem méltányolta, sőt olykor ellenszegült. Elítélte, ostromozta a falusi gazdálkodók szembeszegülését a Jurcsek-féle beszolgáltatási rendszerrel, a hatósági árak mellőzését a szabad piacon, a magas adók és iparcikkárak elleni panaszokat.

Végezetül feltehető kérdés: miként kell értékelnünk az állam által támogatott modernizációs kísérletek eredményeit, hatásait? Úgy vélem ebben a kérdésben eltérő helyzetű társadalmi csoportok tapasztalatairól beszélhetünk. Az állami támogatásokból részesülő legszélesebb társadalmi csoport a falusi tehetősebb gazdaréteg volt, amely meg tudta fizetni a kedvezményes (gép- állapot- vetőmag- stb.) juttatásokból a rá eső részt. Ez a társadalmi csoport sem fogadta teljes nyitottsággal az állami támogatásokat. Voltak falvak ahol egy-egy új kezdeményezés, kedvezőbb feltételrendszerre talált mint másutt és beépült a gazdálkodási gyakorlatba. Az állami kezdeményezések olyannyira sikeresek lehettek, hogy a gazdák később az állami támogatások megszűnte után, önerőből is megvalósították az először felülről érkezett újítást. Ilyen állami kezdeményezés volt például a takarmánytároláshoz hasznos silók építése, ilyen építmények a falusi gazdaságokban a későbbi évtizedekben teljes önköltséggel is létesültek. Más esetekben a gazdák elzárkóztak, nem fogadták el a modernebb eszközöket, módszereket, technológiai újításokat (pl. volt olyan falu, ahol egyetlen gazda sem került, aki megengedte volna, hogy udvarán ingyenesen minta-trágyatelepet építtessen az állam). De nemcsak a gazdálkodók csoportja, a szegényes kisiparos, kereskedői réteg sem fogadta a támogatáso-

kat teljes nyitottsággal: a korabeli szakértők véleménye szerint nem élt kellő mértékben a kínálkozó hitellehetőségekkel.

Kutatásaink végcélját a modernizációs kísérletek hatásainak megértésére korlátozva, a személyes, ún. szubjektív dokumentumok használata esetünkben nélkülözhetetlen eszköz. A korszak társadalmi szereplőinek sokféle tapasztalatát ma az emlékezet tartós emléknymoi őrzik. Az emlékezők egymástól függetlenül, személyes percepcióik, diszpozícióik és eltérő utótapasztalataik függvényében idézik fel a korszak történéseiről konstruált emlékeiket. Az interjúrészletek tartalmi szempontból jól észrevehető módon erősítik egymást.

A korszakot átélt idős emberekkel készült mélyinterjúk⁵⁴¹ tartalmi elemzéséből kiderül, hogy az emlékezők szerint az 1940–44 közötti időszak – a háborús évek ellenére – egy ígéretes fejlődési lehetőséget biztosított, sok hasznos és eredményes gazdasági kezdeményezéssel, melyeket megszakított a történelem. Az egyik interjúalany szerint *„egy háborúban levő ország, mint Magyarország akkor, erőn felül teljesített abban az időben. Mezőgazdaságban is, és mindenben. A gabonátárolók, s a sok ONCSA-telep, s azok az utak...”* Ezzel a véleménnyel lehet vitatkozni, kérdés, hogy milyen ellenkező véleménynek, ténymegállapításnak lehet magasabb ontológiai státusza? Úgy gondoljuk, hogy a négy év alatt megvalósult komplex támogatáspolitikai nem változtathatott lényegesen a felemelni kívánt terület társadalmi, gazdasági helyzetén. Ennek legfőbb akadálya a hadigazdálkodás elvonási kényszerei mellett az idő rövidsége volt. A századforduló előtt (1897-ben) kezdeményezett kárpátaljai hegyvidéki segélyakció – ahol a támogatások konkrét formái nagyjából ugyanazok voltak, mint a vizsgált korszakban a Székelyföldön – az akkori konszolidáltabb társadalmi, politikai viszonyok között csak jó tíz év múlva hozta meg gyümölcseit.⁵⁴² A Székelyföldnek ennyi időt nem adott a történelem.

541 12 interjú készült Csík és Udvarhely megye különböző falvaiban.

542 Takács Imre: Magyarország földművelésügyi közigazgatása az Osztrák-Magyar Monarchia korában 1867–1918. 33.

II. fejezet

„MINDEN ÚJ RENDBE MEGY...” (*egy földműves naplójából, 1949*)

A MAGYAR AUTONÓM TARTOMÁNY A ROMÁN NÉPKÖZTÁRSASÁGBAN *Vázlatos statisztikai betájolás, különös tekintettel a gazdaságra*

Terület és népesség

A MAT 13.500 km² területével a maga idejében az ország 16 tartománya közül sorrendben a 12. Településszerkezetét tekintve 12 város (1 tartományi, 11 rajoni), 226 község, 659 falu tartozott hozzá. Döntően rurális jellegű térség volt.¹ 1956-ban népessége 731.387 fő, nemzetiségi megoszlás szerint 565.510 magyar, 146.830 román, 3.214 német, 3.032 zsidó, 11.104 cigány és kisebb számban más nemzetiségű (szerb, orosz, szlovák, cseh, bulgár) lakos.² Népsűrűsége az 1956-os népszámlálás adatai szerint 62,7 (az országos átlag 73,6) fő/km².

A népesség települési eloszlása az 1956-os népszámlálás szerint: 208.792 fő városi, 522.595 fő falusi lakos.³ A városi és falusi környezetben lakók aránya az országos átlagokhoz viszonyítva:

-
- 1 *A Magyar Autonóm Tartomány Statisztikai Évkönyve 1960.* Központi Statisztikai Igazgatóság. A M.A.T. Statisztikai Igazgatósága. București, 1960. 26. p.
 - 2 *Anuarul Statistic al Republicii Socialiste România.* București, Direcția Centrală de Statistică, 1966. 224. p.
 - 3 *Anuarul statistic al R.P.R.* Bucuresti, 1960. 73. p.

	<i>Városi lakos</i>	<i>Falusi lakos</i>
Román Népköztársaság	31,3%	68,7%
MAT	28,5%	71,5%

Forrás: *A Magyar Autonóm Tartomány Statisztikai Évkönyve 1960*. Központi Statisztikai Igazgatóság. A M.A.T. Statisztikai Igazgatósága. București, 1960. 29. p.

Foglalkozási szerkezet

A foglalkozási szerkezet változási folyamatáról kevés adatot találunk a statisztikai évkönyvekben. Az évenként – rendszertelenül – készített metszetekből nem lehet a folyamat arányait rekonstruálni. Egyetlen ilyen adatsorunk van, mégpedig 1959-ből. A korábbi esztendőkről csak országos összesítések állnak rendelkezésre. A tartományban ekkor összesen 122.573 főt alkalmaztak a szocialista szektorban. Az országos arányokkal összevetve az ágazati megoszlás a következő volt:

	<i>A szocialista szektor alkalmazottai, a foglalkoztatottak teljes spektrumához képest. (%)</i>			
	<i>Tartomány</i>		<i>RNK</i>	
	<i>összes alkalmazott</i>	<i>munkás</i>	<i>összes alkalmazott</i>	<i>munkás</i>
Ipar	44,1	55,0	4,4	4,5
Építkezés	8,9	11,4	2,9	3,0
Mezőgazdaság	5,5	6,2	2,1	1,9
Szállítás és távközlés	6,0	7,1	3,3	3,4
Kereskedelem és vendéglátás	8,2	9,8	4,2	4,2
Ellátás, begyűjtés, felvásárlás	2,5	2,3	4,3	4,6
Szolgáltatások	4,8	5,0	4,3	3,9
Oktatás és népművelés	8,3	0,8	4,6	4,2

	<i>A szocialista szektor alkalmazottai, a foglalkoztatottak teljes spektrumához képest. (%)</i>			
	<i>Tartomány</i>		<i>RNK</i>	
	<i>összes alkalmazott</i>	<i>munkás</i>	<i>összes alkalmazott</i>	<i>munkás</i>
Egészségvédelem	4,5	1,1	4,5	6,1
Államigazgatás	3,9	0,3	3,8	3,1

Forrás: *A Magyar Autonóm Tartomány Statisztikai Évkönyve 1960*. Központi Statisztikai Igazgatóság. A M.A.T. Statisztikai Igazgatósága. București, 1960. 54. p.

A foglalkozás szerkezetének belső aránytalanságai, a munkások magas aránya a fejletlen gazdasági és társadalmi ellátó rendszerek térszerkezeti aránytalanságait jelzik.

Gazdaság

Ipar

1960-ban az országban 1.658 iparvállalat termelt, ebből 80 a MAT-ban 49.938 alkalmazottal, közülük 43.625-en voltak munkások.

Az ipari alkalmazottak számának emelkedése jelzi a MAT-on belüli társadalmiszerkezeti átalakulást (ezer fő):

	<i>1955</i>	<i>1959</i>	<i>1960</i>
Összes alkalmazottak az iparban	40,1	46,9	51,1
Munkások	35,1	40,7	44,5

Forrás: *Anuarul Statistic al Republicii Socialiste România*. București, Direcția Centrală de Statistică, 1966. 202. p.

A teljes ipari termelés évi átlagos növekedése 1955 és 1965 között az országos 14%-hoz viszonyítva a MAT-ban 16,2%-os volt.

Az ipari termelés dinamikája 1955 és 1960 között (1950=100):

	1955	1956	1957	1958	1959	1960
Országos átlag	215	239	259	285	316	369
MAT	245	292	317	356	377	454

Forrás: *Anuarul Statistic al Republicii Socialiste Româna*. București, Direcția Centrală de Statistică, 1966. 156. p.

A szocialista ipar teljes termelésének megoszlása a fontosabb iparágak szerint a MAT-ban szintén belső aránytalanságokat tükröz. 1955–1959-ben a MAT-on belüli ipari termelés ágazatok szerint a következőképpen oszlott meg (%):

	1955	1956	1957	1958	1959
Szocialista ipar összesen	100	100	100	100	100
Villamos és hőenergia	6,5	8,9	10,2	21,1	11,9
Szén	1,6	1,4	1,5	1,3	1,3
Földgáz	0,4	0,4	0,4	0,3	0,3
Bányászat és feldolgozóipar	1,3	1,4	1,7	1,6	1,5
Gépgyártás, fémfeldolgozás	6,1	7,0	7,5	7,6	8,6
Építőanyag	3,3	3,5	3,0	3,2	3,3
Fakitermelés és -feldolgozás	29,9	29,2	27,1	26,5	27,1
Textilipar	7,4	6,4	6,8	7,4	7,3
Készruhaipar	6,2	6,2	7,2	6,7	6,6
Bőr és cipőipar	32,6	30,9	29,6	27,9	27,1
Élelmiszeripar	32,6	30,9	29,6	27,9	27,1

Forrás: *A Magyar Autonóm Tartomány Statisztikai Évkönyve 1960*. Központi Statisztikai Igazgatóság. A M.A.T. Statisztikai Igazgatósága. București, 1960. 61. p.

Jelentősebb módosulások az ipari ágazatok közötti termelési értékek között csak a villamos iparban és a fémfeldolgozó iparban voltak. A teljes termelésben a legjelentősebb részarányt a fakitermelés és -feldolgozás, valamint az élelmiszeripar képviselte 54,2%-kal.

A globális bruttó ipari termelés a vállalatok tulajdonformája és alárendeltsége szerint a MAT-ban az 1955. évi árakon számolva: (%)

	<i>Szocialista ipar</i>			<i>Magánkisipar</i>
	<i>Köztársasági</i>	<i>Helyi</i>	<i>Szövetkezeti</i>	
1955	73,3	11,2	11,7	3,8
1956	74,3	10,7	11,6	3,4
1957	71,7	12,0	13,1	3,2
1958	72,1	12,1	12,6	3,2
1959	79,9	13,3	4,5	2,3
1960	81,0	12,9	4,8	1,3

Forrás: *Anuarul Statistic al Republicii Socialiste România*. București, Direcția Centrală de Statistică, 1966. 166. p.

Szembetűnő a magántulajdonú kisipari termelés további zsugorodása és a közvetlen állami, „köztársasági” ipari vállalatok térhódítása. A szövetkezeti tulajdon 1959-ben történt nagymértékű csökkenését az magyarázza, hogy akárcsak az ország más tartományokban, a MAT-ban is az ipari termeléssel foglalkozó szövetkezeti egységeket állami vállalatokká alakították át.

A kisipari szövetkezeti egységek és a magániparosok műhelyeinek száma 1955–1960 között 6.121 egységről 3.683-ra, az alkalmazottak, tulajdonosok és ezek családtagjainak száma 6.342 főről 3.996-ra csökkent.⁴ A MAT összes ipari termelésének – beleértve a magánkisipart is – részaránya az ország bruttó ipari termelésében 1955–1959 között (%):

<i>1955</i>	<i>1956</i>	<i>1957</i>	<i>1958</i>	<i>1959</i>
3,4	3,7	3,7	3,8	3,6

Forrás: *Anuarul statistic al R.P.R.* București, Direcția Centrală de Statistică, 1960. 142. p.

4 *Anuarul Statistic al Republicii Socialiste România*. București, Direcția Centrală de Statistică, 1966. 224. p.

A 3,6%-os átlaggal – és 4,18%-os lakossági részarányjal – ebben az időszakban a MAT ipari termelése országos viszonylatban a 9. helyen állt. A bruttó ipari termelésből legjelentősebb részarányjal a faipar (11,7%), villamos és hőenergia ipar (16,1%), az élelmiszeripar (5,1%) és a készruhaipar (5,5%) bírt.⁵

1958-ban az ország villamos energia termelésének 14,6%-át a MAT-ban állították elő. Ugyanekkor a tartomány belső fogyasztása az össztermelés 2,7%-a volt.⁶

Mezőgazdaság

A lakosság többsége falun és a mezőgazdasági munka jövedelméből élt, a termelés magán- és szocialista tulajdonú termelőszervezetek keretében folyt.

A MAT mezőgazdasági területe művelési ágak szerint 1955–1960-ban (ezer ha):

	Összesen	Szántó	Legelő	Kaszáló	Szőlő	Gyümölcsös	Erdő	Más területek
1955	1225	361,0	184,5	174,3	4,2	5,4	390,0	105,6
1959	1225	371,6	212,4	168,7	5,1	6,4	386,1	74,7
1960	1225	370,9	213,4	168,9	5,1	6,4	411,5	48,8

Forrás: *Anuarul Statistic al Republicii Socialiste România*. București, Direcția Centrală de Statistică, 1966. 236. p.

A szántó, kaszáló és erdőterületek növelése feltehetően a „más területek” kategóriából történt. A MAT fennállásának időszakában a falusi társadalom tulajdonviszonyainak gyökeres átalakulási folyamata is lezajlott.

A mezőgazdasági területek tulajdonforma szerint megoszlása 1955–1960 között (országos és MAT adatok, %):

5 *Anuarul statistic al R.P.R.* București, Direcția Centrală de Statistică, 1960. 147. p.

6 *A Magyar Autonóm Tartomány Statisztikai Évkönyve 1960*. Központi Statisztikai Igazgatóság. A M.A.T. Statisztikai Igazgatósága. București, 1960. 65. p.

		Szocialista szektor			Magán- szektor
		állami	szövetkezeti	társulás	
1955	Román NK	25,5	6,4	2,8	65,3
	MAT	28,0	7,5	n. a.	64,5
1956	RNK	25,0	7,5	5,5	62,0
	MAT	29,5	8,1	n. a.	62,4
1957	RNK	25,7	11,1	14,2	49,0
	MAT	30,9	9,3	n. a.	59,8
1958	RNK	26,3	13,1	17,7	42,9
	MAT	31,2	22,8	n. a.	46,0
1959	RNK	28,6	20,6	23,5	27,3
	MAT	32,2	43,7	n. a.	24,1
1960	RNK	29,4	31,5	21,0	18,1

Forrás: *Anuarul Statistic al Republicii Socialiste România*. București, Direcția Centrală de Statistică, 1966. 237-238. p.; *A Magyar Autonóm Tartomány Statisztikai évkönyve*. Központi Statisztikai Igazgatóság. A M.A.T. Statisztikai Igazgatósága. București, 1960. 79-80. p.

A táblázatból látható, hogy a szocialista szektor térhódításának aránya a magánszektor rovására 1957-ig párhuzamosan haladt az ország és a MAT területén, 1957-ben a MAT lemaradt az országos átlaghoz képest a szövetkezetesítésben és a társulások szervezésében. Ekkor a tartomány vezetése bírálatokat is kapott. 1958-tól kezdődően, a kollektivizálás második hullámában a társadalmi elnyomás növekedése, a felélesztett falusi osztályharc, az államgépzet erőszakszervezeteinek bevetése a szocialista tulajdon részarányának növelésében azt eredményezte, hogy 1959-re a tulajdonszerkezetben már nagyobb volt a szocialista szektor aránya a MAT-ban mint az országos átlag. Végül a kollektivizálás befejezése után a mezőgazdasági terület 9,2%-a, a szántóföld 6,5%-a maradt magántulajdonban (a megfelelő országos arányok: 8,6% és 4,6%).

A főbb mezőgazdasági termények átlagtermése a különböző tulajdontípusú gazdaságokban 1959-ben (q):

	RNK			MAT		
	állami	kollektív	egyéni	állami	kollektív	egyéni
Búza	17,1	13,9	12,2	19,6	18,5	14,8
Kukorica	17,6	17,2	14,9	21,6	21,2	17,5
Cukorrépa	162,7	199,0	154,5	201,9	225,9	203,4
Burgonya	106,3	102,5	102,1	98,3	119,8	113,2
Káposzta	250,3	188,8	188,8	330,0	201,0	183,5

Forrás: *Anuarul Statistic al R.P.R.* București, Direcția Centrală de Statistică, 1960. 238-239. p.

Látható, hogy a MAT-ban gazdaságkategóriánként minden terménynél magasabbak az átlagok, mint az országos eredmények – kivéve az állami gazdaságok burgonyaátlagait és a magángazdaságok káposztatermelését. Búzaátlagokban csak Temesvár tartomány, kukorica átlagokban Nagyvárad és Nagybánya, cukorrépában Temesvár, Várad és Kolozsvár tartományok, a burgonyatermesztésben Nagybánya tartomány előzte meg a MAT-ot.⁷

A szocialista és magántulajdonú gazdaságok termelési mutatóit elemezve az ország tartományaiban bizonyítani lehet, hogy a MAT keretében a magángazdaságok termésátlagai – a szocialista mezőgazdaság felsőbbrendűségét minden eszközzel súlykoló propaganda ellenére – meghaladták sokkal jobb természeti adottságú tartományok állami és kollektív gazdaságának termésátlagait. Annak ellenére, hogy a szocialista szektor közismerten sokrétű és jelentős állami támogatásban részesült (gépi munka, adózás, értékesítés, biztosítás stb. terén).

1959-ben, amikor a mezőgazdasági terület 15%-a és a szántóterület 27,5%-a volt már csak a magántermelők tulajdonában, a

⁷ *Anuarul statistic al R.P.R.* Direcția Centrală de Statistică București, 1960. 238-239. p.

MAT-ban termelt főbb növények termésmennyisége a gazdaságok tulajdonformája szerint az alábbiak szerint alakult (tonna):

	<i>Összesen</i>	<i>Szocialista szektor</i>	<i>Magánszektor</i>
Szemes gabona	308.783	171.413	137.370
Burgonya	430.875	186.471	244.404
Hüvelyesek	4 297	2 213	2 084

Forrás: *A Magyar Autonóm Tartomány Statisztikai Évkönyve 1960*. Központi Statisztikai Igazgatóság. A M.A.T. Statisztikai Igazgatósága. București, 1960. 108. p.

Miközben ezekkel az adatokkal dolgozunk, nem hallgathatjuk el kétségeinket a termelési mutatók valóságértékét illetően. A falvak, községek iratanyagát kutatva az elmúlt években alkalmunk volt tapasztalatokat szerezni a kollektivizálás időszakának tendenciózus községi adatszolgáltatásáról, a magángazdaságok rovására. A községek és rajonok adminisztratív személyzete a termelékenységi mutatók összeállításánál általában a magángazdaságok termésátlagait jelentette a legalacsonyabbaknak. Végül is a községi adatok összesítéséből álltak össze a rajoni és a tartományi statisztikák. Az országos statisztikai jelentésekben között mutatókhoz képest a szocialista- és magángazdaságok átlagtermelésének különbségei még hangsúlyozottabbak lehettek, ez ma már csak egy bizonyíthatatlan, de szerintünk nagy valószínűségű hipotézis.

A MAT mezőgazdasági termelésének részesedését az országos termelésből néhány főbb növény terméseredményeinek összesítésével és az arányszámok jelzésével mutatjuk be 1955–1959 között (szemes gabonák: búza, rozs, árpa, kukorica) (ezer tonna):

	<i>Szemes gabona</i>		<i>Burgonya</i>	
	<i>RNK</i>	<i>MAT</i>	<i>RNK</i>	<i>MAT</i>
1955	9.956,4	257,9 (2,6%)	2.607,8	359,9 (13,8%)
1956	7.139,1	258,9 (3,6%)	2.675,4	488,2 (18,2%)
1957	11.041,5	289,6 (2,6%)	3.058,1	512,5 (16,7%)

	<i>Szemes gabona</i>		<i>Burgonya</i>	
	<i>RNK</i>	<i>MAT</i>	<i>RNK</i>	<i>MAT</i>
1958	7.293,0	245,6 (3,3%)	2.776,8	464,2 (16,7%)
1959	10.631,7	308,8 (2,9%)	2.896,5	430,9 (14,9%)

Forrás: *A Magyar Autonóm Tartomány Statisztikai Évkönyve 1960*. Központi Statisztikai Igazgatóság. A M.A.T. Statisztikai Igazgatósága. București, 1960. 102-103. p.; *Anuarul Statistic al R.P.R.* Direcția Centrală de Statistică. București, 1959. 157-159. p.

Összesítve a fenti táblázatban az arányszámokat: a MAT az adott években az ország szemes gabona termésének 3%-át, a burgonyamennyiség 16%-át termelte meg az összes szántóterület mintegy 3,2%-án. Más növények (zöldségfélék, takarmánynövények) kisebb területeket foglaltak el.

Az állati termékek – tej, hús – termelésében a MAT az 1955. és 1959. évi adatok tükrében az országos 5. és 6. helyen állt: hústermelésben Bukarest, Kolozsvár, Várad, Sztálin és Temesvár, tejtermelésben Bukarest, Kolozsvár, Sztálin és Suceava tartományok előzték meg (az adatok a termelés összvolumenére vonatkoznak).⁸ Az országos bruttó mezőgazdasági termelésből a MAT részesedése 1959-ben 5,4% volt. Ezen belül 4,6% a növényi és 7,1% az állati eredetű termékek aránya az országos termeléshez viszonyítva.⁹

Beruházások

Az 1952–1959 közötti években a MAT-nak az országos beruházási alapok 2,4%-át juttatták,¹⁰ kevesebbet, mint amennyi a társadalmi össztermékben való részaránya volt ezekben az években (3,6%-os ipari és 5,4%-os mezőgazdasági termelési részarány).

8 Uo. 279–280. p.

9 *Anuarul Statistic al Republicii Socialiste România*. Direcția Centrală de Statistică București, 1966. 108–109. p.

10 *A Magyar Autonóm Tartomány Statisztikai Évkönyve 1960*. Központi Statisztikai Igazgatóság. A M.A.T. Statisztikai Igazgatósága. București, 1960. 123. p.

Az alábbi táblázatba összefoglaltuk a tartományok részesedését a beruházási alapokból 1953–1960 között (%):

<i>Tartományok</i>	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960
Arges	4,55	4,6	4,3	4,9	5,8	5,1	5,2	4,5
Bakó	13,0	12,1	11,0	10,2	10,5	10,9	12,0	11,5
Bánát	4,9	6,2	36,2	7,4	7,9	7,8	7,3	7,0
Brassó	6,5	7,0	6,4	7,2	6,9	7,1	6,8	6,6
Bukarest	3,8	3,8	3,2	3,0	3,2	4,6	5,3	5,9
Kolozsvár	3,7	4,6	4,0	3,7	4,1	3,6	3,5	3,9
Körös	3,0	4,4	4,6	2,5	2,5	2,7	2,9	2,6
Dobruzsza	7,0	4,4	4,0	4,1	5,1	7,0	7,8	5,7
Galac	2,8	4,1	4,5	4,9	4,6	5,7	6,2	6,3
Hunyad	10,2	10,4	8,9	8,7	8,5	9,1	7,6	6,1
Iasi	2,7	3,2	2,9	2,9	2,6	2,0	2,5	2,6
Máramaros	2,6	2,2	2,1	2,0	2,5	2,1	2,1	2,4
MAT	2,5	3,2	2,8	2,0	2,4	3,0	2,6	3,0
Olténia	2,1	2,9	4,8	5,6	5,8	6,4	6,6	6,3
Plojest	13,0	10,8	9,7	9,3	9,5	8,0	6,9	8,3
Suceava	1,4	1,9	2,1	1,6	1,8	1,7	2,2	3,3
Bukarest vá- ros	16,3	14,2	18,2	20,0	16,3	13,2	12,5	14,0

Forrás: *Anuarul Statistic al Republicii Socialiste România*. București, Direcția Centrală de Statistică, 1966. 384-385. p.

Látható, hogy Suceava, Máramaros és Iasi tartományok mellett a MAT részesült a legkisebb arányban a beruházási alapokból. Ezt csak részben indokolja az általános gazdaságpolitikai gyakorlat, miszerint elsősorban az iparvidékek és egyes iparágak (pl. vegyipar, fémipar) részesültek kiemelt támogatásban. Ezzel a fejlesztéspolitikával magyarázható pl. Bakó, Hunyad és Plojest megyék, valamint Bukarest város kiemelt támogatása.

A MAT keretében a beruházások felhasználása szintén a központi politikai irányvonal szerint történt. 1956–1959-ben az egyes ágazatok között a beruházási összegek megoszlása az alábbi módon alakult (%):

	<i>Ipar</i>	<i>Építkezés</i>	<i>Mező- és erdőgazdaság</i>	<i>Szállítás és távközlés</i>	<i>Kereskedelem és közellátás</i>	<i>Szerződéses begyűjtés, felvásárlás</i>	<i>Szociális és kulturális</i>	<i>Községi gazdálkodás</i>
1956	67,3	1,8	9,8	1,6	1,4	0,4	14,5	3,0
1957	55,3	2,0	11,9	4,2	4,6	0,5	14,8	6,5
1958	45,4	0,8	7,9	30,8	2,5	0,5	9,4	2,3
1959	43,6	0,5	16,6	20,8	1,8	0,8	10,7	4,3

Forrás: *A Magyar Autonóm Tartomány Statisztikai Évkönyve 1960*. Központi Statisztikai Igazgatóság. A M.A.T. Statisztikai Igazgatósága. București, 1960. 124. p.

Összhangban az országos gazdaságpolitikai irányelvekkel, a beruházási források elsődlegesen az iparba áramlottak.

A MAT az állami alapokból épített lakrészek számát tekintve az utolsók között volt.¹¹

A statisztikai szolgálat igen kevés adatot közölt az egyes tartományok részvételének mértékéről a nemzeti össztermék előállításában. Ennek ismeretében lehetne reálisan értékelni a MAT-tal szemben alkalmazott központi gazdaságpolitika jellegét. Az eddig felsorakoztatott adatok azonban nem hagynak kétséget afelől, hogy a MAT-nak a központosított sztálinista gazdaságpolitika idején, éppúgy, mint az enyhülés éveiben, nem gazdasági teljesítményével mérhető méltányossággal, hanem igen szűkösen osztottak az országos alapokból.

11 *Anuarul Statistic al Republicii Socialiste România*. Direcția Centrală de Statistică București, 1966. 402. p.

RENDELETI TULAJDONKISAJÁTÍTÁS A MAGYAR AUTONÓM TARTOMÁNYBAN, 1952–1960

A totalitárius rendszer legfőbb sajátossága, hogy nem egyszerűen a politikai hatalom monopóliumát, politikai diktatúrát jelent, hanem olyan rendszert, amely a társadalom pluralitásának felszámolására törekszik. A gazdasági, kulturális, társadalmi, tudományos és más létszférákat is a politikai kontroll, politikai uralom alá kívánja vonni. Abszolút uralom kiépítésére törekszik az élet minden területén: kontrollálni kívánja az egyén egész életét, minden tevékenységét.¹

A hatalomnak ez a típusa nem tűri a társadalomban az önállóságot, az autonómia kis szigeteit, hanem a szoros függőségi viszonyok kiépítésén munkálkodik. A döntési folyamatok centralizáltak, felülről lefelé irányulnak. Ezek a hatalmi beállítódások a Román Munkáspárt társadalompolitikájában is markánsan jelen voltak az ötvenes években. A kollektivizálás időszakában természetesen volt a politikai hatalom birtokosainak és a parasztságnak a szembenállása: a hagyományokon, a vallásosságon és a földtulajdonon alapuló paraszti kultúra elkerülhetetlenül konfliktusba került a rendszer céljaival és értékeivel. A parasztlakosság bizalmatlanok voltak az állam intencióival szemben, és nem lehetett őket – mint más társadalmi csoportokat – könnyen meggyőzni a gazdasági elnyomás várható jótéteményeiről.”² Ismert, hogy a kollektivizálás lényege a paraszti földtulajdon felszámolása, a termelés és elosztás központi szervezésének kialakítása

-
- 1 Körösényi András: Kormányzati rendszerek. In *Mi a politika? Bevezetés a politika világába*. Szerk.: Gyurgyák János. Osiris Kiadó, Budapest, 1999. 74. p.
 - 2 Peer Ronnas: *Urbanization in Romania*. The Economic Research Institute Stockholm School of Economics. 1984. 55. p.

volt. E közel másfél évtizedes átalakítási folyamatban a politikai vezetés többször megtorpant, illetve stratégiaváltásra kényszerült (1951, 1953, 1957). A kitűzött célról: a paraszti magántulajdon felszámolásáról azonban sosem mondott le, mert az oly sokat idézett lenini tézis szerint „a paraszti kistulajdon állandóan, minden nap, minden órában tömegméretekben szüli a kapitalizmust”, a szocializmus ellenségét.

A földtulajdon és a termelőeszközök rendeleti kisajátítása

Az ötvenes években a föld és az ingatlan kisajátításának ismert formái (kollektivizálás, államosítás) mellett, a politikai hatalom folyamatosan rendeleti úton is igyekezett gyarapítani a szocialista tulajdont.

Az 1951/111. sz. törvényerejű rendelet az örökös nélküli, vagy gazdtalan, elhagyott javak állami tulajdonba vételéről rendelkezett. A nagybirtokok és ipari vállalatok, bányák államosítása után a szerényebb vagyonnal rendelkező társadalmi kategóriáktól a legfontosabb vagyontárgyakat, a földet és az épületeket az 1950/92., 1952/142., 1953/308. és az 1955/524. sz. rendeletekkel, minisztertanácsi határozatokkal sajátították ki. Közülük a leghírhedtebb az 1953 februárjában érvénybe lépett 308-as Minisztertanácsi Határozat volt (MTH). Ez a rendelkezés az ötvenes évek folyamán végig hatályban volt, előírásai alapján minden földtulajdonnal rendelkező család, amely valamilyen okból nem művelte, vagy másokkal műveltette birtokát, átadhatta, „felajánlhatta” azt az államnak.

Egy MAT jelentésben olvasható, hogy a 308-as „lehetőséget ad, hogy az üzemeknél, vállalatoknál dolgozó alkalmazottak földjeiket felajánlják az állam részére, valamint azon kulákok is, akik betegségük vagy öregségük miatt mezőgazdasági ingatlanaikat megművelni nem tudják.”³ A MTH alkalmazásakor a községi és

3 Arhivele Naționale Direcția Județeană Mureș (Országos Levéltár Maros Megyei Igazgatósága, a továbbiakban: ANDJ Mureș), fond Sfatul Popular al Regiunii

rajoni bizottságok megszorító, korlátozó intézkedésekkel igyekeztek gyarapítani a hatáskörükbe kerülő földterületeket: pl. a kisiparosoknak nem adtak engedélyt, az alkalmazottakat elbocsátással fenyegették.

A Magyar Autonóm Tartományban 1953. február 9-én tartományi bizottság alakult a 308-as MTH alkalmazására: összehívták a néptanácselnököket, rajoni és községi bizottságokat alakítottak. Ez utóbbiakba a néptanácsok végrehajtó bizottságainak tagjait és szegényparasztokat kellett beválasztani.

Az állam javára történő földfelajánlás előírt forgatókönyve nemcsak bürokratikus procedúra: a hatalmi cinizmus dokumentuma is. A tulajdonosnak kérnie kellett, hogy birtokának egy részét – a típusnyomtatványban részletesen felsorolva, hogy a határ melyik dűlőjében, mekkora kiterjedésű parcellát – a helyi néptanács vagy kollektív gazdaság vegye használatba. Ezután a községi és városi bizottságok elbírálták a felajánlási kérést – egyetértettek, azzal, „hogy a felajánlott ingatlan menjen át az állam tulajdonába” –, majd a jóváhagyást felterjesztették a rajoni bizottságokhoz, innen az összesített adatok a Tartományi Néptanácsához kerültek.

A MTH érvénybe lépése után két hónappal a MAT-ban 2 595 személy és intézmény (egyházak) 12 524 ha földet adtak át az államnak. Az alábbi táblázat a különböző társadalmi kategóriákba tartozó tulajdonosok létszámát és az átadott földterületek kiterjedését, az átadott parcellák számát tartalmazza:

<i>Társadalmi kategóriák</i>	<i>Kérések száma</i>	<i>Átvett terület</i>		<i>A parcellák száma</i>
		<i>Ha</i>	<i>Ár</i>	
Munkás	467	914	88	1.100
Hivatalnok	1.150	3.372	44	3.887
Nyugdíjas	150	627	43	547

Mureş Autonómă Maghiară (a Maros Magyar Autonóm Tartomány Néptanácsa, a továbbiakban: SPRMAM), dos. 29/1953, 1953 május 23.

Társadalmi kategóriák	Kérések száma	Átvett terület		A parcellák száma
		Ha	Ár	
Kulák	444	4.498	98	2.845
Intézmény (parókiák)	227	2.509	52	1.700
Szabadfoglalkozásúak	289	244	25	330
Dolgozó paraszt	92	344	25	-
Összesen	2.595	12.524	25	10.701

Forrás: Arhivele Naționale Direcția Județeană Mureș, fond Sfatul Popular al Regiunii Mureș Autonomă Maghiară, dos. 78/1953, 329. f.

Látható, hogy a földfelajánlók közül legtöbben a szocialista szektor alkalmazottai voltak. Az állami vállalatoknál, intézményeknél dolgozó, fizetésből élő hivatalnokokat, munkásokat a községi és városi bizottságok könnyen tudták manipulálni. Választaniuk kellett munkahelyük megtartása és a földek felajánlása között. A MTH alkalmazásának – legalábbis a MAT területén – legsúlyosabb kárát a kuláknak minősített falusi gazdák látták: abból, hogy 1 617 hivatalnok és munkás 200 ha területtel kevesebb földet adott át az államnak, mint a 444 kulákgazdaság, nyilvánvaló, hogy a MTH végrehajtása nemcsak a földjeiket elhagyók, vagy művelésével nem foglalkozók birtokainak kisajátítását, hanem a paraszt-ság felső rétegének tulajdonfosztását is célozta.

1953. májusában a MAT-ban már 14 874,04 ha volt a 308-as MTH alapján átvett földterület. Az egyes rajonokban átvett területek nagyságát az alábbi táblázat tükrözi:

Rajonok	Átvett terület (ha)
Csík	986,65
Gyergyó	1.047,53
Udvarhely	2.305,46

<i>Rajonok</i>	<i>Átvett terület (ha)</i>
Régen	1.855,79
Sepsiszentgyörgy	2.622,58
Erdőszentgyörgy	1.206,77
Marosvásárhely	3.095,44
Kézdivásárhely	1.869,27
Maroshévíz	153,54
Összesen a tartományban	15.143,03

Forrás: ANDJ Mureș, fond SPRMAM, dos. 1953/78, 373. f.

Feltűnően kevés a Maroshévíz rajonban átadott terület, holott ennek a hegyvidéki rajonnak feleannyi szántóterülete volt, mint a szomszédos Gyergyó rajonnak. Nyitott kérdés, hogy a két rajon között az államnak átadott területek közti közel hétszeres különbség a társadalomszerkezeti sajátosságokkal magyarázható-e (pl. népesebb munkás- és hivatalnokréteg Gyergyóban), vagy a rajonok vezetésének végrehajtó munkájában is voltak eltérések, esetleg a tartományi vezetés volt elnézőbb Maroshévíz rajonnal.

Állami tulajdonba vették a műveletlen, „elhagyott”-nak minősített parcellákat is. A MAT-ban 1953 tavaszán 242 személy 1 412 ha területét (1524 parcellát) nyilvánították elhagyottnak.⁴ Az általános társadalmi elnyomást, a falusi földtulajdonos réteg változóban lévő értékrendjét jelzi, hogy a földjüket elhagyók között a hatalmi társadalomképben lojálisnak beállított és politikai szövetségesnek nyilvánított „dolgozó paraszt”-ok voltak túlsúlyban (110 személy a 242-ből). A legnagyobb birtokrészeket azonban a súlyos beszolgáltatási kötelezettségekkel terhelt kulákgazdaságok hagyták el: 25 család 489,47 ha területet. A föld a paraszti világ központi értékhorozója volt, a birtoknak nemcsak gazdasági értéke, de társadalmi pozíciót, presztízst, rangot jelző szerepe is volt a falusi társadalomban. A földek elhagyásában a korai ötvenes években a beszolgáltatási kötelezettségekkel sújtott és a kollekti-

4 ANDJ Mureș, fond SPRMAM, dos. 78/1953, 375. f.

vizálással fenyegetett parasztság válsága, a hatósági árakkal szabályozott termelési viszonyokat elutasító paraszti magatartás fejeződött ki.

Az elhagyott területek a helyi néptanácsok kezelésébe kerültek, részben továbbra is megműveletlenek maradtak. Pl. Udvarhely rajonban 1953-ban 303 ha ilyen kategóriájú területről készült nyilvántartás, az egyéni gazdálkodást folytató parasztoknak csak 46,73 ha területet sikerült kiosztani, 117 hektárt a néptanácsok műveltettek meg, a többi kimaradt a művelésből.⁵

A rendeleti kisajátításokkal átvett földeket elsősorban a szocialista termelőszervezetek megerősítésére használták. 1953. február 1-jén jelent meg a 308-as MTH és néhány hónap múlva (október 28-án) újabb MTH (3522/1953.) szabályozta a földterületek átadását az állami tartalékokból a kollektív gazdaságoknak, a társulásoknak, illetve a szegényparasztnak „örökhasználatra.” A MTH végrehajtását a tartományi, rajoni és községi néptanácsok végrehajtó bizottságaira ruházták. Az egyéni parasztnak földbirtokát –, akik megfelelő munkaerővel rendelkeztek és kevés földjük volt – a MTH szerint az állami földalapról 5 hektárig lehetett kiegészíteni. A szóban forgó MTH rendelkezett a községek ún. Loot.zoo gazdaságainak létrehozására kiutalható földterületekről is, azzal a feltétellel, hogy ezek a területek takarmánynövények termesztésére használhatók.

A MAT-ban 1953. májusáig magántulajdonból állami kezelésbe vett 14.874,04 ha területből 2.051,25 ha a már megalakult kollektív gazdaságok, 2.937,14 ha a Loot.zoo gazdaságok, 1.636,96 ha a néptanácsok felügyelete alatt működtetett mellékgazdaságok használatába került.⁶ Továbbá kisebb területeket juttattak a tanügyi alkalmazottaknak, iskoláknak, valamint csemetekertek, sportpályák létesítésére.⁷

5 Uo. 367. f.

6 Uo. 373. f.

7 Uo.

A „felajánlott” földekből 4.440,1 hektárt szerződés alapján átadtak négy-öt éves időszakra művelésre kevés földdel rendelkező magántermelőknek. Kiosztatlan maradt közel 2.600 ha terület, ennek fele kaszáló és legelő volt, kb. 350 ha pedig terméketlen.⁸

Az előző évek súlyos társadalmi elnyomásának következményeként átalakuló paraszti értékrendet jelzi, hogy a tulajdonosok egyes csoportjai igyekeztek szabadulni birtokuk egy részétől. Olyan helyzetek is előfordultak, hogy ez nem sikerült: a felajánlott földeket nem minden esetben fogadták el a helyi bizottságok. Pl. Kézdivásárhelyen 1953. február 23-án a földfelajánlási kéréseket tárgyaló vb gyűlésen a 29 elbírált kéresemből 4 felajánlást elutasítottak. Az indoklásban az állt, hogy a földjüket felajánlók még munkaképesek.⁹

A kisbirtokos magántermelőknek nem jelentett túl nagy kedvezményt az államnak felajánlott földek átvétele. Ezek csak használatra kerültek birtokukba, a tulajdonjog továbbra is az eredeti birtokosoké volt. Az 5 ha alatti törpebirtokosoknak, ha volt is a családjukban munkaeszköz és elegendő munkaerő, a termeléshez hiányozhatott pl. a vetőmag. Ez nem lehetett ritka eset, 1953 áprilisában egy rajoni utasítás erre vonatkozóan az alábbiakat közölte a községi néptanácsokkal: „Felhívjuk a néptanácsokat, hogy azonnal intézkedjenek a 308-as rendelettel átvett földek bevetéséről, továbbá kötelezzék a kulákokat, akiknek hiányzik a vetőmagjuk, hogy azonnal szerezzék be a vetőmagvakat, ellenkező esetben vegyenek fel ellenük szabotázs jegyzőkönyvet. A Rajon nem tud semmilyen vetőmagot biztosítani sem a 308-as rendelettel az állam tulajdonába átment és megmunkálásra kiosztott területekre, viszont a kulákoknak kötelező beszerezni. Székelyudvarhely 1953. április 7.”¹⁰

8 Uo.

9 Uo. 323. f.

10 Arhivele Naționale Direcția Județeană Harghita (Országos Levéltár Harghita Megyei Igazgatósága, a továbbiakban: ANDJ Harghita), 164. 1953. 6. IV D. 65. f.

Egy újabb rendelkezés azokra a területekre vonatkozott, amelyek őszi vetések voltak, ezek termésének csak egynegyede lehetett az új birtokosoké: „azok a gazdák és intézmények, akik akár szerződéssel, akár jegyzőkönyvileg kaptak a 308-as decretum alapján őszi vetési területet az államnak a termés 75%-át kell átadják és 25% marad az illető intézménynek, illetve gazdának.”¹¹

A kollektivizálás első időszakában létrejött székelyföldi gazdaságokat a 308-as MTH alapján átvett földekkel is támogatta, megajándékozta az állam. Csík rajonban „1950 nyarán 8 kollektív gazdaság alakult, 368 szegény és középparaszt lépett be [...] A tagok által behozott összterület 554,39 ha. Nagy segítséget adott az állam a kollektív gazdaságoknak amikor ajándékozás címén adott földet örökös használatra állami tartalékból, ami 478,47 ha területet tesz ki. Így rajoni viszonylatban a 8 kollektív gazdaságnak összterülete 1052,86 ha.”¹²

Az állami kezelésbe került területek egy része továbbra is műveletlenül maradt: a Csík rajoni vb 1953. augusztus 28-i jelentésében arról számolt be, hogy „a város területén a 308-as decret értelmében az államnak átadott földekből sok maradt bevetetlen a tavasz folyamán, ami szintén rossz benyomást kelt a dolgozók között és kihatással van az újabb tagok beszerzésére”¹³ (a TOZ társulásba – O. S.). Udvarhely rajonban ugyanebben az évben az „elhagyott”-ként átvett területnek fele maradt műveletlen.

Az 1953/308. sz. MTH végrehajtásával képzett állami tartalék-földekből kárpótolták azokat a tulajdonosokat, akiknek földjeit ipari építkezésekre, utak, vasutak építésére, bányák meddőhányóinak telepítésére kisajátították. A szocialista termelőszervezetek megerősítése az állami földtartalékokból az ötvenes években folyamatos volt. Még 1958 januárjában is úgy fogalmaztak a

11 Uo. 106. f.

12 ANDJ Harghita, fond Sfatul Popular al Raionului Ciuc (Csík rajon Néptanácsa, a továbbiakban: SPRC), dos. 173/1953, 297. f.

13 ANDJ Harghita, fond SPRC, dos. 169/1953, 88. f.

háromszéki Szentkatolnán, hogy „a 308-as földek átmentek az állami gazdaságnak.” Ugyanekkor Futásfalván is „a 308-as földek átmentek egy tömbbe a társas gazdasághoz.”¹⁴

1954 decemberében újra szabályozták az államnak felajánlott földek művelési módját és a birtoktestek helyzetét az új gazdák tulajdoni szerkezetében. A kisbirtokosok meghatározatlan időre megkaphatták művelésre, de nem voltak tulajdonosok, az adózás, illetékek fizetése, beszolgáltatási kötelezettségek külön szabályozások szerint történtek.¹⁵

Az 1954/478. sz. törvényerejű rendelet szintén az állam javára történő „ajándékozásokat” szabályozta. A kisajátítások procedúrájának hatalmi cinizmusát a helyi megbízottak is átvették; egy beltelek kisajátításáról a korondi néptanács a következőket jelentette: a telektulajdonosok „közokiratba foglalt ajándékozási ajánlatukban az állam javára történő ajándékozásokról szóló 478/1954. sz. törvényerejű rendelet alapján a korondi néptanácsnak ajándékozzák a Korond községben lévő üres belsőségüket [...] szívesen ajánlották fel az államnak, illetve a néptanácsnak a fenti ingatlant és megtették a törvényerejű rendelet alapján az ajándékozási ajánlatukat. [...] Kérjük a néptanács javára történő ajándékozást elfogadni” – jelentette a tartományhoz a rajoni Néptanács.¹⁶

Az 1959/115. sz. rendelettel újabb magánbirtokokat kebelezett be az állam. Ekkor, a kollektivizálás második hullámában újra eljött a felszított osztályharc, a fokozottabb kulákküldözések ideje. Újra elővették a „társadalmi helyzet felülvizsgálása” eljárást, a magántulajdontól való megfosztás egyik ideológiai eszközét. Ezt az átvett területek tulajdonosainak társadalmi helyzete is tükrözi:

14 ANDJ Mureş, fond SPRMAM, dos. 9/1958, 311. f.

15 ANDJ Harghita, fond SPRC, dos. 281/1955, 78. f.

16 ANDJ Mureş, fond SPRMAM, dos. 583/1960, 58. f. 1960. július 21.

<i>Rajonok</i>	<i>Kulákoktól átvett terület (ha)</i>	<i>Más társadalmi kategóriáktól átvett terület (ha)</i>
Csik	1 493,55	263,69
Keresztúr	342,72	115,37
Gyergyó	405,01	127,08
Udvarhely	533,38	159,68
Sepsiszentgyörgy	1 609,63	142,92
Kézdivásárhely	1 227,89	37,60
Marosvásárhely	1 755,19	273,18
Régen	513,61	-
Erdőszentgyörgy	278,49	414,64
Maroshévíz	628,37	321,74
Marosvásárhely város	68,86	40,63
Összesen	8 856,7	1 896,53

Forrás: ANM, fond SPRMAM, dos. 178/1959, 366-368. f.

Tartományi szinten 516 kulákgazdaságból 8 856,70 ha területet adtak át az államnak.

Az átvett területek nagy része az alábbi gazdasági szervezetek tulajdonába került:

<i>Állami gazdaságok</i>	<i>Kollektív gazdaságok</i>	<i>Néptanácsok</i>	<i>Más intézmények</i>
5 778,50 ha	2 342,32 ha	360,88 ha	40,93 ha

A földek további hasznosítására vonatkozó adatokból arra is következtethetünk, hogy a szocialista szektoron belül is kiemelten támogatták az állami gazdaságokat.

Ugyanekkor a tartományi Néptanács vb határozata jóváhagyta a kulákoktól elkobzott gépek használatba vételét is. A gazdakörök és géptársulatok tulajdonában lévő gépeket az állam már az ötvenes évek első felében kisajátította. A tulajdonfosztás két

fokozatban történt. Első lépésben az újonnan alakult szocialista szövetkezetek tulajdonába vették ezeket a közületi vagytonokat, majd az 1953/86. sz. MTH alapján a szövetkezetek átadták az állami gazdaságoknak. Ilyen típusú szocialista termelőszervezet azonban még igen kevés volt a MAT-ban (1955-ben 6, 1959-ben 14.). Gép- és traktorállomás is alig volt, rajononként egy, valószínűleg ezzel is összefügg, hogy végig az ötvenes években hagytak magántulajdonban is fontos termelőeszközöket. A korszakra emlékezők szerint a gépek tulajdonosai nem rendelkeztek szabadon eszközökkel. Közmunkákra, ingyenmunkára kötelezték őket, vagy egyszerűen időlegesen kisajátították a gépeiket. Pl. a cséplőgép-tulajdonosokat a cséplés időszakára börtönbe csukták, a gépek munkájáért a család nem kapott gabonát, mégis a tulajdonosok viselték a javítási költségeket.¹⁷

1959-ben a kulák gazdaságokból elkobzott javak a MAT-ban:

Csík	8 traktor, 4 lokomobil, 13 cséplőgép
Keresztúr	1 cséplőgép
Gyergyó	3 traktor, 8 cséplőgép, 80 juh, 3 motor
Udvarhely	3 cséplőgép, 2 malom, 2 téglagyár
Régen	1 traktor, 2 cséplőgép, 1 daráló
Sepsiszentgyörgy	20 traktor 11 lokomobil, 33 cséplőgép, 10 herefejtő, 14 malom
Marosvásárhely	2 traktor, 2 cséplőgép, 1 herefejtő
Kézdivásárhely	3 lokomobil, 17 cséplőgép, 3 herefejtő, 1 malom
Maroshévíz	1 cséplőgép
Marosvásárhely város	1 herefejtő

Forrás: ANDJ Mureş, fond SPRMAM, dos. 178/1959, 368. f.

17 Orbán Ignác (sz. 1929) lövétei lakos szóbeli közlése, 2002. december 8.

Csik megyében 1960. március 5-ig 1 303 ha, Gyergyó rajonban 915 ha területet sajátítottak ki a 115/1959. MTH alapján a szocialista termelőszervezetek számára.¹⁸ A dolgot bonyolította, hogy a felajánlott földeket tagosítva kellett átadni a minden községbe kiszálló rajoni bizottságnak, egy rendelkezés értelmében a szocialista egységek csak a tagosított területekre kaphattak beruházásokat.¹⁹ A tagosítás azonban több esetben megoldhatatlan volt, az átvett földek nagy területeken szétszórt apró parcellákban heverték. Például Udvarhely rajonban a fiatfalvi Állami Gazdaságnak átadott 111 ha terület Korond, Zetelaka, Fenyéd, Máréfalva, Kápolnás, Lövéte, Farkaslaka községek határában feküdt. A tartományi Néptanács tagosítási terveket bocsátott ki a rajonoknak, pl. 1959-ben Csik rajon „össztagosítási terve ez évben 5.906 ha, amelyből az állami gazdaság részére 1.978 ha, a kollektív gazdaság részére 549 ha és a társulások részére 3358 ha [...] A tartományi Párthbizottság és a Tartományi Néptanács Végrehajtó Bizottságának határozata értelmében a tagosítási munkálatokat augusztus 1-ig kell befejezni.” A tervteljesítést azonban akadályozta, hogy „sok községben előfordult, hogy azok, akik földjeiket felajánlották most nem hajlandók azt megmutatni, a néptanács többszöri hívására sem jelennek meg [...] Nagy nehézséget okoz a területek beazonosítása, a parcellák mindenütt nagyon aprók, nincs sehol kataszteri alap és így sok dolgozóval kell szóbaállni a parcellák tulajdonosainak tisztázása érdekében. Így pl. Szentsimon községben 74 ha terület tagosításánál 343 dolgozóval kell cserélni, Kozmásón 29 ha tagosításánál 152 dolgozóval. A beazonosításba a helyi néptanács nem mozgósítja a dolgozókat, ott ismét sok idő pazarlódik el s a nem öntudatos elemeknek pedig lógási lehetőséget nyújt.”²⁰

A községi felajánlási iratcsomókból kiderül, hogy középparasztok is felajánlották földjeiket: pl. Szépvíziőről 11 személy 206,8 ha,

18 ANDJ Mureş, fond SPRMAM, dos. 176/1959, 55. f.

19 Uo. 306. f.

20 Lucrări privind aplicarea Decretului nr. 115/1959. ANDJ Harghita, fond SPRC, dos. 684/1959, 30-32. f.

Szentimrén és Szentmártonban 5-5 középparaszt kb. 30 ha földet adott át az államnak.²¹

Ezek a számok arra figyelmeztetnek, hogy amikor tovább kutatjuk a rendeleti földkisajátítások társadalmi jelentését, hatását a mindennapi életviszonyokra, nem elégséges kizárólag csak a kisajátítások mennyiségi oldalával foglalkozni. A kisajátításokat követő tagosítások, földcserék körüli zűrzavarok a lokális társadalmi viszonyok belső működésére is hatással voltak. (Ennek a történetnek a jelenbe átívelő hatásai is vannak: több olyan esetről tudunk, hogy a 308/1953. MTH alapján kisajátított és a néptanácsok által használatra a kisbirtokosoknak átadott földekkel ezek utóbb beálltak a kollektív gazdaságokba, és a földek eredeti tulajdonosai 1991. után konfliktusok, perek útján próbálták megszerezni birtokaikat.)

A tartalékföldek hiába voltak a helyi néptanácsok adminisztrálásában, ezek nem mindig rendelkezhetek e területekről a településük lakóinak javára. Ha a szomszédos községek lakóinak területigényeik voltak, rajoni utasításokra át kellett adni a földeket. Pl. 1955-ben a csíkmadarasi területigénylő kisbirtokos gazdákat a „rákosi 308-as területből kell kielégíteni.”²² Egy hasonló tartalmú rajoni utasításra csíkszentimrei igénylőknek a szentsimoni tartalékföldekből adnak területeket.²³

A földkisajátítások gyakorlatilag a kollektivizálás befejezésének előestéjéig – 1962 márciusáig – folytatódtak a 115/1959. sz. rendelet alapján, és ezzel párhuzamosan folyt az állami gazdaságok, kollektív gazdaságok erősítése. A területek hasznosítása azonban nehézkes volt. Az átvevő szocialista gazdaságok vezetői gyakran kérték a tartományi jóváhagyást az átvett területek használati módjának megváltoztatására. 1959-ben tartományi szinten összesen 1077,31 ha átvett terület művelési módjának megváltoztatását kérték a rajonok, de a tartományi illetékesek 861 hektárt

21 ANDJ Mureş, fond SPRMAM, dos. 176/1959, 28. f.

22 ANDJ Harghita, fond SPRC, dos. 128/1955, 104. f.

23 ANDJ Harghita, fond SPRC, dos. 281/1955, 127. f.

visszaautasítottak. Csík rajonban az állami gazdaság vezetése a szántókként átvett földek kaszálókká való átminősítését kérte, amit azzal indokolt, hogy „meredek lejtőkön, szétszórt parcellákban, terméketlen, gyenge területeket vettek át, amelyek nem gépesíthetők.”²⁴

A mezőgazdasági hasznosítás mellett az évek folyamán más területigényléseket is a rendeleti úton kisajátított állami tartalék-alapból fedeztek. A falvakban is lassan beinduló középítkezések: szövetkezeti kereskedelmi egységek, posta, iskolák, gyógyszer-tárak céljaira a magánbirtokokból „közérdekből” (utilitate publică) sajátították ki a beltelkeket. Az ipari célú kisajátításokhoz szükséges volt a kisajátított területek volt tulajdonosainak a beleegyező nyilatkozata, mivel a telekkönyvi nyilvántartásokat nem módosították. A Tartományi Néptanács Végrehajtó Bizottsága indokolt esetekben adhatott örökös használatra egyéni tulajdonba is parcellákat tartalékalapból, elsősorban magánlakások építésére.²⁵

1951–1955 között katonai célokra a MAT-ban 163,8 ha területet sajátítottak ki az árkosai, gidófalvi, nyárádtói, marosszentgyörgyi néptanácsoktól.²⁶

Társadalmi viszonyulás

A levéltári iratanyagban kevés nyomát találtuk a földtulajdon rendeleti kisajátításának folyamatában a mikrotársadalmi, emberi viszonyulásoknak. Amikor az állami munkahely, vagy kisiparosok működési engedélye függött a földleadásoktól, a tulajdonosok többsége feltehetően a földek felajánlása mellett döntött. Legalábbis így emlékeznek erre a kérdezettek: „apám mészáros volt, de birtoka is volt. Ötvenháromba leadta a nagy részét, mert másképp nem kapott volna iparengedélyt. Azelőtt kellett a birtok után a

24 ANDJ Mureș, fond SPRMAM, dos. 9/1959, 437. f.

25 ANDJ Mureș, fond SPRMAM, dos. 57/1960, 173. f.

26 ANDJ Mureș, fond SPRMAM, dos. 55/1960, 16. f.

százkilós disznót s a marhahúst minden esztendőben törleszteni.”²⁷ „Édesapám ötvenháromba adta le a földjét, akkoriban a rokonok ezt furcsán nézték, még támadták is emiatt. De ő útépítő mérnök volt s nem foglalkozott a földdel s akkor felszólították, hogy válasszon. Szép birtokaink voltak, de akkor a fizetésből már jobban meg lehetett élni, mert a föld nem jövedelmezett.”²⁸

Egy csíkszentmihályi gazda 1955-ben visszakérte a 308-as alapján az előző években leadott területe egy részét (1,55 ha belterület), azzal érvelve, hogy „nem ismerte a törvényes rendelkezéseket”, azt állította, hogy a helyi hatóság az összes területe átadására kényszerítette.²⁹ Előfordult, hogy éppen az apparátusban dolgozó káder szeretett volna előnyöket az állami tartalékalapból: „a tekerőpataki községi Végrehajtó Bizottság elnöke F. I. aki tag a kollektív gazdaságban és aki tévedésbe akarta vinni a Rajoni Mezőgazdasági Osztályt ki akarva lépni a kollektív gazdaságból, nevezett diplomatikusan tárgyalni kezdett a rajoni kiküldötttel Becze elvtárssal akitől azt kérdezte, hogy cserébe azért a földért, amellyel belépett a kollektív gazdaságba kapjon egy földterületet abból a földekből amelyek a 308 számú miniszter tanácsi határozattal lettek elvéve és amely nem esik a kollektív gazdaság tagosítási körvonalaiba.”³⁰

1957 az enyhülés éve volt (Januártól megszüntették a kvótakötelezettséget, csendesebb volt a kollektivizálási kampány, jó volt a termés). Némelyek úgy gondolták, hogy az évekkel korábban kisajátított földjeiket visszaigényelhetik. Az alábbi eset – túl azon, hogy a tulajdonról való gondolkodás dokumentuma – arra is példa, hogy mennyire nem létezett a napi gyakorlatban törvényes jogorvoslat, a politika milyen mértékben átrendezte a tulajdonhoz, birtokláshoz való jogosultságok elismerésének és bizonyításának jogi lehetőségeit.

27 Pál Gábor (sz. 1943) homoródalmási lakos szóbeli közlése, 2002. november 2.

28 Vízi László (sz. 1942) csíkszeredai lakos szóbeli közlése, 2002. november 15.

29 ANDJ Harghita, fond SPRC, dos. 281/1955, 240. f.

30 ANDJ Harghita, fond SPRC, dos. 179/1953, 38–39. f.

„A Magyar Autonóm Tartomány Néptanácsának Marosvásárhely. Alulírott Sántha József és Sántha Ilona, férj. Bölöni Istvánné, előbbi nyáradszeredai, míg utóbbi dicsőszentmártoni lakosok még folyó év október első napjaiban kérést nyújtottunk be a tartományi néptanácsához, amelyben kértük, hogy Szentháromság községben, Bede falván lévő be és be nem épített belsőseink és szülő ingatlanaink a szentháromsági községi néptanács adja vissza a mi birtokunkba és használatunkba, miután azokat mi törvényes öröklés jogcímén megszereztük, azok a mi kizárólagos tulajdonunkat képezik még telekkönyvileg is, azokról mi soha még használati joggal sem mondtunk le. Figyelemmel arra a körülményre, hogy előadásunk valóságát a hivatkozott kérésünkhöz csatolt hiteles telekkönyvi kivonattal is igazoltuk, tekintettel arra, hogy ezen kérésünk mikénti elintézéséről a mai napig semmi értesítést nem kaptunk: megismételjük kérésünket és kérjük annak mielőbbi elintézését. Nyáradszereda, 1957 december 23-án. Éljen a Román Népköztársaság. Sántha József, Sántha Ilona.”³¹

A tartományi vb utasította a rajoni vb-t, hogy vizsgálja ki: „milyen törvény, vagy intézkedés alapján történt a kisajátítás, ki kezeli a birtokot és a telekkönyv helyzetét is.” A kivizsgálás megállapította, hogy „a kérdéses ingatlan jegyzőkönyv alapján lett átadva a Szentháromsági Néptanács javára, amely ingatlant még az Ideiglenes bizottság vette át. Az ingatlant a községi néptanács használja, az épületben pedig társas gazdasági tagok laknak. A külsőségeket a községi néptanács mint az apaállatok földjének használja.”³² A helyi Néptanács „jegyzőkönyvileg” sajátította ki a család ingatlanait és ez az eljárás elegendő volt a korabeli joggyakorlat szerint, hogy a tartományi Néptanács a panaszosok kérelmét elutasítsa: „tekintettel arra, hogy a kérdéses ingatlanok át vannak véve jegyzőkönyvileg.” A tulajdonviszonyok megállapításánál a községi ideiglenes bizottság jegyzőkönyve jogerős dokumentum volt a telekkönyvben jegyzett tulajdonjoggal szemben. A

31 ANDJ Mureș, fond SPRMAM, dos. 17/1958, 39. f.

32 Uo. 38. f.

jog a sztálini típusú uralomgyakorlás szolgálai eszköze volt, „rendelkezései és jogosítványai a gyakorlatban a kiszámíthatatlan felső pártakarat és az azt végrehajtó igazságügyi káderek által bármikor hatályon kívül helyezhető fikciók és illúziók voltak.”³³

Szabályos adás-vétellel, az ingatlanok reális értékén történő tranzakcióval a tulajdonosok és az állami vállalatok, intézmények között csak a legritkább esetben találkozunk a levéltári dokumentumokban. Ilyen ügyleteket csak hosszas bürokratikus procedúra után lehetett kötni. A vásárló, területigénylő vállalat terjedelmes indokoló dokumentációt terjesztett fel az illetékes minisztériumhoz, a minisztertanácsi határozat és a Nagy Nemzetgyűlés jóváhagyása után tartományi bizottság szállt ki a helyszínre és elemezte a magántulajdonosnak ítéltető kártalanítás feltételeit. (Egy ilyen példa volt 1958-ban a borszéki APEMIN állami vállalat maroshévízi területvásárlása, amikor az eladó magántulajdonos nem volt hajlandó alkuba bocsátkozni és végül a forgalmi értékén sikerült eladnia ingatlanát a vállalatnak.³⁴)

Lakóházak, nyaralók rendeleti kisajátítása

A magántulajdontól való megfosztás egy másik formája a házak, udvarok, melléképületek rendeleti kisajátítása volt. Az 92/1950. sz. rendelet, az 1390/1953. MTH és az 524/1955. törvényerejű rendeletek alapján államosították végig az ötvenes évek folyamán az „osztályidegen elemek” – kispolgárok, kereskedők, hivatalnokok, kulákok – javait. A végrehajtási utasítások bonyolult pontozási rendszer alapján határozták meg az államosításra felterjeszhető ingatlanok kritériumait. Az épületek alapterülete, az építőanyagok, településkategóriák figyelembe vétele mellett fontos, esetenként perdöntő volt a tulajdonosok társadalmi származása és a népi demokratikus rendszerrel szembeni maga-

33 Balla Bálint: *Szűkösség. Kultúrszociológiai tanulmányok*. Osiris Kiadó, Budapest, 2001. 282. p.

34 ANDJ Mureş, fond SPRMAM, dos. 53/1959, 81–98. f.

tartása. A 92/1950. sz. rendelet későbbi felülvizsgálására azért volt szükség, mert nem minden osztályidegen elem ingatlanát vették nyilvántartásba és javasolták államosításra.³⁵

1953 májusában a rajoni néptanácsokhoz „szigorúan bizalmas” jelzéssel érkező végrehajtási utasítás (1390/1953.) a technikai részletek mellett arra vonatkozó utasításokat is tartalmazott, hogy az államosítási javaslatok szigorú titokban „a legnagyobb konspiratív jelleggel történjenek, mivel ez államtitok” és az ellenséges elemek híresztelése se keltsenek nyugtalanságot a lakosság körében.³⁶ A bürokraták – még ilyen közvetett módon is – csak ritkán vallották be gyengeségüket, félelmüket a társadalmi ellenállástól.

Az utasítások végrehajtására megalakították a központi és helyi bizottságokat. Ezek államosítási javaslatait a községi, városi végrehajtó bizottság és a pártbizottság is elemezte. A városi és községi végrehajtó bizottságok felterjesztéseit a rajoni Jogügyi Hivatal véleményezte és indokolta az államosítási javaslatokat. A leggyakoribb érvelés a tulajdon kisajátításának indoklása mellett a „szocialista szektor erősítése és fejlesztése”, az „ingatlanvaló jobb gazdálkodás”, vagy a „kizsákmányolási eszköztől való megfosztás” volt. Ezután a rajoni bizottság a rajoni vb és a pártbizottság elé terjesztette az államosításra javasolt ingatlanok dokumentációját, innen felterjesztették a tartományi Néptanács Végrehajtó Bizottságához. Először a tartományi bizottság elemezte a dokumentumokat, majd bemutatta a párt büroójának és a vb-nek.

A rendeletek, utasítások alkalmazása részben függött a helyi vezetők beállítódásától, ritkán előfordult, hogy az ingatlan-tulajdo-

35 Raj. 1953. D. 48. 43. f. Megjegyzés: itt és a továbbiakban a »Raj« jelzetű hivatkozások a Székelyudvarhely Rajoni Néptanács magángyűjteményekben fennmaradt hivatalos iratainak másodpéldányai. Az első példányok bizonyára a Nemzeti Levéltár Hargita megyei raktáraiban hevernek, a rajon iratanyaga rendezetlen, kutathatatlan. A forrásként használt iratok másolatban a szerző tulajdonában vannak.

36 Uo. 59. f.

nosok kapcsolatrendszerének is szerepe volt a felmentő érvelésekben.

1958-tól, a kollektivizálás második hullámával párhuzamosan, fokozódott más tulajdonosi kategóriák tulajdonfosztása is. Ennek az újabb tulajdon elleni kampánynak a hivatalos jelszava a „társadalmi helyzet felülvizsgálása” volt. Az akcióval újabb államosítási hullám indult, de ekkor más diszkriminatív intézkedéseket is hoztak, pl. a nyugdíjak megvonását az osztályidegennek minősített kategóriáktól, a kizsákmányolási adó bevezetését az albérletbe adott lakófelületekre.

1958 nyarától a rajoni Néptörvényszék döntései alapján elkezdődött az államosított ingatlanok telekkönyvezése a román állam javára. Majd egy következő jogi aktussal szocialista vállalatok, intézmények tulajdonába adták a már állami tulajdonú ingatlanokat. A tartományi Pénzügyi Osztály sorozatban bocsátotta ki az állami tulajdonba vett ingó és ingatlan vagyonok szocialista tulajdonba helyezéséről szóló utasításokat. Az állami tulajdonlást szentesítő bírósági döntések után a helyi néptanácsok, kultúrotthonok, állami gazdaságok, vállalatok adminisztrálására bízták az államosított vagyont. Az államosított lakásokban lévő ingóságok az 1958. február 25-i 2019. sz. pénzügyminiszteri rendelet alapján „fizetés nélkül” kerültek a szocialista intézmények tulajdonába.

1958 decemberében a Tusnádfürdői Néptanács VB „33 államosításra javasolható villa épület” dokumentációját terjesztette fel a rajoni vb-hez, az épületekben található tárgyi leltárral együtt (1.418 tárgy leírása érdekes társadalomtörténeti adalék a tulajdonosok vagyoni helyzetéről, ízléséről, szabadidős tevékenységről; a bűrtörzst egy része később állami gazdaságokhoz került).³⁷

1959-ben Csíkszeredában 66, Tusnádfürdőn újabb 8, Hargita-fürdőn 2, Karcfalván 9, Szépvízen 5, Csíkszentdomokoson 2, Csíkszentmártonban 1 ingatlan kisajátítását javasolta a Rajoni VB a tartományi felettesnek. A Csíkszeredai Néptanács VB ugyanazt az ingatlant, amelyet 1953-ban nem javasolt államosításra, mert

37 ANDJ Mureş, fond SPRMAM, dos. 17/1958, 233–257. f.

nem érte el a rendelkezésekben meghatározott pontszámot, 1959 januárjában államosításra terjesztette fel. Ugyanis a tulajdonos társadalmi helyzetének felülvizsgálásában új elbírálási szempontok merültek fel: a bizottság kiderítette, hogy textilkereskedő és horthysta kapitány volt, házát kizsákmányolásból és kizsákmányolási céllal építette.³⁸ (A „kizsákmányolási célt” jelenthette az albérletbe adott lakrész vagy egy-két cselédszoba is.)

1959-ben a MAT területén a 92/1950. és az 524/1955. sz. MT határozatok alapján összesen 868 tulajdonos ingatlanát javasolták államosításra. Az országos komisszióhoz felterjesztett dokumentáció 234 esetben volt hiányos, 181 esetben kérdésesnek minősült a javaslat, 22 esetben fent nem javasolták az államosítást és 38 esetben további elemzésre szorult az államosítási javaslat.³⁹

Az ingatlanok államosítását „kontesztálások”, fellebbezések sorozata követte, de ezek a legritkább esetben végződtek a volt tulajdonosok kártalanításával. Egy ilyen ritka eset volt a kommandói Toma Mihályé, akinek több évi pereskedés után sikerült visszaigényelnie államosított házát, ebben a harcában a községi és a rajoni vb is támogatta.⁴⁰

Ingatlan kisajátítások történhettek alulról jövő, helyi kezdeményezésekre is. 1952-ben a muzsnai kollektív gazdaság vezető tanácsa – ideológiai szempontból terhelő bizonyítékok és a hatalmi nézőpontból tetszetős ígéretek csokorba gyűjtésével – kért egy ingatlant: „Rajoni Néptanács Végrehajtó Bizottságának, Székelyudvarhely. A muzsnai Előre kollektív gazdaság vezető tanácsa azon kéréssel járul a Rajoni Néptanács Végrehajtó bizottságához, hogy idős Dénes Mózes kulákot az ifjú Dénes Józsefhez, vagyis a fiához költöztetni elrendelni szíveskedjék az alábbi indokok miatt: idős Dénes Mózesnek van egy nagyobb 4 szobás és egy kisebb 4 szobás háza, a fiának szintén van egy külön álló 3 szobás háza. Tekintettel arra, hogy az egyik nagy házra a kollektív gazdaságnak szüksége

38 ANDJ Harghita, fond SPRC, dos. 621/1959, 1959. január 2.

39 ANDJ Mureş, fond SPRMAM, dos. 9/1959, 394. f.

40 Uo. 413–436. f.

van raktár helyiségnek, míg a másokra mint brigádos irodának, mivel jelenleg a brigádosok a „Vörös sarok” helyiségben dolgoznak, a párt munkát egyáltalán egészséges vonalon ne lehet vinni a jelenlegi székházban – megjegyezzük, hogy ezen két ház egy belsősegen – egy udvaron fekszik, ahol megfelelő istálló is van, ahová 16 drb fejő tehenet mint mellék gazdálkodást lehetne beállítani – úgy ezen kulák könnyen át telepíthető és át költöztethető a fíjához, amely benvalót a feketézésből – kizsákmányolásból szerezte – Tekintetbe véve a fent említetteket, és az ügy sürgösségére valamint arra is, hogy a kollektív gazdaságnak remény feletti gabona termése lett amelyet raktár helyiség hiánya miatt nem tud elhelyezni, kérünk sürgős intézkedést. Székelymuzsna 1952 augusztus hó 9. Harcoljunk a békéért!”⁴¹

A Rajoni Néptanács VB három nap múlva jóváhagyta a tulajdonos kitelepítését. A kilakoltatott gazdának 9,40 ha birtoka volt, szolgát tartott, ezért 1951 tavaszáig kuláklistán volt, ahonnan ekkor törölték, 1952 tavaszán beállt a kollektív gazdaságba. Innen hamarosan kizárták és újra kuláklistára került.⁴²

A járadékok megszüntetése

A nyugdíjjáradék nem tartozik a tulajdon fogalmába, de ennek a jogosultságnak a birtoklása, vagy az ettől való megfosztottság állapota közvetetten a társadalmi szereplők tulajdonosi jogosítványainak gyakorlását is jelenti. Ezért úgy gondolom, hogy a rendeleti tulajdon-kiszajátítás tárgyköre alatt vizsgálható a nyugdíjelvonás is, mint a tulajdon használatában való korlátozás. A politikai hatalom az 1178/1959. MTH alapján rendelte el a nyugdíjasok társadalmi helyzetének felülvizsgálását. A rendelkezés értelmében tartományi és rajoni nyugdíjjogosultságot elvonó bizottságok alakultak. Az alábbiakban egy rajon – Székelyudvar-

41 Raj. Acte confidentiale, 1952.

42 Raj. Kulák ügyekkel kapcsolatos különböző iratok 1952–1953. D. secret 39. A Rajoni Végrehajtó Bizottság által 1952. június 17-én összeállított kuláklista adatai.

hely – példáján mutatjuk be a társadalmi diszkrimináció eme újabb formájának gyakorlatba ültetését.

Székelyudvarhely rajonban a felülvizsgáló bizottságot a rajoni vb 1959. augusztus 28-án alakította, tényleges működését szeptember 7-én kezdte meg. Később a „rajoni pártbizottság büroja elrendelte az összes nyugdíj ügyiratcsomók újbóli átvizsgálását és leverifikálását, amely most van befejezés előtt” [a jelentés kelte november 18. – O. S.]. A verifikálások azt jelentették, hogy a bizottság megvizsgálta a nyugdíjasok múltbeli politikai hovatartozását, szolgálati beosztását, viszonyulását a szocialista államrendhez, a munkásosztály érdekeihez. Mivel e viszonyulások megállapításában a kivizsgálók bármilyen kijelentést, feljelentést figyelembe vehettek, tág tere nyílt a szubjektivitásnak. A nyugdíjasok társadalmi helyzetét az ügyészségtől, néptörvényszéktől, tartományi milíciától, állambiztonsági szervektől begyűjtött adatok, illetve személyes nyilatkozatok alapján állapították meg. A felülvizsgált kategóriák: a népjóléti, állami társadalombiztosítási, kisipari, szövetkezeti, katonai és belügyi intézmények nyugdíjasai voltak. A rajoni vb minden esetben jóváhagyta a nyugdíjelvonó bizottság javaslatait, az érintettek többségével szeptember hónap folyamán közölték a nyugdíjak megszüntetését.

A MTH 30 nap fellebbezési időt engedélyezett. A rajonban 1 305 nyugdíjas helyzetét vizsgálták ki. November közepéig a bizottság 66 nyugdíjas esetében javasolta a nyugdíjak megvonását. A rajoni vb ezeket kivétel nélkül jóváhagyta, a „Végrehajtó Bizottság végzését 56 nyugdíjas megfellebbezte.” Ahogy folytatódtak a felülvizsgálások, nőtt a fellebbezők száma is, 1959. december végéig 162 fellebbezést nyújtottak be a rajoni vb-hez. A fellebbezők iratcsomói a rajoni néptanáctól „elbírálás végett fel lettek terjesztve a tartományi néptanács végrehajtó bizottságához.” A tartományi nyugdíjelvonó bizottság a fellebbezések tárgyalására kiszállt a rajoni székhelyekre, ahol a rajoni bizottsággal együttes ülésen tárgyalás alá vették a fellebbezéseket.

Székelyudvarhelyen 1959. december 25-én került sor egy ilyen gyűlésre. A bizottságok tagjain kívül ott voltak a belügy tartományi és rajoni szerveinek képviselői, a pártbizottság titkára és a személyzeti osztály vezetője is. A felülvizsgálások nyomán születő döntésekben elsődleges szerepük a rajoni bizottságoknak volt. A „társadalmi helyzetet” a személyes életutak történetéből kiemelt epizódok felnagyításával, a kivizsgálás jelenének politikai elvárásaival szembeállítva értékelték.

Alább egy székelyudvarhelyi értelmiségi foglalkozású nő ügyének tárgyalási jegyzőkönyvéből idézünk részleteket. Azért választottuk ezt a példát (a gyűlésen tárgyalt 20 eset közül), mert az egyik legkomplexebb helyzetleírás (utalások történnek más fennebb tárgyalt rendeleti kisajátítási formákra is) és a rajoni bizottság perdöntő szerepe is kiemelkedő a végleges döntésben. „Szilágyi Margit elvtársnő felolvassa a fentnevezett fellebbezését és ismerteti a vizsgálat alapján beszerzett nyilatkozatok tartalmát, amelyek szerint 6 RMP aktivista, illetve párttag igazolja azt, hogy fentnevezettnek nem volt antidemokratikus, reakciós, népellenes magatartása. 1940–1944 között a zsidóüldözések idején az általa vezetett Tanítóképzőbe zsidó gyermekeket és tanárokat vett fel. A zsidók elhurcolása idején a zsidó gyermekek érdekében fellépett és egy gyűlésen kikelt a zsidók elleni embertelenség ellen. Az iskolájában nem volt sem IKE szervezet sem pedig Cserkész szervezet. Az is igaz, hogy a fentnevezett szélsőséges vallásos szellemet képviselt és ilyen irányba nevelte a tanulókat. Tehát nem áll fenn a rajoni bizottság jegyzőkönyvében felhozott ok, tehát a nevezettet fasiszta tevékenységgel vádolni nem lehet. A rajoni bizottság ellenben a következő bizonyítással jön: Fentnevezett férjének [...] akivel 1930-as évek után kötött házasságot, 1953 évben még 46 Ha. földterülete volt, volt még 25 hold erdőjük is, amely az 1948. évi alkotmány alapján államosítva lett. Tehát fentnevezettek /mint feleség közösen élvezte a vagyon jövedelmeit férjével/ földesuraknak minősíthetők, birtokuk földesúri birtok volt, amely a helyi szervek ébertelensége folytán kimaradt az 1949

évi 83/1949 számú törvényrendelettel történő államosításból, valószínű azért, mert már az erdők államosítva lettek, így a megmaradt mezőgazdasági terület nem haladta meg az 50 Ha-t. Fentnevezettek birtokukat egyébként a 308 számú M.T.H. alapján adták át az államnak, amelynek egy részét később 1957-ben próbálták visszaszerezni és ennek érdekében polgári pert indítottak az állam ellen. A földesúri birtokon kívül fentnevezetteknek még volt egy ezüstróka tenyészetük is. Mindezeket a rajoni bizottság megfelelően dokumentálta s még azt is, hogy a fentnevezett férjének első házasságából volt egy fia, akit ő nevelt fel, a horthysta rendszer idején országgyűlési képviselő volt, aki Székelyudvarhelyen több szovjetellenes filmet vetített „vörös veszedelem” címen. Figyelembe véve a fenti indokokat, a tartományi bizottság megállapítja, hogy a fentnevezett az 1178/1959 számú M.T.H. 1. Szakasz g. pontjában foglalt rendelkezés alá sorolható és nem az f. pontban ezért egyhangúlag a következő határozatot hozza [...] Mint indokolatlant elutasítja dr. Vass Gizella fellebbezését megállapítva azt, hogy fentnevezett az 1178/1959 sz. MTH 1 szakasz g. pontjában foglalt rendelkezései alá esik és fenntartja a rajoni nyugdíj elvonó bizottság 17/1959 számú határozatát.”⁴³

A kevésbé fontosnak tekintett társadalmi szereplők esetében egyszerűbb volt az érvelés. A nyugdíj elvonásához elég volt egy-két állítás vagy minősítés. Például: „a kollektív gazdaság szervezése idején ellenséges magatartást tanúsított és ellenpropagandát fejtett ki”; „az egyházi reakció támogatója, akadályozza a helyi néptanács munkáját”; „akadályozta a mezőgazdaság szocialista átalakítását, a népi demokratikus rendszer nyílt ellensége”; „volt kulák, aki még arra is vetemedett, hogy a fiát eltíltsa az IMSZ mozgalomban való részvételtől és ezért édes gyermekét ki is tagadta”; „aknamunkát fejtett ki a kollektív gazdaság ellen”, stb.

A rajoni vb tartományhoz küldött tájékoztató jelentésében (1959. november 16.) beszámolt az intézkedések társadalmi fogad-

43 Raj. XIV. Actele pentru aplicarea HCM. No. 1178/1959.

tatásáról is: „Mindazoknak hangulata, akik meg lettek fosztva a nyugdíj jogosultságától, rossznak mondható. Ellenben a dolgozó tömegek meglepéssel fogadták ezen döntést és a közvélemény helyeselte a nyugdíjjogosultság megvonását ezen kategóriába tartozó egyénektől.”

A felülvizsgálások, nyugdíjelvonások és fellebbezések 1960-ban is folytatódtak.

Összefoglalás

Dolgozatunkban a társadalom uralásának, a hatalom és az alávetettek közötti függőségi viszonyok működtetésének sajátos eseteit tárgyaltuk.

A rendeleti tulajdon-kisajátítás a politikai hatalom kezében a társadalom uralásának állandó eszköze volt. Alkalmazására külső és belső hatalmi viszonyokba ágyazottan, a politikai prioritások függvényében változó intenzitással került sor. Eddigi kutatásainkból az derül ki, hogy a MAT időszakában két ingatlan kisajátítási csúcsidezőszak volt (1952–1953 és 1958–1960). Az időzítése korrelálható a terror és az elnyomás más formáinak erősödő időszakával, mint pl. az eszkálálódó hatósági erőszak (kitelepitések, bebörtönzések, internálások), a kollektivizálási kampány erősítése, a társadalmi helyzet „felülvizsgálása” utáni nyugdíjelvonások.

A MAT kutatás egyik megválaszolható kérdése, hogy az 1952-ben létrehozott adminisztratív szerkezetnek volt-e szerepe a területén élő magyar lakosság társadalmi érdekeinek, etnikai identitásának védelmében. A tulajdonviszonyok alakulását közép-pontba állító kutatásaink még nem szolgáltak adalékokkal ennek a feltételezett védelmező szerepnek az alátámasztására. Előfordult néha, hogy egy-egy megátalkodott kisember szembezállt a hatalommal, visszaigényelte államosított ingatlanát, és a több száz átnézett esetből arra is volt példa, hogy a helyi vezetés támogatásával sikeresen zárultak az ilyen akciók. De ezekben a helyzetekben inkább az egyéni érdeket pártoló helyi vezetőket és az

igazságukat kereső egyéneket összefűző lokális kapcsolatoknak a hatalmi viszonyokkal szembeni ritka győzelméről volt szó. Ilyesminek azonban igen kevés nyoma van a levéltári iratanyagban: a községi, rajoni és tartományi vezetők igyekeztek maradéktalanul, sok esetben túlbuzgóan végrehajtani a központi rendelkezéseket.

A CUKOR ÜGYÉTŐL AZ INTERNÁCIONÁLÉ ELÉNEKLÉSÉIG

Egy falusi politikai szervezet színeváltozásai, 1944–1950

A Magyar Népi Szövetség sóváradai szervezetének jegyzőkönyveit fénymásolatban a székelyudvarhelyi P. Buzogány Árpádtól kaptam. A keményfedelű, vonalas füzetbe írt jegyzőkönyvek eredeti példánya Király András sóváradai lakos tulajdonában van, akinek apja Király István a MNSz. vezetőségi tagja, majd a Román Munkáspárt helyi sejtjének titkára volt. A sóváradai tagszervezet tevékenységéről az 1944. november 21–1950. július 28. közötti időszakból 89 jegyzőkönyv maradt fenn. A kézírásos jegyzőkönyvek néhány lap kivételével kitűnően olvashatók. A mondat szerkesztésből és a rendezett írásképből arra következtetünk, hogy a jegyzőkönyveket a gyűléseken készült feljegyzések alapján egy későbbi időpontban fogalmazták, ezeket a minden alkalommal a gyűléseken jelenlévők által kijelölt két hitelesítő személy utólag aláírta.

Az alábbi válogatásban 22 jegyzőkönyv szerkesztett változatát közöljük. Célunk annak a politikai-ideológiai folyamatnak dokumentálása, ahogyan a községben a spontán, valódi érdekvédelmi politizálásra rátelepedett a nagypolitika. Az első évek szervezeti életének mozgalmas, sokszínű érdekvédelmi, közművelődési tartalmi helyett a negyvenes évek vége felé (különösen az 1947-es átszervezés után) fokozatosan teret nyertek a helyi céloktól és érdekektől idegen vagy nagyon távol álló politikai kérdések és kiszorították a lakosság mindennapjaiban fontos „apró” ügyeket. A szervezetben évről-évre erősödött a Kommunista Párt, majd a Román Munkáspárt befolyása, lassan a kommunista politikai és ideológiai célkitűzések, eszmék és a központból kapott utasítások

terjesztőjévé, végrehajtó szervévé vált. Ezzel párhuzamosan beszűkült lokális társadalmi bázisa, tagsága fogyott. A kollektivizálás melletti agitálás, a begyűjtést szorgalmazó propaganda, az osztályharcos politika térnyerése a szervezetben megosztotta a falu társadalmát.

1947 januárjában felsőbb utasításra „a MNSz-et teljesen újjá kell szervezni és egy bizottságra van szükség, aki ezt a munkát elvégezze. Ezen bizottságnak az volna a kötelessége, hogy házcsoportonként eljárja a falut, és beszervezenek minden jelentkezőt” jelenti be az alelnök a január 13-i gyűlésen. Március 10-én a „titkár jelenti, hogy a MNSz. újjá szervezése befejeződött és az összes tagok száma 438.” (A szervezetnek 1944 decemberében 763 tagja volt.) Az is megtörtént, hogy a Szövetség egyik évi rendes közgyűlésén (1947. április 20) csak „a közgyűlés mint egy 67 tagja jelent meg” ezért egy héttel elhalasztották. Annak ellenére, hogy „ezen közgyűlés is ki volt hirdetve a községben a szokásos módon”, egy hét múlva is csak 69 tag jelent meg. 1949. végén újabb átszervezés következett, ekkor már a helyi szervezetben a kommunista propaganda került túlsúlyba: „azon az uton kell haladnunk, amelyet a RMP jelölt ki számunkra” jelentette ki egyik vezetőségi tag.

A külső ideológiai, politikai nyomásra átrendeződtek a helyi társadalmi viszonyok, a MNSz. rendezvényein agresszív megnyilvánulásokra, a járási kiküldöttek javaslatára tagok kizárására, a tagság időszakos felfüggesztésére került sor. A helyi problémáktól elidegenített politizálást a gyűlések jellege és tárgysorozatai mellett a szervezet gyűlései számának évenkénti alakulása is jelzi: 1944-ben 4, 1945-ben 30, 1946-ban 16, 1947-ben 13, 1948-ban 9, 1949-ben 4, 1950-ben 13 gyűlést tartott a MNSz. sóváradi tagszervezete. Míg például 1945-ben a választmányi és tizedesi (a falu tizedeseinek képviselői) gyűlések mellett még 11 rendkívüli közgyűlést, egy tantestületi értekezletet és a Szövetség Női csoportjának gyűlését tartották, addig 1948-1949-ben mindössze egy taggyűlésre

került sor, ezekben az években a csak a szűk körű vezetőség – az Intéző Bizottság és a Végrehajtó Bizottság – ült össze.

A szervezet belső életének kezdeti demokratizmusát is a felülről vezérelt technikák váltották fel. Például a vezetőséget első években a közgyűlés javasolta és választotta, később a vezetők cseréjét szűk körű intézőbizottsági gyűlésen egy vezető személy javasolta és a gyűlés a jelölteket „egyhangulag megválassza.”

A szervezetben megszűnt az első évek érdekvédelmi tevékenysége. Míg a kezdeti időszakban többször előfordult, hogy nem fogadták el a járási központból érkező utasításokat, nyomatékosan kifejezték saját álláspontjukat, sőt javaslatokat tettek a központnak érdekvédelmi akciók kezdeményezésére, a negyvenes évek második felétől a feltétel nélküli alárendelődés időszaka kezdődött el. Ennek a szerepváltásnak az volt a következménye, hogy a szervezet vezetői 1950-ben nem tanúsítottak semmiféle ellenállást, szembeszegülést az EMGE és a gazdakör vagyonának felszámolásakor.

A Magyar Népi Szövetség sóváradi szervezetének jegyzőkönyvei¹

1/1944

Jegyzőkönyv

Felvétetett Sóvárakon, 1944 november 21.én a Magyar Népi (Demokrata) Szövetség² alakuló közgyűlésén. Jelen vannak:

-
- 1 *Forrás: Jakabffy Elemér Alapítvány Kortörténeti Gyűjteménye, K 410. sz.*
A jegyzőkönyveket betűhíven közöljük, néhány értelemzavaró ékezethiány kiegészítésével. A szögletes zárójelekben saját megjegyzéseink olvashatók, a [...] jelölés a terjedelmi okokból kihagyott, mondanivalónk szempontjából nem lényeges szövegrészek helye. (A jegyzetek összeállításánál felhasználtam Vincze Gábor: *A romániai magyar kisebbség történeti kronológiája 1944-1953. Budapest-Szeged 1994. c. munkáját* – O. S.)
 - 2 Marosvásárhelyen 1945. október 15-én először Magyar Demokrata Szövetség néven alakul meg a politikai szervezet, később változtatják a nevét „Magyar Népi Szövetség”-re. A jegyzőkönyvben használt változattal feltehetően a folytonosságot kívánta jelezni a jegyzőkönyvvezető.

Kopacz Antal a M.N.Sz. nyáradszeredai járási elnöke, ifj. Vas Dénes községi bíró, Jancsó István községi jegyző és a falu népéből összesen 287 érdeklődő személy.

A gyűlést Jancsó István, községi jegyző nyitotta meg és felkéri Kopacz Antalt, hogy ismertesse a M.N.Sz.-nek a munkaprogramját.

Kopacz Antal ismerteti a M.N.Sz. munkaprogramját és célját, mely az itt élő népek közötti békés együttélés megteremtése és az egyenjogúságukért való küzdelem. A Szövetség tagja lehet minden becsületes, igazságszerető férfi és nő. A Szövetség célja, hogy segítséget nyújtson a közigazgatási, közoktatási, közgazdasági szervezeteknek, szabad véleménnyilvánításra és egészséges bírálatra nevelni. Továbbá előadja, hogy egyedül a M.N.Sz. nek köszönhető, hogy a betolakodott sovinszta román csendőrök nem hurcolhatták el az itt élő munkás embereket. Ezek után felkéri a népi gyűlést, hogy válassza meg tagjai közül a Szövetség vezetőségét [...]

A közgyűlés a vezetőségre bízta a megfelelő létszámú tizedesek kiválasztását a szervező munka elvégzésére. Ugyancsak a vezetőségre bízta a szükséges létszámú választmányi tagnak a behívását.

Mivel több tárgy nincs az elnök a gyűlést bezárja.

K.m.f.

3/1944

Jegyzőkönyv

Felvétellett Sóváraddon, 1944 december hó 20-án a M.N.Sz. tizedesi³ és választmányi gyűlésén...

Elnök üdvözli a megjelenteket és a gyűlést megnyitja. Elnök bejelenti, hogy a tizedesek által összegyűjtött tagok létszáma 763. A gyűlés a bejelentést őszinte örömmel tudomásul veszi. Elnök kéri a gyűlést, hogy a karácsonyi színdarabra vonatkozó helyáramokat a gyűlés állapítsa meg. A gyűlés a helyáramokat a következő

3 A tizedeseket, utcatizedeseket vagy utcafelelősöket kezdetben a tagság választotta a falu tízesei, nagyobb utcai képviselőiben. Később a helyi vezetőség javaslataira választottak utcafelelősöket.

képen állapítja meg: első hely 7 P II. 5, álló hely 4 P. Ünnepek harmadnapján 4 P, az öregeknek pedig 2 P.

A zenészek étkeztetését a választmány díjmentesen felajánlja.

Sipeki Béla testvérünk megbotráncozását fejezi ki az ellen a nem demokratikus szellemben történt cukorelosztás ellen, amit a „Hangya” végzett, mégpedig úgy, hogy a tagok $\frac{1}{2}$ a nem tagok $\frac{1}{4}$ kgr.ot kaptak. Elnök jelenti, hogy már a felszólalás előtt közbenjárt az illetékes helyen, hogy ilyensmi máskor elő ne forduljon...

K.m.f.

4/1945

Jegyzőkönyv

Felvétellett Sóváradon 1945 március ho 23-án a „Magyar Népi Szövetség” választmányi és tizedesi gyűlésén.

Jelen vannak [34 név]

Elnök üdvözli a megjelenteket és a gyűlést megnyitja. Elnök kéri a gyűlést, hogy a jegyzőkönyv hitelesítésére két tagot nevezzen ki [...]

Elnök kéri a gyűlést, hogy határozzon afelől aki a tizedesi és választmányi tagok közül valamilyen belső ügyet el mond kint a faluban milyen büntetést szab a gyűlés rájuk. A gyűlés egyhangúlag úgy határoz a melyik tag bármilyen belső ügyet elmond kint a faluba azt először megintí és másodsor pedig kizárja a tizedesi és választmányi tagok sorából.

Elnök indítványozza, hogy a választmányi és tizedesi tagok közül két tagot küldjenek ki a községi tanács gyűlésére mint megfigyelőt, akik állandóan figyeljék a tanács munkáját.

A gyűlés az elnök indítványát egyhangulag elfogadja és a tanács gyűlések megfigyelésére kiküldi három havi időtartamra Bíró S. Ferencz és Péter János testvéreinket.

Elnök előterjeszti, hogy a népbíróság megalakítása igen időszerrű volna, hogy minden apró-cseprő ügygel tagjainknak ne kelljen a rendes bírósághoz fordulni. Kéri a gyűlést, hogy jelöljön ki tíz

tagú népbírósi jelöltek, akiket majd a nép gyűlés fog megválasztani.

A gyűlés egyhangulag elfogadja a népbírósi megalakításának tervét⁴ és a maga köréből jelöl a tagságra még pedig a következő testvéreinket [10 név] akiknek a megválasztását a népbírósi népgyűlésre bízza.

Több tárgy nem lévén az elnök a gyűlést bezárja.

K.m.f.

7/1945

Jegyzőkönyv

Felvetett Sóváraddon 1945 április 8-án a Magyar Népi Szövetség rendkívüli közgyűlésén.

Jelen vannak: Szöcs Béla M.N.Sz. titkára, Pajzs Gábor M.N.Sz. járási titkára, Vass Márton helyi elnök, Király István alelnök, Madaras Béla pénztárnok, Biró Dezső titkár-jegyző, valamint a Magyar Népi Szövetség 217 megjelent tagja.

Elnök üdvözlö a megjelenteket és a gyűlést megnyitja.

Elnök bemutatja a megérkező vendégeket kihangsúlyozza, hogy mind a két kiküldöt a nép embere, a népből származott így ismerik a nép minden baját.

Ez után Szöcs Béla emelkedett szólásra, megemlékezik, hogy ő Sóváraddal közösen szülte és ezek után megtartja magas szónokias beszédét, ismerteti, hogy a Magyar Népi Szövetség azt a gigantikus erőfeszítést amit kifejt a nép érdekében. Ezek után rátér a fasizmus igen káros okára és ismerteti a Magyar Népi Szövetségét és megállapítja, hogy az igazi ellenségeink mindig a németek voltak, de a vörös hadsereg [sic!] segítségével meg kaptuk a felszabadulást és magunk intézzük a sorsunkat. A szervezetünk politikai tényezővé vált, szava van már mindenütt, tanácsnál, városnál munka kamaránál a kormánynál. A M.N.Sz. kell ellen-

4 Az 1945. április 18-án közzétett 294. sz. törvényerejű rendelettel létrehozott észak-erdélyi ítéletablak mellett népbírósiakat is kellett volna alakítani, erre azonban csak Kolozsváron került sor.

őrizzze a bírót, tanácsot, jegyzőt, főszolgabírókat mindenkit aki a körében működik.

Továbbiakban ismerteti a román nép küzdelmét a demokráciáért aki kívívta az igazi szabadságot és nem kell félni az új helyzetben mert igazi demokrata népkormányzás lesz és el kel tűnjön a sovinszta uszításoknak. Mi nem akarunk több háborut és így szívünkéből ki kel öljük a gyűlötet és szeretettel kell egymás iránt viseltessünk, azért kel a szeretetet kifejleszteni önmagunkba, hogy több háborut ne lehesen kezdeni. Továbbá előadja, hogy a Kükülő völgyi szegény emberek településére megengedik, hogy Lomád, Zágór stb. falvakba letelepedjenek és kéri gondolják meg, hogy akiknek kevés a földje igyekezzék ezen földek és házak elfoglalását.⁵

A bevetendő területeket minél előbb vessük be, hogy mindenki ez évben a munkájával jusson az életet adó élelemhez.

Ezek után Pajzs Gábor a kerületi titkár beszél a rémhír terjesztés ellen.

Ezen jegyzőkönyv hitelesítésére Varga Sándor és Zsombori Vilmos kérik fel.

Ezek után az elnök a gyűlést bezárja.

K.m.f.

9/1945

Jegyzőkönyv

Felvétetett Sóváradon 1945 árpilis 21-én a Magyar Népi Szövetség tizedesi és választmányi gyűlésén. [...]

Elnök üdvözli a megjelenteket és a gyűlést megnyitja [...]

Elnök előadja, hogy a környező községekbe valamint a mi községünkbe is katonai behívók jönnek a regáti városokba, de

5 A Magyar Népi Szövetség Észak-Erdélyi Végrehajtó Bizottsága 1945. március 13-án a Kolozsváron tartózkodó Petru Groza miniszterelnöknek memorandumot nyújtott át, melyben más kérések mellett az is szerepelt, hogy „a magyarság az elmenekült észak-erdélyi szászok földjeiből számarányának megfelelően részesedhessen.” Ezt a kérést feltehetően jóváhagyták, arra nem találtunk adatokat, hogy települtek-e az említett szász falvakba sóváradiak.

mivel a nemzetiségi miniszterrel folytatott tárgyalások⁶ alkalmával az a megállapodás volt, hogy magyar anya nyelvű testvéreink csak újonnan alakuló alakulatokba vagy pedig munkára a megyébe esetleg a szomszéd megyébe lehet behívni ezeket előadva ismerteti a napokban folytatott eljárását ebben az ügyben és beszélt telefonon a M.N.Sz.-el, a Népőrséggel és a Demokrata Arcvonal⁷ titkárságával ott azt a felvilágosítást adták, hogy kapcsolatba lépnek az illetékes hatóságokkal és az eredményről értesíteni fognak.

A gyűlés az elnöki bejelentést és az ügyben való eljárást tudomásul veszi.

Elnök előterjeszti, hogy a Szövetség pénztárából valamilyen anyagot kelene vásárolni, hogy a pénz értéke ha csökken ne érje veszteség.

A gyűlés egyhangúlag úgy határoz, hogy a Szövetség pénzéből 2500 P.-ig colos deszkát vásárol a deszka megvásárlásával megbiza Madaras Béla, Orosz József, Bartha Sándor, Király István és Vass Márton testvéreinket[...]

K.m.f.

10/1945

Jegyzőkönyv

Felvétetett Sóváradon 1945 április 28-án a Magyar Népi Szövetség rendkívüli közgyűlésén [...]

Elnök előadja, hogy az utóbi időben agodalmaink voltak afelől, hogy esetleg olyan intézkedések jönnek amelyek nem felelnek meg a „Magyar Népi Szövetségnek a kormánnyal kötött egyeség szellemének, így többek között katonai behivok jöttek regáti

6 A jegyzőkönyv feltehetően az 1945. március 15-én Marosvásárhelyre érkező Vlădescu-Răcoasa nemzetiségügyi miniszterrel folytatott megbeszélésekre utal. A Magyar Népi Szövetség marosvásárhelyi szervezete ekkor emlékiratot ad át a miniszternek.

7 Országos Demokrata Arcvonal: 1944. szeptemberében alakult gyűjtőszervezet, tagja volt a Magyar Dolgozók Szövetsége is. A sóváradai MNSZ elnök valószínűleg az ODA marosvásárhelyi központjával lépett kapcsolatba.

munka szolgálatra valamint fel akarják oszlatni a községi tanácsot is ezek után ismerteti, hogy egy két tagú küldöttség járt marosvásárhelyi M.N.Sz. hez ezeknek az ügyeknek az elintézésére, akiknek a közbenjárására elrendelték, hogy akinek hívoja jön nem kel egyelőre bevonuljon és a hivot kel beküldeni a M.N.Sz. hez. Ezek után kéri a tagoknak a szeretetben valo élését és az össze tartást.

A közgyűlés a bejelentéseket tudomásul veszi.

Elnök bejelenti, hogy a Május 1 a munkás ünep meg lesz tartva, teljes munka szünet lesz. Az elnöki bejelentést a közgyűlés tudomásul veszi.

Mivel több tárgy nem lévén az elnök a gyűlést bezárja.

K.m.f.

11/1945

Jegyzőkönyv

Felvétetett Sóvárardon 1945 május 16-án a „Magyar Népi Szövetség” tizedesi és választmányi gyűlésén [...]

Elnök részletesen beszámol a „Magyar Népi Szövetség” nek 1945. Május 6-13-ig Kolozsváron tartott országos Naggyűlésének minden egyes pontjáról. Első sorban ismerteti a hét napig tarto Magyar Népi Parlamentti tárgyalásoknak a műsorát, ezek után rátér a naponkénti tárgyalásokra még pedig a gazdasági, jogi, közigazgatási, közművelődési, iskolai, egyházi, szövetkezeti ügyekről.

Ezek után rátér részletesen a Groza kormány azon kijelentésére, hogy amit a Magyar Népi Naggyűlésen a magyar nép kívánt teljes egészben meg fogja adni a kormány.

A beszámolot a gyűlés egyhangulag tudomásul veszi. Egyben elhatároza a gyűlés hogy az edig is rendületlenül folytatot munkát még nagyobb erővel fogja végezni.

Mivel több tárgy nem lévén az elnök a gyűlést bezárja.

K.m.f.

14/1945

Jegyzőkönyv

Felvétetett Sóváradon 1945 június 3 án a „Magyar Népi Szövetség” tizedesi és választmányi gyűlésén [...]

Elnök előterjeszti, hogy a Magyar Népi Szövetséghez és enek Központjához intézen egy határozatot, hogy Észak Erdélyből mivel igen nagy létszámu állatot vettek igénybe ennek ellensúlyozására alakitson egy vegyes bizotságot a demokratikus pártokbol a központ és vizsgálja felül ugy az Ó királyság valamint az Észak Erdélyi gazdák teherbiroképeségét megálapitva azt, hogy a regáti 20 holdas gazdának menyi állata van ugy szintén egy Észak Erdélyi gazdának átlag véve és a megálapítás után mentesítsék az Ésszak erdélyi gazdákat a beszolgáltatas alol.

A gyűlés az elnök előterjesztését egyhangulag elfogadja és utasítja az elnökséget, hogy a határozatot foglalja írásba és terjeszse fel a Központhoz.

Több tárgy nem lévén az elnök a gyűlést bezárja.

K.m.f.

18/1945

Jegyzőkönyv

Felvétetett Sóváradon 1945 július 1.én a „Magyar Népi Szövetség” rendkívüli közgyűlésén.

Jelen vannak: Vass Márton elnök, Bíró Dezső jegyző-titkár, Bíró Géza Gazdaköri elnök, Zsombori Vilmos kiküldöt valamint a M.N.Sz. 216 megjelent tagja.

Elnök üdvözli a megjelenteket és a gyűlést megnyitja.

Elnök kéri a gyűlést, hogy a jegyzőkönyv hitelesítésére két tagot nevezzen ki. Mire a gyűlés a jegyzőkönyv hitelesítésére Bíró E. Sándor és Józsa Ferencz testvéreinket kéri fel és biza meg.

Elnök bejelenti, hogy Szövetségünk az utóbbi két hét alatt két nagy gyűlésen vet részt még pedig a marosvásárhelyi vármegyei gyűlés és a Földművesek Bukaresti kongresszusán és felkéri

Kimpián Simon testvérünket hogy a marosvásárhelyi gyűlésen elhangzott politikai beszámolot ismertese.

Az elnöki felhívás után Kimpián Simon igen részletesen ismerteti a gyűlésen elhangzott politikai beszámolt és ismerteti a határozati javaslatot is.

Elnök felkéri Bíró Géza Gazdaköri elnököt, hogy a gyűlésen elhangzott gazdasági kérdésekről számoljon be.

A gazdaköri elnök igen részletesen beszámol a gazdasági ügyekről.

Elnök felkéri Zsombori Vilmos testvért, hogy a Bukaresti kongresszusrol⁸ számoljon be. Az elnöki felhívásra Zsombori Vilmos igen részletesen beszámol a Bukaresti gyűlésről ismerteti a fogoly kérdést⁹ az állampolgárságot¹⁰ a népőrséget, valamint a szövetségünknek rádióval valo ellátását, pénzbeváltásrol, és a vasutrol az inkadrálásrol.

Ezek után az elnök megtartja nagyhatású beszédét amit a gyűlés igen nagy tetszéssel fogad.

Mivel indítványt nem tettek és több tárgy nincs az elnök a gyűlést bezárja.

K.m.f.

19/1945

Jegyzőkönyv

Felvétetett Sóvárádon 1945 július 10 én a „Magyar Népi Szövetség” választmányi és tizedesi gyűlésén [...]

Elnök üdvözli a megjelenteket és a gyűlést megnyitja [...]

Elnök ismerteti a politikai helyzetet és ezek után rátér az ovodánál megüresedet ovonői állás betöltésére és jelenti, hogy Korodi Jozsefné kéri a tanfelügyelőségtől, hogy a sóváradi ovoda-

8 1945. június 24-27-én tartották Bukarestben az Ekésfront első kongresszusát.

9 Feltehetően a földvári és Tîrgu-Jiu-i internálótáborokban fogva tartott magyarokra utal a jegyzőkönyv, az utóbbi táborból csak néhány nappal a kongresszus előtt szabadultak a foglyok.

10 Valószínűleg az Ekésfront kongresszusán az 1945/261 sz. állampolgársági törvényt is ismertették.

hoz neveze ki ovonői állásra de mivel a kérésen kel a M.N.Sz. javasolja a kinevezést és kéri az elnök, hogy szavazon a gyűlés hogy Korodi Jozsefné kérését javasolja vagy nem.

A gyűlés hosszas vita után úgy határoz, hogy bár Korodi Jozsefné demokratikus mivoltát hangoztatása [hangoztatja] de a nép bizalmát nem bírja a rövid hozzászólásokban kitűnik, hogy 1944 szeptember 15 a vörös hadsereg átvonulása után a reakcios betolakodó gárdista csendőrökkel egyetértve közre működött a magyarok elhurcoltatásában, a magyar nyelvet nem bírja tökéletesen, és fel veti a gyűlés, hogy tagja volt e a M.N.Sz. nek kezdetől fogva ere az Elnök ismerteti a M.N.Sz. alapszabály azon részét a mely szerint minden olyan egyén tagja lehet a szövetségünk[nek] aki magyarnak valja magát és az irány vonalat betartja, de mivel csak akkor jelentkeztek tagnak a mikor a kérvényét hozta és kérte javaslatát a M.N.Sz. nek a bár tagnak való belépését elfogatta dacára annak [hogy a] gárdista rém uralom alatt barátneíhoz intézet levelében azt hangoztassa „hogy ő jó oláhné maradt és nem köpönyeg forgató magyar” a fenti indokok alapján a gyűlés az ovonői állásra Sóváradra való kinevezését nem javasolja.

Elnök előterjeszti és a gyűlés egyhangulag elfogadja hogy ha Korodi Jozsefné nem kapna állást a férje haza jöveteléig anyagi támogatásba részesíti.

Több tárgy nem lévén az elnök a gyűlést bezárja.

K.m.f.

22/1945

Jegyzőkönyv

Felvétellett Sóvárakon 1945 augusztus 16 án a a „Magyar Népi Szövetség” választmányi és tizedesi gyűlésén.

Elnök üdvözli a magjelenteket és a gyűlést megnyitja. Elnök kéri a gyűlést, hogy a jegyzőkönyv hitelesítésére két tagot nevezzen ki [...]

Elnök ismerteti az általános politikai helyzetet és részletesen beszámol az elmúlt gyűlés óta történt politikai eseményekről.

A gyűlés a beszámolót tudomásul veszi.

Az elnök ezek után bejelenti, hogy a községünkben is megalakult a Kommunista Párt sejte aminek megalakult a szervező bizottsága és vannak tagjelöltjei is ebbe a sejtbe csak igazságos, becsületes és a közöségért harcoló ember léphet be meghívás útján.

A gyűlés a sejt megalakulását tudomásul veszi.

Mivel több tárgy nincs az elnök a gyűlést bezárja.

K.m.f.

29/1945

Jegyzőkönyv

Készült 1945 november hó 21 én Sóváraddon a M.N.Sz. tizedesi és választmányi gyűlésén [...]

Elnök üdvözlí a megjelenteket és a gyűlést megnyitja. Elnök kéri a gyűlést, hogy a jegyzőkönyv hitelesítésére két testvérünket biza meg [...]

Vass Márton elnök ismerteti a M.N.Sz. 100, intézőbizottságának marosvásárhelyi gyűlésén elhangzott határozatokat és javaslatokat és a magyar néphez szolo kiáltványt.¹¹

A gyűlés az ismertetést egyhangulag tudomásul veszi.

Következőkben Kimpian Simon szol a M.N.Sz igazi munkájáról és a magyar nép öntudatáról.

Ez után Vass Márton elnök kéri a tizedeseket hogy számoljanak be munkájukrol, mondjanak kritikát a vezetőségről és önkritikát magokrol.

A beszámolást Jozsa Ferencz kezdi el és folytatja Zsigmond Jozsef, Péter János, Sántha Ferencz, Varga Mihály, Vass Sándor, Madaras Béla, Király István, Biró Dezső és Vass Márton akik a munkát továbbra is vállalják.

Ez után beszámolnak még Mezei Ferencz, Biró Jozsef, Biró A.Jozsef, Király Pál, Toth Ferencz, Balogh Mihály, Ujfalvi István akik a további munkát nem vállalják.

11 1945. november 15–18. között Marosvásárhelyen ülésezett a Magyar Népi Szövetség „százás” intézőbizottsága, a tanácskozás után kiadott kiáltványról van szó.

A gyűlés Vass Márton zároszávaival ér véget amikor is kéri, hogy tartson ki mindenki a demokrácia mellett és a M.N.Sz. ügyei mellett.

Ezek után az elnök elszámolásra hívja fel a tizedeseket.

Mivel több tárgy nincs az elnök a gyűlést bezárja.

K.m.f.

12/1946

Jegyzőkönyv

Felvétellett Sóváradon 1946 VIII 4 én a M.N.Sz. Intézőbizottsági gyűlésén.

Jelen vannak [16 tag].

Vass Márton a M.N.Sz. elnöke üdvözli a megjelenteket és a gyűlést megnyitja. Az Elnök azután megtartja a bevezető beszédét kiemeli, hogy soha sem volt nagyobb szükség a magyar egységre mint éppen most, mivel a sovinszta uszítás éppen most van a tetőfokán. Ezért minden demokratikus magyarnak egységbe kell tömörülni, hogy így elérhessük a teljes jogegyenlőséget.

Az Elnök azután ismerteti, hogy a községi előjáróság rendeletet kapott, hogy Koródy Józsefnét segítse elő abban, hogy 1946 szept. 1 jén megnyithassa az óvodát. A gyűlés egyhangulag úgy határoz, hogy ezen rendeletet el nem fogadja és meghozza a következő határozatot: Sóvárad M.N.Sz. Intézőbizottsága személyi kérdésekkel nem foglalkozik, de nemzeti jogaink megcsonkításának látja, hogy egy színmagyar községben román nyelvű óvoda működjön. A magyar nyelvű óvoda működését akkor látja biztosítottnak, ha a felügyeleti jogot a magyar Tanfelügyelőség¹² biztosítja. Éppen ezért arra kéri az Intézőbizottságot és vármegyei vezetőségünket, hogy szíveskedjék az ügyben a leghatározottabban közbelépni és mindent elkövetni, hogy az óvónő kinevezését valamint a felügyeleti jogot a magyar Tanfelügyelőség eszközölje és gyakorolja - biztosítván ezzel a tiszta magyarajku községben az óvoda magyar tannyelvét.

12 A jegyzőkönyv a vármegyei Magyar Tankerületi Főigazgatóságra utal.

Bár a mai napig még rendelkezés nincs de azt halljuk, hogy arra törekvés van, hogy községünkben felállítsák a román nyelvű állami iskolát. Hattanerős felekezeti iskolánk van. Teljesen biztosítja a Népoktatást. Magyar anyanyelvű az egész község. Jó lenne, ha Központunk ennek utána nézne...

Az elnök ezután felkéri Lőrincz Andrást a Választási Bizottság elnökét, hogy számoljon el a választási alapra gyűjtött pénzzel.

Lőrincz András beszámol a választási alapra gyűjtött pénzzel [...]

Azután Madaras Béla lemond pénztárnoki állásáról. Az Intézőbizottság egyhangulag úgy határoz, hogy lemondását nem fogadja el!

Biró Dezső a M.N.Sz. titkára előadja, hogy a halászat ügye bonyolódik és határozzon az Intézőbizottság, hogy a községben vagy idegennek adja-e ki a halászerületet.

Az Intézőbizottság úgy határoz, hogy idegennek nem lehet a halászatot kiadni, csak ha 10.000.000 lei garanciát tesz le [a] bérlő. A helybeli esetleges bérlőknek nem kell semmi garancia. Az Előljárásnál tiltakozzon az Intézőbizottság, hogy ha a nép ellene van nem lehet kiadni a halászoknak.

A cukor ügyében is foglalkozott az Intézőbizottság. Követeli, hogy mielőbb járjon el a községi Előljáráóság, hogy vizsgálja ki, hogy ki a hibás, hogy a nép miért nem kap három hónapja cukrot.

Több tárgy nem lévén az Elnök a gyűlést befejezi.

K.m.f.

10/1947

Jegyzőkönyv

Felvétetett a sóváradi M.N.Sz. 1947 évi Szeptember hó 27 - én tartott nagygyűléséről.

Jelen vannak a vezetőség és 73 M.N.Sz. tag, valamint a sóváradi R.K.P. sejt 17 tagja.

Elnök üdvözli az elég szép számban megjelent érdeklődőket és a nagygyűlést megnyitja. Megnyitó beszédébe ismerteti a nagy-

gyűlés egybehívásának célját, majd pedig utasítja Fazakas Lajos titkárt, hogy a v.m. M.N.Sz.¹³ által és a Nemzeti Parasztpárt elleni per¹⁴, valamint a görög nép hősie harca a szabadságért és a demokráciáért, – tárgyában – kiadott téziseket olvassa föl.

A tézisek fölolvása után Vass Márton v.m.¹⁵ elnök testvérünk fölvilágosító és tájékoztató beszéde hangzik el.

Vass Márton v.m. elnök testvérünk beszédében rámutat arra, hogy tulajdonképpen a demokratikus pártok megalakulása moszkvai közbenjárásra, csakis Stalin generalisimus-nak köszönhető, ugyanis az 1944 évi október elején átvonuló és fölszabadító „dicsőséges vörös hadsereg” – hangos, többszöri éljenzés – nyomában jöttek a Mánium bandái, akik ártatlan embereket és asszonyokat hurcoltak el és a párnapos kényuralmuk alatt állandó rettegésbe tartották a község összes lakóit.

Vass Márton elnök testvér beszédében hangoztatja az Egeresi és Szárazajtai borzalmas vérengzéseket amiket szintén Mánium hordái követtek el, amikor is több ártatlan székely testvérünkkel előre megásatták a saját sirjaikat és azután a legkegyetlenebb módon legyilkolták őket.¹⁶

Elnök testvérünk megemlíti, hogy most midőn pár nap múlva megkezdődik Mánium és társai, illetve a Nemzeti Parasztpárt elleni per, a nép fog ítélkezni felettük és az a sok embertelenül elkövetett gaztett nem lesz elfelejtve és méltó büntetésüket nem fogják elkerülni.

13 A MNSz Maros-Torda vármegyei szervezete.

14 1947 júliusában letartóztatják a Nemzeti Parasztpárt vezetőségét, a hónap végén a Nagy Nemzetgyűlés feloszlatta a pártot. A jegyzőkönyv a bukaresti katonai törvényszéken a pártvezetők ellen folyó perre utal.

15 Vass Márton Maros-Torda vármegyei elnöknek szerepe volt a Magyar Népi Szövetség országos vezetésében is: a Temesváron tartott III. országos kongresszuson (1947. november 21-23) Juhász Lajossal és Bányai Lászlóval együtt alelnöknek választják. Eredetileg Kurkó Gyárfás ellenében elnöknek akarták jelölni, de nem vállalta.

16 1944 szeptemberében Észak-Erdélyben a visszavonuló front mögött félkatonai alakulatok szerveződtek, az ún. Manium-gárdistákból és önkéntesekből. A jegyzőkönyvben említett helységeken kívül más településeken is gyilkosságokat követtek el (Gyanta, Csíkszentdomokos, Gyergyószentmiklós, Bánffyhunяд).

Többihez hasonló gaztett elkövetése után történt, hogy moszkvai közbenjárásra ezt a horda bandát az orosz katonai parancsnokság Észak Erdélyből visszavonultatta¹⁷ és helyébe már csak a demokratikus Román államvezetés vehette át a közigazgatást, amelyik teljes egyenjogúságot biztosít mindenféle nemzetnek.

Végül még egyszer hangoztatta, hogy Mánium és társai elítélésénél a nép nem fog megfélekedezni arról a sok gaztettről, és vandalizmusi cselekedetéről amit Mánium és pribékjei a magyarsággal szemben elkövettek és méltó büntetésük kihirdetését fogja követelni.

Vass Márton elnök testvér beszédét több esetben is meg kellett szakítsa mert a nagygyűlésen megjelentek egyhangulag közbekiáltásokkal halálbüntetésüket követelte nemcsak Mánium és társainak hanem a szekértolónak is.

Vass Márton beszéde után Király István testvérünk emelkedett szollásra, aki szintén hangoztatta beszédében, hogy Mánium és szekértolói hogy akarta a székelységet valósággal egész Erdélyből kihurcoltatni, ahova pedig 1000 éves tradicionális történelmi múlt köti. Ezután egy szomorú élményét ismertette, amikor Mániumék voltak a kormány élén. Az esemény 1929 év folyamán történt Lupényben. Abban az időben ugyanis a munkásság nagyfokú elnyomatásba részesült amiért is szervezkedésükön sztrájkba léptek és emberségesebb bérösszeg megállapítását kérték. Ezzel szemben fegyveres karhatalmat vezényeltek ki és több mint 126 embert gyilkoltak le egyetlen nap alatt.¹⁸

Király István megemlékszik beszédjében arról is, hogy a Mánium bandái által elhurcolt 8 ember közül még a mai napig is 6-ton távol vannak,¹⁹ lehetséges az is, hogy azóta már nincsenek az élők

17 A 1944. november 12-én rendeli el Vinogradov szovjet tábornok, hogy két napon belül a román „reakciós közigazgatás el kell hagyni Erdélyt”, mert nem biztosítja a fegyverszüneti feltételek végrehajtását és a demokratikus magyarság jogait. A román közigazgatás 1945 márciusában tér vissza Észak-Erdélybe, az első Groza kormány megalakulása után.

18 A zsilvölgyi bányászok sztrájkja 1929. augusztus 5-én robbant ki. A kormány a tömegbe lövetett.

19 1944 őszén Maros-Torda vármegyéből közel 4 000 magyar lakost hurcoltak el a Mániumgardisták Földvárra és Tîrgu-Jiu-ba, akiknek egy része meghalt az internálótáborokban.

sorába. Névszerint a következők: Vass András, Deák, Biró I. Ferenc, Ádám András, Biró G. Géza és Tóth Mózes kiknek mindössze csak az volt a bűnük, hogy a vörös hadsereg előtt letették fegyverüket és visszatértek családjuk körébe.

A nagygyűlés egyhangulag követelte a halálbüntetés kiszabását, úgy a Maniu banditák mint pedig szekértolói részére is lehet az bármily nemzetiségű is.

Varga Dénes testvér hozzászólása következik, aki javasolja a Mánuiék perébe ítélkező bíróságnak a nagygyűlésen elhangzottakról táviratban történő értesítését.

Zsombori Vilmos a helyi R.K.P. titkára, Schipeki Béla és Józsa Ferenc testvérek hozzászólásai következtek akik szintén rávilágítottak a Maniu féle banditák tömeggyilkolásaira és szörnyübnél szörnyübb gazzetteire.

A nagygyűlésen jelenlévők ujjolag követelték a legsúlyosabb ítélet kiszabását Mánui és társaira.

Több tárgy nem lévén elnök mielőtt a gyűlést bezárná a jegyzőkönyv hitelesítésére felkéri Varga Ferenc és Jánosi Beniamin testvéreket végül megköszöni a megjelenést és a gyűlést bezárja.

K.m.f.

2/1948

Jegyzőkönyv

Felvétetett a sóváradi M.N.Sz. Intéző és Végrehajtó bizottság 1948 évi február hó 28-án tartott gyűléséről.

Jelen vannak:

Jóni György szovátai kiküldött, Biró Géza a M.N.Sz. elnöke, Lőrincz András k.b. elnök, Király László ig. tanító, Kimpian Simon, Madaras Béla, Sántha Károly pénztáros, Vass Albert, Sántha Gedeon, Varga Mózes, Átyim Károly, Király István, Kikrály Károly, Vass Sándor, Bartha Béla és Fazakas Lajos titkár és jegyzőkönyvvezető.

Elnök üdvözlő üggy Jóni Györggy szovátai kiküldöttet, mint pedig a helyi megjelenteket és a gyűlést megnyitja.

Jóni Györggy kiküldött elsősorban is megállapítja, hogy helyi szervezetünk Király István személyében szervező felelőssel rendelkezik és hogy a szervezés eddigi menete is a legjobb keretek között történt. Egyben felhívja úgy a szervezőt, mint pedig a végrehajtó illetve intézőbizottság figyelmét arra, hogy ezután még nagyobb lendülettel folytassák a már megkezdett illetve beindított szervezési munkálatokat.

Kiküldött beszédébe rámutat arra, hogy mily nagyfontosságú jelentőséggel bír a jeleni időben a szervezet taglétszámának felemelése és hogy az csakis úgy érhető el ha a szervezési munkálat elősegítésében mindenki egyformán szívet és lélekkel bekapcsolódik ezen nagy horderejű munkálatba.

Továbbá rámutat arra is hogy ezután minden egyes tagságot fizető családfőt ingyenes tagsággal követhet a feleség és hogy ezáltal a további szervezés mennyire elő van segítve, mert a jelenlegi nehéz pénzvviszonyok között sokkal könnyebben fizethető egy tagsági díj, mintha mindkét fél tagságot kellene hogy fizessen és ezáltal sokkal nagyobb lelkesedéssel kapcsolódnának be a még nem tagok a M.N.Sz. kötelékébe. Beszédében javasolja, hogy a politikai beszámoló sem az Intéző és Végrehajtó bizottsági gyűlésekről sem pedig a nagygyűlésekről semmilyen körülményekből kifolyólag ne maradjanak el.

Kiküldött érdeklődik az Egyház és a M.N.Sz. közötti viszonyról. Miután erre vonatkozólag felvilágosítást kapott elégtétellel veszi tudomásul, hogy az Egyház és a M.N.Sz. közötti viszony a lehető legjobb.

Király László ig.tanító kultur beszámolója következik és kiküldöttnek beszámol az eddigi kulturális munkálatokról. Kiküldött elégtétellel és dicsérettel adozik az eddigi kulturális munkálatokért.

Jóni Györggy kiküldött megemlékezik a pár nappal ezelőtt megtartott történelmi fotosságu „Egységes Munkás Párt” meg-

alakításáról.²⁰ Beszédében rámutat arra, hogy milyen nagy jelentőséggel bír a mai időkben egy ilyen nagy tömegnek az együttműködése, mert amint mondotta „Ahol a tömeg ottan az erő” és ha erő van akkor a reakciosokkal végképppen le lehet számolni, és azután nem fogják tudni az ártatlan munkás osztályokat megint kizsákmányolni és teljes elnyomatásban részesíteni.

Végül a kiküldött kéri a helyi szervezet vezetőségét, hogy a közeledő vetési csatában a legnagyobb lelkesedéssel kapcsolódjon bele és legyen segítségére a közigazgatási szerveknek, hogy minél eredményesebb munkát tudjon elérni. Ugyancsak kéri helyi szervezetünket, hogy az „Emge” tanfolyamok megrendezését minél szélesebb körben támogassa.

Legvégül Jóni György kiküldött érdeklődik a „Sajtó Honap” megrendezése felől. Miután erre vonatkozó tájékoztatást kapott amit megelégedéssel vett tudomásul köszöni a megjelentek megjelenését.

Végül elnök megköszöni kiküldött nagy fontosságú beszámolóját az összes megjelentek megjelenését a gyűlést – miután a jegyzőkönyv hitelesítésére Király László és Varga Mózes testvéreket felkérte – bezárja.

K.m.f.

8/1948

Jegyzőkönyv

Felvétellett a sóváradi M.N.Sz. Intéző és Végrehajtó bizottság 1948 évi November hó 26-án tartott gyűléséről.

Jelen vannak: Vass Márton képviselő testvér valamint úgy az Intéző mint a végrehajtó bizottság teljes egészében.

Elnök üdvözli a megjelenteket és a gyűlést megnyitja. Megnyitó beszédében rámutat, illetve megemlékezik Barabás István legyilkolt gazdasági reszort felelősünkről a következőkben: Mint ismer-

20 1948. február 21-23 között Bukarestben tartották a Román Kommunista Párt és a Romániai Szociáldemokrata Párt egyesülési kongresszusát: megalakult a Román Munkáspárt.

retes e hó 21-én este 6 órai kezdettel az M.N.Sz.helyi szervezetének műkedvelő csoportja a „Szabadság szerelem” című szindarabbal állott elő, hogy azzal szorakoztassa az egybegyűlt közönséget majd ezt követően pedig táncmulatságon vegyen részt. Beszédében kitér arra, hogy annak dacára, hogy a legszebb kimenetelű illetve legsimább lefolyású kellett volna legyen a megrendezett előadás illetve táncmulatság mégis az a sajnálatos körülmény történt, hogy az ifjuság egy külön csoportja amelyik mind olyan elemekből adódik össze amelyik csoport teljesen távol tartotta magát az összes demokratikus szervezetektől sőt nemcsak hogy nem vett részt a közösségi munkákban, hanem azok munkáját mindenben gátolta illetve akadályozta.

Továbbmenően beszédében rámutat arra is, hogy ez a bizonyos külön álló ifjúsági csoport valósággal a barbárizmus módjára előre megfontolt szándékkal gyilkolta meg Barabás István testvérünket a reakció jegyében.

Mielőtt beszédét befejezte volna kérte az Intézőbizottságot, hogy a legyilkolt Barabás István testvérünket mindenki tartsa meg emlékezetében, sőt annál többet tegyen, úgy a hátramaradott özvegyet mint pedig a hátramaradott 2 kiskorú árvát a legmesszebbmenő úgy egyéni mint pedig közösségi támogatásban részesítse.

Eztuán felkéri a gyűlés minden egyes tagját hogy szoljanak mindannyian a tárgyhöz [...]

Vass Márton képviselő testvér hozzászólása következik. Nevezett rámutat arra, hogy ez a sajnálatos körülmény amelyik községünkben megtörtént, ennek egyedüli oka csakis a folyamatban levő „Osztályharc” és éppen ezért a legnagyobb éberségre hívja fel figyelmét a gyűlés minden egyénének.

Beszédében fejtegeti, illetve részletesen ismerteti az osztályharcot, annak megkezdett időpontjától, amely már az ösközőség megszűnésével kezdődött, egész jelen napjainkig. Rátér, hogy a városi dolgozók tömege az osztályharcot majdnem teljes egészében megvívta, mert magáévá tette a Marx, Lenin és Sztálin elvtársak

tanait. Rámutat arra is, hogy a falusi dolgozók ezeket a tanokat még mindig nem akarják magukévá tenni, sőt mi több valósággal nagyrésze még mindig távol tartásuk a Demokratikus fejlődéstől és éppen ez az oka annak, hogy ilyen szégyenteljes módon követtek el harcostestvérünkkel szemben gyilkosságot.

Rövid külpolitikai beszámolójában ismerteti hogy a még létező kapitalista államokban a munkás osztályok mily erős harcot folytatnak a kapitalista rendszer felszámolásáért.

Vass Márton képviselő testvér nagyon értékes hozzászólását illetve beszámolóját a gyűlés minden egyes tagja nagy figyelemmel és érdeklődéssel hallgatta végig.

Biró D. Albert szervező felelős javaslata következik mely javaslatban arra kéri a gyűlést, hogy jelen jegyzőkönyv kivonata a Sajtólevelünk útján leközlés végett legyen beküldve a Népujság²¹ kiadó hivatalának.

Gyűlés a javaslatot elfogadja és felszólítja a sajtólevelezőt, hogy tegye meg a szükséges lépéseket, illetve intézkedéseket.

Tárgysorozat végeztével elnök köszöni a megjelenést és felhívja minden egyes jelenlevő figyelmét arra, hogy ez év december hó 5-én tartandó M.N.Sz. népgyűlésre minél több tagot szervezzen be, hogy a gyűlés minél nagyobb számu legyen annál is inkább mivelhogy vármegyei kiküldött fogja a népgyűlést megtartani. Végül felkéri a gyűlés tagjait a jegyzőkönyv aláírására és a gyűlést bezárja.

2/1949

Jegyzőkönyv

Mely felvétellett a sóváradai M.N.Sz. intézőbizottságának 1949 december 2-án tartott gyűléséről.

Jelen vannak Jakab József megyei kiküldött, Mezei László körzeti kiküldött, Tikosi József a R.M.P. alapszerv. titkár és az Int. Bizottság 22 tagja.

21 A Brassóban megjelenő Népi Egység (a MNSz. félhivatalos lapja) nevét 1948. március 2-ától „Népujság”-ra változtatják, Kurkó Gyárfás helyett Szabédi László lesz a felelős szerkesztő.

Király István üdvözi a megjelenteket a gyűlést megnyitja. Átadja a szót Jakab József megyei kiküldöttnek. Jakab József legelőször is kéri a szervezet vezetőit, hogy a beszámolókat röviden tartsák meg [...]

Mezei László kifejti, hogy a M.N.Sz. új irányt vesz fel. Eddig kimerült a szervező munkába. Osztályharcos szellembe kell ezt az új irányt vinnie. Fel kell legyen fegyverezve politikailag. Az ötéves terv sikeres végrehajtásához magasabb felkészültségű tömegekre van szükség. A terv végére 80%-al kell az élelnívó emelkedjen.

Jakab József is kihangsúlyozza, hogy minden M.N.Sz. vezetőnek politikai munkát kell végeznie.

Ahhoz hogy a szocializmust fel tudjuk építeni szükség, hogy tanuljunk. Utána a felszabadulás utáni megvalósításokra tér ki. Az ipar fejlesztése is egyik fontos tenni való. Nagyszerűen vázolta azt a helyzetet ami a legnagyobb szükség idején milyen segítséget adott a Szovjet-Unió és mit követeltek az imperialisták, hogy ők segítsenek dolgozóinkon. Tehát mindezt politikailag is meg kell vizsgálni, hogy megérthessük. A világpolitikai helyzetről is bőven ad felvilágosítást. Kéri, hogy a hozzászólások alkalmával a meg nem értett kérdéseket tegyék fel. Kérdése senkinek sincs, mivel a beszámoló kimerítő volt.

Mezei László ismerteti a versenypontokat melyeket a megye küldött ki. Tudatja, hogy Sóvárad Mogyoróval²² van versenyben. Falura csak a Falvak Népe naptára lesz kiküldve a létszám 50%-át véve alapul. kéri a népszerűsítését.

A M.N.Sz. vezetősége addig marad a helyén amíg a megyétől kijönnek és a nagy gyűlésen megcsinálják az átszervezést.

Foglalkozik a nehézségek feltárásával, hogy azokat fel is tudjuk számolni. A nehézség takargatása csak hátrányára lesz a szervezetnek.

Az utcafelelősök mellé Király István beosztja a Végrehajtó bizottsági tagokat és megadja a szükséges utasítást. Helyi problémákkal foglalkozik.

22 A közeli Nyárádmagyarósról van szó.

Több tárgy nem lévén elnök a gyűlést bezárja
K.m.f.

1/1950

Jegyzőkönyv

Készült Sóvárardon 1950 január 8-án a Magyar Népi Szövetség taggyűlésén.

Jelen vannak Király István elnök, Kapás Győző megyei kiküldött [...] valamint a M.N.Sz. tagjai közül 175 -ön.

Elnök üdvözli a magjelenteket valamint Kapás Győző megyei kiküldöttet és a gyűlést megnyitja [...]

Király István elnök után felkéri Kapás Győző megyei kiküldöttet, hogy tartsa meg a beszámolóját. A felkérés után Kapás Győző elvtárs, megyei kiküldöt részletes beszámolót mond a belpolitikai helyzetről igen részletesen beszél a nemzeti kérdéstről össze hasonlítja a múlt nemzeti kérdést a mai nemzeti kérdéssel. Továbbiakban részletesen beszél a belső elenségről a reakcióról és itt megemlíti, hogy megyénkben is egy rémhirt terjesztettek a pénz romlásáról ami egyáltalán nem vált be, de sok dolgozó testvérünk nagyon rosszul járt a rémhírterjesztés alkalmával igen magasra emelkedett a szabad forgalmi áruknek az ára [...]

Ezek után a megyei kiküldöt igen behatóan foglalkozik a külpolitikai helyzetről beszédében végig megy az angol-amerikai imperialista táborhoz tartozó összes országok politikai helyzetéről, megemlíti többek között a szabad Kína végleges felszabadulásáról.

Továbbiakban az általános belpolitikai helyzetről való beszámolás után igen részletesen beszél az 1950. év egy éves gazdasági tervéről ezt a tervet részleteibe veszi és igen népiesen érthetően megmagyarázza.

Ezek után a községünkben lépten-nyomon előforduló kulák kérdést dolgozza fel, és itt részletesen kielemezti, hogy kik a szegény parasztok, közép parasztok és kik a kulákok. A kulák kérdéssel kapcsolatban kifejti, hogy sokan vannak még sorainkban kik még nem értették meg az idők szavát és így szembe fordultak velünk

és így Sóváraddon a M.N.Sz. kebeléből a megyei végrehajtó bizottság meg vizsgálása alapján Biró Géza ifj, Adorjányi Árpád, Biró M. István testvéreinket kizárásra, valamint Fekete Ferencz és Sántha Balázs testvéreinket egy-egy fél évi tagságának a felfüggesztését javasolja, felhozva a fenti testvéreink hibáinak nagy részét [...]

Mivel a napirend befejeződöt mivel igen kevesen szoltak hozzá az elhangzottakhoz a jelen levő Vass Márton nagy nemzetgyűlési képviselő kéri a további hozzá szolást. Erre a felhívásra Madaras András testvérünk szól hozzá kiemeli Kapás Győző megyei kiküldöt igen részletes beszámolóját, és kéri hogy Vass Márton tartson egy előadást mint falunk szülötte és világítsa meg előttünk az utat. A közgyűlés tagjai egyhangulag kéri hogy Vass Márton tartsa meg előadását.

Ezek után Vass Márton beszél a M.N.Sz. tagjainak, többek között felhívja a testvéreket az olvasás igen fontoságára különösen a marxista-leninista könyvek és a szép irodalmi könyvek olvasására.

Továbbiakban igen részletesen beszél a munkás-paraszt szövetségről ezt a kérdést igen részletesen dolgoza fel igen érthetően magyaráza meg.

Ezek után a szocializmus építésének tervéről beszél igen népi nyelven és érthetően.

Ez után a szervezeteti gazdálkodásról beszél olyan kérdéseket világít meg amit eddig erről a kérdéstről tagjaink nem tudtak.

A közgyűlés nagy tetszéssel fogadta az előadást.

Mivel több tárgy nem lévén az elnök a gyűlést bezárja.

K.m.f.

2/1950

Jegyzőkönyv

Mely felvétellett a sóváradi M.N.Sz. intézőbizottság 1950 jan. 13-án tartott gyűléséről.

Jelen vannak Király István elnök és 32 -en az intézőbizottsági tagok.

Elnök üdvözli a megjelenteket és a gyűlést megnyitja [...]

Elnök bejelenti, hogy a Párt Őt más helyre állította és ezért a M.N.Sz. vezetését más emberre kell bízunk. Elnök tisztségéről lemond és maga helyett ajánlja Átyim Károly tagot. Alelnöknek Abodi Sándor utcatizedest aki maga helyett neveljen ki egy tagot. Kéri a véleményt a jelenlevőktől.

A gyűlés egyhangulag a jelölteket megválassza [...]

Király István bejelenti, hogy a Gazdakör mint olyan megszűnik, hogy régi társadalmi rendszer maradványa. Egyben bejelenti, hogy vagyona is van. Majd a koordonáló bizottság fog dönteni, hogy a vagyonával mi legyen. Felkéri jelenlevőket, hogy szóljanak hozzá.

Senki se szól hozzá. [...]

7/1950

Jegyzőkönyv

Mely felvétellett a sóváradai M.N.Sz. intéző bizottságának 1950. Március 11-én tartott rendes gyűléséről.

Jelen vannak: Átyim Károly elnök és 20-an a bizottság tagjai közül. [...]

Elnök bejelenti, hogy a taggyűlést holnapra 1950 március 12-én meg kell tartuk, mert már okvetlen szükséges. Utasítja a körzetfelelősöket, hogy mozgósítsák az utcafelelősöket a gyűlés meghívására.

Nagyobb mennyiségű broszura érkezett a szervezethez. Minden intéző és végrehajtó bizottsági tag az utcafelelősökkel együtt ki kell vegye a részét a munkaterv szerint. Ezért gyűlés végeztével mindenki megkapja a ráeső részt.

Tagok vállalják is.

Biró M. István kérést adott be, melyben igazolja magát a kizárás miatt. Kérését mi a megyéhez küldjük fel és ott majd döntenek a kérdésben. Titkár a kérést megkapta és a megyéhez továbbította is. [...]

Elnök bejelenti, hogy az E.M.G.E. megszűnt és a vagyona a szövetséghez tulajdonába ment át. A járási népt. alelnöke volt kint

és egy jegyzőkönyvet is vettünk fel az átadásról. Jegyzőkönyv egy példánya az irattárunkban maradt.

Több tárgy nem lévén elnök a gyűlést bezárja.

K.m.f.

11/1950

Jegyzőkönyv

Mely felvétellett a sóvárad M.N.Sz. 1950 június 4-én tartott gyűléséről [...]

Király István a kiértékelés során az alábbiakban teszi meg: Először is hivatkozik Lenin szavára amikor a nagytömegre azt mondta egy alkalommal, hogy annak beszélni nem érdemes. Egy másik alkalommal 28 embernek kellett beszélni és azt mondta ezeknek érdemes beszélni. Mi ma kevesen vagyunk jelen és az aki ma eljött érdemes nekik beszélni. Kéri a jelenlevőket, hogy azokat akik nem végzik rendesen a munkát cseréljék le és helyettesítsék dolgozó tagokkal. A mai gyenge beszervezésért felelős a szervezet vezetősége. Az utcafelelős maga sem jelent meg, akkor hogy jöjjön el a tag? A jelenlegi gyűlés példa lesz a vezetőségnek, hogy a legközelebbi gyűlésre a szervezés jobban történjen. Egy uton kell haladnunk amelyet a R.M.P. jelölt ki a mi számunkra is.

Nagy Lajos elvtárs is hozzászól és helyesli Király I. megállapítását a tagok jelenlétével kapcsolatosan. Helytelennek tartja a hallgatást. Nem szólnak hozzá a beszámolókhöz.

Községünkbe megalakulás előtt áll a kollektív gazdaság. A reakció befolyása alatt tartja a községet. A kollektív gazdaság meg akarja szüntetni a nyomort hazánkban. Sok olyan hír van mely rettegésben tartja a lakosságot. A szegényparasztságon keresztül terjesztik a híreket. Ezek nem igazak. A kollektív gazdaságban majd mindekit munkája szerint fognak jutalmazni [...]

Zsombori Vilmos hozzászólásában a túlszűfolt gyűlésekről emlékezik meg. Ma pedig a távolmaradást az alakuló kollektív gazdaság megalakításával szembeni passzív magatartásnak tudja be. Falun is a szocializálás útjára kell lépni épp úgy mint városon.

Kéri a jelenlevőket, hogy a dolgokat tegyék magukévá és kapcsolódjanak bele a kollektív megalakításába.

Több tárgy nem lévén elnök helyettes a gyűlést bezárja.

K.m.f.

13/1950

Jegyzőkönyv

Felvetetett Sóváraddon az M.N.Sz. Intéző V.B. és utcafelelősök gyűlésén 1950 júl. 28-án

Jelen vannak Csáki Gábor járási kiküldött Átyim Károly M.N.Sz. elnök az Intéző V.B. és utcafelelősök 22-en [...]

Elnök mmegnyissa a gyűlést ismerteti a napirendi pontokat [...] éppen ezek az eredmények a biztosítéka a R.N.K. ágban is hogy rá térjünk mi is a Szocializmus útjára a munkás osztály hatalmas áldozatot hozott már eddig is hogy karöltve a dolgozó földművessel egy új hazát építsünk fel ahol nincs kizsákmányolás és sajnálattal állapítsa meg, hogy sokan nem értették meg ezt a nagy célt.

Hozzászólások során Varga Dénes, Király István valamint Ádám Márton szoltak hozzá a kollektív gazdaság mellett. Más hozzászólás nem volt.

Végül a gyűlés el határozza hogy Vasárnap azaz 30-án tag gyűlést tartanak és megszervezik a mozgósítást.

Több tárgy nem volt az elnök a gyűlést bezárja az Internacionálé el éneklésével.

Átyim Károly
Elnök

Király Károly
Bíró Dezső

TÁRSADALMI KONFLIKTUSOK EGY SZÉKELY FALU KOLLEKTIVIZÁLÁSA IDEJÉN

Ebben az írásban egy székely falu kollektivizálásának történetét tárgyaljuk, különös tekintettel a folyamat társadalmi konfliktusainak értelmező rekonstruálására. A romániai kollektivizálás tizenhárom éves (1949-1962) történetében egy falu mindennapi valóságában bekövetkezett változások kutatása nem mentes nehézségektől. Egy olyan korszakban, amikor az állam erőteljesen beavatkozott a helyi társadalmak gazdasági, társadalmi életébe, ennek a behatolásnak egyik következménye, hogy a zömében ideológiai korlátok és elvárások feltételei között született írott dokumentumok elsősorban a hatalmi érdekeket tükrözik. Valósgattartalmuk ezért mérlegeléssel, körültekintéssel értelmezhető, akár csak a fél évszázad távlatából születő emlékezőések, emléknymok egykori valóságra vonatkozó szubjektív igazságai.

Ezért – mivel az a célunk, hogy utat találjunk azok gondolkodásához, akikről írni kívánunk¹ – különös fontosságot tulajdonítunk azon forrásoknak, amelyek a hatalmi intézményeken kívül, a hivatalos ideológia figyelő tekintetétől távol születtek. Esetünkben mindössze néhány ilyen dokumentum áll rendelkezésre. Jelentőségük perdöntő egy társadalmi osztály élet- és világszemléletének, az adott történelmi struktúra megélésének, tapasztalatának megértése szempontjából. E dokumentumok – paraszti levelek, naplórészletek – nyílt személyközi viszonyokban, a hatalmi szférától távoli személyes intimitás bensőségességében születtek. Ezért úgy véljük, hogy hiteles források a falusi társadalom gondolkodásmódjáról, a hatalom és társadalom viszonyáról.

1 E. H. Carr: *Mi a történelem?* Osiris Kiadó, Bp., 1995. 23 p.

Forrásaink

Antónia Péter homoródalmási földműves (1914–2001) 1942. júniusától 1961. december végéig feljegyzéseket készített napi tevékenységéről, az időjárásról és a piaci árakról. Az éveket zárva rövid beszámolókat írt gazdálkodásáról: terméseredményekről, állatállományáról, kiadásairól. A kollektivizálás időszakában hangsúlyozottan megjelennek a napló lapjain a helyi életvilágba beavatkozó hatalom akciói: elsősorban a gazdasági kényszerek formái és mértéke. Ritkán szűkszavú reflexív megjegyzésekkel, hangulatjelentésekkel számolt be – a gazdaréteg szemszögéből – a magángazda társadalom felszámolási folyamatának társadalomlélektani állapotáról és személyközi viszonyairól. Antónia Péter a húszas évek első felében Homoródalmáson román tannyelvű iskolában végezte az elemi osztályokat. Ezt a körülményt részben tükrözi írásmódja is, feljegyzéseit néhány, a könnyebb érthetőséget elősegítő központozási beavatkozástól eltekintve változatlanul közöljük.²

Másik forrásunk a falu kollektivizálás–konfliktusairól egy paraszti levelezés néhány darabja: Szabó Mózes (1900–1968) és felesége Sándor Júlia (1902–1962) Homoródalmásról fiuknak, Szabó Gyula írónak (1930–2004) az ötvenes években írt levelei. A szülők rendszeresen beszámoltak Kolozsváron élő gyermeküknek a középparaszti családot és a falut ért hatalmi kényszerekről és zaklatásokról.³

A fentiek mellett a kollektivizálás korszakának levéltári dokumentumanyagából a helyi és a rajoni néptanács iratait kutattuk az Állami Levéltár Csíkszeredai Fiókjában és magángyűjteményekben.

2 Antónia Péter feljegyzéseit több teleirt füzet tartalmazza. Másolatban van birtokunkban, az eredeti példányt gyermekei őrzik.

3 A leveleket Szabó Gyula közli a *Képek a Kutvaszorítóból* regényfolyamában. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2001–2002, I–IV. kötet.

A kollektivizálás fogalmáról

A romániai kollektivizálás kutatásában a legutóbbi időkig leegyszerűsítő szemlélet uralkodott. A legfrissebb kutatástörténeti áttekintés szerint a hatvanas és hetvenes években nyugati kutatók főleg modernizációs prizmán át tekintettek a kollektivizálásra, mint a politikai elitnek az elmaradott agrárviszonyok átalakítására adott leninista válaszára.⁴ A kutatás olyan szemléleti tévutakra is eltévedt, amelyen a kollektivizálás előzményeinek a 20. század elején elindult szövetkezeti szerveződéseket tekintette.⁵

A hetvenes évek végétől az antropológiai ihletésű társadalomkutatás a közelmúlt társadalmi folyamatainak értelmezésében új szempontokkal jelentkezett. Ebben a szemléletben a kultúra, tér-idő, társadalmi kapcsolatok, tulajdonviszonyok és mindenekelőtt a lokális társadalmi kontextusok kutatása került előtérbe. Ezzel a kommunista rendszerek működésének merev, hierarchikus függőségi viszonyainak árnyalása, az uralmi viszonyok elasztikusabb, a társadalom és hatalom közti alkufolyamatokként való értelmezése nyert teret. Az ebből a szempontból kiinduló kutatások a társadalmi gyakorlatokat állították középpontba. Így sikerült új értelmezési szempontokkal és eredményekkel gazdagítani olyan társadalmi folyamatok feltárását, mint a hatalom és társadalom változó kölcsönviszonyai vagy a vidéki társadalmi viszonyok átalakulása a kollektivizálás időszakában.

A legfrissebb terepkutatások arról győznek meg, hogy a kollektivizálás éppen a politikai szándékokkal szembenálló lokális társadalmi hálózatok sajátosságai, a változatos individuális és közösségi ellenálló stratégiák bevetése miatt nem volt egységes folyamat.⁶ Nem kizárólag a hatalmi centrum döntötte el lefolyását, hanem a „fent” és a „lent” bonyolult kölcsönviszonyainak, a hatalom és a

4 Dorin Dobrinu, Constatin Iordachi: *Introducere. In Tărănimea și puterea. Procesul de colectivizare a agriculturii în România (1949–1962)*. Polirom, Iași, 2005, 21–45. p.

5 Uo. 23. p.

6 Uo. 24. p.

hatalmi célokkal szembeszegülő, illetve azokat pártoló lokális tényezők sokféleségének társadalmi terméke volt.

A kollektivizálás így olyan társadalmi-politikai folyamatként értelmezhető, amelyben a tulajdonviszonyok átalakítása megváltoztatta a társadalmi viszonyokat és a paraszti identitást, ugyanakkor létrehozta és intézményesítette a kommunista uralmat a vidéki társadalomban.⁷

A történészek a kollektivizálás történetét több szakaszra osztották:⁸

- 1949–1953. között volt az első lendületes időszak, ekkor alakultak az első közös gazdaságok, az erőszakos szervezési módszerekkel szemben országszerte ekkor volt a leghevesebb paraszti szembeszegülés.

- 1954–1955. december között a stagnálás jellemző a kollektív gazdaságok szervezésében, ekkor inkább társulásokat hoztak létre.

- 1956–1957. az újabb szakasz előkészítése, ekkor a politikai diskurzus szintjén tervezik a kollektivizálás újraindítását.

- 1958 nyarán erőszakos módszerekkel kezdődött újra és 1962 áprilisában fejeződött be Romániában a mezőgazdaság szocialista átalakítása. Az ország mezőgazdasági területének 94%-a szocialista termelőszervezetek (kollektív gazdaságok, állami gazdaságok) tulajdonába ment át.

A helyszín

A vizsgált kollektivizálás-történet helyszíne Homoródalmás, 1950-től Sztálin Tartomány, majd 1952-től a Magyar Autonóm

7 Uo. 29. p.

8 A kutatók az egyes szakaszokon belül több, változó intenzitású periódust különítettek el. Levy Robert: *Primul val al colectivizării: politici centrale și implementare regională, 1949–1953. In Țărănimea și puterea. Procesul de colectivizare a agriculturii în România (1949–1962)*. Iasi, Polirom, 2005, 66–82. p.; Oprea, Marius: „Transformarea socialistă a agriculturii”: *asaltul final, 1953–1962. In Țărănimea și puterea. Procesul de colectivizare a agriculturii în România (1949–1962)*. Iasi, Polirom, 2005, 83–112. p.

Tartomány Udvarhely rajonjának egyik községe (lakossága 1956-ban 2490 fő volt).

Az 550–1000 m tengerszint feletti magasságon elterülő, 11 225 ha kiterjedésű faluhatáron az agrárstruktúrát – akárcsak más székelyföldi falvakban – itt is a kisbirtok abszolút uralma jellemezte. A szétaprózódott birtokszerkezetet mutatja, hogy a századelőn a 2 802 ha mezőgazdasági területből 1 169 ha szántóterületen 13 354 birtoktest volt a faluhatárban. Az 1909-ben befejezett tagosításnak a termelékenység növelésében nem volt szerepe: az osztó örökösödési rendszer következményeként a kollektivizálás időszakára a három birtoktestbe összevont családi szántóbirtokok újra feldarabolódtak. A kollektivizálás idején a családi átlagbirtok 1,3 ha szántó terület és 2,4 ha kaszáló volt. Mindössze néhány gazdaságnak volt, 10 ha fölötti birtoka. A kisbirtokok több mint fele hegyes, dombos kaszálóterület, és a szántók is gyenge termékenységi kategóriákba sorolt földek voltak. A termelési technika más, fejlettebb mezőgazdasági kultúrájú tájak (mint például a közeli Szászföld) gazdálkodásához képest elmaradott volt. Az ugarhagyó rendszerű gazdálkodást (háromfordulós határhaszna) közvetlenül a kollektivizálási kampány kibontakozása előtt, a negyvenes évek második felében szüntették meg.

Bár a családok között jelentékeny birtok- és vagyoni különbségek voltak, a kisebb-nagyobb vagyonú gazdálkodók életformája között nem volt lényeges különbség. A legnagyobb birtokosok (10–13 ha földdel rendelkezők) is együtt dolgoztak földjeiken a napszámosaikkal. A két világháború közötti időszakban a társadalmi elkülönülés formái főleg időhasználatban, szórakozási formákban jelentkeztek: a paraszti eredetű kereskedők, kisiparosok, tisztviselők vékony rétege és a gazdálkodók életviteli különbségeiben (az „urak” vadászni jártak, együtt kártyáztak, mulattak).

A földtulajdonnak és az állatállománynak a helyi társadalmi pozíciók rendszerében – mint mindenütt általában a paraszti társadalmakban – kitüntetett státuszjelző szerepe volt. Hallgatólagosan elfogadott társadalmi parancsként működött, hogy az

örökölt birtokocskát meg kell tartani és lehetőleg gyarapítani kell. Ma is pejoratív értelemben emlegetik annak a gazdának az álláspontját, aki szorongatott, szűkös anyagi helyzetében így fohászkozott: „ha az isten megsegítené, hogy egy darab földet el tudnék adni...”

A saját birtokon folytatott – döntően önálló – gazdálkodás egyéni, családi szinten az önállóság, a szabadság érzetét is jelentette. A lokalitás szintjén autonóm döntési gyakorlatok működtek a közbirtokossági keretekben, az erdő- és legelőhasználat szabályozásában.

A földművelés és állattenyésztés mellett a kisgazdaságoknak jelentős jövedelmet jelentett az égetett mésszel való kereskedés: az ötvenes években a súlyos adózási és terménybeszolgáltatási követeléseket az állattenyésztés és a gyengén jövedelmező földművelés mellett a „mésszel járással” pótolták. A nagy távolságokra (Nyárad mente, Mezőség, Medgyes környéke) fuvarozásnak jelentős politikai információ-szállító szerepe is volt: az első szakaszban kollektivizált falvakban meszet áruoló, éjszakára sok esetben a már kollektivizált falvak családjainál szállást kereső almásiak, a kollektivistáktól szerezhettek ismereteket a közös gazdálkodásról.

Az állam és a lokális társadalmak viszonya a kollektivizálási kampány előtti időszakban néhány, évszázadok óta gyakorlatban lévő interakcióra korlátozódott: a földműves társadalom adóval, kötelező katonai szolgálattal tartozott az államnak. A 19. század végétől a négy-, majd hétosztályos állami iskolai oktatásban vettek részt a fiai, leányai. Ezeken a kötelezettségeken túl, az elsősorban saját önellátására termelő, élelmiszerét, jórészt ruházatát, munkaeszközeit előállító paraszti gazdaság az államtól, és részben a piactól is, relatív függetlenségben ért el a kollektivizálás időszakába. Ez a viszony gyökeresen megváltozott a kommunista hatalom társadalom-átalakító politikájának gyakorlatba ültetése idején.

A kollektivizálás a falu környezetében

A kollektivizálás első hulláma idején Udvarhely rajon 28 községéhez 89 falu tartozott, a községek élén 1949 májusától 1950

decemberéig, az első néptanácsi választásokig, az ideiglenes bizottságok állottak. A bizottságok tagjait helyi kommunisták vagy a kommunista eszmékkel szimpatizáló, értelmesebb középparasztok közül választották. A vidék falvaiba a baloldali eszmék a városokból terjedtek. Elsősorban Brassóból, ahol a két világháború között sok falusi székely alkalmazott dolgozott. Fényképek tanúskodnak a MADOSZ-gyűléseken és más szabadidős rendezvényeken részt vevő almásiakról. A baloldali értelmiség a szolgálóként, bolti és gyári alkalmazottként dolgozó falusiakról, mint a társadalmi elnyomás áldozatairól, egy új robotos rétegről beszélt, és igyekezett bevonni a mozgalmi életbe.⁹

Az első kollektív gazdaságokat a rajonban 1950. június 4-én avatták Vargyas, Bögöz, Székelykeresztúr községekben. Általában először csak a szegényebb gazdák léptek be a közös gazdaságba. A legelső kollektív gazdaságok alakításánál a szervezők óvatosságok voltak, tiszteletben tartották a kollektivizálást meghirdető plenárison (a Román Munkáspárt Központi Bizottságának 1949. március 3–5-i plenáris ülésén) hangsúlyozott önkéntességi elvet. A pártvezetés a kollektív szervezések kezdeti nehézségeinek hatására ezt az elvet hamarosan föladta: a RMP Központi Bizottságának keretében 1950 januárjában létrehozott Agrárbizottság¹⁰ 1950. június 16-i gyűlésén már azt hangoztatták, hogy a kollektív gazdaságok nem a parasztok, hanem a párt kezdeményezésére jönnek létre. Június hónap végén–július elején újabb hat kollektív gazdaság alakult a rajon fejlettebb mezőgazdasági kultúrájú övezetében (Székelykeresztúr környékén). Az első közös gazdaságok megalakításakor a megyei pártszervek a helyi társadalmi, gazdasági feltételek körültekintő vizsgálata után jelölték ki a kollektivizálásra alkalmasnak talált településeket. A falvakba agitátorokat küldtek, ezek irányításával alakították meg a helyi kezdeményező bizottságokat.

9 Balogh Edgár: *Szolgálatban. Emlékirat 1935–1944*. Bukarest, 1978. 81. p.

10 Dan Cătănuș, Octavian Roșke: *Drama comunizării satelor românești*. In: *Dosarele Istoriei*. An. VIII, nr. 1 (77), 2003. 23. p.

1950 második felében és 1951 folyamán – bár a pártvezetés országos szinten fokozta a kollektivizálási kampányt – Udvarhely rajonban nem alakult egyetlen kollektív gazdaság sem. 1952 tavaszán újabb erőszakos kampány indult: 1953 nyaráig összesen 20 kollektív gazdaságot szerveztek a rajonban. Követve a párt eredeti stratégiáját az életképes kollektív gazdaságok alakításában 1952–53-ban a rajon minden kistáján belül, a gazdaságilag legfejlettebb településeken szervezték meg a közös gazdaságokat: a két Homoród mentén Szentpálon és Recsenyédén, Erdővidéken Olaszteleken és Székelykeresztúr vidékén Fiaftfalván, Szentábrahámon. 1952 nyaratól a helyi lakosok közül választott néptanácselnököket és titkárokat idegen munkásszármaszítású káderekkel cserélték le, akik általában a kollektivizáló pártállam fő helyi támaszai voltak. Ez az akció országos méretű volt: a hatalom a néptanácsok választott vezetőit több mint 8000 „fejlett osztálytudatú” városi munkáskáderrel cserélte le.¹¹

A következő években a rajoni kollektív szervezés üteme – akárcsak országos szinten – lelassult: még két közös gazdaságot szerveztek 1955-ben, majd 1959 elejéig egyetlen kollektív gazdaság sem alakult. A teljes kollektivizálás felé vezető úton átmenetinek számító, félig egyéni, félig közös gazdálkodási formaként 1953-tól társulásokat szerveztek. Ebben a gazdálkodási szervezetben még megmaradt a föld, az állatok és munkaeszközök fölötti magántulajdon, ugyanakkor a beszolgáltatási kötelezettségek nem voltak olyan súlyosak, mint amivel az egyéni gazdálkodókat sújtották.

Udvarhely rajonban a kollektivizálás ritmusa a Román Munkáspárt III. kongresszusa után (1960. június) gyorsult fel, a társulásokat a kollektivizálás utolsó hullámában sorra kollektív gazdaságokká alakították át. Homoródmás nem tartozott a kedvező természeti, gazdasági adottságú települések közé a rajonban. A kollektivizálás politikai előkészítése itt is elkezdődött már

11 Dan Cătănuș, Octavian Roșke: *Colectivizarea agriculturii în România. Dimensiunea politică*. Vol. I. 1949–1953. Institutul Național pentru studii totalitarismului, București, 2000. 46. p.

az első időszakban, de a közös gazdaság csak kevéssel az országos folyamat lezárása előtt, 1962. január 14-én alakult meg.

A vizsgált település kollektivizálás-történetének konfliktusai – úgy gondoljuk – reprezentatívak a rajon utolsó szakaszban (1959-1962) kollektivizált falvainak belső viszonyaira. Ezt a feltevésünket további kutatások megerősíthetik vagy cáfolhatják.

Intézmények és eszközök a kollektivizálásban

A Román Munkáspárt vidéki szervezetei a kollektivizálás kezdetekor még gyengék voltak, legtöbb településen nem is léteztek. Vizsgálatunk színhelyén a Magyar Népi Szövetség tagjai is bekerültek az ideiglenes bizottságba, majd a megalakuló néptanácsok vezetőségébe is.

A kollektivizálási kampány időszakában helyi szinten a községi néptanács volt a legfontosabb állami intézmény. Felügyeleti hatáskörébe tartozott minden formális intézmény (tanügyi, egészségügyi, kulturális). A néptanácsok a helyi társadalmakban adminisztratív funkcióik mellett a gazdasági elvonás és az osztálypolitika érvényesítésének eszközei voltak: szervezték, irányították a termények állami beszolgáltatását, a hatalmi ideológiában propagált társadalomkép (szegény- és középparasztság, kulákok) és a falusi osztálypolitika szellemében társadalmi helyzeteket, politikai nézeteket, rendszerrel szembeni viszonyulásokat kategorizáltak.

A községi néptanácsok és a hierarchiában közvetlen fölöttük lévő rajoni néptanácsok hierarchikus alá-fölé rendeltségi viszonyát a működési szabályzat rögzítette. A rajoni néptanács végrehajtó bizottsága a községi néptanács végrehajtó bizottságának rendelkezéseit megsemmisíthette, módosíthatta vagy felfüggeszthette.

Az új adminisztratív szerkezetbe – akárcsak országos szinten, Homoródalmáson is – ideológiai szelekciós szempontok szerint választott, új emberek kerültek. Az 1950 decemberében megalakult néptanács képviselőtestületébe (jelöltlistás szavazással) 16 szegényparaszt, 6 középparaszt és 1 értelmiségi került be. Közülük

RMP tag volt 16, MNSZ tag 4, és hárman az Ifjómunkás Szövetség tagjai voltak.¹² A választói névjegyzékről egy tartományi rendelet értelmében törölték a kisiparosokat és a kulákokat (nem csak a családfőket, hanem a velük egy háztartásban élő családtagokat is). Nem szavazhatott a kulákokon kívül a kovács, molnár, téglavető, asztalos és hozzátartozóik.

Az állam és a falusi magángazda-társadalom konfliktusa

A pártállam politikai céljait, a társadalom totális uralásában követett stratégiát a parasztok kezdettől pontosan megértették. Az állam és a falusi társadalom konfliktusa legélesebben a tulajdoni- és gazdasági viszonyok szférájában nyilvánult meg. Az állam kisajátította a falusi termelés-elosztás-fogyasztás folyamatában a tervező, szervező, irányító és szabályozó szerepeket. Felszámolta a közösségi gazdálkodás hagyományos gyakorlatát: megszüntette az erdő- és legelőhasználatot irányító közbirtokosságot, és az addigi közösségi, ellenőrzési és döntési jogosítványokat saját hatáskörébe vonta.

1948 őszén, már a kollektivizálás meghirdetése előtt a paraszti társadalomban a gazdasági elnyomás új formáiból a magángazdálkodás közelgő felszámolására következtettek:

„Az erdőket az állam átvete és álitott két brigadért és három erdőpásztort, és egy szekér ágfára a cédola hatvan lej és tőfára 120 lej, még a véderdőből mészkövet sem szabad ingyen hozni, nyolevan lej köbmétere, a büntetés anyira sulyos, egy pár marha ára, a kit megfognak valami hibában. Mára semit sem úgy csinál az ember ahogy akarja, csak hogy engedik. Az adót hajcsák minnyá-minnyá, de nagyon kevés a pénz, seminek sincs menedékje és kelő ára amit a gazda embernek el kel agyon. Egy középszerű gazdának anyi az adója, ha a legjobb marháját el agya akkor sem

12 Oláh Sándor: *Elitrekrutáció a szocializmusban*. In: Fényes tegnappunk. Tanulmányok a szocializmus korszakáról. Pro Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 1998. 110. p.

tugya kifizetni. Napirenden közeledünk a kolhozi rendszerhez, közösen munkálkodunk egyenlőség lesz.” (A. P.)

1949. június 20-i feljegyzésében a falu közhangulatáról és a hatalmi szándékokról A. P. naplójába az alábbiakat írta: „Máma a nép elégedetlen és bizontalan életben él mert a tulajdonjog megszüntetése előtt ál és amiatt semmi alpra nem munkálkodik, csak vár, hogy vajon mi is fog történni... kevés a népnek az élelmiszer mert a búzát elveték vot ócsón... nincs pénzlehetőség semmi és nem hoznak sehonnan gabonát, tehát le akarják építeni a népet, hogy a kolhoz könyében megvalósuljon...”

E sorok szükséztavú jelzései a falusi társadalom és az állam konfliktusának és következményeinek. Megrendült a magántulajdon, és az erre alapozott viszonylagos önállóság biztonsága, pontosabban a paraszti élet kereteinek stabilitása, lehetőségeinek kiszámíthatósága. A tulajdon és az erre alapozott életvitel folytathatósága veszélybe került, ennek következményeként a tartalékoló, biztonságot teremtő munka értelme megkérdőjeleződött: a jövő kétséges, az emberek elbizonytalanodva vártak, „semmi alpra” nem munkálkodtak. A paraszti értelmezésében a pártvezetés szempontjából gazdaságilag önálló falusi társadalmi csoportok politikailag kezelhetetlenek, ezért kell javaik elvonásával legyengíteni, szoros függőségi viszonyt alakítani ki az állammal, és mindezt folyamatosan erősíteni. A gazdasági leépítés legfontosabb eszköze a hatalom kezében, a paraszti gazdaságok terményeinek kötelező állami beszolgáltatása és az adóprés volt.

Egy másik almási gazdálkodó, Sz. M., értelmiségi osztályba emelkedett fiának írt levelében a hatalom politikai céljairól és a földműves társadalom életében bekövetkezett változásokról 1952. áprilisában így vélekedett:

„Kedves fiam!

...Leveledben érdeklődöl, hogy nem-e a kollektív gazdaság szele fujdogál errefel? hát örömmel (!!!) [sic!] értesítelek, hogy az a tomboló vihar még nem érkezett ide, csak egyelőre a szomszédban (Szentpálon, Gyepesben s részben Szentmártonban) dul. Te pró-

bálsz megnyugtanni, hogy az nemis olyan rossz becsületes embernek, ha becsületesen dolgozik. Hát mi lehetünk akármilyen becsületesek, de mi már öregekül becsületesen dolgozni ezután nem tudunk, mert megindultunk a lejtőn lefelé. (50 után délután). S máskülönben is ami hazugsággal indul és hazugsággal folytatódik, bajosan végződik igazsággal. Az bizonyos, hogy a sorsunk veszedelmesen hasonlít a jobbágy sorsához. Mert mi most úgy építjük a szocializmust, hogy mindent (pénzt, állatot, tejet) szolgáltatunk be... úgy látszik egyelőre minket még nem háborgatnak, majd ha megindul újból a vész értesítlek.”¹³

1951–52 telén a Tartományi Néptanács Csík és Udvarhely rajon néptanácselnökeinek politikai-ideológiai felkészítésére Csíkszeredában három hónapos tanfolyamot szervezett. Ezen részt vett az almási néptanácselnök is, ahonnan azzal az elhatározással érkezett haza, hogy „az idén megcsináljuk a faluba a kollektívet.”¹⁴ A néptanács iratanyagában fennmaradt havi jelentések a tulajdonviszonyok átalakításával szembeszegülő társadalmi viszonyulást dokumentálják. Néhány, a kollektivizálással szimpatizáló szegény család kezdettől csatlakozott az eszméhez, de kevesen voltak a helyi kezdeményező bizottság megalakításához. A helyi vezetés 1952 márciusában a rajonhoz küldött jelentésben arról számolt be, hogy munkatervének „legfontosabb része a mezőgazdaság szocialista átalakítása és a társas szántások szervezése, de mindkettő csak papíron maradt és még a kezdeményező bizottságot sem sikerült megalakítani, mert nem volt még annyi jelentkező sem akiből a kezdeményező bizottságot megalakítsuk...” Egy hónappal később az áprilisi jelentésben az elnök arról tudósította a Rajoni Néptanács Végrehajtó Bizottságát, hogy a közös gazdálkodás és a földek gépi művelésének gondolatát „bár a népek nagy igyekezettel fogadták, de végül is azzal igyekeztek kimagyarázni magukat, hogy községünkbe, ebbe a mészkösziklás oldalba nincs olyan traktor amivel fölszántanák” a földet.

13 Szabó Gyula: *Képek a Kutvaszorítóból...* i.m. I. 104. p.

14 S. Á. (sz. 1935.) az elnök fiának szóbeli közlése, 1996. december 3.

Májusban is változatlan a viszonyulás a közös gazdálkodással szemben: „a mezőgazdasági társulások terén semmien eredményt nem tudtunk elérni” – jelenti az almási vezetés.

A rajoni vezetők ekkor, az újraindított kollektivizálási kampányban nagyobb fontosságot tulajdonítottak a szomszédos Nagyhomoród menti – jobb termelési adottságú – falvakban a kollektív szervezésnek. E térség néhány falujára – Szentpál, Recsenyéd, Gyepes – összpontosították az agitátorok meggyőző munkáját. Így a kollektív szervezés a Kishomoród menti, gyengébb termőföldű falvakban egyelőre lekerült a napirendről.

A havonta kötelezően összeállított jelentésekben a helyi vezetők igyekeztek elhallgatni a beszolgáltatási kötelezettségek okozta elégedetlenségeket. E hamisításokat, a rendszer becsapásának látszólag ártatlan formáiként értelmezhetjük, amelyekben a helyi vezetők saját érdekeik védelmében igyekeztek a hatalmi elvárásoknak megfelelően fogalmazni:

„Tervez kívüli hirtelen akciók szaladtak be ilyen például mint a húsbeszolgáltatás, ami több mint négy napot vett igénybe 3-4 személynek. A kollektálás alkalmával különösebb nehézségek nem merültek fel, kimondottan felvilágosító munka után történt. Az általános hangulat a dolgozók között elég jó. A húsbeadással egy kissé romlott, amit még egyes párttagok is helytelennek tartottak.”

„Az általános hangulat elég jó. A húsbeadással vannak némi elégedetlenségek, mert a pár árral rendelkező birtokosok is meg lettek róva.”

„Szintén csak e hó folyamán történt meg a krumpli kollektálás, ami igen szép eredménnyel zárult községi viszonylatban 98%-ban. Itt egy kicsi nehézségek és panaszok merültek fel a krumpli beadása terén, sokan azzal védekeztek, hogy nem lett vagy a csimasz elrágta. Később segítséget kaptunk úgy a Rajoni Kollektáló Hivataltól mint egy ügyész elvtársat, akik az elnökkel személyesen eljárva a falut felhívták a gazdák figyelmét a kirótt burgonya beadására. Így sikerült semmi kényszerítő eszköz nélkül

az említett %-ban beadni. Ezek közül mindössze 4-5 jómódú gazda Csikba vásárolta fel krumpliját.”¹⁵

A hatalmi szempontokhoz igazított jelentések torzításai a hatalom és társadalom viszonyáról, a nyílt személyközi kapcsolatokban született dokumentumokkal összevetve érthetőek meg.

Az állami gazdasági irányításnak, különösen a parasztcsaládokat sújtó beszolgáltatási kötelezettségeknek a kisgazdaságok termelészervezésére is következményei voltak:

„...a több tehéntartásról lemondtunk, mert csak a fejés volt a miénk, a tej a másé, a juhokkal hasonló a helyzet, tehát arról is lemondtunk csupán egy tehenünk van és két anyajuh a többit beadtuk a húsegységbe. A lóvásárlással az a cél vezetett, hogy összeegyeztessük a szocializmust a kapitalizmussal. T.i. a lóval gyorsabb tempóban építjük a szocializmust és a család számára is többet tudunk összeharácsolni, csak azt nem tudom, hogy ez a szépen kiagyalt elmélet nem bukik-e el az „Eltársak” éberségén...” – írja 1953 decemberében Sz. M.¹⁶

1957. január 1-jétől a Nagy Nemzetgyűlés határozatával (728/1956) megszüntették a kötelező gabona-, takarmány- és tejkvótát. Sz. M. fiának írt levelében a propaganda hangzatos szólamaiban emlegetett általános közmegelegedéssel ellentétben, a parasztok addigi tapasztalatai alapján azoknak az állammal szembeni mély bizalmatlanságáról, a „fent” és a „lent” valóságértelmezése közötti mély szakadékról beszél. A parasztok a kvóta részleges eltörléséről szóló határozat hatályba lépésekor szerinte „nem örülének úgy, amiképpen örülniük kellett volna, mert megtanulták az elmúlt 12 év keserű csalódásaiból, hogy ne lássák túl rózsaszínben a világot. Nagy fékezője volt a kitörő öröme (ha volt is valahol) hogy megmaradt a legsúlyosabb: a huskvota, amely eddig is a legtöbb szabotázscselekmény elkövetésére kényszerítette a dolgozó parasztságot, ami állattelkobzásokhoz, szabotázsjegyzőkönyvekhez,

15 Instrucțiuni ale organelor superioare 01.01.–31.12.1952. Arhivele Naționale Direcția Județeană Harghita, fond 136. inv. nr.183. dos. 1952. 1–2.

16 Szabó Gyula: *Képek a Kutyaországából...* i.m. 134. p.

büntetésekhez vezetett. És ez a veszély még ma is fennáll, mert már megkaptuk a felszólítást, hogy jan. 15-20-ig szolgáltatassunk be mint negyedévi előlegben 80 kgr, húst, ebből 20 kgr sertéshús [...] Ezzel is csak azt lehet gyanítani hogy további nyomást akarnak gyakorolni az egyénileg dolgozó parasztságra függetlenségének önkéntes feladására. Sokféle kombinációt lehet hallani a kérdéssel kapcsolatban adóemeléstről, cséplési és őrlési vám felemeléséről, kényszerszerződés kötésekről... de ha mindezek nem következnek be akkor fogja a dolgozóparasztságot a legnagyobb kellemes csalódás érni. A pártjelentés kihangsúlyozza, hogy a dolgozóparasztság idáig, öntudatos, hazafias kötelességgel tett eleget a beszolgáltatási kötelezettségének. Ez is jellemző arra, hogy milyen messze volt a párt a dolgozó parasztságtól, amikor nem hallotta meg azt a sok fogcsikorgatást, ami az "öntudatos hazafias kötelesség" teljesítése közben hallatszott. Ennyi egyelőre azt hiszem elég, a hazai politikai és gazdasági helyzetről..."¹⁷

Konfliktusok a helyi társadalomban

A kollektivizálás a helyi társadalmi harc sajátos eseteként is értelmezhető. A tulajdoni- és társadalmi viszonyok átrendezését célzó hatalmi elképzelések feszültségeket gerjesztettek nem csak a helyi társadalom és az állam viszonyában, hanem a kis lokális társadalmak belső viszonyaiban is.

A kollektivizálás tizenhárom esztendeje alatt folyamatosan, változó intenzitású hatalmi technikaként működött a falusi osztályharc gerjesztése és a társadalmi csoportok közötti viszonyok ideológiai szempontú átalakítása.

A tulajdonviszonyok átalakításának lehetősége, pontosabban az első időszakban e viszonyok átalakításának politikai célkitűzéséhez való viszonyulás is megváltoztatta a helyi személyközi viszonyokat. „Az éjjel megverték Kicsi Deákot, mint sejtítikárt, engem is hívtak a milíciára, de én ott se voltam” – jegyzi fel A. P. Itt az

17 Uo. I. 58-59. p.

agresszív cselekedet alanya nem mint falutárs, szomszéd, vagy haragos keveredik konfliktusba másokkal, hanem „mint sejtikár”, azaz a hatalom helyi szócsöve.

A falusi osztályharc gerjesztésének közismert formája a kulákosítás volt. A kulák címkét eltérő társadalmi helyzetű és vagyonú személyekre ragasztották. A RMP KB Szervezési Irodája 1952. április 21-én foglalkozott a kulák kategória ismérveinek rögzítésével, de sem ekkor sem később nem született, olyan definíció, amelyet egyértelműen alkalmazni lehetett. A kérdésben általános zűrzavar uralkodott a pártapparátus alsó és felső szintjein egyaránt.¹⁸

A kulák kategória – talán hatalomtechnikai megfontolásokból – szándékos kiterjeszhetősége a helyi vezetők kezében visszaélésekre, személyi bosszúra adott lehetőséget. A kulákjellemezésekben a helyi vezetők átvették a hatalmi nyelvezet fordulatait. A Rajoni Néptanács iratanyagában megtalálható homoródalmási kuláklistán a különböző években a kulákok száma és társadalmi helyzete a következő volt:¹⁹

1951. júl. 17.: 3 kulák marad egy előző listáról [ezt nem ismerjük – O. S.] két cséplőgép-tulajdonos és egy 12,51 ha földbirtokkal rendelkező gazda, a kulák kategóriát megállapító bizottság indoklása szerint mindhárman szolgákat tartottak.

1951. aug. 14.: ugyanaz a három személy, a jellemzésük is változatlan.

1952. júl. 3.: az egy évvel korábbi lista a verifikálás után újabb két, 10 ha fölötti földtulajdonnal rendelkező gazdával bővült. Egyikük a bizottság jellemzése szerint „a demokrácia ellensége” a másik gabonával feketéző és „rendszerellenes.”

1952. aug. 5.: 11 személy van a listán, közülük földműves 5, kereskedő 4, molnár 1, cserép- és téglagyártó 1.

18 A kulákokra vonatkozó adatokat az Udvarhely Rajoni Néptanács magángyűjteményben lévő irataiból állítottuk össze.

19 Uo. H. Almás dosszié, 16. Secretar 17–18. p.

1954. jan. 6.: az ekkor összeállított 1953. évi kuláklistán 10 személy van.

A kulákok felmentési kérései és a változó politikai-hatalmi erőviszonyok hatására enyhült vagy rosszabbodott a kulákok helyzete. Ettől függött felmentésük is. Törlések a kuláklistánról:

1953. jún. 1-én felmentve 4 személy, maradt 3 kulák.

1953. jún. 12.: törölve három személy, két földműves és egy volt molnár és mozikezelő.

1954. dec. 24.: 1 személy,

1955.: 1 személy,

1956. dec. 14.: 4 személy,

1957. febr. 11.: 3 személy törölve.

1957. márc. 27.: 3 személy törölve. Ekkor maradt 1 személy (indoklásként feljegyzik, hogy 20 család méhe van, és alkalmazottal dolgoztat).

A kulák kategória gazdasági szinten megemelt kvótakivetéseket jelentett.

Társadalmi szempontból – az ideológiai szándékok szerint – megbélyegzett állapot volt. A kulákokról csúfolódó feliratok és gúnyrajzok jelentek meg a falu központjában. Egy kulákot a faluból kényszermunkára deportáltak: K. M. 1952–53-ban egy évet a Duna–Fekete tenger csatorna építésénél töltött. Amikor hazatérte után több fórumon felmentését kérte a kuláklistánról, a rajoni néptanáctól a helyzetének kivizsgálására kiküldött pártaktivista az alábbi jelentésben számolt be (a „referát” betűhív közlése az apparátus íráskultúrájának színvonalát is dokumentálja):

„Referát

Kenyeres Moise homorodalmási lakos kérést adott be a Nagy Nemzetgyűlés Elnökségéhez, A Tartományi Néptanács Végrehajtó Bizottságához valamint A Rajoni Néptanács Végrehajtó Bizottságához, hogy ügyét felülvizsgálni és nevét a kulák listáról törölni sziveskedjék.

Az ügyét felülvizsgálva a következőket állapítottam meg: Kenyers Moise, született 1904-ben, Nős. Származása középpa-

raszt. A család tagok száma:4. Munkaerő 2. /Van egy öreg asszony a háznál./ Vagyoni állapota: 10,65 ha. föld., melyből szántó: 3,35 ha és kaszáló 7,30 ha. Állatállománya: 2 drb. tehén, 3 drb juh, és 5 drb kecske. A gazdasági felszerelése: komplet. A fentnevezett 1947 előtt szolgát nem tartott. Viszont a földjét részibe napszámokkal műveltette meg, ami ki tesz évente 60 munkanap egységet. Kizsákmányoló termelő eszköz nem volt a tulajdonában. A meglévő földjét örökölte. A magatartása mindig nagyon reakciós és osztály ellenséges volt. A fentnevezett 1947-után szolgát nem tartott. 1947-48-ban egy cigány legényke volt nála egy pár hónapig de hogy milyen formán azt nem tudja senki./nyáron/ A földjét csak részibe műveltette meg ami ki tesz évente 30-40-munkanap egységet. 1952-1953-ban egy évet el volt zárva a Duna-Feketetengeri csatornánál de hogy miért azt nem tudja senki. Most szabadult meg ebben az évben. Egyesek úgy nyilatkoznak, hogy azért volt el zárva, hogy a kollektálással szemben szabotájt követettel. Mások meg azt mondják, hogy azt mondta, hogy az új pénz nem jó és azért. [Célzás az 1952. január 28-án életbe lépett második pénzreformra. – O. S.] A gazdasági épületei jelenleg rossz állapotban vannak.

A kivizsgálások alapján a megállapításom az, hogy az illető kulák.

Székelyudvarhely. 1953 Május.28.

Illyés Sandor

Rajoni insztructor²⁰

A „Kulák Kérelmeket Felülvizsgáló Udvarhely Rajoni Bizottság” június 8-i határozatában „Tekintettel arra, hogy nevezet különböző kizsákmányolási modszert alkalmazott továbbra is kuláknak minősíti” Kenyeres Mózest.

A kivizsgálásról írt jelentés a pártközpontból közölt „alapindikátorokra” adott mechanikus válaszokat tartalmazta. Felsejlik a helyi közösség védekezési technikája: a hatalom képviselőivel szembeni oly gyakori közösségi elhallgatás, vagy félrevezetés. A

20 Uo.

felmentésüket kérő kulákok helyzetét a rajoni bizottság hasonló „referátok” alapján bírálta el. A homoródalmási kulákokat – akárcsak rajoni és tartományi szinten az általános kulákfelmentések idején – az 1956-os forradalom utáni hónapokban mentették fel.

A hatalmi szándékokkal ellentétben a gazdasági és társadalmi diszkrimináció formáinak következménye a helyi társadalmakban nem az osztálygyűlölet és közösségi kirekesztés, hanem a szolidaritás, támogatás, együtt érző rokonszenv volt. „Amikor apám a Duna csatornánál volt anyámnak a rokonok segítettek a mezei munkában. Jöttek segítettek a szénacsinálásban, a mezei munkákban.”²¹

A több mint hatszáz családi gazdaságból elenyésző arányú volt a kuláklistán különböző években szereplő gazdák száma. A kulák minősítés okozta helyi feszültségeknél szélesebb és a helyi társadalmat mélyebben érintő belső konfliktus volt, amit a pártpolitika egyenlőségígérete okozott a helyi érték- és presztízshierarchiában különböző szinteken álló, eltérő pozíciójú gazdák között.

A paraszti társadalom differenciált alakzat volt. Ennek társadalmi, gazdasági elemei és ismérvei a helyi tudás részét képezték. Közismert, hogy a kommunista propaganda a társadalmi, gazdasági különbségek eltörlését ígérte. Ez a soha meg nem valósult ideológiai cél a paraszti társadalom belső viszonyaiban konfliktusokat gerjesztett. A falusi társadalmon belüli társadalmi, gazdasági különbségek kialakulásának és fenntartásának két tényezője volt: az öröklés és a munka. Társadalmi rangot és vagyont lehetett örökölni vagy szívós, egy életen át tartó munkával szerezni (ez a kijelentés csak korlátozottan igaz a társadalmi rang megszerzésének kérdésére, de ennek tárgyalására jelen keretek között nem térhetünk ki). A családok történetében az eltérő demográfiai viselkedés, pl. a több vagy kevesebb gyerek születése (a vizsgált korszakban már ritka volt a négy-hat gyermekes család) jelentős vagyoni különbségek kialakulásához vezethetett. A családi gazda-

21 K. E. (sz. 1946.) szóbeli közlése, 2003. január 15.

ságok vagyoni állapotát például a földbirtok nagyságán mérve, az átlagos közepes gazdának 5–6 ha földbirtoka volt – általában ennek csak fele, egyharmada szántóföld, a többi kaszáló (néhány családnak magánerdeje is volt). A törpebirtokosok, a helyi „szegény emberek” 3 ha alatti, míg a jobb gazdák 6–8 ha és a nagygazdák 8–13 ha közötti birtokkal rendelkeztek. A földbirtok nagysága azonban még nem azt jelentette, hogy a tulajdonos jó gazda. Voltak, akik nagyobb birtokon is rosszul gazdálkodtak, munkájuk után nem látszott a gyarapodás, míg egy közepes gazda kemény munkával, kockázatok elkerülésével, jól kalkulálva haszonnal vezethette gazdaságát. A parasztságon belül is voltak – akár csak más társadalmi osztályokban – lusta, könnyelmű, máról holnapra élő, „kiszámítás nélkül” gazdálkodó emberek, bármilyen szigorú is volt a belső társadalmi ellenőrzés. És ezek a magatartások társadalmi-vagyoni különbségekhez vezettek: a nagygazda lesüllyedhetett a közepesek közé, a középbirtokos a törpebirtokosok közé.

A szóban forgó társadalomban a szorgalmas kitartó munkának, és a gondos kalkulációnak struktúraképző szerepe volt. Az egyenlősítést meghirdető pártpolitika éppen ennek a nemzedékek gyakorlatában igazolódott gazdasági beállítódásnak a hitelességét kérdőjelezte meg.

Az önállóságukat kiküzdött, szerzeményeikre (föld, állatok, gazdasági épületek) büszke gazdák nem akartak egyenlők lenni azokkal, akik erre a teljesítményre nem voltak képesek. Azt megvédképp nem akarták elfogadni, hogy az új termelőszervezetben nem csak egyenlő elbírálás alá esnek velük, hanem a vezető szerepeket is emezeknek osztják ki. Szabó Gyula faluregényében a középparasztok a kollektívet szervező agitátorokkal szemben így érveltek: „...S avval sem értek egészen egyet, megmondom őszintén, hogy abba a kollektívbe ha valaki tíz hold földdel, béfogó marháival, jó felszereléssel megyen az is annyi, s ha egy fejszével megyen, az is annyi. Én ezt napfényre tartva sem látom igazságosnak. Mert, ugye, van akinek egész élete szerzeménye van benne

abba a tíz holdba, abba a marhába-mibe, s mégis olyan elbírálás alá esik, mint az aki jóformán semmit sem viszen, máról holnapra ő is éppen olyan semmitlenné válik, anélkül, hogy valaki is azt neki honorálná, hogy életén keresztül olyan jó ipareMBER volt. Biza, ha jól belégondolunk, az ember nem könnyen megy belé abba, hogy élete gürcölményétől olyan ingyen megváljék, s holnap-tól kezdve kimondottan a két kezére legyen utalva, éppen úgy, mint az, aki jóformán semmit sem vitt. Ezt én semmiképpen sem tartom helyénvalónak, mert így az egyik igen olcsón veszti el a vagyonát, s a másik ingyen jut hozzá.”²²

„... én harmincöt esztendő-t úgy töltöttem el, hogy az egészségemet semmire sem becsültem, annyit nyűttem magam, de még a patkószeget is megbecsültem, úgy spóroltam. Nem egy-két napig, testvér, s nem pár hétig hónapig, hanem harmincöt esztendeig! ... Én tizenkét esztendő-s koromban két csóré karral indultam neki az életnek, testvér ma negyvenhét vagyok, s a két csóré karból ház lett, csűr lett, marha lett hat darab, s föld tizenöt hold! Hát tisztán megmondva, én harmincöt esztendeig a munkám után sanyarogtam, s most a vagyonom után akarok élni! Nem teszem karba a kezem ezután sem, de nem is ölöm magam. Mert a legnagyobb igazságnak tartom, hogy engem az a tizenöt hold eltartson, még akkor is, ha többet egy szalmaszálat sem teszek arrább. S ha azt a tizenöt holdat én a tulajdon verejtékemmel szereztem, akkor tartom jogomnak azt mondani, hogy rendjénvalónak tartom, ha nekem tizenöt hold van, s a másíknak semmi. Lehet, hogy az Isten is segített, de földet egy barázdát sem adott nekem ajándékba. S nem is vártam én se tőle se mástól, hogy adjon. Szereztem. S aki mástól várta, s nem szerzett, az hiába áll elő most azzal, hogy az nem igazságos s nem rendjénvaló. Nem rendjénvaló? Hát harmincöt esztendő nyomorúság s koplalás rendjénvaló s igazságos volt? Hát csak azért mondom! Rosszul számít, aki arra számít, hogy most társ lesz velem a harmincöt

22 Szabó Gyula: *Gondos atyafiság*. Regény. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2004, II. 268. p.

esztendő lefelezésében! Én nem tudom, milyen lesz az a kollektív, de azt előre megmondhatom, hogy én nem kérek belőle, s akárki vetett szemet az én tizenöt holdamra, itt mondom a falu színe előtt, hogy abból nem eszik. Olyan isten nem száll alá az égből! Lehet, hogy én most erősen rosszul élek, s rab vagyok, de én tökéletesen meg vagyok elégedve ezzel a nyomorúságos rabsággal. Az én sorsomat nincs miért senki a szívére vegye, mert ha velem a rosszban nem osztozott senki, akkor a jóban se akarjon! Én eddig is ezt feleltem, s ezután is ezt felelem minden agitációra.”²³

Az irányítás – pontosabban a hatalmi célok végrehajtásának hatáskörei – a lokális társadalmakban olyan személyek kezébe került, akik a helyi értékrendben hiteltelenek voltak, vagy éppen az által váltak hiteltelenné a többség szemében, hogy elfogadták, támogatták a hatalmi célok megvalósítását.

A kollektivizálás forgatókönyve

A paraszti írott források tükrében a kollektivizálás, mint veszedelem, a magánparaszti társadalom horizontján látható, hol közeledő, hol távolodó Gonosz, közel másfél évtizeden keresztül ott lebegett a családok jövője fölött, és állandó aggodalommal töltötte el az embereket.

1952 decemberében A. P. – aki már 1948 őszén úgy vélte, hogy „napirenden közeledünk a kolhozi rendszerhez” – bizonyosan az ebben az évben újra beindított erőszakos kollektivizálási kampányból következtetve azt jósolta, hogy a „kollektívhez mind csak közelebb vagyunk. hogy milyen lesz nem tугyuk, de nehezen válunk meg az egyéni gazdálkodástól a mihez meg vagyunk szokva.”

A kollektív szervezés erőszakos hulláma ekkor elkerülte a falut. 1954 tavaszán is sikertelen volt a szervezés, bár ezúttal már jelentkeztek helyi kezdeményezők a közös gazdaságba: „kollektív gazdaság egyelőre még ezen a tavaszon nem lesz, akik be iratkoz-

23 Uo.

tak nem merték vállalni a nyári munkát, mert nincs gabonájuk és így elmennek pásztornak jó része, mások akik birták volna egy évig, nem iratkoztak csak Mári nénédék őket most már végleg nagyon le is nézik, igaz hogy így is nagyon rossz évnek nézünk eléje olyan nagy a bérszolgáltatás mindennel képtelenség eleget tenni de legalább még a nyáron szabadok leszünk...”²⁴ Nem maradt írott dokumentum arról, hogy az 1954-es helyi kezdeményezést jelentékeny rajoni propaganda is támogatta volna.

Az almásiak a szomszédos falvak társulásaiban, kollektív gazdaságaiban dolgozó ismerőseiktől is tájékoztak a közös gazdálkodásról. A Homoródszentpálon 1952 tavaszán megalakult kollektívben 1954-ben „nehezen megy a munka nincs egy akarat...” Vargyason 1956 őszén a társulásról „csak rosszat lehet hallani.”²⁵

Homoródalmáson, akárcsak Udvarhely rajon más falvaiban a kollektívszervezés kezdeti kudarcai után a rajoni vezetés – a központi politikai nyomás enyhülésével párhuzamosan – átmeneti időre meghátrált.

A helyi kezdeményezők és a rajoni támogatóik az ötvenes évek második felétől társulás szervezésével próbálkoztak. Homoródalmáson 1957 tavaszára tervezték a társulás felavatását: „Kovács Rebiék be állottak a társulásba, kezdtek szaporodni tavaszra kialakul, Bence Dénes talán meg ígérte a gyűlésbe hogy tavaszra meg lesz” – írta 1956 októberében S. J.²⁶

1957-ben csak ősszel kezdték újra szervezni a társulást. Ebben az évben „gabonaféléket nem kelet beadni, mentek a földvásárok, az élet nem volt olyan terhes mind a múlt évekbe, de hogy békövetkezet Novemberben keztek megszervezni a társulást és a népet mintha leforrázták volna, nemigen ment még a kapun se ki. Hát nem tudom leírni, hogy milyen nagy gondolkozásba voltunk, mit tgyunk teni...” (A. P.)

24 Szabó Gyula: *Képek a Kutyaszorítóból...* i. m. I. 146. p.

25 Uo. I. 338. p.

26 Uo.

A társulás nagyobb parcellák kialakítását, birtokösszevonásokkal tagosított földek művelését feltételezte. A földek összevonását azonban sem 1957-ben sem 1958-ban nem sikerült akkora területeken megvalósítani, hogy a közös termelés elkezdődjön. A Szabó család levelezéséből ennek az időszaknak a napi tapasztalatait idézzük:

1958. január 12.: „kijöt Udvarhelyről Deák [a faluért ekkor felelős agitátor – O. S.] gyűlést tartott és megígérte, hogy ebe az évbe még így marad még jobban utána vizsgálják majd a jövőre, hogy kit vonjanak össze az a fő hogy még egy évet haladt halálunk...”²⁷

1958. január 18.: „...most át térek a Szocializmus építésére, ami nálunk van, illetve nincs. A társulásról semmi sem halszik úgy néz ki torzszülött volt, úgy hogy a tavaszról elmaradt. A másik meg az, hogy az obligációkat kiosztották mindenkinek úgy ahogy volt a tavaly, úgy látszik a Deáknak irt levél használt mert vasárnap kint volt gyűlést tartott és ez lett az eredménye. Az előtt a rajon kiküldött egy elvtársat és az elnök kinevezte magát egy bizottság elnökének az elvtárssal és Sebestyén Gyulával meg járták a falut, hogy ellenőrizték, hogy hol vannak külön. Úgy, hogy egyelőre a veszély megint meg szűnt.”²⁸

A külön-lét hatósági ellenőrzése egyik általánosan elterjedt paraszti védekezési technika leleplezését célozta: a beszolgáltatások mérséklésére az egy telken, egy házban lakó két nemzedékes családok elosztották, pontosabban szétírtatták birtokaikat, így csak az alacsonyabb birtokkategóriákra kötelező kvótamennyiség beadására kötelezhatték őket.

1958 tavaszán új lendülettel indult a közös gazdálkodás szervezése: a magángazdákra nehezedő legterheesebb kényszerítő eszköz ezúttal is az adóprés és a javak elvonása volt: „...édes gyermekeink mi megint kutya szorítóba kerültünk itt vannak a kolektív szervezők megint nagyon szorítják a népet a mivel tudják

27 Uo. II. 6. p.

28 Uo. II. 7. p.

4 féle adó és egyéb salangos tartozást hajtanak és a húst a fél évit it van az a Mérnök is kívül te Udvarhelyt beszéltél... említet tégedet hogy nem segítesz a szervező munkába tán csak nem lesz utóizze az Udvarhelyi érdeklődésednek rajtunk verhetik el a port mert az Elnök itt maradt de velünk lesz valahogy ara menyünk mere más...”²⁹

A társulás szervezésével tehát 1956 őszétől próbálkozott néhány kezdeményező család, de a többség két évig ellenállt. A földek összevonását birtokcserékkel próbálták kivitelezni. A szántóhatár minőségi és domborzati változatossága egyelőre – a menedék-keresésben – halasztást jelentő érvként volt használható a birtokait védő gazdáknak. „... És most füttyölve a családi cenzurára, rátérek az élet realisabb oldalára, itt nálunk tovább tart a „csendélet”, t.i. a szervezés gőzerővel folyik tovább, természetesen a szociálista törvényesség szellemében, külön paragrafusokkal a társultak és nem társultak részére. Minket csak az átlagos paragrafusok érintenek, mivel a birtokunk olyan helyen van, hogy nagyobb vonzerőt nem gyakorol senkire. De vannak sokan olyanok akik nem hajlandók Vargyasból kimenni hosszúmezőre kaszálni, vagy bacószegiből Bérestetejére, vagy hegyesalá szántani, az ilyeneknek külön paragrafus jár. Természetes, hogy így sokkal nagyobb sikerrel jár a szervezés.”³⁰

Ez volt a magángazdálkodás utolsó nyara. A politikai retorikában a közös gazdálkodás alacsonyabb rendű formájaként címkézett termelőszervezetet, a társulást a hatalom eszközökben nem változtatva kényszerítette rá a falura. A nagy fordulatról A. P. 1958. november 29-én a következőket jegyezte fel: „Szombaton gyűlésbe votam amelyikbe megalakitoták a társas gazdaságot az egész falu béálot mert ha nem ál be akor az embereket állandóan büntetik vagy közmunkába dógoztassák. Ez egy történelmi nap volt igazán leirni nem tudom megnyit agodtunk mi egyéni gazdák. Az egyéni gazdaságnak ezután vége, hogy hogyan lesz azt minyájan nem

29 Uo. II. 33–34. p.

30 Uo II. 40–41. p.

tugyuk, a földeket tagosítani fogják mindenkiét majd meglásuk hogy leszen.”

A társulás megszervezésével a falu gazdái közel félúton voltak a teljes kollektivizálás felé. Birtokaik, munkaeszközeik, állataik feletti tulajdonjogukat megőrizték, de a tagosított szántóhatáron közösen folyt a termelés. A földeken a közösbe adott birtokarány szerint vetettek, arattak és csépeltek a gazdák. A termést szintén a közös használatba adott birtok arányában osztották el. Ebből a vetőmagot és az állammal kötelezően szerződött mennyiséget – amely kevesebb volt, mint az egyéni gazdákra kirótt kötelezettség – hivatalos áron kellett átadni az államnak. A kaszálók továbbra is egyéni használatban maradtak.

A társulás három évig működött. 1960 végén A. P. újra feljegyezte, hogy „most közeledik a kolektiv ami hoza az egyenlőséget, minden községet kényszerel álicsák be a kolektivbe. az egyéni gazdaság a végére ért töbet nincs.” Ekkor még hátra volt egy esztendő a teljes kollektivizálásig, amely a társas gazdálkodással telt el. 1961 decemberében következett el a helyi kisgazdaságokat jó tíz év óta fenyegető „vészt”, „veszedelem” „vihart” végső csapása. A. P. : „23 szombat, az irodán votam beáltam a kolektivbe. nagy nap vot máma, szere mindenkit hivatnak, hogy áljon be a kolektivbe. Az egész köség beálot december 31ig. Most várjuk a munka béosztásunkot, hogy mi lesz.”

Összefoglalás

A kollektivizálás végkifejletének homoródalmási alakulását a mezőgazdaság szocialista átalakításának gazdaságpolitikájában látjuk. A hatalmi stratégiák közül, a falusi osztályharc gerjesztése nem a legfontosabb eszköz volt a kollektivizálásban. A kulákokat sújtó gazdasági, társadalmi diszkrimináció következménye – a hatalmi szándékokkal ellentétben – inkább rokonszeny, együttérzés és rokoni összefogás volt. A társadalmi diszkrimináció és az ideológiai hadjáratok nem bizonyultak olyan erős kényszerítő

eszközöknek, mint a gazdasági javak folyamatos kisajátítása. A gazdaságpolitikai gyakorlat kiszipolyozta a falu társadalmát. 1956–1961 között a birtokkategóriák szerint progresszíven megállapított húskvóta mennyisége az 1–2 ha birtokosoknak 54 kg volt, az 5–6 ha birtokkal rendelkezőknek 126 kg, a 10–11 ha közötti birtokkal rendelkezőknek 288 kg sertés- és marhahúst kellett maximált áron az államnak átadni. A falu 1960. évi húskvóta beadási terve 6 399 kg volt, ebből a következő esztendőre 4 455 kg maradt hátralékba: 193 család nem teljesítette a beadási kötelezettségét.³¹

A társulás három éves működésének is hatása lehetett a közös gazdálkodás kényszerű elfogadásában: az egyéni gazdálkodáshoz viszonyítva néhány előnyt (gépi munka), kedvezményt jelentett az adózás és a beszolgáltatások terén.

A kollektivizálási, begyűjtési kampányokban a politikai meggyőző, felvilágosító munkában elsősorban nem a helyi szimpatizánsok akcióinak, hanem a rajoni aktivisták, agitátorok kifejtette tevékenységnek volt nagyobb, nyomasztóbb súlya az önállóságukat féltő egyéni gazdálkodókra. De szerepe volt az erőszaknak, a fizikai agresszióknak is: „Apósomot és még egy jó gazdát a faluból bevitték Udvarhelyre a Szigurancára egy éjjel ott tartották, lekötözték, bikacsókkal verték a talpukat, borotvapengével hasogatták, sőt szórtak rá. Másnap mikor hazaengedték, alig tudtak lépegetni, de mentek aláírni a kollektívnek.”³²

A többség ellenálló ereje a nehéz évek alatt lassan felmorzsolódott, a kollektivizálással szembenálló népes gazdarétegnek megíngott a hite abban, hogy továbbra is sikeresen ellenállhat.

1962. január 14-én Kishomoród néven felavatták a kollektív gazdaságot. Néhány gazda, hogy megtarthassa igáslovait, az erdőkitermeléseknél keresett menedéket. Két családnak a hatvanas évek közepén sikerült visszaszereznie birtokainak egy részét.

31 ANDJ Harghita Kötelező hús- és gyapjúkivetés főkönyvek. F. 136. 1961. dos. 18. Számított adatok.

32 P. G. (sz. 1943.) szóbeli közlése, 2003. január 15.

Mellettük néhány juhtenyésztő család őrizte meg függetlenségét. Ezeket a távoli erdős területek legelőire, kaszálóira szorította ki a kollektív gazdaság vezetése.

A faluból az ötvenes évek folyamán megindult városra vándorlás tovább folytatódott. A hatvanas évek végére a férfimunkaerő többsége az ipari munkahelyekre vándorolt a gyengén fizető, a merev szocialista tervgazdálkodásban teljesen központi irányítás alá vont közös gazdaságból. Ez a társadalmi csoport lett aztán 1990–1991-ben az időközben termelészövetkezetté keresztelt közös gazdaság felszámolásának fő kezdeményezője.

EGY „ELŐRENÉZŐ” EMBER

„Néhány életrajzi tanulmány már bebizonyította, hogy egy középszerű, önmagában nem különösebben jelentős személyiség – aki éppen ezért reprezentatív – mikrokozmoszként foglalja magában azokat a vonásokat, melyek egy meghatározott történelmi időszak valamely társadalmi rétegére jellemzőek...” (Carlo Ginzburg)

Néhai Fekete Mózes 1904-ben született egy későbbi korban „közepes”-nek mondott földműves családban, Kövesen, egy havasalfi székely faluban, ahol a falunév nem minden utalás nélküli, ha figyelembe vesszük, hogy a határon minden tavasszal először a kőszedés fáradságos munkájával kezdődik a sovány földek termésre kényszerítése. Hősünket 1966-ban május nyolcadikán, éppen a romániai kommunisták pártjának hajdani születésnapján kísérték utolsó útjára a kövesi temetőbe, s ha az utókor morfondírozni akar az időpontok néha rejtélyes, és csak jóval későbbi időben asszociálható jelentésein, ennek a dátumnak is mély értelmet tulajdoníthat, ugyanis F. Mózes a szocializmus falusi győzelméért folytatott tevékenységéért kapott kitüntetésekkel a mellén temették el. A gyászmenetben ott volt minden helyi intézményben dolgozó hivatalnok és értelmiségi, akik az unitárius templom bejáratánál diszkréten félreálltak, és a szertartás alatt a meleg májusi napsütés, meg a szószékről hirdetett babona és miszticizmus elől a templom kőkerítésének árnyékában kerestek menedéket, amíg a falu fiatal, „aranszajú” papja bent istennel perelt az élet és a halál örök kérdéseiről.

Néhány nap múlva egy utcabeli szomszédasszony azt álmodta, hogy a Pártmócsi (így nevezte el az ötvenes években a falu, lényeglátóan, F. Mózes) teste vízben fekszik – így jár minden kommunista, fejtette meg a suttogó szomszédtság az álmot. S ha

az álom beteljesülésének kevés is volt a valószínűsége, tekintetbe véve a kövesi temető sárga agyagos földjét, a beteljesülés vágya sok emberben erős lehetett. Sokan lehettek a faluban akkor, akik jóvátételt, elégtételt vártak volna korábbi szenvedéseikért F. Mózes és más helyi kommunisták temetésekor, elégtételt szerettek volna azok viselt dolgaiért, azért a sok szenvedésért, magaláztatásért, amit elszenvedtek a „kolhoz élet”-et előkészítő másfél évtized alatt. A kollektivizálás utolsó hullámakor a falut a helyi kommunisták vitték be a közös gazdaságba, nélkülük ez nem történhetett volna meg, így tudta és így tartja ma is a falu. A helyi „élcsapat” ügyműködése nélkül a dolog elakadt volna, s a megfellebbezhetetlen bizonyíték az így érvelő kövesieknek mindig kézügyben volt: hivatkozhattak a szomszéd község példájára, ahol megmaradt a gazdálkodásban a magántermelői forma, az itt ellenálló gazdákat nem lehetett beszervezni. Így Kövesen ért véget a környéken kollektivizált vidék, s a földjeiktől megfosztott kövesiek, akik nem elégedtek meg a szűkre szabott háztáji parcellákon betakarítható terményekkel, hamarosan indulhattak a magántermelőnek maradt szomszéd falu nagyobb birtokosainak silány, domboldalakra kapaszkodó földjeit pénzért vagy felesbe művelni... Szóval a büntetés és elégtételvárás sok kövesi gazda házában alapvető életérzés lehetett F. Mózes halálakor, ha még negyedszázad múlva is, amikor eljött az ideje, hogy az emberek földjeik határait újra sok vesződséggel, sőt veszekedéssel kicövekeljék, még ekkor is lehetett hallani a faluban, hogy „bombát kellene vetni a Pártmózszi és társai csontjaira, hogy azok se nyugodjanak békében” a sok békétlenségért, amit a falura hoztak.

F. Mózes egy korábban a „nagygazda” rétegből lecsúszott, a helyi értékelés szerint „majdnem szegény” családban született. A családi emlékezet számon tartott egy tékozló természetű nagyanyát, aki valamikor a 19. század második felében botránysosan pazarló életet élt. Példátlan esetként maradt fenn róla, hogy külön szolgát tartott, aki a leányait télen szánkón vitte az iskolába. Emellett a pálinkát is nagyon szerette, hiába zárta le férjeura előrelátóan a gabonás szűszék fedelét, ezt úgy ürítette ki, hogy az

alsó részén kifúrta, itt a szemet kicsorgatta, és a kocsmárosoknak hordta... Nem csoda, ha az efféle passziókat a család eladósodása követte, emiatt a főutcán lévő terjedelmes portán álló bennvalót el kellett adni, és egy mellékutcában kisebbre kellett cserélni. Így aztán F. Mózes apja már Udvarhelyen szolgáló kocsislegényként ismerhette meg a szintén ott cselédkedő, sándorfalvi születésű Czerják Juliskát, aki négy gyermekkel ajándékozta meg, de Mózes, a kisebbik fiú még csak kilenc éves volt, amikor az apát elvitte a tüdőbaj. Czerják Juliska „kapitány természetű” asszony volt, kemény kézzel irányította a nagy családot és a megmaradt birtokon a gazdálkodást, a két fiával élete végéig ugyanazon az udvaron lakott, s még az ötvenes évek elején is keményen rápirított templomba készülő unokáira, ha azok nem az alkalomhoz illő öltözetben indultak ki a kapun.

Mózes, ahogy a fennmaradt értesítője tanúsítja, elemi iskoláit kitűnővel végezte, korán megkezdte a mezei munkát és a „szivarazást.” A faluból alig járt el, amíg be nem sorozták a román hadseregbe, de ekkor egyenesen az új ország új, távoli tartományába, Bessarábiába került egy csendőrszázadhoz. Itt feltehetően alapos gondot fordítottak a székely bakák román nyelvtudásának gyarapítására. A szolgálati szabályzat több mint kétszáz artikulussával sűrűn telerótt keményfedelű, keskeny füzetében F. Mózes alig követett el nyelvtani hibákat. A katonai regula szigorúságát és az idegen világ mostohaságát enyhítendő, a hátsó lapokon emlékkersek, világi énekek és a hazavágyó – meglehetően szerelmes – fiatalember sorai olvashatók kedvese kék szeméről, aki a „csácsógó madárkára” bízza szerelmes levelét, hogy vigye el „szép magyar országba.” A harciasan felfele pödört bajuszú, szigorú tekintetű szakaszvezető Bessarábiából sokszor gondolhatott a „szépen szóló kövesi nagyharangra”, amit „három fekete vadgálamb” húz, míg 1928 késő őszi véglegesen levetette a csendőrkatonaság egyenruháját. Hazatérése után néhány héttel nőül vette a nála két esztendővel fiatalabb Sándor Márit – akinek valóban kék szeme volt –, és már pakolták is a nagy utazóládába a legszükségesebb ruhaneműt: 1929 januárjában indultak „pénzke-

resetre” Brassó városába. Akkoriban, aki az örökségét még valamivel gyarapítani akarta, annak a városi szolgálás volt az egyetlen erre alkalmas „megkapaszkodási” lehetőség. Sándor Mári, sok-sok székelyföldi társával együtt ezt már tizenhárom éves kora óta gyakorolta, amióta nagyobb testvérének, Julának a helyébe ment volt, tizenkilencben...

F. Mózes kilenc esztendeig cipelte a nehéz vasárut a Toma-Scheser és Ganz-féle vaskereskedés angró raktárában. Ezalatt felesége mosni járt polgári házakhoz, az asszonyoknak ez volt a legjobb kereseti lehetőség. Apró albérleti szobájukba ők maguk még két legényembert fogadtak, így aztán volt olyan esztendő, hogy „még huszonnyolcezer lejt” is össze tudtak spórolni. A pénzzel kezdetben földeket, állatokat vásároltak, 1932-ben Mózes testvérével, Mihálllyal köt adásvételi szerződést „megváltva 10 ezer lejt értékbe annak a Homoród nevű dűlőbe levő kaszáló részit, mely összegből 6 000 az az írva is Hat ezer lejt készpénzbe megkapott és négy ezer lejtbe Fekete Mózes átadott 1 darab 9 kilencz éves fehér tehént és egy darab 2 két éves fehér ökör tulkot a mely a keltezés szerint is megéri azt a 4 négy ezer lejt.”

A kilenc „brassai” esztendő alatt Sándor Mári három gyermeket hozott a világra, két fiút és egy leányt, szülni mindig hazament a faluba, hogy a gyermekek otthon legyenek anyakönyvi nyilvántartásba véve. 1936-ban egy újsághirdetésre még szoptatós dajkának is jelentkezett a Kahána családhoz („a legjobb vérem volt, azért vettek engem fel”). Később úgy emlékezett az itt eltöltött néhány hónapra, mint ahol életében a legjobban volt dolga, különösen azután, hogy véglegesen hazaköltöztek a faluba, és a mezei munkát s az egész otthoni életvitelt, „ahol a vasárnap nem volt vasárnap, mint Brassóba” összehasonlította a „brassai jó élet”-tel. De a Kahána családnál eltöltött rövid idő még azért is nevezetes epizódként maradt meg a Sándor Mári későbbi visszaemlékezéseiben, mert itt látott először közléről eleven kommunistákat, s ettől fogva élete végéig szentül meg volt győződve, hogy kommunistának nem jók az olyan falusi emberek, „akik még írni se tudnak helyesen, oda olyan ember kell, akinek legalább egyetemje van.” Ezt a véleményét nem hallgatta el

akkor sem, amikor a negyvenes évek végén–ötvenes évek elején, a téli esteken házuk egyetlen fűtött helyiségében összegyűlt a falu „élcsapata”, és terveit szövögette a sűrű szivarfüstben, hogy az új rendszer ígéretei felé vezető útra terelje a helybeli gazdákat. Akik a felvilágosító és meggyőző munka különböző módszereinek bevétele nélkül, az új irányt sehogy se akarták megérteni.

A baloldali eszmékkel F. Mózes is feltehetően Brassóban ismerkedett meg, ahol a harmincas évek második felében, egyik kommunista memoáriró szerint, a székely alkalmazottak körében intenzív mozgalmi tevékenységet bontakoztatott ki a MADOSZ.

Nincs kizárva, hogy F. Mózes és felesége is betévedtek szabad idejükben egy-egy mozgalmi rendezvényre, olvashatták az említett szervezetben illegalitásban tevékenykedő kommunisták által terjesztett, „a fasizmus veszélyét a kisemberek elé döbrentő röplapokat”, habár, ki tudja? A szemtanúk szerint F. Mózes legszívesebben a teke-pályán töltötte szabad idejét, s amilyen komoly méltósággal menetel az 1935-ös majálison a fehér egyenruhába öltözött tekecsapat élén (egy fénykép tanúsága szerint), abból elhihető, amit később egy vele egyívású (akkor boltiszolga, később kulákságot csak üggyel-bajjal elkerülő) falusfele róla állított: „Úgy szeretett kuglizni, hogy a pénzét oda lerakta volna mind egy rakásba...”

A család 1938-ra látta elérkezettnek az időt, hogy hátat fordítson a városi életnek, és a szolgálással addig megteremtett feltételekre alapozva (föld, állatok, munkaeszközök, ház, csűr) megkezdje a székelyföldi falusi kisgazdák életmódját. F. Mózes jó lovakat vásárolt hozzáillő felszereléssel, és a kb. hét hektár birtokán gazdálkodni kezdett. A határban földjei, a pajtában állatai mindig gondozottak voltak, jó kézi szerszámai, gazdasági eszközei rendben sorakoztak. A faluban valamiféle tekintélynek is örvendhetett azóta, hogy 1944 őszén – miután a magyar hadseregbe kapott behívóra az oroszok bejövetele előtti hetekben nem vonult be katonának – ő volt a templom előtti téren összegyűlt tömegből az egyetlen, aki bátorságot vett, és az orosz tisztektől a román tolmács segítségével megvédte a falu ijedt bíróját. Legalábbis az eseménynek ez az értelmezése maradt fenn a családi hagyomány-

ban. Az azonban tény, hogy hamarosan a megalakuló Magyar Népi Szövetség helyi szervezetének elnökévé választják. Ekkor kezdődött a kisebb megszakításokkal haláláig tartó politikai tevékenysége. A negyvenes évek vége felé a kommunista befolyás alá kerülő szövetségben tevékenykedve léphetett be a Román Munkáspártba, mert 1950-ben, e párt tagjaként javasolja a Népi Demokrácia Frontjának helyi szervezete községi néptanácsi képviselőjelöltnek egy olyan gyűlésen, ahol ő jelen sem volt. A 23 tagú néptanácsi képviselőtestületből 1950 decemberében F. Mózeszt választják a Községi Néptanács és a Végrehajtó Bizottság első elnökének.

Itt feltehető a kérdés, hogy a saját családjának önálló egzisztenciát nehéz kétkezi munkával teremtő F. Mózeszt milyen indítékok, motivációk vezérelték egy olyan hatalom szolgálatába, amely – ekkor már két esztendeje – addig példátlan agresszivitással sajátította ki a falusi kisgazdaságok termelésének jelentős részét, felszámolva vagy alaposan megnyirbálva egyúttal a termelésben, elosztásban és a fogyasztásban addig érvényes, önálló döntési hatásköröket is. Mi készítette erre a lépésre a nyílt eszű földművest, aki – mint sok más gazdatársa – verejtékes munkával csikarta ki sovány földjeiből a létfenntartáshoz szükséges javakat? Miért vállalta az ekkor már félelmetes hatalom helyi megbízottjának áldatlan szerepkörét, hisz az előző évek eseményeiből már sejteni lehetett (így gondoljuk közel fél évszázad távlatából, de nem tudjuk helyesen-e?), hogy a helyi adminisztratív intézményeknek egyetlen működési alternatívája lesz: a végrehajtás, a hatalom érdekeinek helyi képviselése. Mi volt ennek a lojalitásnak a hátterében, amely akkor se változott a hatalommal való passzív szembenállássá vagy legalább félrevonulássá, amikor az – amint később látni fogjuk – időlegesen megvonta bizalmát, és félreállította a szolgálatába szegődött F. Mózeszt.

A „más emberek gondolkodásmódjába történő behatolás” (Geertz) mindig kockázatos és nem sok elégtétellel kecsegtető vállalkozás. Hangsúlyozottan így van ez, ha a „más emberek” nem kortársaink, hanem egy történeti elővilág társadalmi szereplői. Ha az utód az elődök társadalmi tapasztalatát, az akkori valóságra

vonatkozó elgondolásaikat szeretné megérteni, a legfőbb gondja az lesz, „hogyan keresse és értelmezze azokat a szimbolikus formákat – szavakat, képeket, intézményeket, viselkedésmódokat – amelyek segítségével az emberek mindenütt megmutatják magukat önmaguk és mások számára” (Geertz 1994:203). A kutató utód ilyenformán nem tehet mást, mint összegyűjti azokat a „jeleket”, amelyeket az elődök létrehoztak és hátrahagytak: „a jelekben annak az embernek a tudati élete is megnyilvánul, aki a jeleket hátrahagyta, megpróbálhatom mind ilyeneket megfejteni őket” (Schütz – Luckmann 1984: 307). Azokból a jelekből, amelyeket F. Mózes hátrahagyott, ma csak töredékesen rekonstruálhatók a helyzetek, ahol „megmutatta magát.” Ami ma elérhető és értelmezhető a rég elsüllyedt eseményekből, azok írásos nyomok: jegyzőkönyvek, jelentések, írásos beszámolók, és néhány, a korszakot átélt emlékező – természetesen mindig szubjektív – önéletrajzi visszaemlékezései. A megértés viszontagságos útján előre törekedve, kövessük tovább F. Mózes életútját.

Az új hatalmi szerkezet helyi szintjén kiemelt szerepet kapott alanyunkról biztosan tudható, hogy az 1950. december 3-án megválasztott testület éléről 1952. július 6-án egy kurta rajoni körlevéllel eltávolították: egy országos léptékű akció keretében 8 000 városi munkáskádert helyezett a hatalom a néptanácsok élére. A választás elvét a kinevezés gyakorlatára felcserélő hatalmi lépés fölött eltűnődve, e két dátum között az F. Mózes aláírásával a rajoni néptanácshoz küldött jelentésekből próbáltuk megérteni, vajon milyen adminisztratív vezető lehetett a minden ilyen természetű előzetes tapasztalatot nélkülöző földműves. Milyen érdekeket képviselt, képviselhetett hivatali működésében, mennyiben volt a feltétlen alárendelődést és végrehajtást elváró hatalom, illetve a védekező falusi földműves társadalom megbízottja? A „fent” és a „lent” közötti senki földjén milyen követhető cselekvés-és magatartásmódokat talált?

A rajonhoz havonta kötelezően felterjesztett jelentéseinek tartalmi vizsgálatából kétféle magatartásmód bontakozik ki: egyrészt a hatalom érdekeinek érvényt szerző, a helyi élet konfliktusait,

feszültségeit felfele elrejtő, a hatalmi elvárásoknak megfelelő valóságképet közvetítő beosztotti beállítódás; másfelől a lokális társadalom sérelmeit reálisan, olykor a megszokott hangvételnél nyersebben tálaló, implicite azok orvoslását elváró vezető beállítódása.

*Részletek F. Mózes első elnöksége idején a Rajoni Néptanács
küldött havi jelentésekből*

A helyi iskolaigazgató és egy rajoni aktivista konfliktusáról szóló beszámolóban vagy a kisgazdaságoknak terhes hús- vagy krumpli beszolgáltatása következtében kialakuló közhangulatról szóló jelentésekben a reális viszonyok, viszonyulások elkendőzése sejthető: „Az igazgató és a rajoni képviselő között volt egy komoly vita, ami megoldást nyert a tegnapi nap folyamán olyan formában, hogy az igazgató föl lett mentve igazgatói teendői alul és helyébe más, erre alkalmasabb elvtársat állítottak. Az általános hangulat elég jó. A hús- beadással vannak némi elégedetlenségek, mert a pár árral rendelkező birtokosok is meg lettek róva.”

Minden havi jelentésben kötelező volt az értelmiségiek és a tisztviselők magatartásáról is beszámolni: „...A néptanácsnál levő tisztviselőké jó. Az iskolánál levőké szintén kifogástalan, de állandó ellenőrzést kíván munkájuk, mivel községünkben 3 kulák tanító van kinevezve. Munkájukat kifogástalanul végzik. Ellenséges megnyilvánulást nem észleltünk.”

„...A néptanácsnál működő tisztviselőké mind jó, az iskolánál lévő tantestületi tagoké szintén jó, kivétel egy pár kulák akik szintén a köteleességüket rendesen elvégzik sőt még jobban mind a többiek, de munkájuk állandó ellenőrzést kíván.”

„A helybéli milícia parancsnok izoláltan dolgozik a néptanács valamint a tömegszervezetektől és fölületesen. Ennek következtében az is megtörtént, hogy április havában egyszerre 57 ifjat felírt, amiért szépen az utcán népidalokat énekeltek, akik között olyanok is voltak akik nem hibások. A tárgyalás folyamán az Oklándi Járásbíróság megbüntette fejenként 710 leivel amire egyszerre községi viszonylatban 36 970 lei + amiért sokan nem tudtak

megjelenni a tárgyaláson mert keresetre voltak és mésszel, ezeknek kétszerese. Mindezek az ő felületessége, amit a helybéli alapszervezet valamint az ő fölöttes hatósága sem látott helyesnek olyan rossz politikai hangulatot keltett, hogy sem az ifjak sem a szülei nem veszik ki részüket a közösségi munkákból.”

„Községünk e hó folyamán 50 tonna faleszállítással lett programálva, amit százszázalékban teljesített is. Ezzel kapcsolatban az a panaszok merültek fel, hogy az átvételnél nem adtak megfelelő bonokat mindenkinek, ami a pénzelszámolásnál szükséges lenne. Egy másik panasz pedig onnan merül fel, hogy felrendelték az embereket a Bányára fizetés végett és egész nap várták s este kénytelenek voltak pénz nélkül hazajönni amire fel azt mondták az emberek, hogy lemondanak az áráról is de többet nem mennek fa szállítani.”

1951–52 telén Udvarhely és Csík rajon néptanácselnökeinek politikai-ideológiai felkészítésére a Sztálin Tartományi Néptanács Csikszeredában három hónapos tanfolyamot szervezett. Egy fennmaradt csoportképen – ilyenek a hasonló alkalmakról a későbbi időkben is készültek, úgy tűnik az esemény megörökítésének ez a módja divatban volt – 57 férfi és egy fehér fejkendős falusi asszony bizakodást sugárzó tekintete jelzi a hatalomba belekóstolt új osztály életérzését.

A csikszeredai tanfolyamról hazatérő F. Mózes a szentkeresztbányai útelágazásnál az akkor tizenhét éves kisebbik fia szekérral várta. A fiú azon a télen szenet fuvarozott távoli erdőkitermelésektől a vasüzem kohójához, a lovakat bőségesen abrakolta, s az úton hazafele gyönyörűséggel fogta szorosan a nyugtalankodó pej és a szürke gyeplőjét: „Jöttünk hazafelé, s azt mondja egyszer apám, hogy na, az idén megcsináljuk a faluba a kollektívet, legalább ha tíz gazda eszeáll, akkor meg lehet már csinálni... erre készítették fel ott őket, ez volt az elv, megtöltötték volt a fejit ott a tanfolyamon, s azt végbe akarta vinni. Mondom neki, hogy egyszer maga velem Kövesen kollektívet nem csinál! Hát te hogy beszélsz? Én úgy, ahogy mondám! Evvel aztán befejeztük volt ezt a dolgot, de apám jól megjegyezte magának.” (Az akkori pletyka

tudni vélte, hogy a felnőtt sorba cseperedett kisebbik fiú legnagyobb bánata az volt, hogy szeretett lovait a kollektívban majd olyan gazdák kezére adják, akik nem is gazdák, mert „lovat se tudtak tartani.”)

Az új ideológia fegyverzetében tettere készen hazaérkező néptanács-elnöknek azonban rövidesen be kellett ismernie, hogy a faluban még sokan gondolkoznak úgy, mint a saját fia. A Rajoni Néptanács-hoz márciusban beküldött jelentésében már arról számol be, hogy a mezőgazdaság szocialista átalakítása és a társas szántások szervezés csak „papíron maradt” nem sikerült megalakítani még a kezdeményező bizottságot se. A politikai nevelőmunka fokozását célzó akciók is helyel-közzel késedelmet szenvedtek: „Közmunka terén mondhatjuk, hogy jóformán semmit sem végeztünk, mert figyelembe volt véve a nagy vetési kampány Egy díszkapunak a felállítása volt tervbe véve, május 1 tiszteletére, aminek neki is fogtunk, de csak május 8-10-re lesz készen.” Nem tudhatjuk, miképpen fogadták a rajoni felettesek, hogy a kövesi díszkapu nem a nemzetközi munkásmozgalom tiszteletére, hanem éppen a tőkés-földesúri rendszer legnagyobb ünnepére (a király születésnapjára) készült el, de úgy tűnik, nem ez a késedelem volt F. Mózes leváltásának az oka. A felmentését hírül hozó rajoni körlevél, az autoriter hatalomgyakorlás stílusának megfelelően, nem indokol, nem magyarázkodik, nem szól a döntéshez vezető körülményekről, hanem kijelent. Egy mondatban tájékoztatja harminckét, Udvarhely rajoni községi néptanács végrehajtó bizottságát: „Értesítsék a volt községi végrehajtó bizottsági elnököket és titkárokat, hogy állásukból 1952 évi július hó 6-ával fel lettek mentve.” F. Mózes odairja a körlevél bal felső sarkára, hogy „Tudomásul vettem”, és visszamegy gazdálkodni.

Itt érkezünk el F. Mózes életútján a második, értelmezésre váró fordulathoz. Hogyan történhetett meg, hogy sem a félreállítása, sem a családi gazdaságára nehezedő beszolgáltatási kötelezettségek, amit ezekben az években megfogyatkozott családjával nehezen tudott teljesíteni, (két fia ekkor már elhagyta a falut – velük csakugyan nem csinált kollektívet később sem –, leánya

férjhez ment) nem tántorították el a párt vezette úton való haladás helyességébe vetett hitétől? Milyen indítékok, magatartásának milyen mozgóerői vezérelték újra hatalomközelbe? 1954-től ismét ott találjuk a képviselőtestületben, a munkás származású néptanácselnökök idején újra bekerül a Végrehajtó Bizottságba. Hozzászólásai, javaslatai, amelyeket a jegyzőkönyvekbe foglaltak, (talán daczból, rejtett szembenállásból?) több alkalommal is a „lentic” érdekképviselésében hangzanak el. 1954. március 26: „F. Mózes hozzászólásában ismerteti, hogy a dolgozók a beszolgáltatásoknak és az adófizetési kötelezettségeknek nem tudnak eleget tenni, ha a mérséketést a Rajoni Néptanács Községünkben nem engedélyezi. Javasolja, hogy a végrehajtó bizottság hasson oda, hogy a rajon a mérséketés iránti kérelmeket hagyja jóvá.” (A családok legfontosabb pénzforrása ebben az időben a mérséketés és a mésszel való kereskedés volt.) A következő hónap elején a V.B. gyűlésen tárgyalják, hogy az előző évről a legeltetési taxákkal elmaradt gazdák állatait kiengedjék vagy ne a legelőre: „F. Mózes javasolja, hogy nézzük meg a kérdést olyan értelemben, hogy segítsünk a dolgozóknak s a csordát engedjük ki és adjunk haladéket mindazoknak akik nem tudták lefizetni a taxájukat folyó hó 10-ig.”

A V.B. összetételében F. Mózes mellett még egy középparaszt volt, ők ketten gyakran egy álláspontot képviseltek, de a döntéseket ritkán sikerült befolyásolni: rendszerint a szegényparaszt V.B.-tagok és a hatalmi érdekeket képviselő vezetők alkalmi koalíciója kerekedett felül: „a pénzügyi utasítás alapján senkinek sem lehet kihajtani az állatát a taxa lefizetése nélkül”, hozzák meg szavazattöbbséggel a határozatot ez alkalommal is. Vajon lehet-e az F. Mózes hatalom iránti feltétlen lojalitását a fenti hozzászólásokban is tükröződő jóhiszemű naivitással magyarázni? Amikor újra változott a hatalmi taktika, és a suszterekből, ékszerészekből, borbélyokból verbuvált néptanácselnököket ismét helyi, alkalmasnak ítélt vezetőkre cserélte a hatalom, F. Mózes újra készenlétben állott: 1959-ben elfogadta, most kinevezés útján, a néptanácselnöki posztot. Az ő vezénylete alatt álló helyi kommunistáknak, a kiküldött elvtársak közreműködésével – akik mindig „megadták a

kellő segítséget” az éppen soros kollektáló, végrehajtó, meggyőző, stb. akciókban – sikerült végül az adóval, beszolgáltatásokkal meggyötört helyi gazdatársadalmat az utolsó pillanatban, 1962 januárjában a kollektív gazdálkodás útjára terelni.

F. Mózes írta alá elsőnek a belépési nyilatkozatot. A rajoni vezetők feltehetően hálásak voltak neki a szigorú és következetesen elvhű magatartásáért: tovább nem zaklatták, beosztását élete végéig meghagyták. Egy évvel halála előtt még részt vett egy tíz napos felkészítőn: „Emlék Homoród fürdőről... körülöttem az elnök kolegák és a lektorok akivel egy csoportban tanultunk”, írta az ezúttal is elkészült fényképre. A kommunista ideológia hirdette közösségi értékek elsődlegességébe vetett hitét haláláig nem tudta megingatni kisebbik fia sem, aki a hatvanas évek elején gyakran hazajött a faluba pihenőszabadságra, és beszélt neki a Brassó környéki állami és kollektív gazdaságokban megtapasztalt korrupcióról, megvesztegethetőségről, az államot minden adódó alkalommal meglopó vezetőkről: „Nem tudtam én apámmal megértetni sohasem, hogy milyen az élet, akármilyen okos volt, mert ezt verték volt a fejibe, ezt a kommunizmust, pedig ő százszázalékosan tisztába volt ezzel a rab étellel, mert amíg épített, hát sok vasat kellett a hátán hordjon, csak hogy mégse úgy látta a kommunizmust, ahogy valóban volt... S ilyenek, ilyen előrenéző emberek magyar vidéken nagyon sokan voltak, de viszont román vidéken nem. Én ismertem titkárokat, elnököket, azok már mind annyira voltak ettől a hittől, mind az ég a földtől, loptak mind a szarkák. Én akkor már dolgoztam volt erről-túl kollektíveknél, s láttam mi megy végbe. Nekem hiába mondott apám akármit, én láttam s tudtam, hogy a vezetők örökké csak azt lesték, hogy honnan tudnak maguknak valamit megmenteni, egyszer mindenik a saját érdekét nézte, loptak ahonnan lehetett, vagy tátották a szájukat a potyára, az ingyenre. Ez így ment lelegejétől a román vidéken, de a magyar vidéken nem annyira. De én ezt apámnak hiába mondtam, örökké vitánk volt, sohasem talált a beszéd közöttünk ezen a téren...”

F. Mózes erkölcsével nem fért össze az a vezetői viselkedésmód, amiről a fia beszélt. „Olyan becsületes ember volt, hogy olyant a faluba egyet sem ismerek... idejött, lovat vasaltatni akart menni s kért valamennyi pénzt, s én adtam neki, s huszönöt lejjel többet adtam, de én azt nem tudtam. Mikor hozta vissza neköm a pénzt, akkor az én uram állott a csürkapunál, s bójó s azt mondja: figyelj ide, huszönöt lejjel többet adtál nekem, s én nem akarom az embered előtt mondani, hogy téged azért szidjon, amikor a kovácsnál fizetni akartam, láttam, hogy többet adtál, s itt van... Na, ezt ki tette volna meg? Olyan becsületes ember volt, nem gazdagodott ő meg az elnökségiből, a lopásból... (elmondta egy szomszédasszonya, húsz évvel halála után). De adódtak helyzetek, amikor F. Mózes becsületességét, vagyis a személyközi kapcsolat-tartásban a viselkedés és a magatartás íratlan, a szóban forgó környezetben szokásos szabályait alárendelte a hatalom szempont-jainak. A terményadóban kirótt követeléseket szigorúan behajtot-ta, hiába fogta egy-egy bajbajutott gazda alázatos-könyörgőre a kérését, hogy könnyítenék terheit: „Tekintettel arra, hogy mint árván felnőtt gyermek megszoktam kicsi koromba az erdön a juhászorságot, sok nyomorúságos, hideg éjszakákon, gyenge és hiányos ruházkodás mellett iparkodtam arra, hogy minél jobb minőségű juhokat tenyészthessek és a szógasorsból kivergődhess-ek. Amennyiben soha senki munkája után nem éltem, saját munkámból tartom most is fenn hét tagú családom, a birtokom is nagyon kevés, szíveskedjenek az életrajzom átvizsgálása után elbírálni, és kuláknak való minősítem alól felmenteni...” A hasonló kérések nem találtak meghallgatásra sem a helyi, sem a rajoni hatalmasoknál, így a kulák megnevezésből következő hátrá-nyokat elszenvédőktől elvitték a padlásról a kolbászt, a tisztaszó-bából a varrógépet, s éjszaka borgőzös helyi kommunisták verték fel a családokat (az ilyen akciókban részt vett alanyunk is), hogy a másnapi közmunkára kiharancsolják. Hiába volt minden szépen felsorolt érv, a nehéz helyzet költői ábrázolása sem nyújtott védelmet. „Annyit szenvedtünk, mint az út a kerékvágástól”, mondja az egykori kulákfelmentést kérelmező családtagja, de a szenvedés

okozásában való részvétel F. Mózesnek és társainak nem jelentett becsületbeli kérdést, lelkiismereti ügyet, hanem kötelességteljesítést, az igaz ügy melletti elkötelezettség bizonyítását.

Meggyőződéses kommunistaként halt meg, e hitének szerves része volt ateizmusa is: „Mózes, imádkozzunk” – kérte felesége a kórházi ágyon utolsó napjaiban. Nem volt hajlandó: „csodálkozom, hogy annyi könyvet elolvastál életedbe, s mégis hiszel”, mondta a feleségének. De kommunista temetése – ahogy talán sokan elvárták volna – mégsem lett. Brassóból hazatérő fiai hallani sem akartak erről.

A történelem fintora, hogy amikor a faluban eljött a termelőszövetkezet felszámolásának ideje (1989 után), a fennmaradása mellett éppen a létrehozása ellen egykor legkeményebb szembenállást tanúsítók és utódaik kardoskodtak. F. Mózes temetésén a gyászszertartás alatt a templomkertben időző elvtársak közül pedig az újabb időkben egyesek buzgó templomba járó hívekké vedlettek. Ekkor mondta egy bölcs kövesi öregember, hogy „örökké vannak emberek, akikre minden kabát talál.”

Összefoglaló értelmezés

Megválaszolásra váró kérdésünk, hogy F. Mózes és társadalmi csoportja esetében milyen motivációk hatására fonódtak össze az én-identitás és a politikai elkötelezettségben tárgyiasuló kollektív identitástartalmak, miért működhetett társadalmi méretekben az új ideológia mindennapi gyakorlatukban, mint identitásbiztosító keret. Közismert, hogy már a kezdeti időktől létszámban jelentős társadalmi csoportok csatlakoztak a kommunista hatalom mellé. Írásunknak nem tárgya e jelenség részletezése, itt csak utalunk arra, hogy ha a társadalom-hatalom viszonyt olyan, ma is dokumentálható jelenségekből próbáljuk rekonstruálni, mint például a választásokon való részvétel és a választói magatartás, a tömeges lojalitás állapítható meg: a társadalom elsőprő fölénnyel szavaz az új hatalom opciói mellett. Itt nem térhetünk ki arra az elmélyültebb kutatásokat igénylő kérdéskörre, hogy az egyes társadalmi

csoportok magatartásmódjában mennyire eltérő motivációk működhetnek a lelkes együtt-haladók kételkedést, elbizonytalanodást nem ismerő hitétől a kényszerű társutasok passzív, beletörődő beállítódásáig. Elfogadva a szocializmus elemzőinek utólagos álláspontját, hogy a rendszer igazi mibenléte kezdetben nem volt átlátható, bennünket most a lokális társadalmi hierarchiában alullevő csoportok viszonyulásmódjának megértése foglalkoztat: mi volt a szociokulturális és személyi feltételrendszere az új hatalommal való csaknem feltétlen azonosulásnak e társadalmi kategória esetében.

A székelyföldi társadalomtörténettel foglalkozó kutatások e régió lokális társadalmainak múltjáról csak részben tárták fel – a közelmúltra vonatkozóan pedig még egyáltalán nem – a szóban forgó szociális színterek szigorú belső hierarchizáltságát. E mikrotársadalmi környezetben a helyi hierarchiában fent levők és az alullevők kapcsolataiban társadalmi határok, válaszfalak működtek. A fent levők a mindennapi érintkezésekben, a személyközi kapcsolattartásban kirekesztő gesztusaikkal fejezték ki elhatárolódásukat. Azok az interaktív-kommunikatív helyzetek, ahol a társadalmi pozíciók különbségeit szignifikáns megkülönböztetésekké alakítják a társadalmi szereplők, és sor kerül a szimbolikus határmegvonásra, az alullevők viszonyulásaiban társadalmi méretekben termelődik a kirekesztettség, a stigmatizáltság, a frusztráció életérzése. A legsúlyosabb leminősítés, amellyel az életben találkozhatunk, a stigma, következésképp természetes, hogy a kirekesztő gesztusok termelte frusztráció egy állandó kompenzációs igyekezetet generált az alullevő, felemelkedésre sikertelenül törekvő rétegekben. Amikor megjelent az új hatalmi beszédben a társadalmi egyenlőséget, igazságosságot hirdető, a múltat tagadó és fényes jövőt ígérő politikai-hatalmi diskurzus, ennek következménye az alullevők körében a hivatalosan intencionalizált értékek gyors, tömeges internalizálása volt. A politika által hirdetett új ideológia, amely a világértelmezést meghatározta, ennek a társadalmi csoportnak rohamosan hozta valóságközelbe azt, amire önerőből hiába törekedett: a társadalmi felemelkedést, sőt ennél

is többet: a hatalom és az uralom gyakorlásának lehetőségét azok fölött, akik eddig kirekesztették. Ha nem is lett minden faluban a tehénpásztorból néptanácselnök (mint a korszak jeles faluregényében), a helyi képviselőtestületek választásánál az érvényesített ideologikus szempontoknak alárendelt szelekciós technikák következményeként, e testületekbe olyan társadalmi kategóriák képviselői kerültek, akik addig ilyen mérvű felemelkedésről álmodni sem mertek. A helyi társadalom életébe diszkriminatív jellegű intézkedéseivel beavatkozó hatalmi akarat végrehajtásában a helyi megbízottakra háruló szerepkör – a hatalomgyakorlásban való részvétel – a hatalom mellé szegődöttékben a hatalom birtoklásának hamis illúzióját keltette. A korábbi stigmatizáltság és frusztráció helyett a hatalom-közelbe került új társadalmi osztály Max Weber szerint „a gyakorolt hatalom pusztá birtoklását élvezzi, vagy belső egyensúlya és önérzete táplálkozik abból a tudatból, hogy valamilyen ügy szolgálatával értelmet ad életének.” Ez az életérzés volt az új osztály legfontosabb belső jutalma a korábban elszenvedett társadalmi kirekesztettség, megbélyegzés és sérelmek után, „lehetőség a gyűlölet és a bosszúvágy, mindenekelőtt az irigykedő neheztelés kiélésére” (Weber 1989:81). Ha belelapozunk a korszak irodalmába, vagy meghallgatjuk azokat, akik részesei voltak a társadalom váratlanul gyors, tektonikus mozgásainak, hasonló jelentésű élményrétegekkel szembesülünk. Akkoriban egy társadalmi réteg életérzése volt, amit a korszak egyik novellahőséről mond az író: „ahogy körültekintett, úgy látta, hogy a nagy ég fényesebbé tágult fölötte, magasabb lett, s a falu megtelt örömmel és vidám kurjongatásokkal.”

F. Mózes elődeinek társadalmi lesüllyedése nem lehetett következmények nélkül alanyunk világfelfogására. Hogy a neki osztályrészül jutott társadalmi helyzetet egyfajta frusztrált állapotként élte meg, és felfele törekedett a szegényes-közepesek közül a „jó gazdák” közé, ezt a gyakorolt életstratégia mellett igazolja az a szimbolikus gesztus is, hogy nevéhez előszeretettel ragasztotta az egykori módos elődök vezetéknevét. Ez a felfele törekvés a méltánytalannak tartott helyzetből egy állandó bizonyítási kény-

szert generált. Másrészt magatartásmódját nem értelmezhetjük a hatalmi hierarchia különböző szintjein lévő intézmények között uralkodó viszonyrendtől, viszonyulásmódoktól függetlenül. Az intézményes szereposztásban való részvétele a szigorú alá, fölérendeltségi viszonyok elfogadását és érvényesítését követelte. Ez a magatartásmód egybeesett a szocializációban megtapasztalt és elsajátított kulturális mintákkal: a családban, a katonai szolgálatban ugyanezeket az alá-fölérendelődést szentesítő viszonyulás- és viselkedésformákat tanulta meg s majd juttatta érvényre a családi életében ő maga is. Ez a kapcsolattartási gyakorlat mint társadalmi tapasztalat azoknak a mikroszociális színtereknek a sajátossága volt, ahol F. Mózes megfordult. Egyéniségét, személyes alkatát ezek a társadalmi hatások formálták, intézményes szerepvállalásakor nem kellett új mintákat megtanulnia, csak az eddig ismereteket kiterjesztenie a helyi társadalomra. Cselekvéseiben megragadható gondolkodásmódja a társadalmi, kulturális és pszichológiai tényezők interakciójának komplexitásából áll össze. Mint a lokális társadalom egy tagja, nem téphette el végérvényesen a szociális kötelekeket sem, nem szakadhatott el a saját társadalmi csoporttól. A kérdésre, hogy vajon kinek a megbízottja volt F. Mózes, nehéz egyértelműen érvényes választ adni. Talán azt lehetne mondani, hogy az éppen aktuális helyzeti erőviszonyok függvényében a „fenti” követelések és a „lenti” ellenállások erőterében próbált egyensúlyozni. Vagyis a „lentiek” emlékezetében úgy maradt meg, mint szigorú kollektáló, beszorgáltatásokat, közmunkákat határidőre követelő vezető, míg felfele az alárendelt udvarias modorában, a realitásokat védekezésül olykor elkendőzni szándékozó, máskor nyíltan kimondó káder arcát mutatta. Vajon megfogalmazta-e magának világosan, hogy hite, az új ideológia terjesztette értékek melletti elkötelezettsége a társadalmi felemelkedés, a szimbolikus felülkerekedés eszköze is? Tudatában volt-e annak, hogy a politikai szféra kijelölte értelmezési mezőt és eljárásokat elfogadva saját társadalmi identitását is újraformálta? Ma már nem léphetünk be abba az időkeretbe, amelyben cselekvéseit elgondolta, döntéseit meghozta, ha látjuk is valamennyire, hogyan

fordította át a hatalmi diskurzust a helyi körülmények közé, tudati, tapasztalati életének „itt és most”-ját, az akkor működő értelem-összefüggéseket ma már aligha rekonstruálhatjuk. Az értelmező utód, helyzetéből következően, „egyszerre többet és kevesebbet lát, mint a cselekvők”, őt nem érintik a „cselekvők reményei és félelmei, hogy megértik-e egymást, elérik-e céljaikat...” (Schütz 1984:204). Mindazok a „nyomok és jelek”, amelyek elérhetők a mai értelmezőnek, a múltbeli valóságról szóló, akkori vagy későbbi konstrukciók. Ismeretes, hogy a valóságról általában – számos okból kifolyólag – annak megélői torzított, csak részleteiben reális képet közvetítenek. Ezekből kénytelen a mai értelmező megalkotni a saját konstrukcióit, miközben tudja, hogy az egykori eseményeket körülvevő értelmezési teret a maga komplexitásában újrate-remteni reménytelen vállalkozás. Ki-ki újabb és újabb kísérleteket tehet, újabb és újabb lépésekben közelíthet az egészében soha nem rekonstruálható valóság felé.

Irodalom

Geertz, Clifford 1994

Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások. Századvég Kiadó. Budapest.

Schütz, Alfred – Luckmann, Thomas 1984

A fenomenológia a társadalomtudományban. Gondolat. Budapest.

Weber, Max 1989

A politika mint hivatás. Medvetánc Füzetek. Budapest.

HÉTKÖZNAPI TÁRSADALMI VISZONYOK 1956-BAN A SZÉKELYFÖLDÖN

1956-ban a székelyföldi – döntően falusi – társadalom már túl volt a kommunista hatalomátvétel utáni első megrázó tapasztalatokon. A pártállam a szóban forgó időszakra megkaparintotta az anyagi és szimbolikus erőforrások jelentős részét: a közbirtokosági földeket és erdőket kisajátította, a magánbirtok egy részén létrehozta az első közös gazdaságokat, az ipari, kisipari vállalatokat államosította, üldözte az egyházat és intenzíven terjesztette a kommunista ideológiát. Az új hatalommal szembeszegülőket osztályidegennek minősítették, bebörtönözték, vagy kényszermunkára internálták: egyes források szerint az ötvenes évek elején 80 000 paraszt ült börtönökben és munkatáborokban.¹

Az új ideológia egyik alaptétele a társadalmi viszonyok – ismert osztályelmélet szempontjai szerinti – átrendezése volt. Az erőszakos külső – gazdasági és ideológiai – behatásokra „válaszul” a társadalom állandó feszültségben, rettegésben élt. A hatalmi befolyásra a falvak, kisvárosok belső mikrotársadalmi viszonyai-ban a szomszédi, rokoni, munkatársi – olykor még a családi kapcsolatokban is – megváltoztak a személyközi viszonyulás- és magatartásmódok. A legkisebb falvakban is akadtak az új hitnek követői: a hatalom mellé szegődő, lojális, olykor igen különböző társadalmi helyzetű, egyének, akik felsorakoztak az egyenlőséget ígérő, ezért folyamatos harcot hirdető párt mellett. A hinni és szolgálni akarók párt-kultuszában a párt „valami személytelen

1 Dan Cătănuș, Octavian Roșke: *Colectivizarea agriculturii în România. Dimensiunea politică. Vol. I. 1949–1953*. Institutul Național pentru studiul totalitarismului, București, 2000. 46. 31 p.

szentséggé válik, amit csak nagybetűvel szabad leírni.”² A pártfegyellemmel, a pártszerűséggel érdemeket, előnyöket lehetett szerezní, de a lojálisak cselekedeteinek legfőbb indítékaként a hatalom szédülete említhető: „nem csupán a vezetőknél, hanem a párthoz meggyőződéssel csatlakozó kismembereknél is igenis szerepet játszott a hatalom élvezete, pontosabban a hatalomban való részesedés mámora...”³

A párt-fétis, pártfegyelem, a hatalomból való részesedés illúziója és más indítékok hatására az ötvenes évek székely társadalmában új magatartásmód terjedt el: a *feljelentés*. Egyének, vagy néhány tagú csoportok a pártállam különböző hatalmi erőközpontjaihoz címezve írták feljelentéseiket, vagy jelentettek fel szóban más, a közvetlen környezetükben élő egyéneket, vagy csoportokat. A feljelentések tárgya általában a pártállami ideológiát támadó, vagy sértő magatartásmód, illetve ami még gyakoribb: központsított gazdaságirányítási szabályok ellen vétő egyének cselekedetei. A feljelentők azért fordultak a rajoni vagy tartományi néptanácsokhoz, mert bíztak a külső támogatásban a – szerintük – helytelen cselekedetek, megnyilvánulások, korrigálásában, a viszonyok, magatartások „rend”-jének helyreállításában, vagy kialakításában. De a feljelentések indítéka lehetett a személyes rivalizálás, vagy a presztízs- és előnyszerzési kísérlet is. Az alábbiakban néhány feljelentéstípust mutatunk be, majd mellett érvelünk, hogy a köznapi gondolkodásban elterjedt beállítódás, amely a feljelentők tetteit csak morális dimenzióban helyezi el, a jelenség értelmezésének felszínén marad. Példáinkat az 1956-os esztendő Udvarhely Rajon Néptanácsának irataiból válogattuk,⁴ szempon-tunk a hétköznapi társadalmi- és személyközi viszonyok állapotának jelzése, változatos színtereken. A feljelentések készítői és a feljelentettek – legalábbis a rögzített események időpontjában –

2 Lítván György: „Mi kommunisták különös emberek vagyunk...” *Századvég*. A Bibó István Szakkollégium társadalomelméleti folyóirata. Budapest, 1988. 152 p.

3 Uo. 155 p.

4 Az iratokat Lőrincz György magángyűjteményéből bocsátotta rendelkezésünkre, amiért ezúton is köszönetet mondunk.

a hatalomhoz való viszonyukban, lojalitásuk mértékében és a hatalmi hierarchiában elfoglalt pozícióik szerint is különböztek. Ezért úgy véljük hasznos típusalkotási szempontot követünk, ha a feljelentések tipizálásában e (valójában talán sokszor formális) viszonyt tekintjük differenciáló tényezőnek.

A feljelentések szövegét betűhíven közöljük, jelezve ezzel egyes társadalmi csoportok egyéni és intézményes írásbeliségének színvonalát. A személyi jogok védelme arra kötelezett, hogy a személy- és helységneveket részben megváltoztassuk.

1. Hatalomnélküliek az apparátus tagjai ellen

„...mert ha nem szétzülük a Párt”

Első példánk a pártállami intézményrendszer hierarchiájának legalsó szintjén, az ideológiai és gazdasági javak adminisztrálásával megbízott falusi szereplők ellen írt feljelentés a helyi, illetve a helyi és rajoni vezetők közötti érdek összefonódásokat, illetve az ideológiai alapú konfliktusokat villantja fel. A feljelentők „mint jó párttagok” az alapszervezeti titkár társadalmi kapcsolatait, gazdasági aktivitását a pártállami ideológia fényében értelmezik és úgy gondolják tűrhetetlenek e „reakcios dolgok:”

„A Tartományi Néptanács Végrehajtó Bizottságának
Marisvásárhely [sic!]

Alázattal jelentem hogy Farkas Mihály firtosváralyai lakos alapszervezeti titkár vett egy cserép gyárat ott helyben és tavaly nyáron vettette a cserepet egy Akácsos Sándor nevezetű emberrel és ő csak mind egy ur sétált, adót nem fizetett, mert fizetett Csiszer adó ellenörnek hogy csak 1956-ra kapja a működési engedélyt.

Az erdőben vágatott hat öl fát cserép égetni, még ami fát a pártnak adtak azt is felvágta és nem mertünk szólni, mert akkor fenyegetett hogy bosszút áll. Jelentettük a rajoni párt titkárnak Mezeinek de az katona pajtása és meg mondta neki, hogy még

ebben az évben vetheti mert ő nem bajol vele de ha őt leváltásák többet ne vesse a cserepet mert kuláknak teszik.

Meg is érdemelne mert olyan keresztelőt tartott hogy 45-ön voltak de szegén ember egy sem csak nagy gazdák és kulákok. Most néptanács elnök akar lenni Pálfalván. Arra kérnök a tartományi Néptanács Végrehajtó Bizottságát hogy akadályozza meg mert ha nem szétzülük a Párt. Van egy komája Dávid Elek aki akkora házat építet mint egy palota most szövetkezeti boltos. Az őszön ott volt a gabonaraktár és rendszeresen dézsmálta a gabonát jól tudták és még sem jelentették hanem a népen felhúzták még egyszer [a hiányt – O. S.]. A szeszt megvegyitik és cujkával összevegyitik s úgy árusítják és mindent drágábban árusítanak a hivatalos árnál és azt elnézi mert ő is kap belőle.

Még egyszer kérjük az intézkedést mert hanem kénytelenek vagyunk folyamodni a Minisztertanácshoz mert már nem tudjuk túrni ezt a reakcios dolgokat.

Volna még sokminden de azt hisszük ennyi elég. Maradunk tisztelettel mint jó párttagok.

A firtosváraikai komunisták.

Éljen a béke. 1956 I-6-an.”

A feljelentést nagy valószínűséggel az alapszervezeti titkár rajoni kapcsolatainak ismeretében a Magyar Autonóm Tartomány Néptanácsához „A dolgozók panaszainak és észrevételeinek megoldásával foglalkozó irodá”-hoz küldték, ahonnan három nap múlva az alábbi átiratot küldték a Rajoni Néptanácsához:

„Sz: 2/1956. 1956 január 9.

Tárgy: Farkas Mihály elleni jelentés

Rajoni Néptanács Végrehajtó Bizottságának

Udvarhely

Mellékelten megküldjük másolatban egy névtelen feljelentést [sic!] és kérjük az abban foglaltakat kivizsgálni és az eredményről bennünket 10 napon belül értesíteni.-

Elnök Mittler Jakab

Irodafőnök”

Az iraton az alábbi tintával írt szöveg olvasható: „Kozseni elvt-nak 17 I 956.

Tov. Lázár I. Vizsgálja ki a jelentést és az eredményről tegyen jelentést. Hat-i-I. 20”

A jelentés csak a kitűzött határidő után tíz nappal készült el: a Magyar Autonóm Tartomány Néptanácsa, Dolgozók panaszainak és észrevételeinek megoldásával foglalkozó irodához Udvarhely Rajon Személyzeti Osztálya 1956 január 30-án küldi a „panasz levélről szóló referátot a mellékelt nyilatkozatokkal. Melléklet 5 drb. [a nyilatkozatokat sajnos nem ismerjük – O. S.]

„REFERÁT

A 2/a/1956-os számú átiratukkal megküldött panasz levélre a
alábbiakban referálunk:

A nevezett Farkas Mihály elvtárs valójában megvásárolta a levélbe feltüntetett téglá és cserép vető telepet közösen Árpád nevű testvérével, mely telep nem nevezhető semmilyen körülmények között gyárnak hanem egyszerű téglavető telep ahol mindent kézzel kell előállítani. A nevezett elvtárs a telepet abból a célból vásárolta meg, hogy annak anyagát felhasználja saját gazdasági épületének újépítéséhez.

A multév folyamán termeltek téglát és cserepet saját szükségletükre és a volt tulajdonosok részére a megvásárlási összeg bizonyos részének ellenértékébe. A levélben említett Akácsos Sándor is dolgozott mind szakértő a téglá és cserép előállításában de nem pénzen fizetett alkalmazott volt, hanem közösen dolgoztak és ő is a kitermelt anyagból részesedett.

Farkas Mihály elvtárs a működési engedély kiváltását meg sem kísérelte tekintettel, hogy nem azzal a céllal vásárolta meg, hogy ő ezen keresztül kereseti forráshoz jusson, hanem azért, hogy azt a gazdasági épülete újépítésére használja fel. A multév folyamán annyit termelt ami szükséges a gazdasági épületére és amivel tartozott a volt tulajdonos gazdáknak de pénzért nem értékesített belőlle.

Ez év folyamán nem is fogja működtetni tekintettel, hogy amennyiben az idő anyira enyhül, hogy építési munkával lehet foglalkozni le fogja bontani és anyagát felhasználja a gazdasági épületének újáépítéséhez.

A kivizsgálás során megállapítottuk, hogy a nevezett elvtárs rendes munkát végzett az az idő alatt is amíg a Szövetkezet vonalán dolgozott úgy az elnöki, mint a boltkezelői beosztásába. A dolgozók szeretik és van tekintélye a dolgozók előtt.

Megállapítást nyert, hogy a tartott keresztlőn társadalmilag megfelelő személyek vettek részt.

Deák János nyilatkozata, mely azt állítja, hogy kulákok is voltak erre nem lehet alapozni tekintettel, hogy a nevezettel rossz viszonyba vannak személyes ellentét áll fent köztük között.

Székelyudvarhely 1956. jan. 30.”

A rajoni jelentésből kiolvasható „társadalmi beszéd”-ből egyértelmű az alapszervezeti titkárt védelmező diskurzus: a káderosztály „alfelügyelője” különös gonddal tagadja a jelentésben a titkár pénzalapú gazdasági ügyleteinek lehetőségét. Nyilván azért, mert a gazdasági autonómiára törekvés – ennek keretében a fizetett alkalmazott dolgoztatása – a pártideológia szerint az egyik legsúlyosabban szankcionálható cselekedet volt. Arról nem maradt fenn dokumentum, hogy a firtosváraljai kommunisták milyen tapasztalatokat szűrték le a kivizsgálásból.

2. Az apparátus tagjai a hatalomnélküliek ellen

A következő feljelentést egy falusi néptanácselnök küldte a Rajoni Néptanácshoz. Az ötvenes évek székely falvaiban a néptanácselnök a hatalom helyi megbízottjaként – és a hatalom természetének megfelelően – agresszív, teljhatalmú (fegyverviselési joggal felruházott) társadalmi szereplő volt.

Aki nyilvánosan, verbális agresszióval megkérdőjelezte ezt a szerepet – például mint az alábbi feljelentésben –, ritkán menekült meg a szankcióktól.

„Udvarhely Rajoni Néptanács Végrehajto Bizottsaganak
Székelyudvarhely

Jelentés

Bedó Lajos Oklánd Község Végrehajto Bizottságának elnöke az alábbiakat jelentem és kérem az ügyet kivizsgálni: 1956 július 12 én Néptanácsunknal megjelent János Imre Rajoni szövetkezet unio elnöke, és arra kért, hogy a segítséget adjam meg és szályunk ki helyszinre özv. Márton Mózesné Oklándi lakos hoz, ahol a helyi szövetkezet a felvásárolt szénát el raktározta, helyszinen vizsgáljuk meg azt, milyen rongálódások történteka széna tárolása alkalmával. A helyszinre való kiszálásunk alkalmával a következőket állapítottuk meg: A helyszinre kiszálva a következő elvtársakkal: János Imre Rajoni unio elnöke, az unio könyvelője, Kádár Márton Agevacop Igazgatoja, és Molnár Ferenc helyi szövetkezet könyvelője.

Az udvaron talatuk aszt a szénát amelyre a tárolt széna volt lerakva, sem az épületben sem a kerítésben semmilyen rongálást nem talatunk az épület át vizsgálása a tulajdonos előtt történt.

A beszélgetések alkalmával megjelent Bodor Lászlóné, aki a tulajdonos leánya. És a férje névileg Dr. Bodor László aki a Székelykeresztúri Néptanácsnál teljesit szolgálatott.

A megjelenése alkalmával a következőket jelentette ki nagy felháborodva, hogy vegyük tudomásul, hogy többet oda szénát netegyünk be mert ha még elmerik foglalni az udvart szénával abban az esetben föl fogja gyújtani. Ere én mint Néptanács elnöke kérdesztem, hogy miért idegeskedik és miért kijabál, holott mindegyikünk igyekezőnk megálapítani az esetleges rongálásokat. Erre kijelentette, hogy ilyen hitvány gazemberekkel nemálok szóba, mire János Imre elvtárs kérdeszte, hogy önnek a Néptanács elnökei trógerek? Erre aszt felelte, hogy ide küldtek minden hitvány tekergő tróger gazembereket.

Kérem a Rajoni Néptanács végrehajto bizottságát, arra hogy vizsgálja felül Dr. Bodor László tevékenységét a Néptanács

vonalon, mivel felesége olyan értelemben nyilvánul meg a helyi szervek előtt vagyis szemben.

Szabó Ábel ez év június 19 én azért, hogy délelőtt 9 órakor nemvoltam hajlandó leülni a korcsmában vélla inni, csunya drasztikus szavakkal illetett engem személyemben. Ezen kijelentése alkalmával jelen volt Kelemen Mihály oklándi lakos, Sos Árpád Hom.Ujfalvi lakos és a bodega kezelő Csáka Jánosné.

Kérem a Rajoni Néptanács Végrehajtó Bizottságát, hogy ezen ügyet kivizsgálni sziveskedjenek, tekintettel arra, hogy igen kopromittálya a munkám további végzését és egyben a Néptanács tekintéjét is.

Oklánd 1956 július 12 én.

Néptanács V.B. elnöke

Bedő Lajos”

Udvarhely Rajon Néptanácsa a 473/230/1956 sz. átiratában Keresztúr Rajon Káder Osztályát is tájékoztatta az esetről. A hatalom-ember viszony személytelenségéről jelzésértékű, hogy az átiratban a személynév pontos használata mellékes:

„Közöljük az elvtársakkal, hogy Dr. Bodor József Néptanács tisztviselő felesége 1956 július 12-én Oklánd községben volt a szüleinél akik kulákok. Tekintettel, hogy a községi Néptanácson keresztül a rajoni UNIO valamennyi szénát rakatott a nevezett szüleinek az udvarára János Imre elvtárs az Unio elnöke ki ment mert panasszal fordultak az Uniohoz és Bedő Lajos községi Néptanács elnök elvtársal elmentek, hogy hejszinen meggyőződjenek a panaszok valóságáról, ami természetesen alaptalan volt. Odaérkezésük alkalmával a nevezett Bodor Józsefné illetlen szavakkal illette mind két elvtársat és a községi Néptanács elnökére mondta, hogy ilyen hitvány gazemberekkel nem álok szoba, le trogerezte és azt mondta, hogy ide küldtek minden hitvány tekerdő gazembert. Javasoljuk, hogy a Káder osztály foglalkozzon Bodor elvtársal és nézze meg, hogy milyen szellemben neveli a kulák

szülőktől származó feleségét, mert a véleményünk az, hogy az ilyen kijelentéseknek Bodor elvtárs is részese.

Székelyudvarhely.1956 jul.25.

Keszeg András Lázár Imre

Oszt. Vezet. Alfelügyelő”

Ugyanezen a napon a Rajoni Káder Osztály az Oklándi Néptanács elnökének is küldött egy átiratot, amelyben tájékoztatják: „kérését az illetékeseken keresztül megvizsgáltuk és meggyőződünk annak valóságáról. Írásban értesítettük a Keresztur rajoni Néptanács Káder osztályát, hogy intézkedjenek Dr. Bodor József felesége által elkövetett hibáért megfelelő eljárást indítani a nevezettel szemben. Mi minden esetre javasoljuk, hogy az elnök elvtárs adja át az egész ügyet a Néptörvényszéknek, hogy az illető ismerje meg a Román Népköztársaság törvényeit...”

A hatalom nem tűri a szimbolikus erőszakot: a verbális agresszió nem maradhat büntetlenül, de nem csak az elkövetőt, hanem a passzívan viselkedő, de magasabb presztízsű, fontosabb társadalmi szereplőt, az orvos férjet is szankciókkal fenyegeti.

Sok esetben a feljelentés nem írott formában, szóban történt, az eseményre csak az ezt követő kivizsgálásokból következtethetünk. Az alábbi történetben intézményi alkalmazottak beszélgetését hallgatja ki az apparátus hűséges tagja – sőt provokálja is a beszélgetőket – majd a hallottakról a rajoni káderosztályon tesz jelentést. A feljelentett egyént eltávolítják a munkahelyéről, szorult helyzetében a következőképp idézi fel a történeteket:

„A Rajoni Néptanács Titkárságának,
Székelyudvarhely

Folyó évi február hó 11-én délelőtt folyamán Kis Endre, Gál László, Czikó József korházi alkalmazottak az élet nehézségeiről, drágaságról stb. folytattak beszélgetést.

Fontosnak tartom megemlíteni és hangsúlyozni, hogy politikáról, rendszer ellen semminemű beszélgetést nem folytattunk.

Annál is inkább, mert ha az ember akar ilyensmit beszélni nem nyilvános helyet, mint a kórház is – választ ki. Az irodahelyiségben még jelen voltak Fülöp Andor, Kovács András, Birtalan Józsefné munkatársak.

Az alábbi beszélgetés közben a beteg várószobába érkezett Szabó Endre rajoni káderes, aki a beszélgetésnek csak egy részét hallotta. A beteg várószobát az irodahelyiségtől egy üvegtábla választja el. Szabó Endre jelenlétében Kis Endre a következő kérdést intézte hozzánk „bizonyára ennél rosszabb helyzetben is voltak?”

Erre én azt feleltem „soha, soha” mindenki maga tudja a maga baját”

Kis Endre újabb kérdése az volt, Hát a fogságban?

Gál László erre azt felelte „Ott nem kellett gondoskodni semmiről, anyagi gondjaink ott nem voltak”

Szabó Endre azt felelte „a jelen jobban az emberek elfelejtik a régi rosszat”

Kijelentésemet illetve kifakadásomat, hogy „soha soha” rosszabb helyzetben nem voltam, Szabó Endre az állam és a rendszere ellenes kifejezésnek minősítette, miért is feljelentést tett ellenem a rajoni káder osztálynak, amely elrendelte, hogy az állásomból a Kórház Igazgatósága február 15-vel felmentsen.

Kérem a Titkárságot a vizsgálatot ellenem megindítani, illetve az ügyet kivizsgálni és elkeseredésemnek az okát és indokait figyelembevenni, és állásomba továbbra is meghagyni szíveskedjék.

Indokaim:

A múlt román világban állandóan nyelvvizsgáztattak s 1933 évben a nyelv nem tudása miatt nyugdíjaztak. Mindkét világháborúban mint katona vettem részt. S az elsőben is s a másodikban is mindenemet a lakásban elvesztettem. Jelenleg 180 Lej nyugdíjam van, amelyből megélni nem lehet. A feleségem évek óta beteg, most karácsonykor jött ki utoljára a kórházból, ahol 2 hónapig volt. Most újra beteg.

A nyelv nem bírása, valamint életkorom miatt nem tudok oly állást vállalni, amelyet képzettségem alapján vállalhatnék. Életkorom miatt állandóan ki vagyok téve annak, hogy nem alkalmaznak.

Kérdem nem jogos-e az elkeseredésem? De ezért nem az állam, vagy a rendszer a hibás, hanem a sors.

Székelyudvarhely, 1956 március ho 9.

Czikó József”

A gépiraton a következő tintával írt szöveg olvasható: „Keszeg elvtársnak kivizsgálás végett. Az eredményről a V.B-t tájékoztatja.

Szabo elvtárs és Lázár elvtárs a referátot készítsék a V.B részére.”

A feljelentés következtében állás nélkül maradt Czikó József írásos konstrukcióját az eseményről nyilván saját menetére igyekezett megalkotni. Az ügyet lezáró jelentésből úgy tűnik nem a rajoni vezetés, hanem túlbuzgó fölöttesei bocsátották el Czikót, de elképzelhető – és a hatalom alságos természetével összeegyeztethető – olyan forgatókönyv is, hogy kidobták munkahelyéről, hogy később visszavehessék.

„Udvarhely Rajon Néptanács Káder Osztálya

Bizalmas

Rajoni Néptanács Végrehajto Bizottságának

Helyben

Kivizsgálva a Czikó József kórházi alkalmazott által beadott panaszt az alábbiakról értesítsük a Végrehajto Bizottságot.

A nevezett elvtárs február ho 11-én délelőtt folytatott beszélgetését Kis Endre, Gál László elvtársakkal hallgatta Szabó Endre a Néptanácsunk alkalmazottja, a ki közbe is szolt, hogy az embereknek minél jobban van dolguk annál jobbat akarnak. – Tekintettel arra, hogy drágaságokról, nehézségekről és ehhez hasonló dolgokról beszéltek Czikó elvtárs tört ki, hogy neki soha-soha ilyen rosszul nem volt dolga.-

Szabo Endre elvtárs ezeket a beszélgetéseket megfigyelve elsorolta a káder osztályon, amire mi Cziko elvtársat felhívtuk, hogy magyarázzuk meg, hogy az ilyen egyéni beszélgetéseket ne folytassa hivatalos helyiségben, mert az ilyen értelmű beszédnek semilyen helye nincsen hivatalban. Ugyan akkor figyelmeztettük Pito Jozsef elvtársat, hogy vegyen intézkedést, hogy ilyen dolgok ne forduljanak elő, az iroda helyiségében.-

A figyelmeztetésünkre Pito elvtárs a dolgokat félremagyarázva értesítette az illető elvtársat, hogy a Rajoni Káder osztály utasítása, hogy tegye ki az elvtársat a munkából.

Mi pedig az elvtársnak magyarázva a helytelen kijelentését és hogy az ilyen beszédet ne folytassa hivatalos helyen vissza küldtük, hogy folytassa a munkát tovább.-

Tehát nem fedi a valóságot, hogy ellett rendelve, hogy febr 15-el legyen eltávolítva.-

Székelyudvarhely 1956 április 16

Keszeg Andras

Oszt vezető”

Tintával a gépiratra írt szöveg: „Luat act Káder ü o. 24. 04.956. Tudomásul véve – Jelen referatot csatolni kell az illető feljelentő kérdéséhez.

Egyben közölni kell az illetővel írásban, hogy a rajoni V. Biz. annak idején ügyét kivizsgálta és annak alapján lett vissza helyezve jogaiba.” (olvashatatlan aláírás).

3. Hatalomnélküliek egymás ellen

Az alábbi történetben az intim szférához tartozó gesztus kerül a pártfegyelem következményeként az intézményi nyilvánosságba. Az eset világosan mutatja az egyéni gondolkodásban interiorizált pártállami ideológia működését a mindennapi kapcsolatokban:

„Nyilatkozat

Alulírott Sándor Anna az alábbi dolgokról nyilatkozom:

1953 tavaszán egy reggel jöttem az iskolába a belső utcán. Előttem jött Kádár elvtársnő. Szembe jött a tisztelendő úr és ahogy Kádár elvtársnő és a pap közel értek egymáshoz az elvtársnő letérdelt és mindaddig térden állva maradt amíg a pap elhaladt mellette.

Engemet az elvtársnő nem látott, mert ezek után nem akartam utolérni.

Zetelaka 1956. IX. 18.

Sándor Anna

Tanítónő”

Bő három évvel később azért volt szükség az eset írásbeli felidézésére, mert a plébános előtt letérdelő tanítónő – most már rajoni képviselőként – egyebek mellett azzal is támadta szóbeli feljelentés formájában az iskola igazgatóját, hogy „szoros kapcsolatot tart a plébános urral.” A feljelentést kivizsgálás követte:

„Udvarhely Rajoni Néptanács

Káder Osztálya

Referát

Alulírott Lázár Imre a rajoni Néptanács Káder osztály alfelügyelője az alábbiakban referálok Kádár Mária Zetelaka elemi iskola tanítónője által be adott panaszának kivizsgálásáról aki egyben rajoni képviselő is:

A nevezett elvtársnő és Kosza István iskola igazgató elvtárs között a személyi ellentét még 1953 májusában megkezdődött, amikor a nevezett elvtársnőt Kosza elvtárs megbírálta az egyik pedagógiai tanács ülés keretében, mivel tudomására jutott, hogy az elvtársnő reggel amikor jött be az iskolában a plébános úr előtt letérdelt az utcán és úgy köszönt és ezért figyelmeztette az igazgató elvtárs és ugyan akkor a többi tanító elvtárs is megsegitette a gyűlés keretében, hogy az elvtársnő hogyan tanított fizikát. Ha a miszticizmus szellemében szenved, ami azt jelenti, hogy

nincsen meggyőződve arról amit tanitt. Ezt a megsegítést igazolya azon a gyűlésen felvett jegyzőkönyv.

A fenti időtől a nevezett elvtársnő mindig igyekszik piszkálni a hibákat és az igazgató ellen különböző alaptalan dolgokat felhozni

1956 júniusában az iskolás gyermekekkel az igazgató elvtárs elültetett az erdészeti részére 30.000 csemetét melyből 20.000-et díjmentesen és 10.000-et pénzért, mely pénzt a gyermekek részére szervezett kirándulásra használták fel. Ezen alkalomkor az elvtársnő igyekezett a tantestület tagjainak és a szülőknek is bemagyarázni, hogy igen sok 3 nap egymásután csemetét ültetni és a szülők zugolódni is ezért. Az igazgató elvtárs kérte, hogy az elvtársnő mondja meg kik azok a szülők, hogy beszélyen velük de az elvtársnő nem mondta meg. Erre fel az igazgató elvtárs pedagógiai tanács ülést hívott és ott kérte az elvtársnőt, hogy névszerint mondja meg azokat a szülőket akik sokalták a 3-napi csemete ültetést de az elvtársnő akkor sem tudott senkit mondani.

A múlt ősz folyamán azzal rágalmazta az igazgató elvtársat az elvtársnő, hogy eltűzelte az iskola fáját...

Ez az év tavasz folyamán [sic!] valamilyen tartományi aktivista elvtársak voltak kint Zetelakán akiknek azt mondta a nevezett elvtársnő, hogy az igazgató elvtárs szoros kapcsolatot tart a plébános urral, amiért az igazgató elvtársat az elvtársak felhívták a Néptanács iroda helyiségébe és faggatták, hogy milyen kapcsolatokat tart a plébánossal ...

Javaslatunk az, hogy az elvtársnő legyen áthelyezve a tofalvi iskolához és a tofalvi iskolától egy tanító helyében a községi iskolához így az elvtársnő mind tanító és mind képviselő is fogja tudni végezni a feladatát.

Székelyudvarhely, 1956 szept.19.

Lázár Imre alfelügyelő”

A konfliktusok megoldásának hasonló kompromisszumos formáira olyan esetekben került sor, amikor a szembenálló felek egyformán fontosak voltak a hatalomnak.

4. Az apparátus tagjai egymás ellen

Az államosított tulajdont adminisztrálók „hütlén vagyonkezeléséről” a levéltári források bőségesen tartalmaznak adatokat. A szocialista tulajdon dézsmálóinak rajoni listáján hivatalnokok, boltkezelők, néptanácselnökök, titkárok, erdészek szerepeltek. Az ötvenes évek második felében kampány indult a „közvagyon elleni helytelen magatartás”, a „spekulánsok és gazemberek ellen” (a járványszerűen terjedő jelenség megfékezésére 1958-ban a halálbüntetést is bevezetik).

Az alábbi feljelentésben egy falusi pártalapszervezeti titkár próbálja leleplezni a helyi vezetőket, forrásainkból nem derül ki, milyen sikerrel.

„Rajoni Néptanács Végrehajto Bizotságának.

Jelentés

Kedves elvtársak tovább már nemlehet bírni mert már a 3-dik eset hogy a kövesi elnök és titkár miket művelnek Bálint Istvántól megveték a szénáját 40 leivel azaz negyven leivel mázsánként pedig kaptak volna olcsóban is mert a szövetkezetnek én is vásárolok 28 leivel és lehet eleget kapni de az még mind nemvolna baj de ők megvesznek 60 mázsát és kifizetnek 130 mázsát. És ezen három tolvaj osztozkodik, Kelemen Ferenc Mátyás György és Bálint István R.M.P. tag. Van neki 2,40 H. Földje abból közel 2H. Szántó föld és mégis elad 130 mázsa szénát holott a 10 H. Gazdának is nincs anyi szénája. ...

A most megvásárolt szénát hajnalba szállították hogy nélása senki 3 hajnalba az apaátal gondozo azt mongya hogy a szekér fenekében 2 vastag cserefa deszkát tetek ami megnyomot 2. 100 kgr szénát csak keveset raktak csak a szekér odrába.

Van még egy más eset az 1955 évi önmegadoztatásból a néptanács udvarát bekerítették az anyagot szintén Bálint Istvántól veték hogy abból is tudjanak lopni, és az elszámoláskor beszámoltak hogy 6000 leibe került én ismerem a munka levezetését és az anyag árait a mi nem kerülhetet többbe mint 4000 lei.

A munkások a kik öt dolgoztak én magam is dolgoztam 3 napot és 5 napot iratak alá és mindegyik munkásal kétszer anyi napot iratak alá amenyit dolgozot. Én kérdeztem miért irtok töbet alá a menyit dolgoztunk? És ök azt felelték hogy sok féle kiadásuk van és abbol fedezni kell de a néptanácsnak van bejövöje....

Van egy másik 1953 évi önmegadoztatásbol az iskola udvarára építettek egy fásszint és az akori igazgatoval Sipos Dezsóvel is hamiskodtak elszámoltak hogy a fásszin bele került 7000 leibe semi esete sem kerülhetet többe mint 4000 lei aki felépítette Barta Dénes még ö töbet tudna beszélni rola vele is több napot iratak alá mind a menyit dolgozot.

Most jön egy másik Pál Elek asztalos a miota leálot a fűrész gyár azota vágja a rönköket feketézöknek deszkát és lécet olyan gépje van 20 cm- 25 cm-ig deszkát tud vágni ezt Kelemen Ferenc rég hogy tudja és a Milicista is a haszonbol körül belül ök is részesülnek és azért nem jelentik el

Egy terü anyagot 300 leitől 400 leig vágják ki Kelemen régota joba van ezel az asztalosal régeb butort is csináltatot vele lopot deszkából vagyis a néptanács deszkájából.

Mátyás Györgyöt is Kelemen Ferenc tanította meg tolvajkodni és így mind a keten tolvajkodnak már rég Kelemen kihasznál molnárt boltost és kocsmárost

Mátyás György hamiskodik a regyiszter arikolalis a nagygazdákrol veszik le a birtok menyiséget és teszik rá a szegény emberekre ki emeltük Mátyást is a szegénységből és már elhite magát.

Kérem a rajoni végrehajto bizotságát az ügy szigoru kivizsgálására segítséget adunk hogy tovább nemenyen a gazemberség mert az illetök nem olyanok ahogy a Rajoni Néptanács gondolya az apa álatok zabját is lopják álandoan tehát jól megy nekik a szekerük de feldül.

Köves 1956 Febr 28

Ferencz János alsz. Titkár”

Összefoglalás

Úgy gondoljuk, hogy a feljelentők cselekedetei valójában az állami ideológia által terjesztett mentális struktúrákra, észlelési és gondolkodási sémákra alapozódtak és ennél fogva a hatalom működésének, a társadalomban való szétterjedésének fontos dokumentumai. Ha erőfeszítéseket teszünk, hogy megértsük a feljelentők gondolkodásmódját, azt a világképet amelyet ők maguknak felépítettek és ennek szabályai szerint cselekedtek, azokat az észlelési és osztályozási elveket kell a vizsgálatnak alávetni, amelyekről úgy véljük, hogy cselekedeteik mozgatórugói voltak. Ezekről nem nehéz felismerni, hogy a pártállami ideológiában létrehozott szemléleti, osztályozási struktúrák: a feljelentők ezeket visszhangozzák, ezekhez viszonyítanak, ezek alapján építik fel a társadalmi rendről szőtt képzeteiket. A pártállam gondoskodott ezeknek a struktúráknak az elsajátításáról: az iskolai oktatástól a filmvetítésig, a végeérhetetlen pártgyűlésektől a kötelező közös újságolvasásokig korlátlan eszközök álltak rendelkezésére. Pierre Bourdieu *A gondolkodás állami konstrukciója* című esszéjében kifejti, hogy „az állam azáltal, hogy megszabja a gyakorlatok és eljárások kereteit, megteremti és bevési az észlelés és a gondolkodás közös formáit és kategóriáit, az érzékelés, a megértés és az emlékezés társadalmi kereteit, a mentális struktúrákat és az osztályozás állami formáit.”⁵

A kommunista államnak azonban nem sikerült egységesen elfogadtatnia ezeket a struktúrákat, nem sikerült egységes habitust kialakítania az általa épített társadalmi valósághoz való viszonyban: történetének minden korszakában voltak, akik megkérdőjelezték az állam parancsait, nem ismerték el legitimitását. Mindig voltak, akik felismerték, hogy a pártállam ideológiájában terjesztett kognitív struktúrák és a világ objektív struktúrái között nincs összhang. Azok hitték el a világmentelmezés állami formáit,

5 Pierre Bourdieu: *A gyakorlati eljárás. A társadalmi cselekvés elméletéről*. Napvilág Kiadó. Budapest, 2002. 108. p.

akiknek hasznos volt bennük hinniük. Ők voltak, akik részt vettek a pártállam uralmának kiterjesztésében, hatalmának működtetésében és ebből anyagi, vagy szimbolikus hasznot húztak, vagy reméltek. Voltak köztük megjutalmazottak, de bizonyára többen lehettek, akik reményeikben csalódtak, mert nem ismerték fel a valóságos társadalmi viszonyokat.

KIVIZSGÁLÁS

Egy zűrzavaros történet „álnok” szereplőkkel

Írásomban az ötvenes évek székelyföldi társadalma fölötti uralomgyakorlásban használt hatalmi eszközt, a *kivizsgálást* mutatom be. Először az eseménytípus általános modelljét vázolom, majd egy konkrét példát elemzek. Szeretném felhívni a figyelmet egy jól hasznosítható forrástípusra a korabeli társadalmi viszonylatok felfejtésében. Vizsgálatom középpontjában a társadalmi erőviszonyok és szereplők változó stratégiáinak megismerése és a hatalmi központok, valamint a helyi társadalmak közti kapcsolatok feltárása áll.

Általános modell

A kivizsgálás és más ezzel rokonítható eljárások, mint pl. a párttagok és a szocialista szektorban dolgozó szakmai csoportok (pl. tanügyi alkalmazottak) időszakos „verifikálása”, a hatalmi technikák készletében az ellenőrzés és uralomgyakorlás eszközei voltak. Az 1953/4012. sz. minisztertanácsi határozat a dolgozók kéréseinek és panaszainak elintézéséről rendelkezett, ezek kivizsgálása és intézkedések foganatosítása a tartományi és rajoni állami szerveknek kötelező volt. A Magyar Autonóm Tartomány Néptanácsának keretében is létrehozták az említett MTH előírásai alapján „A dolgozók panaszainak és észrevételeinek megoldásával foglalkozó irodá”-t, ahová olykor a rajoni intézményeket megkerülve érkeztek a falvakból, kisvárosokból a feljelentések. A rajoni néptanácsoknál a „Viszálymegoldó Bizottság”-ok foglalkoztak a panaszok és a konfliktusok kivizsgálásával. Hasonló bizottságok a községi néptanácsok kereteiben is működtek.

A kivizsgálások általában a tartományi panaszirodához, vagy a rajoni néptanács különböző osztályaihoz beérkező írott vagy szóbeli feljelentések nyomán kezdődtek, de a sajtó is kezdeményezhetett ilyen eljárásokat. Az Udvarhely rajoni kivizsgálási esetekről 1956-ból fennmaradt egy dosszié. Ebben 32 olyan esetről tudósítanak a különböző jegyzőkönyvek, „referátok”, amelyek megoldását a rajoni kivizsgáló bizottságoktól várták a feljelentők. E források alapján a kivizsgálás, mint lokális változatok sorozatban különböző helyszíneken, konkrét tér- és időparaméterekkel meghatározott, változó számú és státuszú szereplők interakcióiban megvalósuló esemény írható le. Az eseményekben érintett szereplők kölcsönviszonyaikat tekintve három csoportba sorolhatók: feljelentők, feljelentettek és kivizsgálók. Ez utóbbiak a hatalmi intézmények képviselői a szerephierarchiában az előbbi két csoport fölött álltak. A feljelentők lehettek magánszemélyek vagy valamilyen testület, intézmény tagjai: pl. a helyi pártalapszervezet, vagy a milícia emberei.

A feljelentés lehetett névtelen is, ezeket is ki kellett vizsgálni, de érkezhettek a sajtóból is. Például az *Előre* (a Román Népköztársaság Néptanácsainak lapja) szerkesztősége 1955. december 21-én az alábbi levelet küldte az Udvarhely rajoni Néptanács Végrehajtó Bizottságának: „Kedves elvtársak! Tudomásunkra jutott, hogy Dávid Imre lövétei lakos rendszeresen lop a vlahicai vasgyárból. A nyáron 10 zsák cementet lopott a vasgyártól. A lakosok jelentették a miliciának és a végrehajtó bizottság elnökének, azonban mindeddig semmilyen intézkedést nem foganatosítottak. Kérjük írják meg, hogy mi a helyzet ebben az ügyben. Elvtársi üdvözlettel: Előre levelezési osztály.”¹

A Román Munkáspárt Politbürojának egyik határozata értelmében sajtó által feltárt törvény- és szabálysértő esetekről foganatosított intézkedésekről az érintett intézmények vezetőinek

1 Székelyudvarhely Rajon iratai: Cercetarea cazurilor și măsurilor luate [sic! – O. S.] pe anul 1956. dos. 15, 4. f. Az *Előre* a Román Népköztársaság Néptanácsainak Bukarestben megjelenő lapja.

kötelezően választ kellett adni. „A sajtólevelezők bírálatát közlő levelekre minden párt és állami szerv, valamint bármilyen intézmény köteles az újságnak két héten belül válaszolni. A válaszban fel kell tüntetni a vizsgálat eredményeit és a hozott intézkedéseket.”² Más alkalmakkor a sajtóban megjelenő leleplező cikkek nyomán kezdődtek kivizsgálások. Az Előre 1956. június 25-i számában megjelent *Kiskirály, vagy néptanácsi elnök?* c. írás nyomán kezdődő rajoni kivizsgálás után leváltották a cikkben bírált székelyudvarhelyi néptanácselnököt.

A feljelentettek igen eltérő társadalmi pozíciójú egyének, általában azonban a szocialista szektor alkalmazottai, a hatalmi apparátus alsóbb szintjein dolgozó hivatalnokok, vagy intézményekbe beválasztott személyek és osztályidegennek tekintett „elemek” (kulákok, kispolgári származású értelmiségiek, hivatalnokok). A feljelentések tárgya leggyakrabban: a köztulajdon hűtlen kezelése, jogtalanak tekintett anyagi előnyszerzés, hivatali hanyagság, a kommunista ideológiában tiltott társadalmi viselkedés, az önálló gazdasági tevékenység. Az előbbiekhöz tartozott például a rendszer bírálata vagy a kapcsolattartás osztályidegen társadalmi szereplőkkel (papokkal, kulákokkal), az utóbbiba a vállalkozói tevékenység, kereskedés, bérmunkások alkalmazása.³

A feljelentések nyomán lefolytatott kivizsgálás a hatalmi intézmények hatásköre volt: a tartományi vagy rajoni néptanács különböző osztályainak tagjaiból szervezett bizottságok végezték. Mivel személyi vétségek, felelőségek megállapításáról volt szó, a személyzeti osztály főnöke a kivizsgáló bizottságok állandó tagja volt. Mellette a különböző vizsgálati területekért felelős rajoni ügyosztályok – tanügyi, mezőgazdasági, kereskedelmi, stb. –, vezetői, illetve más rajoni hivatalnokok, felügyelők, pártbizottsági tagok vettek részt a kivizsgáló bizottságokban.

2 Székelyudvarhely Rajon iratai: Cercetarea cazurilor și măsurilor luate [sic! – O. S.] pe anul 1956. dos. 15, 52. f. Az idézett határozatrészlet szerepelt az *Előre* levelezési osztályának fejléces papírjain.

3 A feljelentések leggyakoribb tárgyait a fennebbi, 1956-ban összeállított dossziéből idézzük.

Az esetenként kinevezett bizottságok kiszálltak a helyszínre, kihallgatták, szembesítették az érintetteket – feljelentőket, feljelentetteket és a feladott tanukat –, lejegyezték a beismerő vallomásokat, illetve nyilatkozatokat. A bizottság kihallgathatott, kikérdezhetett más szereplőket is, pl. a helyi pártalapszervezet tagjait, helyi intézmények vezetőit. Végül a kivizsgáló bizottság a rajoni végrehajtó bizottság felé felterjesztett jelentésekben konklúziók, javaslatok és szankciók megfogalmazásával fejezte be munkáját. A javasolt büntetések, megrovások alkalmazása már nem a kivizsgáló bizottság, hanem – a pártbizottsági feldolgozás után – a rajoni végrehajtó bizottság hatáskörébe tartozott.

Esetrekonstrukció

Helyszín és szereplők

1956 márciusában két feljelentés érkezett az Udvarhely rajoni Néptanács Káder Osztályára a rajonhoz nemrég átcsatolt Hegyes faluból [a történetben minden adat megfelel a forrásokban olvashatóknak, kivéve a személy- és helységneveket – O. S.]. A falunak ekkor 760 magyar lakosa volt. A rajonizálás idején (1950) Hegyest először Sztálin Tartomány Kőhalom rajonjához osztották be, később, a MAT létrehozása után, 1953 augusztusában Udvarhely rajonhoz csatolták. [Ennek a határhelyzetnek szerepe lesz az eseményekben is. – O. S.].

A feljelentéseket egy öttagú helyi feljelentő csoport a hegyesi tanító ellen íratta. Az első március 1-jei, a második, március 13-i keltezésű. A két feljelentés közötti időszakban a rajoni illetékesek nem indították meg a kivizsgálást. Az öttagú feljelentő csoportban a helyi pártalapszervezet titkára, két néptanácsi képviselő, egy falufelélő⁴ és egy párttagjelölt volt. Később a kivizsgálás kiderítette, hogy mind az öten rokonok voltak.

4 A falufelélősök nem választott, hanem kinevezett, a hatalmi intézmények és a helyi társadalmak közötti közvetítő szerepre kizemelt személyek voltak azokban a kisebb falvakban, amelyek adminisztratív szempontból a nagyobb községköz-

Március 17-én és április 12-én két kivizsgálási akcióra került sor a faluban. A rajoni székhelyről kiszállt kivizsgáló bizottság első alkalommal 8 órás kihallgatást, kikérdezést és nyilatkozat íratást folytatott. A második alkalom is hasonló, vagy még hosszabb lehetett, a kikérdezettek és a felvett nyilatkozatok számából ítélve. Ezt a helyszíni tájékozódást a bizottság kiegészítette a feljelentett tanító és a községi néptanács elnökének kihallgatásával a rajoni néptanács székhelyén. A bizottság április 13-án összeállította a kivizsgálási jegyzőkönyvet – mellékelve a tanúként kihallgatott 9 ember nyilatkozatait –, és javaslatokat tett a rajoni vb-nek a faluban a feljelentés nyomán kialakult helyzet rendezésére.

A kivizsgálásban érintett személyek tehát: az öt helyi feljelentő; az első kivizsgáláskor kéttagú, a második kiszálláskor háromtagú rajoni bizottság, amelyet a rajoni személyzeti osztály főnöke vezetett; a feljelentett tanító és más helyi párttagok, falusiak, akiket a feljelentésbe foglalt vádakraól kérdeztek ki a rajoni bizottság tagjai.

Társadalmi kontextus – a feljelentések tárgya

Ismeretes, hogy történetünk idején már hét éve zajlott a mezőgazdaság szocialista átalakításának folyamata, a kollektivizálás. A kommunista hatalom a gazdasági és társadalmi elnyomás változatos eszközeivel sajátította ki a falusi társadalom erőforrásait és a tulajdonviszonyok gyökeres átalakítására törekedett. Történetünk színhelyén ekkor még nem alakult meg a szocialista termelőszervezet, a feljelentések idején próbálkozott a rajoni vezetés a magántermelők társulásba szervezésével. A helyi tanító fontos közéleti szereplő: néptanácsi képviselő, a kulturális élet szervezője, de részt vesz a mezőgazdaság szocialista átalakítását támogató propagandában, sőt az állami beszolgáltatási tervek teljesítése érdekében felvilágosító, meggyőző munkát is végez. A

pontokhoz tartoztak. Rendszerint tekintélynek örvendő és politikailag megbízhatónak tartott egyéneket neveztek ki a községi végrehajtó bizottságok. A falufelélősök gyakran a hatalmi szándékok ellenében, a helyi érdekek védelmében léptek fel.

falu Udvarhely rajonhoz csatolása előtti időszakban is községi képviselő és végrehajtó bizottsági tag volt. A társulás szervezését kezdeményező falugyűlésen ő olvasta fel a szervezeti alapszabályzatot. Már hat éve élt családjával a faluban, annak ellenére, hogy politikai tevékenységet is végzett, széleskörű támogató kapcsolat-hálózata volt: a kivizsgálás megállapította, hogy „intézkerti a falu ügyes-bajos dolgait, sok a komája és még fogorvosi tevékenysége is van.”

Az öttagú feljelentő csoport mindkét feljelentésben a tanítót vádolta és „azonnali elhelyezését” kérték a rajoni káderosztálytól. A feljelentésekben megfogalmazott vádpontok: „1. A szövetkezetben kijelentette több dolgozó előtt, hogy ne menjenek gyűlésbe, mert ott a társulás szervezéséről lesz szó. 2. Kapcsolatot tart fenn egy Sztálin Tartományi képviselővel és abban jár, hogy a falut csatolják vissza Kőhalom rajonhoz, hogy ebből neki haszna legyen és az ellene felmerült vádaktól megszabaduljon. A falu dolgozóit arra buzdítja, hogy majd március 18-án, amikor Berszán elvtárs a faluba jön, mindenki menjen el a gyűlésbe, mert a falunak érdeke hogy beadás szempontjából kerüljön a 6-dik kategóriába, azt azonban hangsúlyozta, hogy őt ne keverjék bele a dologba, mert ezért Udvarhelyről támadni fogják. 3. Malackereskedéssel foglalkozott. 4. Nem fogadja el a helyi pártalapszervezet irányítását. 5. A kulákság alól felmentett egyéneknek azt mondja, hogy neki köszönhetik a felmentésüket. A tanító olyan kijelentéseket is tett, hogy a helyi képviselők elintézhetik, hogy a kvótát csökkentésék. 6. a 308-as földön termelt kukoricát saját lakására vitette és saját céljaira használta fel. 7. Azt a kijelentést tette, hogy ő a kulákokat is elbűjtatta, amikor ment a bizottság kérni a beszolgáltatást az 1954-évi akció alkalmával. Megmondotta, hogy mit kell tegyenek amikor kéri a beadást, mondják, hogy a könyvet elvitték, hogy rendezzék a beadást és közbe tegyék el a könyvet. 8. A felnőtt bál alkalmával, amikor az elnök kijelentette, hogy a kulákoknak nincs keresnivalójuk a kultúrotthonba, a tanító azt a kijelentést tette, hogy joguk van ott maradni. 9. az állatösszeírás előtt két kecskét

az apaállat gondozónak adta, majd az állatösszeírás után újból haza vitte.”⁵

A feljelentők szerint a tanító a falu népének egy részét „úgy elámította, hogy a nép szinte érdeklődéssel várja az átszakadást” – vagyis a szomszédos Kóhalom rajonhoz való visszacsatolást. Kéri a rajoni végrehajtó bizottságot, hogy „ennek az embernek azonnali elhelyezését alkalmazzák, mivel mindenféle téren bomlasztó munkát végez, ezzel az emberrel nem lehet szocialista szektort építeni, árulkodik az alapszervezetről az embereknek úgy, hogy szinte félünk már gyűlést tartani, vagy valamiről beszélni, mert egyeseket az alapszervezetből is elámított úgy, hogy nem tudunk tiszta munkát végezni, tehát vagy marad a faluban, vagy pedig mi többet nem tudunk semmi munkát kifejtetni [...] szeretnénk ha mielőbb megtörténne az elhelyezése [...] a munkája nem ér semmit, a tanítást nem végzi rendesen az iskolába, egyszóval mindent elhanyagol ami az állam érdekét szolgálná [...] kérjük a Pártbizottságot, hogy ezen kérésünket terjesszék rövid időn belül az illetékes helyre.”⁶ A feljelentők azzal zárták beadványukat, hogy ha a rajoni vezetők „nem tudnak semmit se csinálni akkor a tartományhoz fordulunk mert már részünkre minden perc késő.”⁷

A kivizsgálás

A kivizsgáló bizottság először március 17-én jelent meg a helyszínen, de ezen a napon a feljelentő személyek egyike sem tartózkodott a faluban. Mind az öten a szomszédos Kóhalom rajon székhelyére utaztak, csak a bizottság távozása után „este háromnegyed nyolckor tértek vissza, minthogy a falu vezetői feltehető, hogy ez alkalommal is az átcsatolás érdekében jártak” – állapították meg a jegyzőkönyvben. Valószínűleg a feljelentők távolléte miatt és az újabb kivizsgálási kérés okán került sor a rajoni hivatalnokok második kiszállítására, április 12-én.

5 Székelyudvarhely Rajon iratai: Cercetarea cazurilor și măsurilor luate [sic! – O. S.] pe anul 1956. dos. 15, 70. f.

6 Uo. 73–74. f.

7 Uo. 74. f.

Az első kivizsgálás nyolc órás kikérdezést és 9 személlyel nyilatkozatok íratását jelentette. A bizottság kihallgatta a tanítót és azokat a személyeket, akiket a feljelentők tanúként feladtak. Valamennyiükkel nyilatkozatot íratnak, de rajtuk kívül más személyek kikérdezésére is sor került. A kérdezettek a bizottság előtt úgy nyilatkoztak, hogy nem tudnak a feljelentésben foglalt egyes vádakról, másokat meg nem tartottak valóságosnak. Például a községi néptanácselnök, aki aláírta az első feljelentést, a kivizsgálók előtt azt nyilatkozta, hogy ezek a vádak nem igazak, „a kérdésre, hogyha nem igaz miért írta alá a feljelentést Pál Sándor a néptanács elnöke kijelentette, hogy a jelentést Gábor elvtárs, az instruktorkészítette el és ő is csak aláírta gondolva, hogy megfelel a valóságnak.”⁸ Ezzel a kijelentéssel újabb – addig háttérben maradó – szereplő került a kivizsgálók figyelmébe: a községi „terep instruktorkészítette elvtárs.” A helyi párt-alapszervezeti tagok kikérdezése nyomán kiderült, hogy az aktivista személyes ellentétben állt a tanítóval, akinek a feleségével egy bál alkalmával „igen sokat táncolt, tánc után pedig az ölébe ültette majd kihívta és valamilyen céllal hívta félre a kertben erről a bálozók értesítettek a tanítót, ennek következtében a tanító állítólag meg is verte a feleségét, ezt több párttagtól tudtuk meg.”⁹ Az első kivizsgálás azzal végződött, hogy a tanítót szembesítették a helyi pártalapszervezet büroájával és a bizottság kérte „hogy mondják meg hogy látják a tanító tévedését, mutassanak rá fennállnak-e ezek a hibák.” A bíró tagok azonban „erre szót sem szoltak többszöri biztatásunkra sem. Miután a tanító elvtárs eltávozott azután sem volt más mondanivalójuk, csakhogy a falu 90%-a a tanító mellett van. A fentiek alapján megállapítottuk, hogy a feljelentés személyi bosszúból történt.”¹⁰

A tanítót két nappal később berendelték a rajoni néptanácshoz, ahol újabb kiegészítő nyilatkozattal jelent meg, és elmondta, hogy

8 Uo. 71. f.

9 Uo. 77. f.

10 Uo.

az alapszervezeti titkár (aki szintén aláírta a feljelentést és a kivizsgálás napján Kőhalom rajonban volt) arra biztatta, „hogy ne hagyja magát, mert az egész feljelentés amit maga ellen tettek személyi bosszú. Semmi sem igaz, én ezekről nem tudok semmit, kérjen új kivizsgálást, ha innen el akarják tenni.”¹¹

A második kivizsgálást vélhetően jobban előkészítették; ekkor minden érintett személy jelen volt a faluban. A kivizsgáló bizottság is három főre gyarapodott: a káderosztály vezetője és a tanfelügyelő mellé bevonták a rajoni pártbizottság tanügyi felelősét is. Alább e második kivizsgálás jegyzőkönyvéből idézzük a vádakát, illetve cáfolataikat.

A tanúként kérdezettek és a feljelentést aláíró személyek vallomásai csak részben, vagy egyáltalán nem támasztották alá a feljelentésben szereplő vádpontokat. A vallomást tevők a kihallgatások során ezeknek új értelmezéseivel és helyzetfüggő magyarázataival álltak elő.

1. (A társulás ellenzéséről): „Bíró Istvánt kihallgatva mely szerint a tanító annyit mondott a dolgozóknak a szövetkezetben amikor azt kérdezték hogy milyen gyűlés lesz, hogy valószínű a társulásról lesz gyűlés [...] A kérdés tisztázása érdekében Sipos Andor képviselőt is kihallgattuk akinek felolvastuk a feljelentés pontos szövegét, minek utána kijelentette hogy a tanító valóban nem mondotta azt, hogy ne menjenek a gyűlésbe, csak annyit mondott, hogy a gyűlés társulásról lesz. A nyilatkozatokat mellékeljük.”¹²

2. (A falu Sztálin Tartomány Kőhalom rajonjához való csatolásáról): „A falu átcsatolásával kapcsolatosan a következő a helyzet: Berszán nevű képviselő mikor a faluba megérkezett legelőször az alapszervezeti titkár lakására ment, ahol az alapszervezeti titkárral megvitatták a község átcsatolásának kérdését illetve lehetőségét, miután együtt el mentek a községbe, utközben hozzájuk csatlakozott Feleki János falufelélős, Tamás István, János Imre

11 Uo.

12 Uo. 70. f.

falusi dolgozók, beszélgetve a /község/ falu irodája előtt közbe megérkezett a tanító is aki azon a napon Derzsbe volt pedagógiai köri gyűlésen, és együtt bementek az irodába ahol Berszán képviselő a benei néptanáccsal beszélt Hegyes falu legelőjének ügyébe. Közben az alapszervezeti titkár és a falufelölös, megkérték a tanítót, hogy kínálja meg Berszánt egy kis falnivalóval és pálinkával. Valamennyien a tanító lakására mentek ahol pálinkáztak és ettek, közben a falufelölös elküldte Székely Tamás. id. dolgozót aki velük volt, hogy a falu alsó részét hívja meg gyűlésbe, mely gyűlést Berszán elvtárs fog levezetni a falu átcsatolása érdekébe. Innen a kultúrotthonba mentek ahol a székelyloki kultúr csoport szerepelt, mely megzavarta a tervbe vett gyűlés megtartását, így a kultúrotthontól Berszán tartományi képviselő eltávozott. Azt nem tudják alátámasztani hogy a tanító egyáltalán beszélt volna valamit Berszán képviselővel. Annális inkább hogy egy perccig sem volt külön vele.”¹³

3. (A malackereskedésről): „A tanító beismerte hogy neki volt malacos kocája, ezekhez a malacokhoz még vásárolt Román Jánostól malacokat, ezeket piacra vitte, és állítása szerint saját öccsének adta el. Ez a tény fenn áll” – állapította meg a bizottság.

4. (Elutasítja a pártalapszervezet irányítását): „A párt alapszervezet büro tagjait kikérdeztük, hogy miből áll az, hogy a tanító nem fogadja el a párt, alapszervezet irányítását. A következőket tudták felhozni. Az alapszervezet kijelölt egy tagot aki a tanítótól mint kultúrigazgatótól átvegye a pénztár kezelését. A tanító kérdést intézett a rajoni kultúr osztály vezetőjéhez Fenyédi Gábor elvtárshoz aki ezt a választ adta, hogy köteles beszámolni a vezető szerveknek ahányszor ezt megkövetelik, de a pénztárért ő felel. A tanító a pénzkezelésről beszámolt az alapszervezet előtt. A másik felhozott eset az, hogy a tanítót utasították, hogy az iskolánál dolgozó altisztet, akinek 22 évi szolgálata van, váltsa le és a helyébe az egyik alapszervezeti tag leányát tegye be. Feltett kérdéseinkre valamennyien egyhangúan a büro tagjai kijelentették, hogy az

13 Uo. 71. f.

altiszt rendszeresen végzi munkáját [...] Ez az ügy törvénytelen és a községi végrehajtó bizottsághoz tartozik [...] más esetet nem tudtak felhozni, amikor megtagadta volna az alapszervezet irányítását.”¹⁴

A kivizsgálási jegyzőkönyvből tehát az is kiderül, hogy a tanító az egyik feljelentő büro tag lányát kellett volna az altiszti beosztásba alkalmazza.

5. (Támogatta a kulák felmentéseket): A tanítónak a kulák felmentésekben játszott szerepe tisztázatlan maradt a kivizsgálás után, mert nem akadt tanú, aki ezt megerősítette volna: „a feljelentő maga hallotta mikor a tanító a kulákság alól felmentett egyénnek kijelentette, hogy neki köszönheti felmentését, mással nem tudja bizonyítani, mindhogy ő a feljelentő, e kérdésben nem tudunk dokumentálódni”¹⁵ – zárta le e vádpont tisztázását a kivizsgáló bizottság.

6. (Kukoricát tulajdonított el): A rendeletileg (308/1953.) állami tulajdonba vett földterületen termelt kukorica saját célra történt felhasználásáról a megkérdezett tanuk közül senki nem mondott a tanítót terhelő bizonyítékokat.

7. (Kulákokat bújtatott): A kulákok elbujtásáról tett kijelentésről, a feljelentés szerint „habár ott jelen volt még két másik dolgozó is” a kivizsgáló bizottság előtt egyedül csak a feljelentő hallott, így a bizottság ennél a vádpontnál sem tudott egyértelműen dokumentálódni.

8. (Védelmébe vette a kulákokat a táncból való kiutasításkor): A tanító szembeszegüléséről a kulákok kultúrházból történt kiutasításakor senki nem tudott a kérdezettek közül, az egyik alapszervezeti tag kijelentette, hogy „amikor a néptanács elnöke kiutasította a kulákokat, ő jelen volt, de a tanító nem szólt egy szót sem.”

9. (Elrejtette kecskéit az állatszámáláskor): Az állatösszeírás előtt, a feljelentés szerint, az apaállat gondozónak eladott, majd visszavett kecskékről a bizottság előtt kihallgatott gondozó el-

14 Uo.

15 Uo.

mondta, hogy a tanító „megkérte, hogy engedje meg, hogy a kecskéit tegye be a pajtájába, mert neki nincs megfelelő helye. A tanító szénát is vett a kecskék részére [...] Megegyeztek, hogy a kecskéket adja el neki. A tanító beleegyezett és úgy beszélték meg, hogy amikor a fizetését megkapja a bikagondozó kifizeti a két kecskét a tanítónak miután a 400 lej összegből levonják az egyhónapi tartásdíjat és kezelési díjat. Mint hogy a bikagondozó hosszabb ideig nem fizette ki a kecskék árát, egy napon a tanító hazavitte a kecskéket.”¹⁶

Ebben a – talán körmönfont módon kitalált – történetben a bikagondozó gondosan álcázza azt a feljelentők szerint fennforgó tényt, hogy az egész akció azért történt, hogy ne a tanító nevében szerepeljenek a kecskék az állatösszeíráskor. Kideríthetetlen, hogy az alku miért volt fontos az apaállat gondozónak.

A kivizsgáló bizottság konklúziói, javaslatai

A kivizsgálási kiszállásokról készült két jegyzőkönyvben a bizottság a társadalmi szerepek, viszonyok és kapcsolatok két, egyes vonatkozásokban markánsan eltérő változatát fogalmazta meg.

Az első kivizsgálás konklúziója csak annyi volt, hogy a feljelentők rokonok, a jelentést összeállító aktivista személyes ellentétben van a tanítóval, a feljelentés személyi bosszúból történt. A tanító népszerű, a falu 90%-a mellette áll. Semmi nyoma nincs a jegyzőkönyvekben, hogy a bizottság a Rajoni Néptanács Végrehajtó Bizottságának szankcionálási javaslatokat tett volna. A tanító feltehetően kérte is az új kivizsgálást, de utasítást adhatott erre a rajoni vb is. Erre 1956. április 12-én került sor. A két kivizsgálás között eltelt közel egy hónap alatt nem érkezett több feljelentés a rajoni szervekhez.

A második kivizsgálás jegyzőkönyve a kapcsolatok, változó magatartások, érdek- és szerepviszonyok részletesebb rajzát nyújtja. Nyilván ez a helyzetkép a bizottság ideologikus konstrukciója

16 Uo. 72. f.

a faluban tapasztaltakról: „Megállapítottuk, hogy a feljelentés értelmi szerzője Sipos Andor képviselő, aki személyes ellentétben áll a tanítóval. Ő az egyedüli, aki kijelentette, hogy nem áll be a társulásba, amíg a tanító ott van, a felesége azonban kijelentette, hogy azután sem állnak be ha a tanító elmegy, mert ő nem egyezik bele semmilyen körülmények között. A feljelentést aláíró elvtársak kivétel nélkül arra hivatkoznak, hogy a feljelentésben szereplő vádakot Sipos Andor képviselőtől hallották.

A továbbiakban megállapítottuk, hogy a feljelentésben szereplő mind az 5 elvtárs rokon kapcsolatban vannak egymással és teljesen a képviselő befolyása alatt vannak. Az alapszervezet egyes tagjai nem tartják helyesnek a képviselő magatartását, sem azt, hogy képviselő lett, mert neki tulajdonítják azt, hogy az alapszervezet két részre szakadt, véleményük az, hogy az ilyen embernek nincs ott a helye, akinek az apja 10 évig liberális falusi bíró volt. Ugyanakkor Sipos Andor képviselő erőszakos és durva magatartást tanúsít, több dolgozót megpofozott a faluban. Megállapítottuk, hogy Gábor Tibor rajoni insztruktor által készített jelentéshez az előző feljelentésben szereplő elvtársak adták az adatokat, Gábor elvtárs pedig nem vizsgálta ki az ügyet, mert a bálon személyes összetűzése volt a tanítóval, a felesége miatt, akivel az elvtárs igen sokat táncolt.

Megállapítottuk, hogy a tanító nagyon anyagias, bizonyíték a malackereskedés, a kecskékkal folytatott cseréje, úgy szintén kifejtett fogorvosi tevékenysége és a megrendezett keresztelő, amiből anyagi hasznot húzott, nagymértékben fecsegő ember, intézgeti a falu ügyes-bajos dolgait. Az is valószínű, hogy a Kőhalmi rajonban jobban érezte magát, mert községi képviselő és végrehajtó bizottsági tag volt. Tény az is hogy a falu 90%-ka mellette van, sok a komája a faluban, és olyanok, akiknek egyes dolgait intézte, amit az alapszervezet tagjai is kijelentettek.

Javasoljuk a rajoni végrehajtó bizottságnak, hogy a tanítónak adja feladatul a társulás megszervezését annál is inkább, hogy ő ezt vállalta amennyiben erre feladatot kap. Tekintettel arra, hogy

a faluban elég rég dolgozik, figyelemmel a fentebb leírt megállapításunkra, javasoljuk, hogy az iskolaév befejezésével helyezték át egy más iskolához.

Gábor Tibor rajoni insztruktor szankcionálását javasoljuk azért, mert aláíratott egy olyan jelentést Pál Sándor elnök elvtárssal amit nem vizsgált ki és nem felel meg a valóságnak.

Sipos Andor képviselővel kapcsolatosan az a javaslatunk, hogy a legközelebbi pótválasztás alkalmával legyen lecserélve, annál is inkább mert a dolgozók véleménye, hogy ő azt a tevékenységet folytatja, amit az apja 10-éven át, míg a liberálisok falusi bírója volt.”¹⁷

Értelmezés

A két jegyzőkönyvből kibontakozik a falu társadalmában a tekintélyért, a befolyás megszerzéséért, a társadalmi hatalomért folytatott harc és a falu társadalma feletti uralom létrejöttének egy epizódja. Felvillan több kapcsolathálózati konfiguráció, különböző interakciós struktúrák: a tanító és a falu lakóinak viszonya, a tanító és képviselőtársai közötti viszony, a helyi pártalapszervezetten belüli érdekellentétek.

A feljelentések és kivizsgálások időszakában két fontos társadalmi probléma izgatta a falut: a társulás szervezésének elkezdése és a közigazgatási átcsatolás lehetősége. A környék falvaiban ekkor már voltak kollektív gazdaságok és társulások, hírek keringtek a kollektívekből kizárt, meghurcolt kulákokról. A falu lakóinak többsége valószínűleg nyugtalanul tekintett a jövőbe.

A közigazgatási átcsatolás lehetősége azért állt az érdeklődés középpontjában, mert ettől a földek alacsonyabb termékenységi kategóriába sorolását várta a lakosság, ezzel pedig kevesebb terményadót, állami beszolgáltatási kötelezettségeket kellett volna a gazdáknak törleszteni.¹⁸

17 Uo.

18 Az ötvenes években a paraszti gazdaságokra kivetett terményadó mennyiségének megállapításánál figyelembe vették a szántóterületek termékenységi kategóriáit. E minőségi kategóriákat nem a tényleges termőképesség alapján, hanem adminisztratív úton állapították meg, ami sok elégedetlenség forrása volt.

A tanító mindkét kérdés kimenetelében kulcsfigura volt: korábbi kapcsolatai a Kőhalom rajoni vezetéssel, valamint a társulás előkészítésében vállalt szerepe középponti szereplővé tették.

A közigazgatási átszervezést mások is – köztük a feljelentők! – támogatták: a Sztálin tartományból érkezett aktivista hívására az alapszervezeti titkár a falu mozgósítására küldött ki egy embert, majd később a feljelentő csoport teljes létszámban a szomszéd rajonba utazott, hogy az átcsatolás lehetőségéről tájékozódjon. Valószínű, hogy ez a csoport szerette volna kisajátítani az esetleges átcsatolás kedvezményei után várható elismerést. Ezért „felejtették el”, hogy a két héttel korábban aláírt jelentésben a tanító elleni egyik vád az átcsatolás melletti agitálás volt.

A társulás szervezésének lehetőségéről megoszlott az alapszervezet – és minden bizonnyal a falu – álláspontja. Az ellenzők Sipos képviselő körül csoportosultak. A kivizsgáló bizottság meggyőződött, hogy „a feljelentők és elsősorban Sipos Andor képviselő mindenképpen el akarják odázni a társulás szervezését”, a társulásba való belépést a tanító eltávolításától tették függővé. A második kivizsgálás alkalmával a „feljelentést aláíró elvtársak kivétel nélkül arra hivatkoztak, hogy a feljelentésben szereplő vádakot Sipos Andor képviselőtől hallották.”¹⁹ A tanító a rajoni kihallgatáson vállalta, hogy megszervezi a társulást a faluban, de elképzelhető, hogy csak szorongatott helyzetében szánta el magát erre az ígéretre.

A feljelentőkről a kivizsgálók kiderítették, hogy rokonai kapcsolatban állnak. Ezt a tényt mindkét konklúzió tartalmazta, a kivizsgálók ezt mint a feljelentésbe foglalt vádakot megingató tényállást kezelték.

A tanító ellen felhozott vádak (magánkereskedelem, anyagi haszonra törekvés, a szocialista termelőszervezetek létrehozásának és a kulákok társadalmi kirekesztésének ellenzése, közjavak utulajdonítása, állatok rejtegetése) olyan súlyos cselekedetek és

19 Székelyudvarhely Rajon iratai: Cercetarea cazurilor și măsurilor luate [sic! – O. S.] pe anul 1956. dos. 15, 72. f.

magatartásmódok, amelyek idegenek voltak a szocialista állam ideológiájától. A rendszer nem tolerálta az egyén gazdasági önállóságra, vagyonosodásra törekvését, az efféle magatartást a hatalom kifejezetten üldözte, büntette.

A kivizsgálók előtt nyilvánvaló volt a tanító széleskörű helyi társadalmi támogatottsága, tekintélye. A tanító túlzott büntetése kockázatos lett volna: a bizottságnak nemcsak a saját tekintélye forgott kockán, hanem új akadályokat gördített volna az egyelőre amúgy is bizonytalan kimenetelű politikai cél – a mezőgazdaság szocialista átalakítása – helyi megvalósításának útjába. Ezért inkább a rendszer támogatásának feladatát osztották a tanítóra (társulás szervezése) és azonnali szankció helyett csak távlati áthelyezését javasolták. Ez utóbbi az adott társadalompolitikai légkörben nem minősült súlyos büntetésnek: ebben az időszakban jóval kisebb vétségekért is zártak ki alkalmazottakat a tanügyből.

A rajoni vezetőknek a lokális konfliktust úgy kellett megoldaniuk, hogy a (makro)politikai célok érvényesítésének feltételei ne romoljanak. Ezen a ponton kapcsolódik a kivizsgálás kimenetele az általános társadalmi folyamathoz. A kivizsgálásnak az uralomgyakorlást kell támogatnia, olyan megoldásokat kell alkalmazniuk, hogy tovább erősödjön a falu függősége a központtól. Ennek legkézenfekvőbb módja az volt, hogy a széles társadalmi támogatottsággal bíró tanítót megbízták a társulás megszervezésével.

A jegyzőkönyvek eltérő módon világítják meg a helyi erőviszonyokat, a szereplők közötti kapcsolatokat. A kivizsgálók helyzetértelmezéseiben, a viszonyok és kapcsolatok feltárásában némely feljelentő teljesen az ismeretlenségben marad, mások kiemelkednek a névtelenségből. Sipos képviselő tekintélyes család tagja, egyes alapszervezeti tagok szerint politikai hiba volt, hogy bekerült a képviselőtestületbe. Az eltávolítását javasolók előtt nem az „elvtársiatlan” magatartása esett súlyosan latba („több dolgozót megpofozott” – nem derül ki, hogy kikkel, miért keveredett konfliktusba), hanem társadalmi származása: az apja tíz éven át a Nemzeti Liberális Párt falusi bírója volt. Sipos társadalmi

származásának többszöri felidézése a második jegyzőkönyvben a bizottságnak azt a következtetését erősíti meg, hogy ő volt a feljelentések értelmi szerzője. A bizottság konstrukciójában a függőségi viszony megerősítésére, a hatalmi érdekek érvényesítésére törekszik: leszűkíti a szövevényes helyi viszonyokat, miközben megtalálja a bűnbakot, egyre elnézőbb az apparátushoz közel álló személyekkel. Amilyen mértékben emelkedik ki Sipos Andor alakja a feljelentők csoportjából, ezzel párhuzamosan halványul el mások – köztük az aktivista – szerepe az események láncolatában. A hatalmi-politikai viszonyokból, érdek-összefonódásokból következik, hogy a bizottság igyekszik kisebbiteni a rajoni instruktor szerepét a feljelentések megfogalmazásában. A második kivizsgálási jegyzőkönyvben már éppen csak utalnak a tanítóval való személyes konfliktusára. Az aktivistát ugyan szankcionálásra javasolja a bizottság, de ennek voltak egészen ártalmatlan formái, mint pl. figyelmeztetés, utolsó figyelmeztetés, írásbeli megrovás, stb.

Szembetűnő a szerepek és viselkedések ambivalenciája: pl. az alapszervezeti titkár annak ellenére, hogy aláírta a feljelentést, a tanítót arra biztatja, hogy kérjen új kivizsgálást, mert semmi nem igaz az egészből. A viselkedéseknek ezeket a fordulatait a szerepviszonyok világítják meg: a falusi párt-alapszervezeti titkár, a községi néptanács elnöke aligha gondolhattak arra – feltéve, hogy szerettek volna megőrizni pozícióikat –, hogy nem írják alá a rajoni pártaktivista által eléjük tett feljelentést. Ezt azonban az első adódó alkalommal készek voltak megtagadni, sőt az átcsatolás támogatására mozgósítják a falut, új kivizsgálás kérésére biztatják a tanítót. Sipos képviselő a kivizsgáláson már nem állítja, hogy a tanító a társulás szervezését akadályozta volna.

Felvetődik a kérdés, hogy miről is van szó ebben az ellentmondásos viselkedés- és viszonyulásmódokkal megformált társadalmi beszédben? Egy zűrzavaros történet álnok szereplőkkel? Aligha. Úgy vélem egy kisléptékű, de a helyieknek igen fontos politikai játszma lefolyása látható – oly mértékben, amennyire ezt a

fennmaradt nyomok lehetővé teszik –, amely során a falu érdekcsoportjai keresik a fölöttük uralkodó hatalommal az előnyös kiegyezés módozatait. Időleges politikai szövetségek szerveződnek, majd enyésznek el. Amikor például a faluba érkezik a Kőhalom rajoni aktivista – ez a nap, március 4. éppen a két feljelentés közti időszakra esik – az átcsatolás ügyében, az alapszervezeti titkár és a falufelelős (mindketten a feljelentők csoportjából) „valamennyien a tanító lakására mentek, ahol pálinkáztak és ettek.”²⁰

A tanító elleni feljelentés része a társulás szervezését halogató és az átcsatolást sürgető stratégiának. Ezt az öttagú rokoni csoport képviselte, annak ellenére, hogy a második feljelentésben azt állították, hogy „mi nem akarunk a rajontól elkerülni” és a tanítót vádolták azzal, hogy az „átszakadás” érdekében bujtogatja a falu népét. A feljelentés megszerkesztésében segítőtársra akadtak a pártaktivistában, akinek beavatkozását az ügybe személyes okok motiválták: „személyes összetűzése volt a tanítóval, akinek a feleségével az elvtárs igen sokat táncolt” – állapította meg a kivizsgálás.

A hatalom a közerkölc és a magánerkölcs egybemosásával, bűnbakok állításával, szankciókkal erősíti a függőségi viszonyokat, az alávetettek csoportjai olykor álságos fordulatokkal próbálnak érvényt szerezni érdekeiknek. Úgy gondolom, a kivizsgálásokról olykor töredékesen fennmaradt források elemzésének fontossága a közelmúlt történetének kutatásában nem eléggé hangsúlyozható. Hozzásegít a társadalmi viszonyok bonyolultságának, a különböző szereplők stratégiáinak, a kontextusok sokféleségének, a társadalmi játszmák kereteinek, belső dramaturgiájának megismeréséhez, a hatalmi és lokális szintek közötti kapcsolatokban szereplők magatartásmódjának megértéséhez. Nem utolsó sorban az uralomgyakorlás eszköztárának, a társadalmi fegyvelmezés formáinak, hatékonyságának megismeréséhez.

20 Uo. 71. f.

KLIENSEK ÉS PATRÓNUSOK

Egy szocialista termelőszervezet tündöklése és bukása

Dolgozatunk alcíme egy székelyföldi kollektív gazdaság, majd mezőgazdasági termelősövetkezet különös történetére utal. Különös a történet, mert a köztudatban a diktatúra legsötétebb és legnyomorúságosabb éveinek tartott időszakában, a nyolcvanas évek második felében ragyogott a legfényesebben a szóban forgó gazdaság csillaga: terméseredményeikkel megyei és országos rekordokat értek el, a tagság jövedelme magas volt, a pénzjavadalmazás mellett az alkalmazottaknak rendszeresen gabonát, húst osztottak olyan években, amikor az ország lakosságának nagy része jegyre kapta az alapélelmiszerekből a havi szükös fejadagot. Építkezés, gyarapodás volt ebben a szocialista termelőszervezetben, minden esztendőben. Ebben az írásban ennek a különös történetnek a titkait nyomozzuk, írott és szóbeli források alapján. A téma – a szocialista mezőgazdasági szervezetek működésének három-négy évtizedes története – az erdélyi magyarság társadalomtörténetének még feltáratlan területe: a kutatók eddig a kollektivizálás folyamatának vizsgálatával foglalkoztak, az 1950–1962 tavasza között megszervezett közös gazdaságok későbbi működésének feltételrendszerét, e gazdálkodó szervezetek változási folyamatait nem vizsgálták. Különösen érdekes tanulságokkal járhat a termelősövetkezeti gazdálkodás utolsó időszakának története: a politikai irányítással szervezett merev tervgazdaság körülményei között is sikeres termelés mögöttes tényezőinek feltárása a szocialista mezőgazdaság működtetésének, a hatalom és társadalom viszonyának rejtett dimenzióira nyit ablakot.

Az a körülmény, hogy az alábbiakban a közelmúlt olyan eseményeiről, folyamatairól lesz szó, amelyek szereplőinek többsége él, a társadalomkutatót a személyiségi jogok védelmére

kötelezi. Mivel történetünkben esetenként a személyi identitást is sérthető információk is előfordulnak, adatközlőink azonosságát kutatásetikai szempontokból nem fedhetjük fel: nem közölhetünk település- és személyneveket, így az olvasónak be kell érnie azzal, hogy történetünk helyszíne a Székelyföld peremvidékének egyik, egészében magyar lakosságú, öt kis faluból álló községe.

Előzmények

A falvak magángazdálkodási rendszere, a kommunista hatalom színrelépése előtti időkben, jellegzetes kisbirtokrendszerű paraszti gazdálkodás volt. Például egyik faluban 1910-ben mindössze csak tucatnyi gazdának volt tíz holdon felüli birtoka. Az átlagos középbirtok 2,0–2,5 ha volt. A családi birtokok szétszórt apró parcellákban heverték, a szántóföldi növénytermesztésben a búza-termesztés volt a legfontosabb. A földbirtokok művelési ágak szerinti megoszlásában a szántó két-háromszorosa volt a kaszálóterületeknek.

Az első két kollektív gazdaság 1950 augusztusában és szeptemberében alakult, az országosan 1949 márciusában meghirdetett kollektivizálási hullám első szakaszában. Ekkor a példátlan hatósági erőszak és agresszió – gyilkosságok, kilakoltatások, vagyonelkobzások – által megfélemlített lakosság egy része – főleg szegényebb rendű magángazdák – alakítottak kollektív gazdaságokat. Körükben termékeny talajra talált a kommunista ideológia egyenlőség-ígérete.

Az ötvenes években összességében – a később egy termelőszervezetbe tartozó falvakban – két kollektív gazdaság, és három társulás alakult. 1962. április 1-én az öt falu szocialista termelőszervezeteit „Vörös Hajnal” néven egyetlen nagy közös gazdaságba egyesítette a központosító politika. A közös gazdálkodás 2 490 ha összterületen indult, ebből 1 947 ha szántó, 256,51 ha kaszáló, 145,62 ha legelő, 59,55 ha szőlő, 25,67 ha gyümölcsös volt.

Az állatállomány 543 szarvasmarha (ebből csak 157 fejős), 658 juh, 429 sertés, 104 szárnyas, 48 család méh, 111 ló. Az állóalap értéke 3 314 173 lej volt. Az egyesített kollektívben az öt falu 909 családjából 1 499 munkaerő dolgozott.

A termelés 13 mezei- és 2 állattenyésztő brigád keretében folyt, irányítását, ellenőrzését 11 vezetőtanácsi tag végezte a rajoni mezőgazdasági apparátus felügyelete alatt.

A két legfontosabb gazdasági ágazat a növénytermesztés és az állattenyésztés volt. A növénytermesztésben a gabonatermesztésen volt a fő hangsúly, általában a szántóterület több mint felét foglalta el a szemes gabona. A tej- és hústermelés mellett a kollektív gazdaság mindig foglalkozott jövedelemtermelő mellékágazatokkal is, például üvegházás zöldség- és virágtermesztéssel. A hatvanas években a saját termesztésű zöldségfélékkel a gazdaság maga kereskedhetett, később az állami felvásárló vállalatok szállították el – államilag megszabott áron – a termést. Bár a kollektív gazdaság, majd a termelőszövetkezet termelési eredményeit tekintve története során a megyében mindig első-második helyen állt, átmeneti, gyengébb időszakai is voltak. Egy vezetőségi tag erre az időszakra így emlékezett:

„Egyszer volt egy megyei plénum, ott volt minden kollektív gazdaság elnöke, főmérnöke, voltunk vagy ketten-hárman könyvelők. Szóltak ott a gyűlés előtt, hogy fel kell szólaljak. A megyei pártbizottság másodtitkára azt mondja tovarase Takács szeretném, hogyha beszélne arról, hogy mi az oka, hogy maguknál most újabban esik a termelés, maguk kitűnő gazdaság voltak, csak kell lássa, hogy mi történt, hogy csökken a termelés... Mert tényleg volt egy ilyen csökkenés. Visszaesés volt. De a visszaesés nem abból volt, hogy nem ment a termelés, az abból volt rendszerint, hogy megszűnt valamilyen forrás, valamit megvontak, egy-egy csapat elzártak. Én nyugodtan elmondtam, hogy jelen pillanatban képviselem itt a szövetkezetet, ismerem a tevékenységét 20 esztendeje, a termelésünk nem változott sokat, hanem változik az embereknek a moráljuk, nincsenek megelégedve sok mindennel,

többet várnak, kevesebbet kapnak. Nem kapunk az állattenyésztésbe embereket, mindjárt úgy van, hogy a trágyát az ablakon kell kihányjuk, nem akarja a traktorállomás elhordani, nincsen felszerelve trágyaszórával, hogy kihordja, hogy elérjük kukoricából az ötezer kilót. Így ezeket elsoroltam, másnap 8–10 újságíró volt nálunk... Én azokat mondtam, ami akkor a begyembe került, ha készülök nem sikerült volna úgy... Itthon az elnök azt mondta, te, hogy merted ezt?”

A hatvanas–hetvenes évek fordulóján a kollektív tagok közül is többen az ipari munkahelyekre, bányavidékekre vándoroltak, a jobb kereset reményében. Az öt falu egyesített gazdasága azonban a nyolcvanas évekre a korszak viszonyai között fejlett, tagjainak jól fizető gazdasággá alakult. A növénytermesztésben rekord terméseredményeket értek el, az egész határt mintaszerűen művelték, *úgy nézett ki a határ, mint egy kis kert* – mondják többen a volt kollektív tagok közül.

A nagyállattartásban a szakszerű takarmányozás és a fajtafeljavítás a nyolcvanas évekre hozta el a legmagasabb termelékenységet.

Történetük folyamán a kollektív gazdaságok általában a kezdeti nagyarányú élőlombot igénylő, állati igaerőt használó gazdálkodástól a fokozatos gépesítéssel, a vegyszerek és a termelékenyebb vetőmagfajták használatával, a korszerűbb agrotechnika alkalmazásával és szakszerű üzemvezetéssel növelték termelésüket.

Az alábbi táblázat az átlagtermések növekedését jelzi a közös gazdálkodás kezdeti és utolsó éveiből:

<i>termény</i>		<i>1962</i>	<i>1988</i>
Őszi búza	kg/ha	1 080	3 360
Őszi árpa	kg/ha	1 069	3 167
Szemes kukorica	kg/ha	2 115	3 262
Cukorrépa	kg/ha	16 503	20 500
Krumpli	kg/ha	9 686	10 700
Zöldség	kg/ha	10 130	16 200

Látható, hogy a legjelentékenyebb változás a kalászos gabonák termelésében történt. Meg kell jegyezzük, hogy a terméseredményekre vonatkozó irattári adatok és a kérdezett egykori termelőszövetkezeti tagok által szóban közölt adatok között jelentős mennyiségi különbségeket találtunk. Például a termelőszövetkezet volt főkönyvelője a búzából elért 4 500–5 000 kg/ha átlagtermésekről beszélt. A különbség magyarázata lehet, hogy a termelőszövetkezet vezetése kevesebbet jelentett a valójában megtermelt gabonamennyiségnél, de az is számításba vehető, hogy esetleg 1988. nem volt egy jó mezőgazdasági év.

A közösségi emlékezet és az irattárban fellelhető adatok tanúsága szerint a nyolcvanas évek a termelőszövetkezet legsikeresebb időszaka volt.

Az emlékezők (egymástól függetlenül) kihangsúlyozták, hogy a fejlődésben nagy szerepe volt a termelőszövetkezet ekkor kinevezett elnökének, aki *tudta merre nyílnak az ajtók* a kulcspozíciókban lévő megyei vezetők felé, és segítségükkel nagyléptékű fejlesztési tevékenységbe kezdett:

„Jó volt a káderválasztás, biztos, hogy jól ment, mert nagyon megugorta magát a kollektív,¹ 105 munkakönyves alkalmazott volt. Az állatállomány az már első helyre került a megyében... jó szakemberek voltak az állattenyésztők, a szakemberek, mesterek, és gondozók...” (65 éves nyugdíjas férfi, volt néptanácsi alkalmazott)

A terméseredmények meghaladták minden korábbi időszak mutatószámait, a termelőszövetkezet vagyona, állóalapjai a legmagasabb értékre emelkedtek. A tagság javadalmazása nőtt, különösen jól fizetett foglalkozási csoport volt az állattenyésztőké:

1 A kezdeti időszakban *kollektív gazdaságoknak* nevezett szocialista mezőgazdasági termelőszervezeteket a hetvenes évek elején (?) átkeresztelték *mezőgazdasági termelőszövetkezetekké*. A névváltoztatás nem jelentett semmiféle intézményes, szervezeti változást. Az interjúkban, kötetlen beszélgetésekben a kérdezettek keverik a két elnevezést. A névváltoztatás nem került be a köznyelvbe, ma is a *kollektív*re vagy egyes tájakon a *kollektíva* időszakára és nem a termelőszövetkezeti időszakra emlékeznek.

„Én mondom, mikor nekem volt 2 500 lej polgármesteri fizetésem, az állatgondozó keresett 4 500–5 000 lejt. A kollektív elnököknek lehetett 3 000 leje... akik az állattenyésztésben dolgoztak és a karbantartók, akik a felelősök voltak a karbantartó műhelyekben kaptak gabonát, kapták havonta azt az egy-két zsák búza-gabona féléjüket, kaptak mindig húst. Húst akkor nem lehetett kapni, minden héten, vagy két hétben vágtak állatot...” (65 éves nyugdíjas férfi, volt néptanácsai alkalmazott)

A növénytermesztésben dolgozó tagságnak kevesebb volt a jövedelme, a tevékenység időszakos jellege miatt.

A fejlődést egyrészt a termelékenység növekedése mutatta, az állattenyésztésben országosan is díjazott eredmények születtek: 1987-ben a magas tejhozamokért az *Új Mezőgazdasági Forradalom Hősei* kitüntetést kapta a termelőszövetkezet. A tejhozam jelentősen növekedett a kezdeti és utolsó szakasz között: 1964-ben a takarmányozott tehének egyedenkénti tejhozama 1 938 liter volt, 1988-ban 5 067 liter.

Jelentős változási folyamat ment végbe a közös gazdálkodás harminc éve alatt a globális termelés szerkezeti összetételében is:

év	Növénytermesztés		Állattenyésztés		Szolgáltatások	
	ezer lej	%	ezer lej	%	ezer lej	%
1962	6 416	87,0	938	12,8	11	0,2
1988	11 600	51,3	8 300	36,7	2 700	11,95

A növénytermesztés kezdeti túlsúlya csökkent, az állattenyésztés és a szolgáltatások jövedelme nőtt. A építkezésekre kiutalt állami hitelekkel középületeket emeltek, korszerűsítették az állattenyésztő telepet. Azonban a gyors fejlesztésnek árnyoldalai is voltak: „Olasz típusra építettünk istállót, akkor megvettük a fejőgépeket, a jászolnál működtethetőt használtuk. És ezeknek a működtetése tudja, hogy, hogy van? Abban az időben annyira volt a fejlettség a technika a hozzáállás, hogy állandóan nagy figyelem, nagy hozzáértés kellett, mert minden nem szakemberek által volt

csinálva, például a vízbevezetés. Ha egy kicsit nagyobb fagy volt, minden lefagyott, akkor nem volt fejő, ki megfejje a teheneket, hogyha nem működött az itató ki kellett csapni a vályúkhoz a teheneket. Tehát minden be volt szerelve, de nem működött, nem működött a ganékihordó, máskor leszakította a tehénnek a farkát, sok minden megtörtént. Akkor a borjú belefelladt a ganélébe, tehát minden meg volt csinálva, de nem úgy, hogy biztos legyen.” (74 éves férfi, volt mtsz alkalmazott)

A nyolcvanas években fellendülő építkezésekkel helyi munkaalkalmak teremtődtek, a termelészövetkezetet kiszolgáló, bővülő gépparkhoz, a Mezőgépeszeti Állomáshoz több, korábban a faluból más településekre ingázó szakmunkás tért vissza.

A termelészövetkezetek vezetése és a helyi állami intézmények (elsősorban a néptanácsok) vezetése közötti viszony formálisan hierarchikus volt: a termelészövetkezetek fölötti állami hatalomgyakorlás közvetlen eszközei a helyi adminisztratív intézmények voltak. A vizsgált termelészövetkezet és a helyi néptanács esetében azonban e viszony tartalma más volt: „...az, hogy a néptanács fennhatósága alatt volt a kollektív gazdaság, az egy nagy mese, ha valami nem ment akkor a néptanács volt a hibás... Ha pedig valami nagyon jól ment, ott nem emlegették a primárt, hanem a kollektív gazdaságok konferenciáján felállították az elnököt, s végig dicsérték a világ előtt.” (65 éves nyugdíjas férfi, volt néptanácsi alkalmazott)

A központosított gazdaságirányítás alulnézetből

A központosított gazdaságirányításban a politika a szocialista termelészervezeteket megfosztotta tervezési, döntési jogosultságaitól, pontosabban teret sem engedett az önállóságnak. A kollektív gazdaságok a hatvanas évek első felében még rendelkeztek bizonyos fokú önállósággal a termelés-szervezésben, a beszerzésben, terményelosztásban. Ezt az önállóságot a nyolcvanas évekre teljesen felszámolta a hatalom. A központi irányítás ekkor a

tervezésben például azt jelentette, hogy a termelőszövetkezetek év elején megkapták minden termelési ágazatban a termelvényekre, termékekre lebontott terv mutatószámait, ezeket a helyi vezetők felosztották negyedévi, havi teljesítési mutatókra. A tervek mutatószámainak teljesítése kötelező volt, ezek évről-évre emelkedtek:

„Az évi tervet..., az tudja hogy volt? Ez bonyolult erősen: megvoltak a mutatószámok adva, például, hogy ha a beszámolóval mentem, akkor azt mondta a főkönyvelő a megyétől: nem érdekel mit csinálsz, hogy csinálod, de az utolsó szám ez kell legyen. Az utolsó szám ez kell legyen, a nyereség, de veszteség ne, ha nem volt nyereség az nagy baj volt. A számokat megadták előre: mennyi búzát kell termelni, mennyi tejet kell tehénenként elérni, hány borjú kell születessen, hány tojást kell keltetni, ha méh van akkor hány kiló méz kell legyen, de ehhez mind meg volt adva a mutatószám, a legkisebbet be kellett rakni: ha volt négyszáz fejőstehén akkor kellett születessen háromszázkilencven borjú. Akkor meg kellett adni mennyi lesz a súlygyarapodás egész évben. A napi tejtermelést, ha lesz tehénként hat liter akkor mennyi lesz az össztejük? És akkor megint ezeket a hozamokat negyedévekre fel kellett osztani, meg kellett adni mennyi lesz az első negyedévbe, második-harmadikba. Mik jönnek be és mik lesznek a költségek. S ezeket mind beszorozva meg kellett adni, mennyi lesz a jövedelmünk. De mi tudtuk, hogy csak fele fog lenni.” (74 éves férfi, volt mtsz alkalmazott)

A tervmutatók teljesítési kötelezettsége olyan állandó kényszer volt, amellyel szemben túlélési stratégiákra volt szükség. A nyolcvanas években a termelőszövetkezetek már nem jelenhettek meg önállóan a piacon termékeikkel (mint például a hatvanas években a zöldséggel, virággal), nem vásárolhattak árut, munkaeszközöket, alapanyagokat máshonnan csak az állami raktárakból.

A termelés nagy részét a vizsgált termelőszövetkezetben is a központosított állami alapba kellett átadni, csak a tagoknak osztalékba adott és vetőmagnak visszahagyott gabonát tárolhatták. 1988-ban a legfontosabb gabonaneműekből az alábbi termés-

eredményeket érték el, és ebből a központosított alapba a következő mennyiségeket szállították:

<i>Termények</i>	<i>Terület (ha)</i>	<i>Átlagtermés (kg/ha)</i>	<i>Össztermés (t)</i>	<i>Központosított alapba (t)</i>
Őszi búza	580	3 360	1 948,8	1 509
Őszi árpa	180	3 167	570,6	437
Szemes kukorica	519	3 262	1 692,97	1 299

Forrás. A község irattára. Néptanácsi iratok. 1989.

Látható, hogy a három gabonafajtánál összesítve, az államnak átadott gabonamennyiség az összes termelés több mint háromnegyede (76,9 százaléka) volt. A nyolcvanas évek második felétől a termelészövetkezeti tagság a háztáji parcellákon termelt gabonát, krumplit, cukorrépát és a saját kisgazdaságban termelt tejet, disznóhúst is le kellett szerződje az államnak.

A gazdaság teljes politizálása tehát a kötelező termelési tervekben, a gazdálkodás aprólékos szabályozásaiban, a piaci csere kiiktatásában és mulasztások esetén fenyegető szankciókban nyilvánult meg. Az egyre magasabb tervmutatók, növekvő állami elvonás, szigorodó szüntelen ellenőrzések, szűk korlátok közé szorított gazdaságirányítási jogosultságok ellenére a termelészövetkezet a rendszerváltásig töretlenül fejlődött.

A sikeres gazdálkodás titkai

A termelészövetkezet sikeres gazdálkodásának tényezői ma már csak részben rekonstruálhatók irattári anyagokból. Ennek oka az iratlétrehozás feltételrendszerében, pontosabban a korabeli hatalmi, függőségi viszonyokban keresendő: az iratok valóságtartalma a hatalmi elvárások és a személyes, illetve helyi érdekvédelem erőterében torzult. A „dokumentumok” sok esetben nem a valós adatokat tartalmazták, ezeket a helyi vezetők a tervekhez és

más hatalmi követelésekhez igazították. Ezért a történész már nincs abban a helyzetben, hogy tényeket hozzon felszínre, amelyek dokumentumokban vannak eltemetve.²

A veszélyek, hatalmi fenyegetések kivédésére, végső soron a túlélésre játszó helyi vezetők az adatok torzításában tökéletesen megértették egymást:

„Olyan szervezeten ment a csalás, a dokumentum-hamisítás, mert szükséges volt, minden szervnek szüksége volt erre. A mezőgazdaságban a könyvelés kellene legyen egy igazi tükör, hogy mutassa a napi helyzetet, s ez a tükör lehet homorú is lehet domború is. Sehol se torzít, s mégis az egész kép másképpen néz ki. De ez a torzítás nemcsak a könyvelőn múltott hanem kezdődött a főmérnökön: az alá kellett írjon minden romlást a gépeknél, az állatorvos alá kellett írjon minden döglést, a főkönyvelő minden papírt, akkor mindenki egy kicsit hamisított rajta. Ehhez igen nagy kollektív munka, egyetértés kellett, ha ez megszűnt akkor veszélybe volt minden! Összekacsintottunk, nem lehetett összebeszélni! De kellett érteni egymást, mert ha te mondtad az nagy baj volt. Kellott tudni olvasni a másik társnak a gondolkodásában.

Ez így volt, az élet az erősen bonyolult volt a kollektívekbe, nem tudom a gyárakba....

Abba az utolsó Ceusescu korba állandóan kellett küldeni a jelentéseket: milyen szépen halad a termelés, s akkor mi ment? Szóvirágok!” (74 éves férfi, volt mtsz alkalmazott)

A hallgatólagosan alkalmazott közös tudás nélkülözhetetlen volt a rendszer működtetésében és az önvédelemben. „Nem lehetett beszélni, de nem is volt rá szükség” – írja Rév István a központosított gazdaságokban létrejött kölcsönös függőségi viszonyokról szóló elemzésében.³

A helyi vezetők érdekeik védelmében létfontosságú, horizontális koalícióba szerveződtek. A beszámolókból, jelentésekben a

2 Rév István: Az atomizáció előnyei. In: *Replika*. Társadalomtudományi folyóirat. 1996. december. 23–24. sz. 156 p.

3 Uo. 155. p.

valós és hamis adatok ma már tisztázhatatlanul összekeveredtek. Azoknak az éveknek valóságos viszonyairól fontos adalékokat a személyes emlékezet őrzött meg. Az informális beszélgetésekből, interjúkból kiderül, hogy a sikeres gazdálkodás egyik titka a gazdasági erőforrások egy részének eltitkolása volt.

A rejtegetett erőforrások használata a termelési kapacitás reális méretének eltitkolását jelentette. Vonatkozott ez egyaránt a földalappal, állatállománnyal vagy munkaerővel való gazdálkodásra. A tervmutatókat úgy lehetett *szebben* teljesíteni, ha voltak rejtett tartalékok: föld, állat és ezeknek a kimutatásokban sehol nem szereplő erőforrásoknak hozadékait, jövedelmeit is a jelentésekbe, beszámolódba, könyvelési mérlegekbe lehetett foglalni. „Hogy a termelése a 400 fejős tehénnek meg legyen ahhoz legalább 410 tehén kellett legyen, mert úgy lehetett az eredményt elérni, vagy ha vetettünk 600 ha búzát, akkor legalább 620-at kellett vessünk, érti?? Az ember, hogy lábon tudjon maradni, annak volt egy módja annak idején, hogy ha a 400 tehén szerepelt a termelési tervünkben, attól kellett szülessen 90%-os arányban, tehát 360 borjú, és úgy lett 365 borjú, meg 370 borjú a terv túlszárnyalására, hogy még legalább kellett mellettük legyen 15-20 darab vemhes üsző, amelyik vemhes üsző maradt még évekig papíron. Meg kellett ezt csinálni, tehát ahogy mondtam, legalább 410-420 tehén kellett legyen, mert akármiképpen, így tudott az ember *szebben* teljesíteni.

A földterülettel nem lehetett ennyire játszani, de még egy szerencsénk, volt, hogy a legelővállalat által átvett földeken mi legeltettünk, a mi állatainkkal ez egy olyan lehetőség volt nekünk, hogy a hektárok kétszer szerepeltek: nekünk is, ott is, vagy ha nálunk nem is szerepelt de szerepelt túl, de mi használtuk, ki tudtuk használni. Ez segített egy-egy fordulónál, bár itt is voltak persze súrlódások, de mégiscsak együtt dolgoztunk. Minden évben papíron kellett nőjön a szántónk is, volt terméketlennek nyilvánított terület abból nőtt...” (74 éves férfi, volt mtsz alkalmazott).

Senkinek – se a helyi, se a megyei vezetésnek – nem volt érdeke, hogy a titkolt erőforrások napvilágra kerüljenek. Nemcsak a helyi vezetésnek, a megyei apparátusnak is – hogy pozícióját őrizhesse – szüksége volt a tervek teljesítésére. Az erőforrások eltitkolása, a hamis adatok használata nem volt elszigetelt jelenség a központosított gazdaságokban. A magyarországi forrásanyaggal dolgozó Rév István szerint: „Nemcsak a termelők, hanem a hatóságok is jobban jártak a föld eltitkolásával. Kevesebb terület kevesebb kötelezettséget jelentett, és amikor a helyi apparátus a hivatalos nyilvántartásból hiányzó földekről gyűjtött be illegálisan a felsőbb szervek tudta nélkül terményadót, nem csak az év végi hiányok egy részét tudta behozni, hanem még az eredetileg kisebb földterületre készített tervet is túlteljesítette. Így azután a helyi apparátus nem egyszerűen adatokat akart a termelőktől, de ugyanannyira ráutalt volt a hamis információra, mint a termelő az adatok meghamisítására. Az apparátus kibúvói, év végén készített magyarázkodásai azokra a meghamisított adatokra támaszkodtak, amelyeket a termelők szállítottak. Az apparátust nem egyszerűen az információ, hanem a tudottan torz adat megszerzésének szükségessége hozta a gazdálkodótól függő helyzetbe. A hatalomnak érdekében állt, hogy hagyja magát becsapni.”⁴

A termelésben használt erőforrások széles körét – ide sorolható a földalap, állatállomány, alapeszközök mellett a különböző ágazatokban használt szakmai tudás is – kiegészítette a termelőszövetkezet vezetőségének kapcsolati tőkéje.

A *kapcsolati tőke*, az *ismeretség* a fölöttes megyei apparátus berkeiben egy igen fontos erőforrása volt a gazdaságnak, amelynek hozadékát ma már aligha lehet reális arányaiban felbecsülni: a kapcsolati tőke hozta az építkezésekhez, berendezésekhez és a termelési eredmények eléréséhez kellő mennyiségben szükséges állami hiteleket, alapanyagokat: például koncentrált takarmányt a tejtermelés fokozásához, optimális időben vetőmagot és műtrágyát, különböző gépi eszközöket, alkatrészeket.

4 Uo. 144. p.

Az állami források – elsősorban a hitelehetőségek – kihasználása volt a nyolcvanas években elért fejlődés egyik legbiztosabb pillére. Ezeket a hitelek ugyanis rendszerint – országos viszonylatban is – törlesztésük előtt eltörülte az állam. A hitelekhez jutás esélyeit pedig jó személyes kapcsolatokkal, a kölcsönös szívességek, lekötelezettségek állandó ápolásával lehetett biztosítani.

A helyi vezetés és a megyei apparátus káderei hallgatólagosan egyetértettek a rendszernek saját előnyükre történő működtetésében. Ebben szoros összefonódás volt a helyi és a megyei vezetés kulcspozíciókban lévő káderei között. Az interjúk számos példával dokumentálják ezt az érdekszövetséget.

A kapcsolatépítés és kapcsolatfenntartás költségeit természetesen a helyi vezetők fedezték, a termelőszövetkezeti köztulajdonból. A költségtételek a hierarchia különböző fokozatai szerint változtak, de szerepe volt ebben a társadalmi időnek is. Míg a hatvanas évek elején egy rajoni párttitkár szombatoként rendszeresen megjelent a kollektív gazdaságnál és a könyvelőt arra kérte, hogy „fogjal nekem két tyúkot”, a nyolcvanas években a hasonló juttatások más formában, mértékekben és főleg más színtereken zajlottak: „Ha mentem be a bankba, és itt a kollektívbe teszem főztünk egy jó hordó pálinkát, kettőt, akkor egy korszóval vittem az igazgatónak is, letettem a pult alá, örvendett neki, meg is érdemelte. Ez így volt. De nagyon kellett vigyázni, mert ott is, még a bankban is volt mindig kontrainformáció, őket is figyelték, mindenüt mindenütt ott voltak a beépített emberek, a besúgók, ez megvolt nálunk is.

A kollektív gazdaságtól, ha volt állatorvos, emberorvos, szüretkor mindenkinek kellett két három zsák szőlő, ez egy olyan volt, mint a dézsma, egy járadék.

A termelőszövetkezet, ha akart élni ott minden főnöknek dézsmája volt, a rendőrnek dézsma kellett legyen, az orvosnak dézsma kellett, az állatorvosnak dézsma kellett, mert ha megdőglött a borjú és az állatorvos nem írta alá, akkor meg kellett fizesse az elnök a főkönyvelő és a főmérnök.

Ha született nálunk négyszáz borjú, s a négyszázból ötven megdöglött, mert egy nyáron megdöglött, sok úgy született, hogy nyomorúság volt, arra mindenikre ki kellett az állatorvos adja a receptet, hogy mi lett azzal a borjúval, miért pusztult el. És ennek megvolt az ára, mindennek az ára megvolt. Na most ez úgy volt, hogy a megyei pártbizottságnál volt két-három személy, akkor volt a megyei titkár őket is kellett segíteni, faluról éltek, de annak a részére oda nem egy-két liter pálinka ment, oda kellett egy kicsi hordó bor, és egy fél borjú.

Kellett tudni, hogy milyenek a méretek, ha mentünk... Ismeretségbe kellett lenni a bankigazgatókkal, a szövetkezeti elnökkel és megtörtént hogy a főügyész, a rendőrfőparancsnok, a bankigazgató, most neveket nem mondok, együtt kellett vacsorázzunk. Kinek a költségén? Az enyémen, de az nem a személyes pénzem volt, azt el kellett ők valahol nézzék, tudták, hogy valahol valami nyoma lesz, amit ők nem fognak keresni. Ha keresték volna, akkor nagy baj lett volna belőle.” (74 éves férfi, volt mtsz alkalmazott)

Az ismeretség, ebben a kapcsolatban a hosszú évek alatt kialakított bizalmi viszonyt jelentette. Ha a megyei intézmények hivatalnokai a nyomokat keresik és megtalálják, akkor ez a helyi és megyei vezetők közötti bizalmi viszony felmondását, felfüggesztését jelentette volna, évek, évtizedek befektetések kárba vesztését. De a megyei káderek – saját érdekeiket is szem előtt tartva – nem bogarászták ilyen felfedező céllal a könyvelési aktákat. A lentiek és fent lévők között egy kölcsönös, ugyanakkor aszimmetrikus függőségi viszony volt, egy olyan vertikális koalíció, amelyben a résztvevők hatalmi lehetőségeiket úgy összegezték, hogy ezáltal együtt korábbi hatalmuknál nagyobb gazdasági, politikai hatalomhoz jutottak.

A helyiek és a megyeiek – a kliensek és patrónusaik – hallgatólagos egyetértéssel, közösen és egymást védve csapták be a felsőbbiséget, és saját előnyükre csapolták meg a rendszer javait.

A társadalomkutatók a fenti fogalom-párral jelzett csereviszonyt rendszerint fordított sorrendben – „patrónus-kliens kap-

csolat” formában – használják, jelezve ezzel az erősebb-gyengébb pozíciójú felek elhelyezkedését társadalmi hierarchiában. Mi ezt a fogalom párt azért cseréltük fel, mert valójában csak a kliensek érdekeiről, céljairól tudunk a szóbeli források alapján beszélni, a patrónusok megszólaltatásának nem sok esélyét látjuk.

A patrónus és kliens koalíciójáról az antropológia egyik klasszikusa az alábbiakat írja: „Ez a viszony feltételez egy társadalmilag, politikailag vagy gazdaságilag magasabban álló egyént, aki függőleges viszonyban áll a nála társadalmilag, politikailag vagy gazdaságilag alacsonyabban állóval. A kötelék aszimmetrikus, afféle „féloldalra dülő barátságként” írták le... A két résztvevőnek biznia kell egymásban, hivatalos szankciók hiányában az ilyen bizalmi viszony magában foglalja egymás motívumainak és viselkedésének kölcsönös megértését, amely nem jöhet létre máról-holnapra, hanem hosszú időn át kell fejlődnie, és a legkülönbözőbb összefüggésekben kell kipróbálnia... Ebben a kapcsolatban a patrónus gazdasági segítséget nyújt és védelmet a hatalom törvényes vagy törvénytelen követeléseivel szemben. A kliens viszont ezért eszmei javakkal fizet.”⁵

A szocialista gazdasági rendszerben patrónusok gazdasági támogatásait igénylő kliensek is gazdasági javakkal fizették vissza a támogatást. Ha e kompromisszumos hajlandóság gyökereit keressük, az ennek kialakulásában közrejátszó feltételrendszert kutatjuk – amiért abban a társadalmi berendezkedésben a *lent* és a *fent* között domináns kapcsolattartási forma lett,⁶ – az állandó felső nyomást, a minél jelentékenyebb mennyiségű többletermék követelését kell kiemelni. A hatalom követelése a terményjáradék elvonásában folyamatosak, állandóan növekvők voltak.

A hierarchia különböző szintjein pozícióban lévő hivatalnokok tervek formájában közvetítették a gazdasági feladatokat, kérték számon, gyűjtötték be a gazdasági javakat és osztották el a

5 Eric R. Wolf: *Parasztok*. In: *Vadászok, Törzsek, Parasztok*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1973. 423 p.

6 Ebben több más székelyföldi faluban szerzett empirikus tapasztalataink erősítenek meg.

többleteket. Felügyeletet gyakoroltak nemcsak a teljesítmények, hanem ami igen lényeges, a javak elosztása fölött is.

Szívésségek, jóakaratok cserélődtek a koalíciós szálak mentén: az alullevőknek hogy fennmaradhassanak fontos volt az erőforrások megszerzése. Mivel lent sokan (sok-sok gyenge termelészövetkezet) versengtek a forrásokért – és a források mindig szűkösek voltak – döntő jelentőségű volt a fent levők jóindulatának megnyerése és megtartása.

Meg kell említeni, hogy volt egy lényeges különbség a függőségi viszonyok két szintjén szereplők érdekeltiségei között. Míg a megyei vezetőknek (gazdasági, pénzügyi intézmények kulcspozícióban lévő hivatalnokainak) személyes hasznuk származott a dologból (mai szóhasználattal, az erőforrások menedzseléséből), a helyi vezetés kapcsolatápolása közvetve a tagságot is jövedelmezőbb munkákhoz, nagyobb osztalékhoz juttatta.

Előfordult, hogy a valóságos viszonyok nyelvét nem értő, vagy rosszul értelmező termelészövetkezeti alkalmazott úgy gondolta, hogy a helyi és megyei érdekszövetség fölött átnyúlva keresse az igazságot, a közérdek védelmét és egyenesen a párt Központi Bizottságához fordult. Feljelentést tett a javak, értékek hűtlen kezeléséről – pontosabban informális csatornákon áramlásáról – amelynek nyomán a hatalmi Központból azonnali szigorú kivizsgálást rendeltek el. De a kivizsgálás csak időlegesen zavarhatta meg a helyiek és megyei káderek koalíciójában a szoros együttműködést: a megyei apparátus épp olyan érdekelt volt a dolog eltussolásában, mint a helyiek. A rosszul számító feljelentőre aztán lecsapott a megyei apparátus: haladék nélkül áthelyezte egy gyengébb termelészövetkezethez.

Annak, hogy a termelészövetkezet kiemelt anyagi támogatásban részesült a megyei vezetés részéről, a szoros érdek-összefonódások, a bátor és kitűnő kapcsolatápolási stratégiákat alkalmazó helyi vezetés szerepe mellett, még volt egy propagandisztikusnak nevezhető, nem elhanyagolható indítéka is:

„Ha az ember nem mer akkor nem nyer, akkor is merni kellett, de egy dolgot azért ne felejtünk el, hogy nemcsak, hogy merni kellett, hanem abban az időben szükség is volt minden megyében egy-két olyan gazdaságra amelyikről úgy tűnik, hogy az jó. Szükség volt arra, hogy tudjanak a gyűlésen példát adni.” (74 éves férfi, volt mtsz alkalmazott)

Kellettek a mintagazdaságok, amelyekre a megyei gyűléseken, a sajtóban a több tucat gyenge teljesítményű termelészövetkezet vezetői előtt hivatkozni lehetett és őket találta alkalmasnak egyik ilyen szerepre a megyei apparátus.

A kliensi szerepből bizonyos értelemben beakadémizálódott a helyi vezetés, nem csak a kötelező tervek, hanem az érdemrendek, kitüntetések is elvárásokat, teljesítménytöbblet-kényszereket jelentettek.

A nyolcvanas években a fejlődő termelészövetkezetben mégis rejtett feszültségek halmozódtak fel. A növénytermesztésben dolgozó tagság jövedelme szerényebb volt mint az állattenyésztőké, vagy a mellékágazatokban alkalmazott havi pénzbéreért dolgozó személyzeté. Ezek a feszültségek, de főleg az országos agrárpolitika radikális irányváltása – a termelészövetkezet felbontását lehetővé tevő törvénykezés – voltak a meghatározó tényezők a termelészövetkezet felszámolásában. És nem utolsósorban az idősebb nemzedék önálló gazdálkodás utáni nosztalgiája. A szétaprózott birtokszerkezet újraalakulásában ez volt a döntő tényező: „Tizenöt évvel korábban vagy később kellett volna jöjjön a rendszerváltás. Olyan idős bácsik kérték vissza a földjeiket, akik szekérral kivitték magukat a földhöz, megnézték, de már megdolgozni nem tudták.” (58 éves férfi, állami alkalmazott)

Utóhang

„Mert az emberek erősen el voltak rosszulva, tépték széjjel a kollektív gazdaságot...” (egy interjúalany)

A földtörvény kibocsátása után (1991. február) a termelészövetkezet elnöke kísérletet tett a közös gazdaság szűkebb keretek közötti folytatására. Egy idős gazdálkodó utólagos vélekedése szerint a közös gazdálkodás „legalább a község egy falujában megmaradhatott volna. De az elnöknek azt mondták lopott eleget és kifelé, nem kell. Vissza a földeket!... ki a földeket, ki a pénzeket, te loptál eleget, azt mondták az elnöknek, mikor gyűlés volt... S azt mondta az elnök, na nyújtsa fel a kezit, ki nem lopott a kollektívben. Senki sem tudta felnyújtani a kezit, mert mindenki lopott, s úgy élt, ahogy tudott, no. Mindenütt így volt.” (83 éves férfi)

A rendszert tehát nem csak a patrónusok és klienseik, hanem – a közvélekedés szerint – a maga helyén minden résztvevő a saját előnyére próbálta működtetni. A mértékek és arányok között nyilvánvalóan óriási különbségek voltak. Az elnök társas gazdálkodás szervezésével is próbálkozott, azonban az új földtulajdonosoktól nem kapott elegendő, gépi művelésre alkalmas földterületet.

Az 1991/18-as törvény megjelenése után a felszámoló bizottság a belépési nyilatkozatok alapján a földterületeket a termelészövetkezeti tulajdonból visszajuttatta a régi tulajdonosoknak. Szintén a fenti törvény előírásai szerint kiszámították a képződött vagyonrészből – épületek, berendezések, állatállomány – milyen arányban jogosultak a tagok a ledolgozott idő, a teljesített munkanormák alapján. Ezt a vagyonrészt a volt tagság természetben (gabona, állat) és készpénzben kapta meg. A termelészövetkezet felszámolása után három mezőgazdasági társulás és egy mezőgazdasági tevékenységet folytató kft. alakult. Ezek az utódszervezetek felosztották egymás közt a gépi eszközöket, amire nem volt szükségük azt a felszámoló bizottság árverésen értékesítette. Az árverésen

gazdára nem lelt ingatlanok, épületek (istállók, raktárak) újraértékelve a társulások tulajdonába jutottak.

1991. folyamán nem volt megműveletlen terület a termelőszövetkezet területén, a termelési költségeket a tagság jutalékaiból a felszámoló bizottság, területarányosan számolva, levonta. Az állami intézményeknek (bankok, nyugdíjpénztár) törlesztették a tartozásokat. A felszámoló bizottság beszámoló jelentésében elmarasztalta az állami intézményeket (rendőrség, polgármesteri hivatal) a felszámolás folyamán tapasztalt passzivitásukért. Bár összesen nyolc köztulajdon elleni cselekményt jelentett a bizottság a rendőrségnek, emez csak egy esetben indított kivizsgálást.

Az elmúlt másfél évtized magángazdálkodása, a gazdasági eredményeket tekintve, nem nyújtotta a szocialista termelészervezés időszakában elért eredményeket. Csökkentek a termelésben használt erőforrások: ma közszépszinten közel egy harmadával kevesebb a művelt szántóterület, mint a nyolcvanas évek végén.

Csökkent az állatállomány is, 1988-ban a termelőszövetkezet és a tagság magántulajdonában összesen 1 768 szarvasmarha volt, 2004 decemberében mindössze 454, ebből 346 a tejelő állat. A tejtermelés a termelőszövetkezet és a tagság gazdaságaiban 1988-ban 22 500 hl tej volt, 2004-ben a magántermelő kisgazdaságokban 11 681 hl.

Nyomatékosan ki kell emelnünk azonban, hogy ezek az adatok a termelésben használt erőforrások és eredmények csökkenését ugyan jelzik, de nem mondanak semmit a termelőmunka hatékonyságáról: erre csak akkor volna lehetőség, ha pontos adatok állnának rendelkezésre a termelési költségekről, ha szét lehetne választani a termelőszövetkezeti gazdálkodás idején a központból adományként kapott erőforrások (termelési hitelek, gabona, takarmány, vegyszer, stb.) és a saját nyereségből fedezett erőforrások arányait, ez utóbbit párhuzamba lehetne állítani az összes magántermelő kisgazdaság termelési költségeivel és nyereségével. Egy ilyen összehasonlításra azonban becslések se tehetők, nemcsak a

feltáratlan adatok miatt: nem lehetne eldönteni, hogy a könyvelési aktákból kibányászott adatok esetenként hitelesek-e vagy nem.

A kisgazdaságok költség/jövedelem egyensúlya igen sérülékeny. A termelési költségek emelkedése a magángazdákat érzékenyen érinti: a gázolaj és az alkatrészek árának folyamatos emelkedése a traktorral és más gépekkel rendelkező gazdaságok jövedelmeit jelentősen csökkentette. A gépekkel nem rendelkező kisgazdaságok számára drágult a gépi munka.

A gabonaárak alacsonyak, a Kárpátokon túli területekről érkező gabonakereskedők lenyomták. Mindennek következményeként csökkent a vetésterület, kevesebb a megművelt föld. A felhagyott földeket az idősebb gazdák rossz lelkiismerettel nézik, részletes kalkulációkkal érvelnek a jelenlegi ár- és költségviszonyok közötti termelés haszontalansága, gyenge jövedelmezősége mellett: „most sokan a földeket otthagyták, nekem is egy hektár s valamennyi vetetlen van. Mi csináltunk egy számítást, egy hektár föld gépi munkálatának milyen költsége van: a szántás 2,5 millió, a tárcsázás is annyi kétszer, mert itt meg kell kétszer, olyan a föld, az már 5 millió, vetés, vegyszerezés, kombájnozás, körülbelül felmegy összesen 15 millió felül. Olyan helyek vannak most otthagyva, hogy mikor a régi magángazdaságba dolgoztunk a vetőmagot ott termeltük meg, s máma nyúllegelő, még a juhnak sincs mit egyék ott. A földet, hogy megdolgoztassuk rendszeren nem hozza ki, ezért sokan otthagyták a földet...” (76 éves férfi)

A vadkárrok okozta veszteségek is egyre rontják a nyereséges termelés esélyeit.

A kisgazdaságok termékszerkezetének alakítására az önellátás/saját elhasználás célja nyomja rá bélyegét. A családi földbirtok egészéből a legnagyobb vetésterületen gabonát termesztenek, amit a család élelmiszerellátása mellett a nagyállatok és szárnyasok takarmányozására használnak, a főlösleg több évre tartalékolható.

A földárak alacsonyak az eladók általában a helyi földtulajdonosok városra költözött utódai: egy árnyi földterület 50–100 ezer lej értékben cserélhet gazdát a parcella minősége, nagysága,

faluhoz való közelsége függvényében. A határ bármelyik pontján levő föld nem is adható el: „A földet csak a faluhoz közeliakat lehet eladni, a falutól távolabbiakat, ha ingyen adják se kell. Itt ha mindenkinek felmérnék a földjét harmadrészének nem lenne gazdája, kihaltak, elmentek, nem tudják szerit-számát.” (76 éves férfi) Az interjúkban, emlékezésekben gyakran hallani a termelőszövetkezet felszámolásának szubjektív értékeléseit. Ezek a mentális konstrukciók a személyes érdekek, a mai élethelyzetek tapasztalatainak függvényében formálódnak. Másfél évtized gazdasági változásainak, magángazdálkodási tapasztalatainak tükrében általános egyetértés tapasztalható abban, hogy a termelőszövetkezetet *kár volt felszámolni, meg kellett volna menteni*. És a levegőben marad a kérdés, *hogy vajon tudott volna-e tovább menni?*

A kötet írásainak első megjelenési helyei

Kedvezmények és konfliktusok kora, 1940–1945

A tanulmány teljes formában itt jelenik meg először, a kutatás és feldolgozás menetében a korszak jelenségeiről több rész tanulmányt közöltünk az alábbi kiadványokban:

Kormányzati fejlesztések a Székelyföldön, 1940–1944.

In: „... *Ahol a határ elvázolt*” *Trianon és következményei a Kárpát-medencében*. Balassagyarmat–Várpalota, 2002. 378–396.

Kedvezmények és konfliktusok kora. Gazdasági változások Csík vármegyében 1940–1944 között.

Limes. Tudományos Szemle. Tatabánya 2001. 3 sz. 89–104.

Adalékok szociálpolitikai gyakorlatokhoz, 1940–1944.

Székelyföld 2001. november V. évf. 11 sz. 106–118.

Vidékfejlesztés Csík és Udvarhely megyékben 1940–1944 között.

Székelyföld 2003. július. VII évf. sz. 95–111.

Gyakorlati gondolkozásmód és megmerevedett etatizmus (1940–1944).

Korall. Társadalomtörténeti folyóirat. 18. 2004. December. 98–112.

Modernizációs törekvések a Székelyföldön, 1940–1944.

In: *Nemzet a társadalomban*. Teleki László Alapítvány. Budapest, 2004. 133–150.

Erdélyi szövetkezetek 1940–1944 között.

Közgazdász Fórum 2003. szeptember, VI. évf. 6 sz. 12–14.

Székelyföldi szövetkezetek 1940–1944 között.

In: *Szövetkezetek Erdélyben és Európában*. Romániai Magyar Közgazdász Társaság. Kolozsvár, 2007. 275–298.

Modernizációs kísérletek Csík és Udvarhely vármegyék mezőgazdaságában 1940–1944 között.

In: *A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben*. Székelyföld 2000 Munkacsoport, Csíkszereda, 2002. 371–385.

A Magyar Autonóm Tartomány a Román Népköztársaságban (Vázlatos statisztikai betájolás, különös tekintettel a gazdaságra). In: Bárdi Nándor (szerk.) (2005): *Autonóm magyarok? Székelyföld változása az „ötvenes” években.* Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda. pp. 617–628.

Rendeleti tulajdon-kisajátítás a Magyar Autonóm Tartományban, 1952–1960.

In: Bárdi Nándor (szerk.) (2005): *Autonóm magyarok? Székelyföld változása az „ötvenes” években.* Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda. pp. 421–445.

A cukor ügyétől az Internacionálé elénekléséig. *Egy falusi politikai szervezet színeváltozásai, 1944–1950.*

In: *Magyar Kisebbség.* Nemzetpolitikai Szemle. Kolozsvár. Új sorozat. 2003. 2–3.(28–29) szám. 163–184.

Társadalmi konfliktusok egy székely falu kollektivizálása idején.

In: *Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében.* Fórum Kisebbségkutató Intézet. Somorja, 2006. 295–313.

Egy „előrenéző” ember.

Magyar Szemle 1997. 1–2. 94–110.

Hétköznapi társadalmi viszonyok 1956-ban a Székelyföldön.

Székelyföld 2006. október. X. évf. 10. szám 194–208.

Kivizsgálás. *Egy zűrzavaros történet „álnok” szereplőkkel.*

A Hét. Közéleti és művészeti kritikai lap. 2005. április 7.

Kliensek és patrónusok. *Egy szocialista termelőszervezet tündöklése és bukása.*

Székelyföld 2006. január. X. évf. 1. szám. 195–212.

Kiadja a Pro-Print Könyvkiadó
Felelős vezető: Burus Endre igazgató
Műszaki szerkesztő: Botár Emőke

Készült a Tipographic nyomdában
Csíkszereda, Suta sétány 13.